תנ״ך · ראשונים · רש״י · תורה

רש"י על בראשית

רש״י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רש"י על בראשית

רש״י

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשי-על-בראשית/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 9
פרק ג 13
פרק ד 16
פרק ה 20
פרק ו 21
פרק ז 25
פרק ח 27
פרק ט 30
פרק י 33
פרק יא 35
פרק יב 37
פרק יג 40
פרק יד 42
פרק טו 45
פרק טז 49
פרק יז 51
פרק יח 54
פרק יט 60
פרק כ 66
פרק כא 69
פרק כב 72
פרק כג 76
פרק כד 77
פרק כה 83
פרק כו 88
פרק כז 91
פרק כח 94
פרק כט 99
פרק ל 102
פרק לא 107
פרק לב 112
פרק לג 117
פרק לד 120
פרק לה 122
פרק לו 125
פרק לז 128
פרק לח 133
פרק לט 136
פרק מ 137
פרק מא 139
פרק מב 144
פרק מג 148
פרק מד 152
פרק מה 154
פרק מו 156
פרק מז 158
פרק מח 162
פרק מט 165
פרק נ 174

פרק א

פסוק א

בראשית. אָמַר רַבִּי יִצְחָק לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה אֶלָּא מֵהַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם, שֶׁהִיא מִצְוָה רִאשׁוֹנָה שֶׁנִּצְטַוּוּ בָּהּ יִשְׂרָאֵל, וּמַה טַּעַם פָּתַח בִּבְרֵאשִׁית? מִשּׁוּם כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם (תהילים קי"א), שֶׁאִם יֹאמְרוּ אֻמּוֹת הָעוֹלָם לְיִשְׂרָאֵל לִסְטִים אַתֶּם, שֶׁכְּבַשְׁתֶּם אַרְצוֹת שִׁבְעָה גּוֹיִם, הֵם אוֹמְרִים לָהֶם כָּל הָאָרֶץ שֶׁל הַקָּבָ"ה הִיא, הוּא בָרָאהּ וּנְתָנָהּ לַאֲשֶׁר יָשַׁר בְּעֵינָיו, בְּרְצוֹנוֹ נְתָנָהּ לָהֶם, וּבִרְצוֹנוֹ נְטָלָהּ מֵהֶם וּנְתָנָהּ לָנוּ:

בראשית ברא אֵין הַמִּקְרָא הַזֶּה אוֹמֵר אֶלָּא דָּרְשֵׁנִי, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ בִּשְׁבִיל הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרֵאת רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ (משלי ח'), וּבִשְׁבִיל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית תְּבוּאָתוֹ (ירמיה ב'); וְאִם בָּאתָ לְפָרְשׁוֹ כִּפְשׁוּטוֹ, כָּךְ פָּרְשֵׁהוּ בְּרֵאשִׁית בְּרִיאַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וְלֹא בָא הַמִּקְרָא לְהוֹרוֹת סֵדֶר הַבְּרִיאָה לוֹמַר שֶׁאֵלּוּ קָדְמוּ, שֶׁאִם בָּא לְהוֹרוֹת כָּךְ, הָיָה לוֹ לִכְתֹּב בָּרִאשׁוֹנָה בָּרָא אֶת הַשָּׁמַיִם וְגוֹ' שֶׁאֵין לְךָ רֵאשִׁית בַּמִּקְרָא שֶׁאֵינוֹ דָבוּק לַתֵּבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו, כְּמוֹ בְּרֵאשִׁית מַמְלֶכֶת יְהוֹיָקִים (שם כ"ז), רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ (בראשית י'), רֵאשִׁית דְּגָנְךָ (דברים י"ח, ד'), – אַף כָּאן אַתָּה אוֹמֵר בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים וְגוֹ', כְּמוֹ בְּרֵאשִׁית בְּרֹא; וְדוֹמֶה לוֹ תְּחִלַּת דִּבֶּר ה' בְּהוֹשֵׁעַ (הושע א'), כְּלוֹמַר תְּחִלַּת דִּבּוּרוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה בְּהוֹשֵׁעַ, וַיֹּאמֶר ה' אֶל הוֹשֵׁעַ וְגוֹ'. וְאֵ"תּ לְהוֹרוֹת בָּא שֶׁאֵלּוּ תְּחִלָּה נִבְרְאוּ, וּפֵרוּשׁוֹ בְּרֵאשִׁית הַכֹּל בָּרָא אֵלּוּ – וַיֵּשׁ לְךָ מִקְרָאוֹת שֶׁמְּקַצְּרִים לְשׁוֹנָם וּמְמַעֲטִים תֵּבָה אַחַת, כְּמוֹ כִּי לֹא סָגַר דַּלְתֵי בִטְנִי (איוב ג'), וְלֹא פֵּרַשׁ מִי הַסּוֹגֵר וּכְמוֹ יִשָּׂא אֶת חֵיל דַּמֶּשֶׂק (ישעיהו ח'), וְלֹא פֵּרַשׁ מִי יְשָׁאֻנּוּ; וּכְמוֹ אִם יַחֲרוֹשׁ בַּבְּקָרִים (עמוס ו'), וְלֹא פֵּרַשׁ אִם יַחֲרוֹשׁ אָדָם בַּבְּקָרִים, וּכְמוֹ מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית (ישעיהו מ"ו), וְלֹא פֵּרַשׁ מַגִּיד מֵרֵאשִׁית דָּבָר אַחֲרִית דָּבָר – א"כ, תְּמַהּ עַל עַצְמְךָ, שֶׁהֲרֵי הַמַּיִם קָדְמוּ, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם, וְעַדַיִן לֹא גִּלָּה הַמִּקְרָא, בְּרִיאַת הַמַּיִם מָתַי הָיְתָה, הָא לְמַדְתָּ, שֶׁקָּדְמוּ הַמַּיִם לָאָרֶץ, וְעוֹד, שֶׁהַשָּׁמַיִם מֵאֵשׁ וּמַיִם נִבְרְאוּ, עַל כָּרְחֵךְ לֹא לִמֵּד הַמִּקְרָא סֵדֶר הַמְּקָדְמִים וְהַמְּאֻחָרִים כְּלוּם:

ברא אלהים וְלֹא נֶאֱמַר בָּרָא ה', שֶׁבַּתְּחִלָּה עָלָה בְמַחֲשָׁבָה לִבְרֹאתוֹ בְּמִדַּת הַדִּין, רָאָה שֶׁאֵין הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם, הִקְדִּים מִדַּת רַחֲמִים וְשִׁתְּפָהּ לְמִדַּ"דִ, וְהַיְינוּ דִּכְתִיב בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם:

פסוק ב

תהו ובהו. תֹּהוּ לְשׁוֹן תֵּמַהּ וְשִׁמָּמוֹן, שֶׁאָדָם תּוֹהֶא וּמִשְׁתּוֹמֵם עַל בֹּהוּ שָׁבָּהּ:

תהו. אשטורדי"שון בְּלַעַ"ז:

בהו. לְשׁוֹן רֵקוּת וְצָדוּ:

על פני תהום. עַל פְּנֵי הַמַּיִם שֶׁעַל הָאָרֶץ:

ורוח אלהים מרחפת. כְּסֵא הַכָּבוֹד עוֹמֵד בָּאֲוִיר וּמְרַחֵף עַל פְּנֵי הַמַּיִם בְּרוּחַ פִּיו שֶׁל הַקָּבָ"ה וּבְמַאֲמָרוֹ, כְּיוֹנָה הַמְרַחֶפֶת עַל הַקֵּן, אקוב"טיר בְּלַעַ"ז:

פסוק ד

וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל. אַף בָּזֶה אָנוּ צְרִיכִין לְדִבְרֵי אַגָּדָה, רָאָהוּ שֶׁאֵינוֹ כְּדַאי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ רְשָׁעִים, וְהִבְדִּילוֹ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כָּךְ פֵּרְשָׁהוּ, רָאָהוּ כִּי טוֹב, וְאֵין נָאֶה לוֹ וְלַחֹשֶׁךְ שֶׁיִּהְיוּ מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּעֵרְבּוּבְיָא, וְקָבַע לָזֶה תְּחוּמוֹ בַּיּוֹם, וְלָזֶה תְּחוּמוֹ בַּלַּיְלָה:

פסוק ה

יום אחד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפָּרָשָׁה הָיָה לוֹ לִכְתֹּב יוֹם רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּשְׁאָר הַיָּמִים שֵׁנִי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי, לָמָּה כָּתַב אֶחָד? לְפִי שֶׁהָיָה הַקָּבָ"ה יָחִיד בְּעוֹלָמוֹ, שֶׁלֹּא נִבְרְאוּ הַמַּלְאָכִים עַד יוֹם שֵׁנִי, כָּךְ מְפֹרָשׁ בִּבְ"ר:

פסוק ו

יהי רקיע. יֶחֱזַק הָרָקִיעַ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנִּבְרְאוּ שָׁמַיִם בְּיוֹם א' עֲדַיִן לַחִים הָיוּ וְקָרְשׁוּ בַּשֵּׁנִי מִגַּעֲרַת הַקָּבָ"ה בְּאָמְרוֹ יְהִי רָקִיעַ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתַב (איוב כ"ו) עַמּוּדֵי שָׁמַיִם יְרוֹפָפוּ – כָּל יוֹם רִאשׁוֹן, וּבַשֵּׁנִי יִתְמְהוּ מִגַּעֲרָתוֹ, כְּאָדָם שֶׁמִּשְׁתּוֹמֵם וְעוֹמֵד מִגַּעֲרַת הַמְאַיְּמִים עָלָיו:

בתוך המים. בְּאֶמְצַע הַמַּיִם, שֶׁיֵּשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לָרָקִיעַ כְּמוֹ בֵּין הָרָקִיעַ לַמַּיִם שֶׁעַל הָאָרֶץ, הָא לָמַדְתָּ, שֶׁהֵם תְּלוּיִים בְּמַאֲמָרוֹ שֶׁל מֶלֶךְ:

פסוק ז

ויעש אלהים את הרקיע. תִּקְּנוֹ עַל עָמְדוֹ, וְהֵיא עֲשִׂיָּתוֹ, כְּמוֹ וְעָשִׂתָה אֶת צִפָּרְנֶיהָ (דברים כ"א):

מעל לרקיע. עַל הָרָקִיעַ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא מֵעַל לָרָקִיעַ, לְפִי שֶׁהֵן תְּלוּיִין בָּאֲוִיר. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נֶאֱמַר כִּי טוֹב בְּיוֹם שֵׁנִי? לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה נִגְמָר מְלֶאכֶת הַמַּיִם עַד יוֹם שְׁלִישִׁי, וַהֲרֵי הִתְחִיל בָּהּ בְּשֵׁנִי, וְדָבָר שֶׁלֹּא נִגְמַר אֵינוֹ בִּמְלוֹאוֹ וְטוּבוֹ; וּבַשְּׁלִישִׁי שֶׁנִּגְמַר מְלֶאכֶת הַמַּיִם וְהִתְחִיל וְגָמַר מְלָאכָה אֲחֶרֶת, כָּפַל בּוֹ כִּי טוֹב שְׁתֵּי פְּעָמִים, אַחַת לִגְמַר מְלֶאכֶת הַשֵּׁנִי וְאַחַת לִגְמַר מְלֶאכֶת הַיּוֹם:

פסוק ח

ויקרא אלהים לרקיע שמים. שָׂא מַיִם, שָׁם מַיִם, אֵשׁ וּמַיִם, שֶׁעֵרְבָן זֶה בָּזֶה וְעָשָׂה מֵהֶם שָׁמַיִם:

פסוק ט

יקוו המים. שֶׁהָיוּ שְׁטוּחִין עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְהִקְוִם בָּאוֹקְיָנוֹס הוּא הַיָּם הַגָּדוֹל שֶׁבְּכָל הַיַּמִּים:

פסוק י

קרא ימים. וַהֲלֹא יָם אֶחָד הוּא? אֶלָּא אֵינוֹ דוֹמֶה טַעַם דָּג הָעוֹלֶה מִן הַיָּם בְּעַכּוֹ לְטַעַם דָּג הָעוֹלֶה מִן הַיָּם בְּאַסְפַּמְיָא:

פסוק יא

תדשא הארץ דשא עשב. לֹא דֶּשֶׁא לְשׁוֹן עֵשֶׂב וְלֹא עֵשֶׂב לְשׁוֹן דֶּשֶׁא, וְלֹא הָיָה לְשׁוֹן הַמִּקְרָא לוֹמַר תַּעֲשֵׂיב הָאָרֶץ, שֶׁמִּינֵי דְּשָׁאִים מְחֻלָּקִין, כָּל אֶחָד לְעַצְמוֹ נִקְרָא עֵשֶׂב פְּלוֹנִי, וְאֵין לְשׁוֹן לַמְדַבֵּר לוֹמַר דֶּשֶׁא פְּלוֹנִי, שֶׁלְּשׁוֹן דֶּשֶׁא הוּא לְבִישַׁת הָאָרֶץ כְּשֶׁהִיא מִתְמַלֵּאת בְּדֶשָׁאִים:

תדשא הארץ. תִּתְמַלֵּא וְתִתְכַּסֶּה לְבוּשׁ עֲשָׂבִים. בִּלְשׁוֹן לַעַז נִקְרָא דֶּשֶׁא ארבריץ, כֵּלֶן בְּעַרְבּוּבְיָא, וְכָל שֹׁרֶשׁ לְעַצְמוֹ נִקְרָא עֵשֶׂב:

מזריע זרע. שֶׁיְּגַדֵּל בּוֹ זַרְעוֹ לִזְרֹעַ מִמֶּנּוּ בְּמָקוֹם אַחֵר:

עץ פרי. שֶׁיְּהֵא טַעַם הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי, וְהִיא לֹא עָשְׂתָה כֵן, אֶלָּא וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי וְלֹא הָעֵץ פְּרִי, לְפִיכָךְ כְּשֶׁנִּתְקַלֵּל אָדָם עַל עֲוֹנוֹ נִפְקְדָה גַּם הִיא עַל עֲוֹנָהּ וְנִתְקַלְּלָה:

אשר זרעו בו. הֵן גַּרְעִינֵי כָל פְּרִי שֶׁמֵּהֶן הָאִילָן צוֹמֵחַ כְּשֶׁנּוֹטְעִין אוֹתוֹ:

פסוק יב

ותוצא הארץ וגו'. אַע"פִּ שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לְמִינֵהוּ בַּדְּשָׁאִין בְּצִוּוּיֵיהֶן, שְׁמְעוּ שֶׁנִּצְטַוּוּ הָאִילָנוֹת עַל כָּךְ, נָשְׂאוּ קַ"וָ בְּעַצְמָן, כַּמְּפֹרָשׁ בְּאַגָּדָה בִּשְׁחִיטַת חֻלִּין:

פסוק יד

יהי מארת וגו'. מִיּוֹם רִאשׁוֹן נִבְרְאוּ וּבָרְבִיעִי צִוָּה עֲלֵיהֶם לְהִתָּלוֹת בָּרָקִיעַ, וְכֵן כָּל תּוֹלְדוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ נִבְרְאוּ מִיּוֹם רִאשׁוֹן, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד נִקְבַּע בַּיּוֹם שֶׁנִּגְזַר עָלָיו, הוּא שֶׁכָּתוּב אֵת הַשָּׁמַיִם, לְרַבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם, וְאֵת הָאָרֶץ, לְרַבּוֹת תּוֹלְדוֹתֶיהָ:

יהי מארת. חָסֵר וָי"ו כְּתִיב, עַל שֵׁהוּא יוֹם מְאֻרָה לִפְּלֹ אַסְכָּרָה בַּתִּינוֹקוֹת, הוּא שֶׁשָּׁנִינוּ בְּד' הָיוּ מִתְעַנִּים עַל אַסְכָּרָה שֶׁלֹּא תִפֹּל בַּתִּינוֹקוֹת:

להבדיל בין היום ובין הלילה. מִשֶּׁנִּגְנַז הָאוֹר הָרִאשׁוֹן, אֲבָל בְּשִׁבְעַת יְמֵי בְּרֵאשִׁית שִׁמְּשׁוּ הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ הָרִאשׁוֹנִים יַחַד בֵּין בַּיּוֹם וּבֵין בַּלַּיְלָה:

והיו לאותות. כְּשֶׁהַמְּאוֹרוֹת לוֹקִין, סִימָן רַע הוּא לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר מֵאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ (ירמיה י'), בַּעֲשׂוֹתְכֶם רְצוֹן הַקָּבָ"ה אֵין אַתֶּם צְרִיכִין לְדָאג מִן הַפֻּרְעָנוּת:

ולמועדים. עַל שֵׁם הֶעָתִיד, שֶׁעֲתִידִים יִשְׂרָאֵל לְהִצְטַוּוֹת עַל הַמּוֹעֲדוֹת וְהֵם נִמְנִים לְמוֹלַד הַלְּבָנָה:

ולימים. שִׁמּוּשׁ הַחַמָּה חֲצִי יוֹם וְשִׁמּוּשׁ הַלְּבָנָה חֲצִיוֹ, הֲרֵי יוֹם שָׁלֵם:

ושנים. לְסוֹף שס"ה יָמִים (ס"א וּרְבִיעַ יוֹם), יִגְמְרוּ מַהֲלָכָתָם בְּי"ב מַזָּלוֹת הַמְשָׁרְתִים אוֹתָם, וְהִיא שָׁנָה, וְחוֹזְרִים וּמַתְחִילִים פַּעַם שְׁנִיָּה לְסַבֵּב בַּגַּלְגַּל כְּמַהֲלָכָן הָרִאשׁוֹן:

פסוק טו

והיו למאורת. עוֹד זֹאת יְשַׁמְּשׁוּ, שֶׁיְּאִירוּ לָעוֹלָם:

פסוק טז

המארת הגדולים. שָׁוִים נִבְרְאוּ וְנִתְמַעֲטָה הַלְּבָנָה עַל שֶׁקִּטְרְגָה וְאָמְרָה אי"אֶ לִשְׁנֵי מְלָכִים שֶׁיִּשְׁתַּמְּשׁוּ בְּכֶתֶר אֶחָד:

ואת הכוכבים. עַל יְדֵי שֶׁמִּעֵט אֶת הַלְּבָנָה הִרְבָּה צְבָאָיהָ לְהַפְּיס דַּעְתָּהּ:

פסוק כ

נפש חיה. שֶׁיְּהֵא בָהּ חַיּוּת:

שרץ. כָּל דָּבָר חַי שֶׁאֵינוֹ גָּבוֹהַּ מִן הָאָרֶץ קְרוּי שֶׁרֶץ: בָּעוֹף, כְּגוֹן זְבוּבִים, בַּשְּׁקָצִים, כְּגוֹן נְמָלִים וְחִפּוּשִׁים וְתוֹלָעִים, בַּבְּרִיּוֹת, כְּגוֹן חֹלֶד וְעַכְבָּר וְחוֹמֶט וְכַיּוֹצֵא בָהֶם, וְכָל הַדָּגִים:

פסוק כא

התנינם. דָּגִים גְּדוֹלִים שֶׁבַּיָּם, וּבְדִבְרֵי אַגָּדָה הוּא לִוְיָתָן וּבֶן זוּגוֹ שֶׁבָּרָאָם זָכָר וּנְקֵבָה וְהָרַג אֶת הַנְּקֵבָה וּמְלָחָהּ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, שֶׁאִם יִפְרוּ וְיִרְבּוּ לֹא יִתְקַיֵּם הָעוֹלָם בִּפְנֵיהֶם:

נפש החיה. שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַיּוּת:

פסוק כב

ויברך אותם. לְפִי שֶׁמְּחַסְּרִים אוֹתָם וְצַדִּין מֵהֶם וְאוֹכְלִין אוֹתָם, הֻצְרְכוּ לִבְרָכָה, וְאַף הַחַיּוֹת הֻצְרְכוּ לִבְרָכָה, אֶלָּא מִפְּנֵי הַנָּחָשׁ שֶׁעֲתִיד לְקַלְלָהּ, לְכָךְ לֹא בֵּרְכָן, שֶׁלֹּא יְהֵא הוּא בִּכְלָל:

פרו. לְ' פְּרִי כְּלוֹ' עֲשׂוּ פֵּרוֹת:

ורבו. אִם לֹא אָמַר אֶלָּא פְּרוּ, הָיָה אֶחָד מוֹלִיד אֶחָד וְלֹא יוֹתֵר, וּבָא וּרְבוּ שֶׁאֶחָד מוֹלִיד הַרְבֵּה:

פסוק כד

תוצא הארץ. הוּא שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שֶׁהַכֹּל נִבְרָא מִיּוֹם רִאשׁוֹן, וְלֹא הֻצְרְכוּ אֶלָּא לְהוֹצִיאָם:

נפש חיה. שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַיּוּת:

ורמש. הֵם שְׁרָצִים, שֶׁהֵם נְמוּכִים וְרוֹמְשִׂים עַל הָאָרֶץ וְנִרְאִים כְּאִלּוּ נִגְרָרִים שֶׁאֵין הִלּוּכָן נָכֹר. כָּל לְשׁוֹן רֶמֶשׂ וְשֶׁרֶץ בִּלְשׁוֹנֵנוּ קונמו"ברישׁ בלע"ז:

פסוק כה

ויעש. תִּקְּנָם בְּצִבְיוֹנָם וּבְקוֹמָתָן:

פסוק כו

נעשה אדם. עַנְוָתָנוּתוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה לָמַדְנוּ מִכָּאן, לְפִי שֶׁאָדָם הוּא בְּדִמּוּת הַמַּלְאָכִים וְיִתְקַנְּאוּ בוֹ, לְפִיכָךְ נִמְלַךְ בָּהֶם, וּכְשֶׁהוּא דָן אֶת הַמַּלְכִים הוּא נִמְלָךְ בְּפָמַלְיָא שֶׁלּוֹ, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּאַחְאָב, שֶׁאָמַר לוֹ מִיכָה רָאִיתִי אֶת ה' יֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עוֹמְדִים עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ (מלכים א כ"ב), וְכִי יֵשׁ יָמִין וּשְׂמֹאל לְפָנָיו? אֶלָּא אֵלּוּ מַיְמִינִים לְזְכוּת וְאֵלּוּ מַשְׂמְאִילִים לְחוֹבָה, וְכֵן בְּגְזֵרַת עִירִין פִּתְגָמָא וּבְמֵאמַר קַדִּישִׁין שְׁאֵלְתָא (דניאל ד'), אַף כָּאן בְּפָמַלְיָא שֶׁלּוֹ נָטַל רְשׁוּת, אָמַר לָהֶם יֵשׁ בָּעֶלְיוֹנִים כְּדִמּוּתִי; אִם אֵין כְּדִמּוּתִי בַּתַּחְתּוֹנִים הֲרֵי יֵשׁ קִנְאָה בְּמַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית:

נעשה אדם. אַע"פִּ שֶׁלֹּא סִיְּעוּהוּ בִּיצִירָתוֹ וְיֵשׁ מָקוֹם לַמִּינִים לִרְדּוֹת, לֹא נִמְנַע הַכָּתוּב מִלְּלַמֵּד דֶּרֶךְ אֶרֶץ וּמִדַּת עֲנָוָה שֶׁיְּהֵא הַגָּדוֹל נִמְלָךְ וְנוֹטֵל רְשׁוּת מִן הַקָּטָן; וְאִם כָּתַב אֶעֱשֶׂה אָדָם, לֹא לָמַדְנוּ שֶׁיְּהֵא מְדַבֵּר עִם בֵּית דִּינוֹ, אֶלָּא עִם עַצְמוֹ, וּתְשׁוּבַת הַמִּינִים כָּתַב בְּצִדּוֹ, וַיִּבְרָא אֶת הָאָדָם, וְלֹא כָתַב וַיִּבְרְאוּ:

בצלמנו. בְּדָפוּס שֶׁלָּנוּ:

כדמותנו. לְהָבִין וּלְהַשְׂכִּיל:

וירדו בדגת הים. יֵשׁ בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה לְשׁוֹן רְדוּי וּלְשׁוֹן יְרִידָה; זָכָה, רוֹדֶה בַּחַיּוֹת וּבַבְּהֵמוֹת, לֹא זָכָה, נַעֲשֶׂה יָרוּד לִפְנֵיהֶם וְהַחַיָּה מוֹשֶׁלֶת בּוֹ:

פסוק כז

ויברא אלהים את האדם בצלמו. בְּדָפוּס הֶעָשׂוּי לוֹ, שֶׁהַכֹּל נִבְרָא בְּמַאֲמָר וְהוּא נִבְרָא בְּיָדַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר וַתִּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה (תהילים קל"ט); נַעֲשָׂה בְּחוֹתָם כְּמַטְבֵּעַ הָעֲשׂוּיָה עַל יְדֵי רַשָּׁם שֶׁקּוֹרִין קוי"ן בלע"ז וְכֵן הוּא אוֹמֵר תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם (איוב ל"ח):

בצלם אלהים ברא אותו. פֵּרֵשׁ לְךָ שֶׁאוֹתוֹ צֶלֶם הַמְתֻקָּן לוֹ, צֶלֶם דְּיוֹקָן יוֹצְרוֹ הוּא:

זכר ונקבה ברא אותם. וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וגו' (בראשית ב')? מִדְרַשׁ אַגָּדָה שֶׁבְּרָאוֹ שְׁנֵי פַּרְצוּפִים בְּבְרִיאָה רִאשׁוֹנָה, וְאַחַר כָּךְ חָלָקוֹ. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, כָּאן הוֹדִיעֲךָ שֶׁנִּבְרְאוּ שְׁנֵיהֶם בַּשִּׁשִּׁי וְלֹא פֵּי' לְךָ כֵּיצַד בְּרִיָּתָן, וּפֵרֵשׁ לְךָ בְּמָקוֹם אַחֵר:

פסוק כח

וכבשה. חָסֵר וָי"ו לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַזָּכָר כּוֹבֵשׁ אֶת הַנְּקֵבָה, שֶׁלֹּא תְהֵא יְצָאנִית, וְעוֹד לְלַמֶּדְךָ שֶׁהָאִישׁ שֶׁדַּרְכּוֹ לִכְבֹּשׁ מְצֻוֶּה עַל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה וְלֹא הָאִשָּׁה:

פסוק כט

לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. הִשְׁוָה לָהֶם בְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת לְמַאֲכָל, וְלֹא הִרְשָׁה לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ לְהָמִית בְּרִיָּה וְלֶאֱכֹל בָּשָׂר, אַךְ כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב יֹאכְלוּ יַחַד כֻּלָּם, וּכְשֶׁבָּאוּ בְנֵי נֹחַ הִתִּיר לָהֶם בָּשָׂר, שֶׁנֶּאֱמַר כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי וְגוֹ' כְּיֶרֶק עֵשֶׂב שֶׁהִתַּרְתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל:

פסוק לא

יום הששי. הוֹסִיף ה' בַּשִּׁשִּׁי בְּגִמַר מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, לוֹמַר שֶׁהִתְנָה עִמָּהֶם, עַל מְנָת שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם יִשְׂרָאֵל חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה. דָּבָר אַחֵר יוֹם הַשִּׁשִּׁי, כֻּלָּם תְּלוּיִם וְעוֹמְדִים עַד יוֹם הַשִּׁשִּׁי, הוּא ו' בְּסִיוָן הַמּוּכָן לְמַתַּן תּוֹרָה:

פרק ב

פסוק ב

ויכל אלהים ביום השביעי. ר' שִׁמְעוֹן אוֹמֵר בָּשָׂר וָדָם, שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ עִתָּיו וּרְגָעָיו וְרֶגַע צָרִיךְ לְהוֹסִיף מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, הַקָּבָ"ה שֶׁיּוֹדֵעַ עִתָּיו וּרְגָעָיו, נִכְנָס בּוֹ כְּחוּט הַשַּׁעֲרָה, וְנִרְאֶה כְּאִלּוּ כֻּלָּה בּוֹ בַּיּוֹם. דְּ"אַ מֶה הָיָה הָעוֹלָם חָסֵר? מְנוּחָה, בָּאת שַׁבָּת בָּאת מְנוּחָה, כָּלְתָה וְנִגְמְרָה הַמְּלָאכָה:

פסוק ג

ויברך, ויקדש. בֵּרְכוֹ בַּמָּן, שֶׁכָּל יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ יוֹרֵד לָהֶם עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת, וּבַשִּׁשִּׁי לֶחֶם מִשְׁנֶה, וְקִדְּשׁוֹ בַּמָּן, שֶׁלֹּא יָרַד כְּלָל בְּשַׁבָּת, וְהַמִּקְרָא כָּתוּב עַל הֶעָתִיד:
אשר ברא אלהים לעשות. הַמְּלָאכָה שֶׁהָיְתָה רְאוּיָה לֵעָשׂוֹת בַּשַּׁבָּת, כָּפַל וַעֲשָׂאָהּ בַּשִּׁשִּׁי כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּבב"ר:

פסוק ד

אלה. הָאֱמוּרִים לְמַעְלָה:
תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'. לְמֶדְךָ שֶׁכֻּלָּם נִבְרְאוּ בָרִאשׁוֹן. דָּבָר אַחֵר בְּהִבָּרְאָם, בְּהֹ' בָּרָאָם, שְׁנֵ' בְּיָהּ ה' צוּר עוֹלָמִים (ישעיהו כ"ו), בְּב' אוֹתִיּוֹת הַלָּלוּ שֶׁל הַשֵּׁם יָצַר שְׁנֵי עוֹלָמִים, וְלָמְדְךָ כָּאן שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה נִבְרָא בְּהֵ"א, רֶמֶז שֶׁיָּרְדוּ לְמַטָּה לִרְאוֹת שַׁחַת כְּהֵ"א זֹאת שֶׁפִּתּוּמָהּ מִכָּל צְדָדִים וּפְתוּחָה לְמַטָּה לָרֶדֶת דֶּרֶךְ שָׁם:

פסוק ה

טרם יהיה בארץ. כָּל טֶרֶם שֶׁמַּמְקֹרָא לְשׁוֹן עַד לֹא הוּא, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן קֹדֶם, וְאֵינוֹ נִפְעָל לוֹמַר הַטְּרִים, כַּאֲשֶׁר יֹאמַר הַקְּדִים וְזֶה מוֹכִיחַ, וְעוֹד אַחֵר כִּי טֶרֶם תִּירְאוּן (שמות ט) עֲדַיִן לֹא

תִּירָאוּן, וְאַף זֶה תִּפָּרֵשׁ עֲדַיִן לֹא הָיָה בָּאָרֶץ, כְּשֶׁנִּבְרָה בְּרִיאַת הָעוֹלָם בַּשִּׁשִּׁי קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא אָדָם, וְכָל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח, עֲדַיִן לֹא צָמַח, וּבְגִ' שֶׁכָּתוּב תּוֹצֵא הָאָרֶץ, לֹא יָצְאוּ, אֶלָּא עַל פֶּתַח קַרְקַע עָמְדוּ עַד יוֹם שִׁשִּׁי:

כי לא המטיר. וּמַ"ט לֹא הִמְטִיר? לְפִי שֶׁאָדָם אֵין לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה, וְאֵין מַכִּיר בְּטוֹבָתָם שֶׁל גְּשָׁמִים, וּכְשֶׁבָּא אָדָם וְיָדַע שֶׁהֵם צֹרֶךְ לָעוֹלָם, הִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם וְיֵרְדוּ וְצָמְחוּ הָאִילָנוֹת וְהַדְּשָׁאִים:

ה' אלהים. ה' הוּא שְׁמוֹ, אֱלֹהִים שֶׁהוּא שַׁלִּיט וְשׁוֹפֵט עַל כֹּל, וְכֵן פֵּרוּשׁ זֶה בְּכָל מָקוֹם לְפִי פְּשׁוּטוֹ, ה' שֶׁהוּא אֱלֹהִים:

פסוק ו

ואד יעלה. לְעִנְיַן בְּרִיאָתוֹ שֶׁל אָדָם, הֶעֱלָה הַתְּהוֹם וְהִשְׁקָה עֲנָנִים לִשְׁרוֹת הֶעָפָר וְנִבְרָא אָדָם, כְּגַבָּל זֶה, שֶׁנּוֹתֵן מַיִם וְאַחַ"כַּ לָשׁ אֶת הָעִסָּה, אַף כָּאן, וְהִשְׁקָה, וְאַחַ"כַּ וַיִּיצֶר:

פסוק ז

וייצר. שְׁתֵּי יְצִירוֹת, יְצִירָה לָעוֹלָם הַזֶּה וְיִצִירָה לִתְחִיַּת הַמֵּתִים, אֲבָל בַּבְּהֵמָה שֶׁאֵינָהּ עוֹמֶדֶת לַדִּין לֹא נִכְתַּב בִּיצִירָתָהּ שְׁנֵי יוֹדֵי"ן:

עפר מן האדמה. צָבַר עֲפָרוֹ מִכָּל הָאֲדָמָה מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁיָּמוּת שָׁם תִּהֵא קוֹלַטְתּוֹ לִקְבוּרָה. דְּ"אַ נָטַל עֲפָרוֹ מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי (שמות כ'), הַלְוַאי תִּהְיֶה לוֹ כַּפָּרָה וְיוּכַל לַעֲמֹד:

ויפח באפיו. עָשָׂאוֹ מִן הַתַּחְתּוֹנִים וּמִן הָעֶלְיוֹנִים, גּוּף מִן הַתַּחְתּוֹנִים וּנְשָׁמָה מִן הָעֶלְיוֹנִים, לְפִי שֶׁבְּיוֹם רִאשׁוֹן נִבְרְאוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, בַּשֵּׁנִי בָּרָא רָקִיעַ לָעֶלְיוֹנִים, בַּשְּׁלִישִׁי תֵּרָאֶה הַיַּבָּשָׁה לַתַּחְתּוֹנִים, בָּרְבִיעִי בָּרָא מְאוֹרוֹת לָעֶלְיוֹנִים, בַּחֲמִישִׁי יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם לַתַּחְתּוֹנִים, הֶזְקֵק בַּשִּׁשִּׁי לִבְרוֹאוֹת בּוֹ בָּעֶלְיוֹנִים וּבַתַּחְתּוֹנִים, וְאִם לָאו יֵשׁ קִנְאָה בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שֶׁיִּהְיוּ אֵלּוּ רַבִּים עַל אֵלּוּ בִּבְרִיאַת יוֹם אֶחָד:

לנפש חיה. אַף בְּהֵמָה וְחַיָּה נִקְרְאוּ נֶפֶשׁ חַיָּה, אַךְ זוֹ שֶׁל אָדָם חַיָּה שֶׁבְּכֻלָּן, שֶׁנִּתּוֹסֵף בּוֹ דֵּעָה וְדִבּוּר:

פסוק ח

מקדם. בְּמִזְרָחוֹ שֶׁל עֵדֶן נָטַע אֶת הַגָּן. וְאִם תֹּאמַר, הֲרֵי כְּבָר כָּתַב וַיִּבְרָא אֶת הָאָדָם וְגוֹ', רָאִיתִי בִּבְרֵיתָא שֶׁל ר"א בְּנוֹ שֶׁל רַ' יוֹסֵי הַגְּלִילִי מל"ב מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת, וְזוֹ אַחַת מֵהֶן, כְּלָל שֶׁלְּאַחֲרָיו מַעֲשֶׂה הוּא פָּרְטוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן, וַיִּבְרָא אֶת הָאָדָם זֶהוּ כְּלָל, סָתַם בְּרִיאָתוֹ מֵהֵיכָן וְסָתַם מַעֲשָׂיו, חָזַר וּפֵרֵשׁ וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים וְגוֹ', וַיִּצְמַח לוֹ גַּן עֵדֶן וַיַּנִּיחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן וַיַּפֵּל עָלָיו תַּרְדֵּמָה, הַשּׁוֹמֵעַ סָבוּר שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה אַחֵר, וְאֵינוֹ אֶלָּא פָּרְטוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן; וְכֵן

אֵצֶל הַבְּהֵמָה חָזַר וְכָתַב וַיִּצֶר ה' וגו' מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, כְּדֵי לְפָרֵשׁ וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם לִקְרוֹת שֵׁם וּלְלַמֵּד עַל הָעוֹפוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הָרָקִק:

פסוק ט

ויצמח. לְעִנְיַן הַגַּן הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

בתוך הגן. בְּאֶמְצַע:

פסוק יא

פישון. הוּא נִילוּס נְהַר מִצְרַיִם, וְעַל שֵׁם שֶׁמֵּימָיו מִתְבָּרְכִין וְעוֹלִין וּמַשְׁקִין אֶת הָאָרֶץ נִקְרָא פִּישׁוֹן כְּמוֹ וּפָשׁוּ פָּרָשָׁיו (חבקוק א') דְּ"אַ פִּישׁוֹן, שֶׁהוּא מְגַדֵּל פִּשְׁתָּן, שֶׁנֶּאֱמַר עַל מִצְרַיִם (ישעיהו י"ט) וּבֹשׁוּ עֹבְדֵי פִּשְׁתִּים:

פסוק יג

גיחון. שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ וְהוֹמֶה, וְהֶמְיָתוֹ גְּדוֹלָה מְאֹד, כְּמוֹ כִּי יִגַּח (שמות כ"א), שֶׁמְּנַגֵּחַ וְהוֹלֵךְ וְהוֹמֶה:

פסוק יד

חדקל. שֶׁמֵּימָיו חַדִּין וְקַלִּין:

פרת. שֶׁמֵּימָיו פָּרִין וְרַבִּין וּמַבְרִין אֶת הָאָדָם: **כוש ואשור**. עֲדַיִן לֹא הָיוּ, וְכָתַב הַמִּקְרָא עַל שֵׁם הֶעָתִיד:

קדמת אשור. לְמִזְרָחָהּ שֶׁל אַשּׁוּר:

הוא פרת. הֶחָשׁוּב עַל כֻּלָּם, הַנִּזְכָּר עַל שֵׁם א"י:

פסוק טו

ויקח. לְקָחוֹ בִּדְבָרִים נָאִים וּפִתָּהוּ לְכָנֵס (בראשית רבה):

פסוק יח

לא טוב היות וגו'. שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת הֵן, הַקָּבָ"ה יָחִיד בָּעֶלְיוֹנִים וְאֵין לוֹ זוּג, וְזֶה יָחִיד בַּתַּחְתּוֹנִים וְאֵין לוֹ זוּג (בראשית רבה):

עזר כנגדו. זָכָה – עֵזֶר; לֹא זָכָה – כְּנֶגְדּוֹ לְהַלָּחֵם:

פסוק יט

וייצר מן האדמה. הֵיא יְצִירָה הֵיא עֲשִׂיָּה הָאֲמוּרָה לְמַעְלָה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ וְגוֹ', אֶלָּא בָּא וּפֵרֵשׁ שֶׁהָעוֹפוֹת נִבְרְאוּ מִן הָרָקִק, לְפִי שֶׁאָמַר לְמַעְלָה מִן הַמַּיִם נִבְרְאוּ וְכָאן אָמַר מִן הָאָרֶץ נִבְרְאוּ (חולין כ"ז), וְעוֹד לְמֶדְךָ כָּאן שֶׁבִּשְׁעַת יְצִירָתָן מִיָּד בּוֹ בַּיּוֹם הֻבִיאָם אֶל הָאָדָם לִקְרוֹת לָהֶם שֵׁם. וּבְדִבְרֵי אַגָּדָה יְצִירָה זוֹ לְשׁוֹן רִדּוּי וְכִבּוּשׁ, כְּמוֹ כִּי תָצוּר אֶל עִיר (דברים כ"ד), שֶׁכְּבָשָׁן תַּחַת יָדוֹ שֶׁל אָדָם (בראשית רבה):

וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'. סָרְסֵהוּ וּפָרְשֵׁהוּ, כֹּל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם שֵׁם, הוּא שְׁמוֹ לְעוֹלָם:

פסוק כ

ולאדם לא מצא עזר. ויפל ה' אלהים תרדמה. כְּשֶׁהֶבִיאָן הֶבִיאָן לְפָנָיו כָּל מִין וָמִין זָכָר וּנְקֵבָה, אָמַר לְכֻלָּם יֵשׁ בֶּן זוּג וְלִי אֵין בֶּן זוּג, מִיָּד וַיַּפֵּל (בראשית רבה):

פסוק כא

מצלעותיו. מִסְּטָרָיו, כְּמוֹ וּלְצֶלַע הַמִּשְׁכָּן (שמות כ"ו), זֶהוּ שֶׁאָמְרוּ שְׁנֵי פַּרְצוּפִים נִבְרְאוּ (עירובין י"ז):

ויסגור. מְקוֹם הַחֲתָךְ:

ויישן ויקח. שֶׁלֹּא יִרְאֶה חֲתִיכַת הַבָּשָׂר שֶׁמִּמֶּנּוּ נִבְרֵאת וְתִתְבַּזֶּה עָלָיו:

פסוק כב

ויבן. כְּבָנְיָן, רְחָבָה מִלְּמַטָּה וּקְצָרָה מִלְּמַעְלָה לְקַבֵּל הַוָּלָד כְּאוֹצָר שֶׁל חִטִּים, שֶׁהוּא רָחָב מִלְּמַטָּה וְקָצָר מִלְּמַעְלָה שֶׁלֹּא יַכְבִּיד מַשָּׂאוֹ עַל קִירוֹתָיו:

ויבן את הצלע לאשה. לִהְיוֹת אִשָּׁה, כְּמוֹ וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ גִּדְעוֹן לְאֵפוֹד (שופטים ח'), לִהְיוֹת אֵפוֹד:

פסוק כג

זאת הפעם. מְלַמֵּד שֶׁבָּא אָדָם עַל כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה, וְלֹא נִתְקָרְרָה דַּעְתּוֹ בָּהֶם (יבמות ס"ג):

לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו'. לָשׁוֹן נוֹפֵל עַל לָשׁוֹן מִכָּאן שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (בראשית רבה):

פסוק כד

על כן יעזב איש. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמְרָה כֵּן לֶאֱסֹר עַל בְּנֵי נֹחַ הָעֲרָיוֹת (סנהדרין נ"ז):

לבשר אחד. הַוָּלָד נוֹצָר עַל יְדֵי שְׁנֵיהֶם וְשָׁם נַעֲשֶׂה בְּשָׂרָם אֶחָד (שם נ"ח):

פסוק כה

ולא יתבוששו. שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִים דֶּרֶךְ צְנִיעוּת לְהַבְחִין בֵּין טוֹב לָרָע, וְאַע"פִּ שֶׁנִּתְּנָה בּוֹ דֵּעָה לִקְרוֹת לוֹ שֵׁמוֹת, לֹא נִתַּן בּוֹ יֵצֶר הָרָע עַד אָכְלוֹ מִן הָעֵץ וְנִכְנַס בּוֹ יֵצֶר הָרָע וְיָדַע מַה בֵּין טוֹב לָרָע (בראשית רבה):

פרק ג

פסוק א

והנחש היה ערום. מָה עִנְיָן זֶה לְכָאן? הָיָה לוֹ לִסְמֹךְ וַיַּעַשׂ לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם, אֶלָּא לְמָּדְךָ מֵאֵיזוֹ עֵצָה קָפַץ הַנָּחָשׁ עֲלֵיהֶם, רָאָה אוֹתָם עֲרֻמִּים וְעוֹסְקִים בְּתַשְׁמִישׁ לְעֵין כֹּל וְנִתְאַוָּה לָהּ:

ערום מכל. לְפִי עָרְמָתוֹ וּגְדֻלָּתוֹ הָיְתָה מַפְלָתוֹ, עָרוּם מִכֹּל, אָרוּר מִכֹּל (בראשית רבה):

אף כי אמר וגו'. שֶׁמָּא אָמַר לָכֶם לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל וְגוֹ', וְאַתֶּם"פּ שֶׁרְאָה אוֹתָם אוֹכְלִים מִשְּׁאָר פֵּרוֹת, הִרְבָּה עָלֶיהָ דְּבָרִים כְּדֵי שֶׁתִּשְׁתִּבְּנוּ וְיָבֹא לְדַבֵּר בְּאוֹתוֹ הָעֵץ:

פסוק ג

ולא תגעו בו. הוֹסִיפָה עַל הַצִּוּוּי, לְפִיכָךְ בָּאָה לִידֵי גֵּרָעוֹן, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר אַל תּוֹסֵף עַל דְּבָרָיו (משלי ל'):

פסוק ד

לא מות תמותון. דְּחָפָהּ עַד שֶׁנִּגְּעָה בּוֹ, אָמַר לָהּ כְּשֵׁם שֶׁאֵין מִיתָה בִּנְגִיעָה, כָּךְ אֵין מִיתָה בַּאֲכִילָה (בראשית רבה):

פסוק ה

כי ידע. כָּל אֻמָּן שׂוֹנֵא אֶת בְּנֵי אֻמָּנוּתוֹ, מִן הָעֵץ אָכַל וּבָרָא אֶת הָעוֹלָם (בראשית רבה):

והייתם כאלהים. יוֹצְרֵי עוֹלָמוֹת (בראשית רבה):

פסוק ו

ותרא האשה. רָאֲתָה דְּבָרָיו שֶׁל נָחָשׁ וְהֶנְאוּ לָהּ וְהֶאֱמִינַתּוּ (בראשית רבה):

כי טוב העץ. לִהְיוֹת כֵּאלֹהִים:

וכי תאוה הוא לעינים. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם:

ונחמד להשכיל. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהּ יוֹדְעֵי טוֹב וָרָע:

ותתן גם לאישה. שֶׁלֹּא תָּמוּת הִיא וְיִחֶיהָ הוּא, וְיִשָּׂא אַחֶרֶת:

גם. לְרַבּוֹת בְּהֵמָה וְחַיָּה:

פסוק ז

ותפקחנה וגו'. לְעִנְיַן הַחָכְמָה דִּבֵּר הַכָּתוּב וְלֹא לְעִנְיַן רְאִיָּה מַמָּשׁ, וְסוֹף הַמִּקְרָא מוֹכִיחַ:

וידעו כי עירמים הם. אַף הַסּוּמָא יוֹדֵעַ כְּשֶׁהוּא עָרוּם, אֶלָּא מַהוּ וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם? מִצְוָה אַחַת הָיְתָה בְּיָדָם וְנִתְעָרְטְלוּ הֵימֶנָּה (בראשית רבה):

עלה תאנה. הוּא הָעֵץ שֶׁאָכְלוּ מִמֶּנּוּ, בַּדָּבָר שֶׁנִּתְקַלְקְלוּ בּוֹ נִתְקְנוּ (סנהדרין ע'), אֲבָל שְׁאָר הָעֵצִים מְנָעוּם מִלְּטֹל עֲלֵיהֶם. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נִתְפָּרְסֵם הָעֵץ? שֶׁאֵין הַקָּבָ"ה חָפֵץ לְהוֹנוֹת בְּרִיָּה, שֶׁלֹּא יַכְלִימוּהָ וְיֹאמְרוּ זֶהוּ שֶׁלְּקָה הָעוֹלָם עַל יָדוֹ, מִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא:

פסוק ח

וישמעו. יֵשׁ מִדְרָשֵׁי אַגָּדָה רַבִּים וּכְבָר סִדְּרוּם רַבּוֹתֵינוּ עַל מְכוֹנָם בְּבְ"רַ וּבְשְׁאָר מִדְרָשׁוֹת; וַאֲנִי לֹא בָאתִי אֶלָּא לְפָשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא וּלְאַגָּדָה הַמְיַשֶּׁבֶת דִּבְרֵי הַמִּקְרָא דָּבָר דְּבוּר עַל אָפְנָיו: **וישמעו**. מַה שָּׁמְעוּ? שָׁמְעוּ אֶת קוֹל הַקָּבָ"ה שֶׁהָיָה מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן:

לרוח היום. לְאוֹתוֹ רוּחַ שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה לְשָׁם, וְזוֹ הִיא מַעֲרָבִית; שֶׁלִּפְנוֹת עֶרֶב חַמָּה בַּמַּעֲרָב, וְהֵם סָרְחוּ בָּעֲשִׁירִית (סנהדרין ל"ח):

פסוק ט

איכה. יוֹדֵעַ הָיָה הֵיכָן הוּא אֶלָּא לְכָנֵס עִמּוֹ בִּדְבָרִים, שֶׁלֹּא יְהֵא נִבְהָל לְהָשִׁיב אִם יַעֲנִישֶׁהוּ פִּתְאוֹם (בראשית רבה), וְכֵן בְּקַיִן אָמַר לוֹ אֵי הֶבֶל אָחִיךָ (בראשית ד), וְכֵן בְּבִלְעָם מִי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ (במדבר כ"ב), לְכָנֵס עִמָּהֶם בִּדְבָרִים, וְכֵן בְּחִזְקִיָּה בִּשְׁלוּחֵי מְרֹאדַךְ בַּלְאֲדָן:

פסוק יא

מי הגיד לך. מֵאַיִן לְךָ לָדַעַת מַה בֹּשֶׁת יֵשׁ בְּעוֹמֶד עָרֹם?

המן העץ. בְּתָמִיהָ:

פסוק יב

אשר נתתה עמדי. כָּאן כְּפַר בַּטּוֹבָה (עבודה זרה ה):

פסוק יג

השיאני. הִטְעַנִי, כְּמוֹ אַל יַשִּׂיא אֶתְכֶם חִזְקִיָּהוּ (דברי הימים ב' ל"ב):

פסוק יד

כי עשית זאת. מִכָּאן שֶׁאֵין מְהַפְּכִים בְּזִכּוּתוֹ שֶׁל מֵסִית, שֶׁאִלּוּ שְׁאָלוֹ לָמָּה עָשִׂיתָ זֹאת? הָיָה לוֹ לְהָשִׁיב דִּבְרֵי הָרַב וְדִבְרֵי הַתַּלְמִיד דִּבְרֵי מִי שׁוֹמְעִין? (סנהדרין כ"ט):

מכל הבהמה ומכל חית השדה. אִם מִבְּהֵמָה נִתְקַלֵּל מֵחַיָּה לֹא כָּל שֶׁכֵּן, הֶעֱמִידוּ רַבּוֹתֵינוּ מִדְרָשׁ זֶה בְּמַסֶּכֶת בְּכוֹרוֹת (דף ח') לְלַמֵּד שֶׁיְּמֵי עִבּוּרוֹ שֶׁל נָחָשׁ שֶׁבַע שָׁנִים:

על גחונך תלך. רַגְלַיִם הָיוּ לוֹ וְנִקְצְצוּ:

פסוק טו

ואיבה אשית. אַתָּה לֹא נִתְכַּוַּנְתָּ אֶלָּא שֶׁיְּמוּת אָדָם כְּשֶׁיֹּאכַל הוּא תְּחִלָּה וְתִשָּׁא אֶת חַוָּה, וְלֹא בָאתָ לְדַבֵּר אֶל חַוָּה תְּחִלָּה אֶלָּא לְפִי שֶׁהַנָּשִׁים קַלּוֹת לְהִתְפַּתּוֹת וְיוֹדְעוֹת לְפַתּוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן, לְפִיכָךְ וְאֵיבָה אָשִׁית:

ישופך. יְכַתֶּתְךָ (סוטה ט') כְּמוֹ וָאֶכֹּת אֹתוֹ (דברים ט), וְתַרְגּוּמוֹ וְשָׁפִית יָתֵי':

ואתה תשופנו עקב. לֹא יִהְיֶה לְךָ קוֹמָה וְתִשְׁכָּנוּ בַּעֲקֵבוֹ, וְאַף מִשָּׁם תְּמִיתֶנּוּ, וּלְשׁוֹן תְּשׁוּפֶנּוּ כְּמוֹ נָשַׁף בָּהֶם (ישעיהו מ') כְּשֶׁהַנָּחָשׁ בָּא לִנְשֹׁךְ הוּא נוֹשֵׁף כְּמִין שְׁרִיקָה וּלְפִי שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן כְּתִיב לְשׁוֹן נְשִׁיפָה בִּשְׁנֵיהֶם:

פסוק טז

עצבונך. זֶה צַעַר גִּדּוּל בָּנִים (עירובין ק'):

והרנך. זֶה צַעַר הָעִבּוּר:

בעצב תלדי בנים. זֶה צַעַר הַלֵּדָה:

ואל אישך תשוקתך. לְתַשְׁמִישׁ, וְאַעַפ"כִּ אֵין לְךָ מֵצַח לְתָבְעוֹ בַּפֶּה, אֶלָּא הוּא יִמְשֹׁל בָּךְ, הַכֹּל מִמֶּנּוּ וְלֹא מִמֶּךָּ:

תשוקתך. תַּאֲוָתֵךְ, כְּמוֹ נֶפֶשׁ שׁוֹקֵקָה (ישעיהו כ"ט):

פסוק יז

ארורה האדמה בעבורך. מַעֲלֶה לְךָ דְּבָרִים אֲרוּרִים, כְּגוֹן זְבוּבִים, פִּרְעוֹשִׁים וּנְמָלִים, מָשָׁל לְיוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה וְהַבְּרִיּוֹת מְקַלְלוֹת שְׂדֵים שֶׁיָּנַק מֵהֶם:

פסוק יח

וקוץ ודרדר תצמיח לך. הָאָרֶץ כְּשֶׁתִּזָּרֵעֲנָה מִינֵי זְרָעִים, תַּצְמִיחַ קוֹץ וְדַרְדַּר קַנְדָּס וְעַכְבִּיּוֹת, וְהֵן נֶאֱכָלִין עַל יְדֵי תִּקּוּן (ביצה ל"ד):

ואכלת את עשב השדה. וּמַה קְּלָלָה הִיא זוֹ? וַהֲלֹא בַּבְּרָכָה נֶאֱמַר לוֹ הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע וְגוֹ? אֶלָּא מָה אָמוּר כָּאן בְּרֹאשׁ הָעִנְיָן אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה, וְאַחַר הָעִצָּבוֹן וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ, כְּשֶׁתִּזָּרֵעֲנָה קִטְנִית אוֹ יְרָקוֹת גִּנָּה הִיא תַּצְמִיחַ לָךְ קוֹצִים וְדַרְדָּרִים וּשְׁאָר עִשְׂבֵי הַשָּׂדֶה וְעַל כָּרְחֲךָ תֹּאכְלֵם:

פסוק יט

בזעת אפיך. לְאַחַר שֶׁתִּטְרַח בּוֹ הַרְבֵּה:

פסוק כ

ויקרא האדם. חָזַר הַכָּתוּב לְעִנְיָנוֹ הָרִאשׁוֹן וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת, וְלֹא הִפְסִיק אֶלָּא לְלַמֶּדְךָ שֶׁעַל יְדֵי קְרִיאַת שֵׁמוֹת נִזְדַּוְּגָה לוֹ חַוָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ, לְפִיכָךְ,

וַיַּפֵּל תַּרְדֵּמָה, וְעַל יְדֵי שֶׁכָּתַב וַיְהִיו עֲרוּמִים, סָמַךְ לוֹ פָּרָשַׁת הַנָּחָשׁ, לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁרָאָה עֶרְוָתָהּ וְרָאָה אוֹתָם עֲסוּקִים בְּתַשְׁמִישׁ נִתְאַוָּה לָהּ וּבָא עֲלֵיהֶם בְּמַחֲשָׁבָה וּבְמִרְמָה:

חוה. נוֹפֵל עַל לְשׁוֹן חַיָּה, שֶׁמְּחַיָּה אֶת וַלְדוֹתֶיהָ, כַּאֲשֶׁר תֹּאמַר מֶה הוֹוֶה לָאָדָם (קהלת ב'), בִּלְשׁוֹן הָיָה:

פסוק כא

כתנות עור. יֵשׁ דִּבְרֵי אַגָּדָה אוֹמְרִים חֲלָקִים כְּצִפָּרֶן הָיוּ מְדֻבָּקִים עַל עוֹרָן וְיֵ"א דָּבָר הַבָּא מִן הָעוֹר, כְּגוֹן צֶמֶר הָאַרְנָבִים שֶׁהוּא רַךְ וְחָם וְעָשָׂה לָהֶם כֻּתָּנוֹת מִמֶּנּוּ:

פסוק כב

היה כאחד ממנו. הֲרֵי הוּא יָחִיד בַּתַּחְתּוֹנִים כְּמוֹ שֶׁאֲנִי יָחִיד בָּעֶלְיוֹנִים, וּמַה הִיא יְחִידוּתוֹ? לְדַעַת טוֹב וָרָע, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּבְהֵמָה וְחַיָּה

ועתה פן ישלח ידו. וּמִשֶּׁיְּחֶיֶה לְעוֹלָם הֲרֵי הוּא קָרוֹב לְהַטְעוֹת הַבְּרִיּוֹת אַחֲרָיו, וְלוֹמַר אַף הוּא אֱלוֹהַּ. וְיֵשׁ מִדְרְשֵׁי אַגָּדָה, אֲבָל אֵין מְיַשְּׁבִין עַל פְּשׁוּטוֹ:

פסוק כד

מקדם לגן עדן. בְּמִזְרָחוֹ שֶׁל גַּן עֵדֶן חוּץ לַגַּן:

את הכרובים. מַלְאֲכֵי חַבָּלָה:

החרב המתהפכת. וְלָהּ לַהַט לְאֵיזֶה עֵלְיוֹ מִלְּכָנֵס עוֹד לַגַּן תַּרְגּוּם לַהַט שְׁנַן, כְּמוֹ שַׁלַּף שְׁנָנָא וּבִלְשׁוֹן לַעַז לא"מא וּמִדְרְשֵׁי אַגָּדָה יֵשׁ, וַאֲנִי אֵינִי בָא אֶלָּא לְפָשׁוּטוֹ:

פרק ד

פסוק א

והאדם ידע. כְּבָר קֹדֶם הָעִנְיָן שֶׁל מַעְלָה, קֹדֶם שֶׁחָטָא וְנִטְרַד מִגַּן עֵדֶן, וְכֵן הַהֵרָיוֹן וְהַלֵּדָה, שֶׁאִם כָּתַב וַיֵּדַע אָדָם, נִשְׁמַע שֶׁלְּאַחַר שֶׁנִּטְרַד הָיוּ לוֹ בָנִים:

קין. עַל שֵׁם קָנִיתִי:

את ה'. כְּמוֹ עִם ה', כְּשֶׁבָּרָא אוֹתִי וְאֶת אִישִׁי, הוּא לְבַדּוֹ בְּרָאָנוּ אֲבָל בָּזֶה שֶׁתְּפִים אָנוּ עִמּוֹ (נדה ל"א):

את קין את אחיו את הבל. ג' אֶתִּים רִבּוּיִים הֵם, מְלַמֵּד, שֶׁתְּאוֹמָה נוֹלְדָה עִם קַיִן, וְעִם הֶבֶל נוֹלְדוּ שְׁתַּיִם, לְכָךְ נֶאֱמַר וַתֹּסֶף (בראשית רבה):

פסוק ב

רעה צאן. לְפִי שֶׁנִּתְקַלְקְלָה הָאֲדָמָה פֵּרֵשׁ לוֹ מֵעֲבוֹדָתָהּ:

פסוק ג
מפרי האדמה. מִן הַגְּרוּעַ, וְיֵשׁ אַגָּדָה שֶׁאוֹמֶרֶת זֶרַע פִּשְׁתָּן הָיָה:

פסוק ד
וישע. וַיִּפֶן, וְכֵן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה – לֹא פָּנָה, וְכֵן וְלֹא יִשְׁעֶה (ישעיהו י"ז) – לֹא יִפְנֶה, וְכֵן שְׁעֵה מֵעָלָיו (איוב י"ד) פְּנֵה מֵעָלָיו:
וישע. יָרְדָה אֵשׁ וְלִחֲכָה מִנְחָתוֹ:

פסוק ז
הלא אם תיטיב. כְּתַרְגּוּמוֹ פֵּרוּשׁוֹ:
לפתח חטאת רובץ. לְפֶתַח קִרְבָּךְ חֶטְאֲךָ שָׁמוּר:
ואליך תשוקתו. שֶׁל חַטָּאת הוּא יֵצֶר הָרָע, תָּמִיד שׁוֹקֵק וּמִתְאַוֶּה לְהַכְשִׁילְךָ:
ואתה תמשל בו. אִם תִּרְצֶה תִּתְגַּבֵּר עָלָיו:

פסוק ח
ויאמר קין אל הבל. נִכְנַס עִמּוֹ בְּדִבְרֵי רִיב וּמַצָּה לְהִתְעוֹלֵל עָלָיו לְהָרְגוֹ. וְיֵשׁ בָּזֶה מִדְרְשֵׁי אַגָּדָה, אַךְ זֶה יִשּׁוּבוֹ שֶׁל מִקְרָא:

פסוק ט
אי הבל אחיך. לְכָנֵס עִמּוֹ בְּדִבְרֵי נַחַת, אוּלַי יָשׁוּב וְיֹאמַר: אֲנִי הֲרַגְתִּיו וְחַטָּאתִי לְךָ:
לא ידעתי. נַעֲשָׂה כְּגוֹנֵב דַּעַת הָעֶלְיוֹנָה:
השומר אחי. לְשׁוֹן תֵּמַהּ הוּא, וְכֵן כָּל הֵ"א הַנִּקּוּדָה בַּחֲטַף פַּתָּח:

פסוק י
דמי אחיך. דְּמוֹ וְדַם זַרְעִיּוֹתָיו. דָּבָר אַחֵר, שֶׁעָשָׂה בּוֹ פְּצָעִים הַרְבֵּה, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ מֵהֵיכָן נַפְשׁוֹ יוֹצְאָה (סנהדרין ל"ז):

פסוק יא
ארור אתה מן האדמה. יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁנִּתְקַלְּלָה הִיא כָּבָר בַּעֲוֹנָהּ, וְגַם בָּזוֹ הוֹסִיפָה לַחֲטֹא, **אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך וגו'**. וְהִנְנִי מוֹסִיף לָהּ קְלָלָה אֶצְלֵךְ, לֹא תֹסֶף תֵּת כֹּחָהּ:

פסוק יב
נע ונד. אֵין לְךָ רְשׁוּת לָדוּר בְּמָקוֹם אֶחָד:

פסוק יג
עוני מנשוא. בְּתָמִיהָ, אַתָּה טוֹעֵן עֲלִיּוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, וַעֲוֹנִי אִי אֶפְשָׁר לְטָעֹן? (בראשית רבה)

פסוק טו

לכן כל הורג קין. זֶה אֶחָד מִן הַמִּקְרָאוֹת שֶׁקִּצְּרוּ דִּבְרֵיהֶם וְרָמְזוּ וְלֹא פֵּרְשׁוּ, לְכֵן כָּל הוֹרֵג קַיִן לְשׁוֹן גְּעָרָה, כֹּה יֵעָשֶׂה לוֹ, כָּךְ וְכָךְ עָנְשׁוֹ וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ:

שבעתים יקם. אֵינִי רוֹצֶה לְהִנָּקֵם מִקַּיִן עַכְשָׁו, לְסוֹף שִׁבְעָה דוֹרוֹת אֲנִי נוֹקֵם נְקָמָתִי מִמֶּנּוּ, שֶׁיַּעֲמֹד לֶמֶךְ מִבְּנֵי בָנָיו וְיַהַרְגֵהוּ, וְסוֹף הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם, וְהִיא נְקָמַת הֶבֶל מִקַּיִן, לְמָדְנוּ שֶׁתְּחִלַּת מִקְרָא לְשׁוֹן גְּעָרָה הִיא, שֶׁלֹּא תְהֵא בְרִיָּה מַזִּיקָתוּ, וְכֵיוֹצֵא בוֹ וַיֹּאמֶר דָּוִד כָּל מַכֵּה יְבֻסִי וְיִגַּע בַּצִּנּוֹר (שמואל ב ה'), וְלֹא פֵּרֵשׁ מַה יֵּעָשֶׂה לוֹ, אֲבָל דִּבֵּר הַכָּתוּב בְּרֶמֶז כָּל מַכֵּה יְבֻסִי וְיִגַּע בַּצִּנּוֹר וְיִקָּרֵב אֶל הַשַּׂעַר וְיִכְבְּשֶׁנּוּ וְאֶת הָעִוְרִים וגו', וְגַם אוֹתָם יַכֶּה עַל אֲשֶׁר אָמְרוּ הָעִוֵּר וְהַפִּסֵּחַ לֹא יָבֹא דָּוִד אֶל תּוֹךְ הַבַּיִת – הַמַּכֶּה אֶת אֵלּוּ אֲנִי אֶעֱשֶׂנּוּ רֹאשׁ וְשֹׂר, כָּאן קִצֵּר דְּבָרָיו, וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים פֵּרֵשׁ יִהְיֶה לְרֹאשׁ וּלְשֹׂר:

וישם ה' לקין אות. חָקַק לוֹ אוֹת מִשְּׁמוֹ בְּמִצְחוֹ. ס"א דָּבָר אַחֵר, כָּל מוֹצְאֵי יַהַרְגֵנִי, הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת, אֲבָל בְּנֵי אָדָם עֲדַיִן לֹא הָיוּ שֶׁיִּירָא מֵהֶם, רַק אָבִיו וְאִמּוֹ, וּמֵהֶם לֹא הָיָה יָרֵא שֶׁיַּהַרְגוּהוּ, אֶלָּא אָמַר עַד עַכְשָׁו הָיָה פַּחְדָּתִי עַל כָּל הַחַיּוֹת כְּמ"שׁ וּמוֹרַאֲכֶם וְגוֹ', וְעַכְשָׁו בִּשְׁבִיל עָוֹן זֶה לֹא יִירְאוּ מִמֶּנִּי הַחַיּוֹת וְיַהַרְגוּנִי, מִיָּד וַיָּשֶׂם ה' לְקַיִן אוֹת – הֶחֱזִיר אֶת מוֹרָאוֹ עַל הַחַיּוֹת:

פסוק טז

ויצא קין. יָצָא בְּהַכְנָעָה כְּגוֹנֵב דַּעַת הָעֶלְיוֹנָה:

בארץ נוד. בָּאֶרֶץ שֶׁכָּל הַגּוֹלִים נָדִים שָׁם:

קדמת עדן. שָׁם גָּלָה אָבִיו כְּשֶׁגֵּרַשׁ מִגַּן עֵדֶן, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן אֶת שְׁמִירַת דֶּרֶךְ מְבוֹא הַגָּן, שֶׁיֵּשׁ לִלְמֹד שֶׁהָיָה אָדָם שָׁם, וּמִצִּינוּ רוּחַ מְזָרְחִית קוֹלֶטֶת בְּכָל מָקוֹם אֶת הָרוֹצְחִים שֶׁנֶּאֱמַר אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה וגוֹמֵר, מִזְרָחָה שֶׁמֶשׁ (דברים ד'), דְּבָר אַחֵר בְּאֶרֶץ נוֹד, כָּל מָקוֹם שֶׁהוֹלֵךְ הָיְתָה הָאָרֶץ מִזְדַּעְזַעַת תַּחְתָּיו, וְהַבְּרִיּוֹת אוֹמְרִים סוּרוּ מֵעָלָיו, זֶהוּ שֶׁהָרַג אֶת אָחִיו:

פסוק יז

ויהי קין בונה עיר ויקרא שם העיר לְזֵכֶר בְּנוֹ חֲנוֹךְ:

פסוק יח

ועירד ילד. יֵשׁ מָקוֹם שֶׁהוּא אוֹמֵר בְּזָכָר הוֹלִיד וְיֵשׁ מָקוֹם שֶׁהוּא אוֹמֵר יָלַד, שֶׁהַלֵּדָה מְשַׁמֶּשֶׁת שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת, לֶדֶת הָאִשָּׁה נישט"רא בְּלַעַז וּזְרִיעַת תּוֹלְדוֹת הָאִישׁ אינזי"ראר בְּלַעַז. כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר הוֹלִיד בִּלְשׁוֹן הִפְעִיל, מְדַבֵּר בְּלֶדֶת הָאִשָּׁה – פְּלוֹנִי הוֹלִיד אֶת אִשְׁתּוֹ בֵּן אוֹ בַת, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר יָלַד, מְדַבֵּר בְּזִרְיעַת הָאִישׁ:

פסוק יט

ויקח לו למך. לֹא הָיָה לוֹ לְפָרֵשׁ כָּל זֶה, אֶלָּא לְלַמְּדֵנוּ מִסּוֹף הָעִנְיָן, שֶׁקִּיֵּם הַקָּבָ"ה הַבְטָחָתוֹ שֶׁאָמַר שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם קָיִן, עָמַד לֶמֶךְ לְאַחַר שֶׁהוֹלִיד בָּנִים וְעָשָׂה דּוֹר שְׁבִיעִי וְהָרַג אֶת קַיִן, זֶהוּ שֶׁאָמַר כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְגוֹמֵר:

שתי נשים. כְּךָ הָיָה דַּרְכָּן שֶׁל דּוֹר הַמַּבּוּל אַחַת לִפְרִיָּה וּרְבִיָּה וְאַחַת לְתַשְׁמִישׁ, זוֹ שֶׁהִיא לְתַשְׁמִישׁ מַשְׁקָה כּוֹס שֶׁל עִקָּרִין כְּדֵי שֶׁתֵּעָקֵר וּמְקַשָּׁטֶת כְּכַלָּה וּמַאֲכִילָהּ מַעֲדַנִּים, וַחֲבֵרְתָּהּ נְזוּפָה וַאֲבֵלָה כְּאַלְמָנָה, וְזֶהוּ שֶׁפֵּרֵשׁ אִיּוֹב רֹעָה עֲקָרָה לֹא תֵלֵד וְאַלְמָנָה לֹא יֵיטִיב (איוב כ"ד), כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּאַגָּדַת חֵלֶק (וּבָבְ"רַ):

עדה. הִיא שֶׁל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה עַל שֵׁם שֶׁמְּגֻנָּה עָלָיו וּמוֹסֶרֶת מֵאֶצְלוֹ, עֵדָה תַּרְגּוּם שֶׁל סוּרָה:

צלה. הִיא שֶׁל תַּשְׁמִישׁ, עַל שֵׁם שֶׁיּוֹשֶׁבֶת תָּמִיד בְּצִלּוֹ, דִּבְרֵי אַגָּדָה הֵם בְּבָ"רַ:

פסוק כ

אבי ישב אהל ומקנה. הוּא הָיָה הָרִאשׁוֹן לְרוֹעֵי בְּהֵמוֹת בַּמִּדְבָּרוֹת, יוֹשֵׁב אֹהָלִים חוֹדֶשׁ כָּאן וְחוֹדֶשׁ כָּאן בִּשְׁבִיל מִרְעֶה צֹאנוֹ, וּכְשֶׁכָּלָה הַמִּרְעֶה בְּמָקוֹם זֶה הוֹלֵךְ וְתוֹקֵעַ אָהֳלוֹ בְּמָקוֹם אַחֵר. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה בּוֹנֶה בָּתִּים לַעֲ"זָ, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר סֶמֶל הַקִּנְאָה הַמַּקְנֶה (יחזקאל ח'), וְכֵן אָחִיו תּוּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב לְזַמֵּר לַעֲ"זָ:

פסוק כב

תובל קין. תּוּבַל אֻמָּנָתוֹ שֶׁל קַיִן, תּוּבָל לְשׁוֹן תַּבְלִין, תִּבֵּל וְהִתְקִין אֻמָּנוּתוֹ שֶׁל קַיִן לַעֲשׂוֹת כְּלֵי זַיִן לָרוֹצְחִים:

לטש כל חרש נחשת וברזל. מְחַדֵּד אֻמָּנוּת נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל כְּמוֹ יִלְטֹשׁ עֵינָיו לִי (איוב ט"ז). חוֹרֵשׁ אֵינוֹ לְשׁוֹן פֹּעֵל אֶלָּא לְשׁוֹן פּוֹעֵל, שֶׁהֲרֵי נָקוּד קָמָץ קָטָן וְטַעְמוֹ לְמַטָּה, כְּלוֹמַר, מְחַדֵּד וּמְצַחְצֵחַ כָּל כְּלֵי אֻמָּנוּת נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל:

נעמה. הִיא אִשְׁתּוֹ שֶׁל נֹחַ:

פסוק כג

שמען קולי. שֶׁהָיוּ פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ מִתַּשְׁמִישׁ, לְפִי שֶׁהָרַג אֶת קַיִן וְאֶת תּוּבַל קַיִן בְּנוֹ, שֶׁהָיָה לֶמֶךְ סוּמָא וְתוּבַל קַיִן מוֹשְׁכוֹ, וְרָאָה אֶת קַיִן וְנִדְמָה לוֹ כְּחַיָּה וְאָמַר לְאָבִיו לְמָשְׁךְ בַּקֶּשֶׁת וַהֲרָגוֹ, וְכֵיוָן שֶׁיָּדַע שֶׁהוּא קַיִן זָקְנוֹ הִכָּה כַּף אֶל כַּף וְסָפַק אֶת בְּנוֹ בֵּינֵיהֶם וַהֲרָגוֹ, וְהָיוּ נָשִׁים פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ וְהוּא מְפַיְּסָן:

שמען קולי. לְהִשָּׁמַע לִי לְתַשְׁמִישׁ, וְכִי אִישׁ אֲשֶׁר הָרַגְתִּי לְפִצְעִי הוּא נֶהֱרָג, וְכִי אֲנִי פְּצָעְתִּיו מֵזִיד שֶׁיִּהֵא הַפֶּצַע קָרוּי עַל שְׁמִי? וְיֶלֶד אֲשֶׁר הָרַגְתִּי, לְחַבְּרָתִי נֶהֱרָג? כְּלוֹמַר, עַל יְדֵי חַבֶּרְתִּי? בִּתְמִיהָה, וַהֲלֹא שׁוֹגֵג אֲנִי וְלֹא מֵזִיד, לֹא זֶהוּ פִּצְעִי וְלֹא זֶהוּ חַבָּרְתִּי:

פצע. מַכַּת חֲרֶב אוֹ חֵץ מקא"דורה בְּלַעַז:

פסוק כד

כי שבעתים יקם קין. קַיִן שֶׁהָרַג מֵזִיד נִתְּלָה לוֹ עַד שִׁבְעָה דוֹרוֹת, אֲנִי שֶׁהָרַגְתִּי שׁוֹגֵג לֹא כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיִּתָּלֶה לִי שִׁבְעִיּוֹת הַרְבֵּה:

שבעים ושבעה. לְשׁוֹן רִבּוּי שִׁבְעִיּוֹת אָחַז לוֹ, כְּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא. וּמִדְרַשׁ בְּרֵאשִׁית רַבָּה לֹא הָרַג לֶמֶךְ כְּלוּם, וְנָשִׁיו פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ מִשֶּׁקִּימוּ פְּרִיָה וּרְבִיָה, לְפִי שֶׁנִּגְזְרָה גְּזֵרָה לְכֹלּוֹת זַרְעוֹ שֶׁל קַיִן לְאַחַר שִׁבְעָה דוֹרוֹת, אָמְרוּ מָה אָנוּ יוֹלְדוֹת לַבֶּהָלָה? לְמָחַר הַמַּבּוּל בָּא וְשׁוֹטֵף אֶת הַכֹּל וְהוּא אוֹמֵר לָהֶן וְכִי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי? וְכִי אֲנִי הָרַגְתִּי אֶת הֶבֶל, שֶׁהָיָה אִישׁ בְּקוֹמָה וְיֶלֶד בַּשָּׁנִים, שֶׁיִּהֵא זַרְעִי כֻּלֶּה בְּאוֹתוֹ עָוֹן? וּמַה קַיִן שֶׁהָרַג נִתְּלָה לוֹ שִׁבְעָה דוֹרוֹת, אֲנִי שֶׁלֹּא הָרַגְתִּי, לֹא כָּ"שׁ שֶׁיִּתָּלוּ לִי שִׁבְעִיּוֹת הַרְבֵּה? וְזֶהוּ קַל וָחֹמֶר שֶׁל שְׁטוּת, אִם כֵּן אֵין הַקָּבָ"ה גּוֹבֶה אֶת חוֹבוֹ וּמְקַיֵּם אֶת דְּבָרוֹ:

פסוק כה

וידע אדם וגו'. בָּא לוֹ לֶמֶךְ אֵצֶל אָדָם הָרִאשׁוֹן וְקִבֵּל עַל נָשָׁיו, אָמַר לָהֶם: וְכִי עֲלֵיכֶם לְדַקְדֵּק עַל גְּזֵרָתוֹ שֶׁל מָקוֹם? אַתֶּם עֲשׂוּ מִצְוָתְכֶם וְהוּא יַעֲשֶׂה אֶת שֶׁלּוֹ. אָמְרוּ לוֹ: קְשׁוֹט עַצְמְךְ תְּחִלָּה, וַהֲלֹא פָּרַשְׁתָּ מֵאִשְׁתְּךְ זֶה מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה מִשֶּׁנִּקְנְסָה מִיתָה עַל יָדְךְ: מִיָּד וַיֵּדַע אָדָם וְגוֹמֵר. וּמַהוּ עוֹד, לְלַמֵּד שֶׁנִּתּוֹסְפָה לוֹ תַּאֲוָה עַל תַּאֲוָתוֹ (בראשית רבה):

פסוק כו

אז הוחל. לְשׁוֹן חֻלִּין, לִקְרֹא אֶת שְׁמוֹת הָאָדָם וְאֶת שְׁמוֹת הָעֲצַבִּים בִּשְׁמוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה לַעֲשׂוֹתָן עָ"ז וְלִקְרוֹתָן אֱלֹהוּת:

פרק ה

פסוק א

זה ספר תולדות אדם. זוֹ הִיא סְפִירַת תּוֹלְדוֹת אָדָם, וּמִדְרְשֵׁי אַגָּדָה יֵשׁ רַבִּים:

ביום ברא וגו'. מַגִּיד שֶׁבַּיּוֹם שֶׁנִּבְרָא הוֹלִיד:

פסוק ג

שלשים ומאת שנה. עַד כָּאן פָּרַשׁ מִן הָאִשָּׁה (בראשית רבה):

פסוק כד

ויתהלך חנוך. צַדִּיק הָיָה וְקַל בְּדַעְתּוֹ לְשׁוּב לְהַרְשִׁיעַ, לְפִיכָךְ מִהֵר הַקָּבָ"ה וְסִלְּקוֹ וְהֵמִיתוֹ קֹדֶם זְמַנּוֹ, וְזֶהוּ שֶׁשָּׁנָה הַכָּתוּב בְּמִיתָתוֹ לִכְתֹּב וְאֵינֶנּוּ בָּעוֹלָם – לְמַלְאוֹת שְׁנוֹתָיו (בראשית רבה):

כי לקח אותו. לִפְנֵי זְמַנּוֹ, כְּמוֹ הִנְנִי לוֹקֵחַ מִמְּךְ אֶת מַחְמַד עֵינֶיךְ (יחזקאל כ"ד):

פסוק כח

ויולד בן. שֶׁמִּמֶּנּוּ נִבְנָה הָעוֹלָם (בראשית רבה):

פסוק כט

זה ינחמנו. יְנַחֵם מִמֶּנּוּ אֶת עִצָּבוֹן יָדֵינוּ. עַד שֶׁלֹּא בָא נֹחַ לֹא הָיָה לָהֶם כְּלֵי מַחֲרֵשָׁה וְהוּא הֵכִין לָהֶם וְהָיְתָה הָאָרֶץ מוֹצִיאָה קוֹצִים וְדַרְדַּרִים כְּשֶׁזּוֹרְעִים חִטִּים, מִקְלְקָלְתּוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, וּבִימֵי נֹחַ נָחָה, וְזֶהוּ יְנַחֲמֵנוּ, וְאִם לֹא תְּפָרְשֵׁהוּ כָּךְ אֵין טַעַם הַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַשֵּׁם וְאַתָּה צָרִיךְ לִקְרוֹת שְׁמוֹ מְנַחֵם:

פסוק לב

בן חמש מאות שנה. אָמַר רַבִּי יוּדָן מַה טַּעַם כָּל הַדּוֹרוֹת הוֹלִידוּ לְק' שָׁנָה וְזֶה לַחֲמֵשׁ מֵאוֹת? אָמַר הַקָּבָ"ה אִם רְשָׁעִים הֵם יֹאבְדוּ בַּמַּיִם וְרַע לְצַדִּיק זֶה, וְאִם צַדִּיקִים הֵם אַטְרִיחַ עָלָיו לַעֲשׂוֹת תֵּבוֹת הַרְבֵּה, כְּבַשׁ אֶת מַעְיָנוֹ וְלֹא הוֹלִיד עַד חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא יָפֶת הַגָּדוֹל שֶׁבְּבָנָיו רָאוּי לָעֲנָשִׁין לִפְנֵי הַמַּבּוּל (בראשית רבה), דִּכְתִיב כִּי הַנַּעַר בֶּן מֵאָה שָׁנָה יָמוּת (ישעיהו ס"ה) רָאוּי לְעֹנֶשׁ לֶעָתִיד, וְכֵן לִפְנֵי מַתַּן תּוֹרָה:

את שם את חם ואת יפת. וַהֲלֹא יָפֶת הַגָּדוֹל הוּא? אֶלָּא בַּתְּחִלָּה אַתָּה דוֹרֵשׁ אֶת שֶׁהוּא צַדִּיק וְנוֹלַד כְּשֶׁהוּא מָהוּל וְשֶׁאַבְרָהָם יָצָא מִמֶּנּוּ וְכוּ' בבראשית רבה:

פרק ו

פסוק ב

בני האלהים. בְּנֵי הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים. דָּבָר אַחֵר בְּנֵי הָאֱלֹהִים, הֵם הַשָּׂרִים הַהוֹלְכִים בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם, אַף הֵם הָיוּ מִתְעָרְבִים בָּהֶם; כָּל אֱלֹהִים שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן מָרוּת, וְזֶה יוֹכִיחַ וְאַתָּה תִּהְיֶה לּוֹ לֵאלֹהִים (שמות ד'), רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים (שם ז'):

כי טבת הנה. אָמַר רַבִּי יוּדָן טבת כְּתִיב, כְּשֶׁהָיוּ מְטִיבִין אוֹתָהּ מְקֻשֶּׁטֶת לְכָנֵס לַחֻפָּה, הָיְתָה גְּדוֹל נִכְנָס וּבוֹעֲלָהּ תְּחִלָּה (בראשית רבה):

מכל אשר בחרו. אַף בְּעוֹלַת בַּעַל, אַף הַזָּכָר וְהַבְּהֵמָה:

פסוק ג

לא ידון רוחי באדם. לֹא יִתְרַעֵם וְיָרִיב רוּחִי עָלַי בְּשָׁבְיל הָאָדָם

לעלם. לְאֹרֶךְ יָמִים; הִנֵּה רוּחִי נָדוֹן בְּקִרְבִּי אִם לְהַשְׁחִית וְאִם לְרַחֵם, לֹא יִהְיֶה מָדוֹן זֶה בְּרוּחִי לְעוֹלָם, כְּלוֹמַר לְאֹרֶךְ יָמִים:

בשגם הוא בשר. כְּמוֹ בְּשֶׁגַּם, כְּלוֹמַר, בִּשְׁבִיל שֶׁגַּם זֹאת בּוֹ, שֶׁהוּא בָּשָׂר וְאַף עַל פִּי כֵן אֵינוֹ נִכְנָע לְפָנַי, וּמָה אִם יְהֶיֶה אֵשׁ אוֹ דָּבָר קָשֶׁה? כַּיּוֹצֵא בּוֹ עַד שַׁקַּמְתִּי דְּבוֹרָה (שופטים ה') כְּמוֹ שֶׁקַּמְתִּי וְכֵן שָׁאַתָּה מְדַבֵּר עִמִּי (שם ו') כְּמוֹ שֶׁאַתָּה, אַף בְּשַׁגַּם כְּמוֹ בְּשֶׁגַּם;

והיו ימיו וגו'. עַד ק"ך שָׁנָה אַאֲרִיךְ לָהֶם אַפִּי, וְאִם לֹא יָשׁוּבוּ אָבִיא עֲלֵיהֶם מַבּוּל. וְאִם תֹּאמַר מִשֶּׁנּוֹלַד יֶפֶת עַד הַמַּבּוּל אֵינוֹ אֶלָּא מֵאָה שָׁנָה, אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה (פסחים ו') – כְּבָר הָיְתָה הַגְּזֵרָה גְּזוּרָה עֶשְׂרִים שָׁנָה קֹדֶם שֶׁהוֹלִיד נֹחַ תּוֹלְדוֹת, וְכֵן מָצִינוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם. יֵשׁ מְדָרְשֵׁי אַגָּדָה רַבִּים בְּלֹא יָדוֹן, אֲבָל זֶה הוּא צִחְצוּחַ פְּשׁוּטוֹ:

פסוק ד

הנפלים. עַל שֵׁם שֶׁנָּפְלוּ וְהִפִּילוּ אֶת הָעוֹלָם, וּבְלָשׁוֹן עִבְרִית לְשׁוֹן עֲנָקִים הוּא:

בימים ההם. בִּימֵי דּוֹר אֱנוֹשׁ וּבְנֵי קֵינָן (בראשית רבה):

וגם אחרי כן. אַף עַל פִּי שֶׁרָאוּ בְּאַבְדָּן שֶׁל דּוֹר אֱנוֹשׁ, שֶׁעָלָה אוֹקְיָנוּס וְהֵצִיף שְׁלִישׁ הָעוֹלָם לֹא נִכְנַע דּוֹר הַמַּבּוּל לְלָמֵד מֵהֶם:

אשר יבאו. הָיוּ יוֹלְדוֹת עֲנָקִים כְּמוֹתָם:

הגבורים. לִמְרֹד בַּמָּקוֹם:

אנשי השם. אוֹתָן שֶׁנִּקְבוּ בְּשֵׁמוֹת עִירָד מְחוּיָאֵל מְתוּשָׁאֵל שֶׁנִּקְבוּ עַל שֵׁם אֲבָדָן, שֶׁנִּמְחוּ וְהֻתְּשׁוּ. דָּבָר אַחֵר אַנְשֵׁי שֵׁמָמוֹן, שֶׁשָּׁמְמוּ אֶת הָעוֹלָם:

פסוק ו

וינחם ה' כי עשה. נֶחָמָה הָיְתָה לְפָנָיו שֶׁבְּרָאוֹ בַּתַּחְתּוֹנִים, שֶׁאִלּוּ הָיָה מִן הָעֶלְיוֹנִים הָיָה מַמְרִידָן (בבראשית רבה):

ויתעצב. הָאָדָם אֶל לִבּוֹ שֶׁל מָקוֹם, עָלָה בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם לְהַעֲצִיבוֹ, זֶהוּ תַּרְגּוּם אֶנְקְלוֹס. דָּבָר אַחֵר וַיִּנָּחֵם – נֶהְפְּכָה מַחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם מִמִּדַּת רַחֲמִים לְמִדַּת הַדִּין, עָלָה בְּמַחֲשָׁבָה לְפָנָיו מַה לַּעֲשׂוֹת בָּאָדָם שֶׁעָשָׂה בָּאָרֶץ, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן נִחוּם שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן נִמְלָךְ מַה לַּעֲשׂוֹת, וּבֶן אָדָם וְיִתְנֶחָם (במדבר כ"ג) וְעַל עֲבָדָיו יִתְנֶחָם (דברים ל"ב) וַיִּנָּחֵם ה' עַל הָרָעָה (שמות ל"ב) נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי (שמואל א' ט"ו) כֻּלָּם לְשׁוֹן מַחֲשָׁבָה אַחֶרֶת הֵם:

ויתעצב אל לבו. נִתְאַבֵּל עַל אַבְדָן מַעֲשֵׂה יָדָיו, כְּמוֹ נֶעֱצַב הַמֶּלֶךְ עַל בְּנוֹ (שם ב' י"ט), וְזוֹ כָּתַבְתִּי לְתִשׁוּבַת הַמִּינִים גּוֹי אֶחָד שֶׁשָּׁאַל אֶת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה, אָמַר לוֹ אֵין אַתֶּם מוֹדִים שֶׁהַקָּבָ"ה רוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד? אָמַר לוֹ הֵן, אָמַר לוֹ וְהָא כְתִיב וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ? אָמַר לוֹ נוֹלַד לְךָ בֵּן זָכָר מִיָּמֶיךָ? אָמַר לוֹ הֵן, אָמַר לוֹ וּמָה עָשִׂיתָ? אָמַר לוֹ שָׂמַחְתִּי וְשִׂמַּחְתִּי אֶת הַכֹּל, אָמַר לוֹ וְלֹא הָיִיתָ יוֹדֵעַ שֶׁסּוֹפוֹ לָמוּת? אָמַר לוֹ בְּשִׁעַת חֶדְוָתָא חֶדְוָתָא בְּשִׁעַת אֶבְלָא

אֶבְלָא, אָמַר לוֹ כָּךְ מַעֲשֶׂה הַקָּבָ"ה, אַף עַל פִּי שֶׁגָּלוּי לְפָנָיו שֶׁסּוֹפָן לַחֲטוֹא וּלְאָבְדָן לֹא נִמְנַע מִלְּבָרְאָן בִּשְׁבִיל הַצַּדִּיקִים הָעֲתִידִים לַעֲמֹד מֵהֶם:

פסוק ז

ויאמר ה' אמחה את האדם. הוּא עָפָר וְאַבִיא עָלָיו מַיִם וְאֶמְחֶה אוֹתוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר לָשׁוֹן מְחוּי:

מאדם עד בהמה. אַף הֵם הִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם (בראשית רבה). דָּבָר אַחֵר הַכֹּל נִבְרָא בִּשְׁבִיל אָדָם וְכֵיוָן שֶׁהוּא כָּלֶה מַה צֹּרֶךְ בְּאֵלּוּ:

כי נחמתי כי עשיתם. חָשַׁבְתִּי מַה לְּעָשׂוֹת עַל אֲשֶׁר עָשִׂיתִים:

פסוק ט

אלה תולדת נח נח איש צדיק. הוֹאִיל וְהִזְכִּירוֹ סִפֵּר בְּשִׁבְחוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה (משלי י'). דָּבָר אַחֵר לְמֶדְךָ שֶׁעִקַּר תּוֹלְדוֹתֵיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים מַעֲשִׂים טוֹבִים:

בדרותיו. יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ דּוֹרְשִׁים אוֹתוֹ לְשֶׁבַח, כָּל שֶׁכֵּן אִלּוּ הָיָה בְּדוֹר צַדִּיקִים הָיָה צַדִּיק יוֹתֵר; וְיֵשׁ שֶׁדּוֹרְשִׁים אוֹתוֹ לְגָנַאי, לְפִי דּוֹרוֹ הָיָה צַדִּיק וְאִלּוּ הָיָה בְּדוֹרוֹ שֶׁל אַבְרָהָם לֹא הָיָה נֶחְשָׁב לְכְלוּם (סנה' ק"ח):

את האלהים התהלך נח. וּבְאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו? (ברא' כ"ד), נֹחַ הָיָה צָרִיךְ סַעַד לְתָמְכוֹ, אֲבָל אַבְרָהָם הָיָה מִתְחַזֵּק וּמְהַלֵּךְ בְּצִדְקוֹ מֵאֵלָיו:

התהלך. לְשׁוֹן עֶבֶר, וְזֶהוּ שְׁמוּשׁוֹ שֶׁל לָשׁוֹן, בְּלָשׁוֹן כָּבֵד מְשַׁמֶּשֶׁת לְהַבָּא וּלְשֶׁעָבַר בְּלָשׁוֹן א', קוּם הִתְהַלֵּךְ (שם י"ג) לְהַבָּא, הִתְהַלֵּךְ נֹחַ לְשֶׁעָבַר; הִתְפַּלֵּל בְּעַד עֲבָדֶיךָ (שמואל א' י"ב) לְהַבָּא, וּבָא וְהִתְפַּלֵּל אֶל הַבַּיִת הַזֶּה (מ"א ח') לָשׁוֹן עָבָר, אֶלָּא שֶׁהַוי"ו שֶׁבְּרֹאשׁוֹ הֻפְכוֹ לְהַבָּא:

פסוק יא

ותשחת. לְשׁוֹן עֲרָוָה וַעֲ"ז (סנה' נ"ז) כְּמוֹ פֶּן תַּשְׁחִתוּן (דב' ד'), כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר וְגוֹ':

ותמלא הארץ חמס. גֵּזֶל:

פסוק יב

כי השחית כל בשר. אֲפִלּוּ בְּהֵמָה חַיָּה וְעוֹף נִזְקָקִין לְשֶׁאֵינָן מִינָן:

פסוק יג

קץ כל בשר. כָּל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא זְנוּת וַעֲ"ז אַנְדְּרוֹלוֹמוֹסְיָא בָּאָה לְעוֹלָם וְהוֹרֶגֶת טוֹבִים וְרָעִים.

כי מלאה הארץ חמס. לֹא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם אֶלָּא עַל הַגֵּזֶל (סנה' ק"ח):

את הארץ. כְּמוֹ מִן הָאָרֶץ, וְדוֹמֶה לוֹ כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר (שמ' ט'), מִן הָעִיר; חָלָה אֶת רַגְלָיו (מ"א ט"ו), מִן רַגְלָיו. דְּ"אַ אֶת הָאָרֶץ – עִם הָאָרֶץ, שֶׁאַף ג' טְפָחִים שֶׁל עֹמֶק הַמַּחֲרֵשָׁה נִמְחוּ וְנִטַּשְׁטְשׁוּ:

פסוק יד

עשה לך תבת. הַרְבֵּה רֶוַח וְהַצָּלָה לְפָנָיו, וְלָמָּה הִטְרִיחוֹ בְּבִנְיָן זֶה? כְּדֵי שֶׁיִּרְאוּהוּ אַנְשֵׁי דוֹר הַמַּבּוּל עוֹסֵק בָּהּ ק"כ שָׁנָה, וְשׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ מַה זֹּאת לְךָ, וְהוּא אוֹמֵר לָהֶם עָתִיד הַקָּבָ"ה לְהָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם, אוּלַי יָשׁוּבוּ:

עצי גופר. כָּךְ שְׁמוֹ. וְלָמָּה מִמִּין זֶה? עַל שֵׁם גָּפְרִית שֶׁנִּגְזַר עֲלֵיהֶם לִמָּחוֹת בּוֹ:

קנים. מְדוֹרִים מְדוֹרִים לְכָל בְּהֵמָה וְחַיָּה:

בכפר. זֶפֶת בְּלָשׁוֹן אֲרַמִּי, וּמְצִינוּ בַּתַּלְמוּד כּוּפְרָא בְּתֶבָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, עַל יְדֵי שֶׁהָיוּ הַמַּיִם תָּשִׁים דַּיָּהּ בְּחֹמֶר מִבִּפְנִים וְזֶפֶת מִבַּחוּץ; וְעוֹד, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָרִיחַ אוֹתוֹ צַדִּיק רֵיחַ רַע שֶׁל זֶפֶת, אֲבָל כָּאן מִפְּנֵי חֹזֶק הַמַּיִם זְפָתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ:

פסוק טז

צהר. יֵ"א חַלּוֹן וְיֵ"א אֶבֶן טוֹבָה הַמְאִירָה לָהֶם (ב"ר שם):

ואל אמה תכלנה מלמעלה. כִּסּוּיָהּ מְשֻׁפָּע וְעוֹלֶה עַד שֶׁהוּא קָצָר מִלְּמַעְלָה וְעוֹמֵד עַל אַמָּה כְּדֵי שֶׁיָּזוּבוּ הַמַּיִם לְמַטָּה מִכָּאן וּמִכָּאן:

בצדה תשים. שֶׁלֹּא יִפָּלוּ הַגְּשָׁמִים בָּהּ:

תחתים שנים ושלשים. ג' עֲלִיּוֹת זוֹ עַל גַּב זוֹ, עֶלְיוֹנִים לְאָדָם, אֶמְצָעִים לְמָדוֹר, תַּחְתִּיִּים לְזֶבֶל (שם):

פסוק יז

ואני הנני מביא. הִנְנִי מוּכָן לְהַסְכִּים עִם אוֹתָם שֶׁזִּרְזוּנִי וְאָמְרוּ לְפָנַי כְּבָר מָה אֱנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ (תה' ח'):

מבול. שֶׁבְּלָה אֶת הַכֹּל, שֶׁבִּלְבֵּל אֶת הַכֹּל, שֶׁהוֹבִיל אֶת הַכֹּל מִן הַגָּבוֹהַּ לַנָּמוּךְ; וְזֶהוּ לְשׁוֹן אֶנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם טוֹפָנָא, שֶׁהֵצִיף אֶת הַכֹּל, וֶהֱבִיאָהּ לְבָבֶל שֶׁהִיא עֲמֻקָּה, לְכָךְ נִקְרֵאת שִׁנְעָר, שֶׁנִּנְעֲרוּ שָׁם כָּל מֵתֵי מַבּוּל:

פסוק יח

והקמתי את בריתי. בְּרִית הָיְתָה צָרִיךְ עַל הַפֵּרוֹת שֶׁלֹּא יִרְקְבוּ וְיִעָפְשׁוּ וְשֶׁלֹּא יַהֲרְגוּהוּ רְשָׁעִים שֶׁבַּדּוֹר (ב"ר):

אתה ובניך ואשתך. הָאֲנָשִׁים לְבַד וְהַנָּשִׁים לְבַד; מִכָּאן שֶׁנֶּאֶסְרוּ בְּתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה: (שם):

פסוק יט
ומכל החי. אֲפִלּוּ שְׁדִים (ב"ר):
שנים מכל. מִן הַפָּחוּת שֶׁבָּהֶם לֹא פָּחוֹת מִשְּׁנַיִם, אֶחָד זָכָר וְאֶחָד נְקֵבָה:

פסוק כ
מהעוף למינהו. אוֹתָן שֶׁדָּבְקוּ בְּמִינֵיהֶם וְלֹא הִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם, וּמֵאֵלֵּיהֶם בָּאוּ, וְכֹל שֶׁהַתֵּבָה קוֹלַטְתּוּ הִכְנִיס (ב"ר):

פסוק כב
ויעש נח. זֶה בִּנְיַן הַתֵּבָה:

פרק ז

פסוק א
ראיתי צדיק. וְלֹא נֶאֱמַר צַדִּיק תָּמִים, מִכָּאן שֶׁאוֹמְרִים מִקְצַת שִׁבְחוֹ שֶׁל אָדָם בְּפָנָיו וְכֻלּוֹ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו (ב"ר):

פסוק ב
הטהורה. הָעֲתִידָה לִהְיוֹת טְהוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל; לָמַדְנוּ שֶׁלָּמַד נֹחַ תּוֹרָה (שם פ' כ"ו):
שבעה שבעה. כִּדֵּי שֶׁיַּקְרִיב מֵהֶם קָרְבָּן בְּצֵאתוֹ:

פסוק ג
גם מעוף השמים וגו'. בְּטָהוֹרִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְלָמַד סָתוּם מִן הַמְפֹרָשׁ:

פסוק ד
כי לימים עוד שבעה. אֵלּוּ ז' יְמֵי אֲבֵלוֹ שֶׁל מְתוּשֶׁלַח הַצַּדִּיק שֶׁחָס הַקָּבָ"ה עַל כְּבוֹדוֹ וְעִכֵּב אֶת הַפֶּרְעָנוּת. צֵא וַחֲשֹׁב שְׁנוֹתָיו שֶׁל מְתוּשֶׁלַח וְתִמְצָא שֶׁהֵם כָּלִים בְּשָׁנַת ת"ר שָׁנָה לְחַיֵּי נֹחַ (סנה' ק"ח):
כי לימים עוד. מַהוּ עוֹד? זְמַן אַחֵר זְמַן זֶה נוֹסָף עַל ק"כ שָׁנָה:
ארבעים יום. כְּנֶגֶד יְצִירַת הַוָּלָד, שֶׁקִּלְקְלוּ לְהַטְרִיחַ לְיוֹצְרָם לְצוּר צוּרַת מַמְזֵרִים:

פסוק ה
ויעש נח. זֶה בִּיאָתוֹ לַתֵּבָה:

פסוק ז
נח ובניו. הָאֲנָשִׁים לְבַד וְהַנָּשִׁים לְבַד, לְפִי שֶׁנֶּאֶסְרוּ בְּתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה מִפְּנֵי שֶׁהָעוֹלָם שָׁרוּי בְּצַעַר:

מפני מי המבול. אַף נֹחַ מִקְּטַנֵּי אֱמוּנָה הָיָה, מַאֲמִין וְאֵינוֹ מַאֲמִין שֶׁיָּבֹא הַמַּבּוּל, וְלֹא נִכְנַס לַתֵּבָה עַד שֶׁדְּחָקוּהוּ הַמַּיִם:

פסוק ט

שנים שנים. כֻּלָּם הֻשְׁווּ בְּמִנְיָן זֶה – מִן הַפָּחוּת הָיוּ שְׁנַיִם:

באו אל נח. מֵאֲלֵיהֶן:

פסוק יא

בחודש השני. רַבִּי אֶלְיֶעֶזֶר אוֹמֵר זֶה מַרְחֶשְׁוָן; רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר זֶה אִיָּר (ר"ה י"א):

נבקעו. לְהוֹצִיא מֵימֵיהֶן:

תהום רבה. מִדָּה כְנֶגֶד מִדָּה, הֵם חָטְאוּ בְּרַבָּה רָעַת הָאָדָם וְלָקוּ בִּתְהוֹם רַבָּה:

פסוק יב

ויהי הגשם על הארץ. וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר וַיְהִי הַמַּבּוּל? אֶלָּא כְּשֶׁהוֹרִידָן הוֹרִידָן בְּרַחֲמִים, שֶׁאִם יַחְזְרוּ יִהְיוּ גִּשְׁמֵי בְרָכָה; כְּשֶׁלֹּא חָזְרוּ הָיוּ לְמַבּוּל:

ארבעים יום וגו'. אֵין יוֹם רִאשׁוֹן מִן הַמְּנָיָן, לְפִי שֶׁאֵין לַיְלוֹ עִמּוֹ שֶׁהֲרֵי כְתִיב בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעְיְנֹת, נִמְצְאוּ אַרְבָּעִים יוֹם כְּלִים בְּכ"ח בְּכִסְלֵו לְרַבִּי אֶלְיֶעֶזֶר, שֶׁהַחֲדָשִׁים נִמְנִין כְּסִדְרָן אֶחָד מָלֵא וְאֶחָד חָסֵר, הֲרֵי י"ב מִמַּרְחֶשְׁוָן וְכ"ח מִכִּסְלֵו:

פסוק יג

בעצם היום הזה. לְמֶדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ בָנֵי דּוֹרוֹ אוֹמְרִים אִלּוּ אָנוּ רוֹאִים אוֹתוֹ נִכְנָס לַתֵּבָה, אָנוּ שׁוֹבְרִין אוֹתָהּ וְהוֹרְגִין אוֹתוֹ, אָמַר הַקָּבָ"ה אֲנִי מַכְנִיסוֹ לְעֵינֵי כֻלָּם וְנִרְאֶה דְּבַר מִי יָקוּם:

פסוק יד

צפור כל כנף. דָּבוּק הוּא, צִפּוֹר שֶׁל כָּל מִין כָּנָף, לְרַבּוֹת חֲגָבִים (כָּנָף לְשׁוֹן נוֹצָה, כְּמוֹ וְשִׁסַּע אֹתוֹ בִּכְנָפָיו, שֶׁאֲפִלּוּ נוֹצָתָהּ עוֹלָה, אַף כָּאן צִפּוֹר כָּל מִין מַרְאִית נוֹצָה):

פסוק טז

ויסגור ה' בעדו. הֵגֵן עָלָיו שֶׁלֹּא יִשְׁבְּרוּהָ, הִקִּיף הַתֵּבָה דֻּבִּים וַאֲרָיוֹת וְהָיוּ הוֹרְגִים בָּהֶם; וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא סָגַר כְּנֶגְדּוֹ מִן הַמַּיִם, וְכֵן כָּל בְּעַד שֶׁמַּמְקֵרָא לְשׁוֹן כְּנֶגֶד הוּא, בְּעַד כָּל רֶחֶם (בראשית כ':י"ח), בַּעֲדֵךְ וּבְעַד בָּנַיִךְ (מ"ב ד'), עוֹר בְּעַד עוֹר (איוב ב'), מָגֵן בַּעֲדִי (תהלים ג'), הִתְפַּלֵּל בְּעַד עֲבָדֶיךָ (שמואל א' י"ב) – כְּנֶגֶד עֲבָדֶיךָ:

פסוק יז

ותרם מעל הארץ. מְשֻׁקַּעַת הָיְתָה בַּמַּיִם י"א אַמָּה כְּסִפִּינָה טְעוּנָה הַמְשֻׁקַּעַת מִקְצָתָהּ בַּמַּיִם; וּמִקְרָאוֹת שֶׁלְּפָנֵינוּ יוֹכִיחוּ:

פסוק יח
ויגברו. מֵאֵלֶיהָן:

פסוק כ
חמש עשרה אמה מלמעלה. לְמַעְלָה שֶׁל גֹּבַהּ כָּל הֶהָרִים, לְאַחַר שֶׁהֶחֱשְׁווּ הַמַּיִם לְרָאשֵׁי הֶהָרִים:

פסוק כב
נשמת רוח חיים. נְשָׁמָה שֶׁל רוּחַ חַיִּים:
אשר בחרבה. וְלֹא דָגִים שֶׁבַּיָּם (סנה' ק"ח):

פסוק כג
וימח. לְשׁוֹן וַיִּפְעַל הוּא וְאֵינוֹ לָשׁוֹן וַיִּפָּעֵל, וְהוּא מִגְּזֵרַת וַיִּפֶן וַיִּבֶן כָּל תֵּבָה שֶׁסּוֹפָהּ ה"א, כְּגוֹן בָּנָה, מָחָה, קָנָה, כְּשֶׁהוּא נוֹתֵן וָי"ו יו"ד בְּרֹאשָׁהּ, נָקוּד בְּחִירִק תַּחַת הַיּו"ד:
אך נח. לְבַד נֹחַ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמ"אַ גּוֹנַחַ וְכוֹהֶה דָּם מִטַּרַּח הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת. וְיֵ"א שֶׁאַחֵר מְזוֹנוֹת לָאֲרִי וְהִכִּישׁוֹ, וְעָלָיו נֶאֱמַר הֵן צַדִּיק בָּאָרֶץ יְשֻׁלָּם (משלי יא):

פרק ח

פסוק א
ויזכור אלהים. זֶה הַשֵּׁם מִדַּת הַדִּין הוּא, וְנֶהֱפְכָה לְמִדַּת רַחֲמִים עַל יְדֵי תְּפִלַּת הַצַּדִּיקִים; וְרִשְׁעָתָן שֶׁל רְשָׁעִים הוֹפֶכֶת מִדַּת רַחֲמִים לְמִדַּת הַדִּין, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם, וַיֹּאמֶר ה' אֶמְחֶה, (ברא' ו') וְהוּא שֵׁם מִדַּת רַחֲמִים:
ויזכור אלהים את נח וגו'. מַה זָּכַר לָהֶם לַבְּהֵמוֹת? זְכוּת, שֶׁלֹּא הִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם קֹדֶם לָכֵן וְשֶׁלֹּא שִׁמְּשׁוּ בַּתֵּבָה:
ויעבר אלהים רוח. רוּחַ תַּנְחוּמִין וַהֲנָחָה עֲבְרָה לְפָנָיו:
על הארץ. עַל עִסְקֵי הָאָרֶץ:
וישכו. כְּמוֹ כְּשֹׁךְ חֲמַת הַמֶּלֶךְ (אסתר ב') לְשׁוֹן הַנָּחַת חֲמָה:

פסוק ב
ויסכרו מעינות. כְּשֶׁנִּפְתְּחוּ כְּתִיב כָּל מַעְיְנֹת; וְכָאן אֵין כְּתִיב כָּל, לְפִי שֶׁנִּשְׁתַּיְּרוּ מֵהֶם אוֹתָן שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם צֹרֶךְ לָעוֹלָם, כְּגוֹן חַמֵּי טְבֶרְיָא וְכִיּוֹצֵא בָהֶן:
ויכלא. וַיִּמָּנַע כְּמוֹ לֹא תִכְלָא רַחֲמֶיךָ (תהלים מ'), לֹא יִכְלֶה מִמְּךָ (ברא' כג):

פסוק ג

מקצה חמשים ומאת יום. הִתְחִילוּ לַחֲסֹר וְהוּא אֶחָד בְּסִיוָן. כֵּיצַד? בְּכ"ז בְּכִסְלֵו פָּסְקוּ הַגְּשָׁמִים, הֲרֵי ג' מִכְּסְלֵו וְכ"ט מִטֵּבֵת הֲרֵי ל"ב, וּשְׁבָט וַאֲדָר וְנִיסָן וְאִיָּר קי"ח, הֲרֵי ק"נ:

פסוק ד

בחדש השביעי. סִיוָן, וְהוּא שְׁבִיעִי לְכִסְלֵו שֶׁבּוֹ פָּסְקוּ הַגְּשָׁמִים:

בשבעה עשר יום. מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁהָיְתָה הַתֵּבָה מְשֻׁקַּעַת בַּמַּיִם י"א אַמָּה, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב בָּעֲשִׂירִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים, זֶה אָב, שֶׁהִיא עֲשִׂירִי לְמַרְחֶשְׁוָן לִירִידַת גְּשָׁמִים, וְהֵם הָיוּ גְּבוֹהִים עַל הֶהָרִים חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה, וְחָסְרוּ מִיּוֹם אֶחָד בְּסִיוָן עַד אֶחָד בְּאָב חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה לְשִׁשִּׁים יוֹם, הֲרֵי אַמָּה לְד' יָמִים, נִמְצָא, שֶׁבְּי"ו בְּסִיוָן לֹא חָסְרוּ אֶלָּא ד' אַמּוֹת וְנָחָה הַתֵּבָה לְיוֹם הַמֻּחֲרָת; לָמַדְתָּ, שֶׁהָיְתָה מְשֻׁקַּעַת י"א אַמָּה בַּמַּיִם שֶׁעַל רָאשֵׁי הֶהָרִים:

פסוק ה

בעשירי נראו ראשי ההרים. זֶה אָב, שֶׁהוּא עֲשִׂירִי לְמַרְחֶשְׁוָן שֶׁהִתְחִיל הַגֶּשֶׁם. וְאִם תֹּאמַר הוּא אֱלוּל, וַעֲשִׂירִי לְכִסְלֵו שֶׁפָּסַק הַגֶּשֶׁם, כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה אוֹמֵר בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי סִיוָן, וְהוּא שְׁבִיעִי לַהַפְסָקָה – אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן, עַל כָּרְחֶךָ שְׁבִיעִי אִי אַתָּה מוֹנֶה אֶלָּא לַהַפְסָקָה, שֶׁהֲרֵי לֹא כָלוּ אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁל יְרִידַת גְּשָׁמִים, וּמֵאָה וַחֲמִשִּׁים שֶׁל תִּגְבֹּרֶת הַמַּיִם עַד אֶחָד בְּסִיוָן; וְאִם אַתָּה אוֹמֵר שְׁבִיעִי לַיְרִידָה, אֵין זֶה סִיוָן, וְהָעֲשִׂירִי אִי אֶפְשָׁר לְמָנוֹת אֶלָּא לַיְרִידָה, שֶׁאִם אַתָּה אוֹמֵר לַהַפְסָקָה וְהוּא אֱלוּל, אִי אַתָּה מוֹצֵא בָּרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ חָרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ; שֶׁהֲרֵי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם מִשֶּׁנִּרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים שִׁלַּח אֶת הָעוֹרֵב וְכ"א יוֹם הוֹחִיל בִּשְׁלִיחוּת הַיּוֹנָה, הֲרֵי שִׁשִּׁים יוֹם מִשֶּׁנִּרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים עַד שֶׁחָרְבוּ פְּנֵי הָאֲדָמָה. וְאִם תֹּאמַר בֶּאֱלוּל נִרְאוּ, נִמְצָא שֶׁחָרְבוּ בְּמַרְחֶשְׁוָן וְהוּא קוֹרֵא אוֹתוֹ רִאשׁוֹן, וְאֵין זֶה אֶלָּא תִּשְׁרֵי, שֶׁהוּא רִאשׁוֹן לִבְרִיאַת עוֹלָם, וְלָרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הוּא נִיסָן:

פסוק ו

מקץ ארבעים יום. מִשֶּׁנִּרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים:

את חלון התבה אשר עשה. לְצֹהַר, וְלֹא זֶה פֶּתַח הַתֵּבָה הֶעָשׂוּי לְבִיאָה וִיצִיאָה:

פסוק ז

יצוא ושוב. הוֹלֵךְ וּמַקִּיף סְבִיבוֹת הַתֵּבָה, וְלֹא הָלַךְ בִּשְׁלִיחוּתוֹ, שֶׁהָיָה חוֹשְׁדוֹ עַל בַּת זוּגוֹ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּאַגָּדַת חֵלֶק (סנה' ק"ח):

עד יבשת המים. פְּשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ. אֲבָל מִדְרַשׁ אַגָּדָה מוּכָן הָיָה הָעוֹרֵב לִשְׁלִיחוּת אַחֶרֶת בַּעֲצִירַת גְּשָׁמִים בִּימֵי אֵלִיָּהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהָעֹרְבִים מְבִאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר (מ"א י"ז):

פסוק ח

וישלח את היונה. לְסוֹף ז' יָמִים שֶׁהָרֵי כְתִיב וַיָּחֶל עוֹד ז' יָמִים אֲחֵרִים, מִכְּלַל זֶה אַתָּה לְמֵד שֶׁאַף בָּרִאשׁוֹנָה הוֹחִיל ז' יָמִים:

וישלח. אֵין זֶה לְשׁוֹן שְׁלִיחוּת אֶלָּא לְשׁוֹן שִׁלּוּחַ, שִׁלְּחָהּ לְלֶכֶת לְדַרְכָּהּ, וּבְזוֹ יִרְאֶה אִם קַלּוּ הַמַּיִם, שֶׁאִם תִּמְצָא מָנוֹחַ לֹא תָשׁוּב אֵלָיו:

פסוק י

ויחל. לְשׁוֹן הַמְתָּנָה, וְכֵן לִי שָׁמְעוּ וְיִחֲלוּ (איוב כ"ט), וְהַרְבֵּה יֵשׁ בַּמִּקְרָא:

פסוק יא

טרף בפיה. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁזָּכָר הָיָה, לְכֵן קוֹרְאוֹ פְּעָמִים לְשׁוֹן זָכָר וּפְעָמִים לְשׁוֹן נְקֵבָה, לְפִי שֶׁכָּל יוֹנָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן נְקֵבָה, כְּמוֹ כְּיוֹנִים עַל אֲפִיקֵי מָיִם רֹחֲצוֹת (שיר ה'), כְּיוֹנֵי הַגֵּאָיוֹת כֻּלָּם הַמּוֹת (יחז' ז') וּכְמוֹ כְּיוֹנָה פּוֹתָה (הושע ז'):

טרף. חָטַף. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (עיר' י"ח) לְשׁוֹן מָזוֹן; וְדָרְשׁוּ בְּפִיהָ לְשׁוֹן מַאֲמָר, אָמְרָה יִהְיוּ מְזוֹנוֹתַי מְרוּרִין כְּזַיִת בְּיָדוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה וְלֹא מְתוּקִין כִּדְבַשׁ בִּידֵי בָּשָׂר וָדָם:

פסוק יב

וייחל. הוּא לְשׁוֹן וַיָּחֶל, אֶלָּא שֶׁזֶּה לְשׁוֹן וַיִּפְעַל וְזֶה לְשׁוֹן וַיִּתְפַּעֵל, וַיָּחֶל – וַיַּמְתֵּן; וַיִּיָּחֶל – וַיִּתְמַהְמַּהּ:

פסוק יג

בראשון. לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הוּא תִּשְׁרֵי וּלְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הוּא נִיסָן (ר"ה י"א):

חרבו. נַעֲשָׂה כְּמִין טִיט, שֶׁקָּרְמוּ פָּנֶיהָ שֶׁל מַעְלָה:

פסוק יד

בשבעה ועשרים. יְרִידָתָן בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּי"ז בַּחֹדֶשׁ, אֵלּוּ י"א יָמִים שֶׁהַחַמָּה יְתֵרָה עַל הַלְּבָנָה, שֶׁמִּשְׁפַּט דּוֹר הַמַּבּוּל שָׁנָה תְּמִימָה הָיְתָה:

יבשה. נַעֲשָׂה גָּרִיד כְּהִלְכָתָהּ:

פסוק טז

אתה ואשתך וגו'. אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ, כָּאן הִתִּיר לָהֶם תַּשְׁמִישׁ הַמִּטָּה:

פסוק יז

הוצא. הוֹצֵא כְּתִיב, הַיְצֵא קְרִי, הַיְצֵא – אֱמֹר לָהֶם שֶׁיֵּצְאוּ; הוֹצֵא – אִם אֵינָם רוֹצִים לָצֵאת הוֹצִיאֵם אַתָּה:

ושרצו בארץ. וְלֹא בַּתֵּבָה, מַגִּיד שֶׁאַף הַבְּהֵמָה וְהָעוֹף נֶאֶסְרוּ בְתַשְׁמִישׁ:

פסוק יט
למשפחותיהם. קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם עַל מְנָת לְדַבֵּק בְּמִינָן:

פסוק כ
מכל הבהמה הטהורה. אָמַר לֹא צִוָּה לִי הַקָּבָ"ה לְהַכְנִיס מֵאֵלּוּ ז' ז' אֶלָּא כְּדֵי לְהַקְרִיב קָרְבָּן מֵהֶם:

פסוק כא
מנעריו. מנעריו כְּתִיב, מִשֶּׁנִּנְעַר לָצֵאת מִמְּעֵי אִמּוֹ נִתַּן בּוֹ יֵצֶר הָרָע:
לא אסף ולא אסף. כְּפַל הַדָּבָר לִשְׁבוּעָה; הוּא שֶׁכָּתוּב אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעָבֹר מֵי נֹחַ, וְלֹא מָצִינוּ בָּהּ שְׁבוּעָה, אֶלָּא זוֹ שֶׁכְּפַל דְּבָרָיו וְהֵיא שְׁבוּעָה וְכֵן דָּרְשׁוּ חֲכָמִים בְּמס' שְׁבוּעוֹת:

פסוק כב
עוד כל ימי הארץ וגו' לא ישבתו. ו' עִתִּים הַלָּלוּ שְׁנֵי חֲדָשִׁים לְכָל אֶחָד וְאֶחָד, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ חֲצִי תִשְׁרֵי וּמַרְחֶשְׁוָן וַחֲצִי כִסְלֵּו זֶרַע, חֲצִי כִסְלֵּו וְטֵבֵת וַחֲצִי שְׁבָט קֹר (חֹרֶף) (ב"מ ק"ו):
קור. קָשֶׁה מֵחֹרֶף:
חרף. עֵת זֶרַע שְׁעוֹרִים וְקִטְנִית הַחֲרִיפִין לְהִתְבַּשֵּׁל מַהֵר, וְהוּא חֲצִי שְׁבָט וַאֲדָר וַחֲצִי נִיסָן:
קציר. חֲצִי נִיסָן וְאִיָּר וַחֲצִי סִיוָן:
קיץ. חֲצִי סִיוָן תַּמּוּז וַחֲצִי אָב, הוּא זְמַן לְקִיטַת תְּאֵנִים וּזְמַן שֶׁמְּיַבְּשִׁים אוֹתָן בַּשָּׁדוֹת, וּשְׁמוֹ קַיִץ, כְּמוֹ הַלֶּחֶם וְהַקַּיִץ לֶאֱכוֹל הַנְּעָרִים (ש"ב ט"ז):
חום. הוּא סוֹף יְמוֹת הַחַמָּה, חֲצִי אָב וֶאֱלוּל וַחֲצִי תִשְׁרֵי, שֶׁהָעוֹלָם חַם בְּיוֹתֵר; כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא שִׁלְהֵי קַיְיטָא קָשֵׁי מִקַּיְיטָא:
ויום וליליה לא ישבתו. מִכְּלָל שֶׁשָּׁבְתוּ כָּל יְמוֹת הַמַּבּוּל, שֶׁלֹּא שִׁמְּשׁוּ הַמַּזָּלוֹת, וְלֹא נִבְדַּר בֵּין יוֹם וּבֵין לַיְלָה (ב"ר פכ"ה ופ' ל"ד):
לא ישבתו. לֹא יִפְסְקוּ כָּל אֵלֶּה מִלְּהִתְנַהֵג כְּסִדְרָן:

פרק ט

פסוק ב
וחתכם. וְאֵימָתְכֶם, כְּמוֹ תִּרְאוּ חֲתַת (איוב ו') וְאַגָּדָה לְשׁוֹן חֵיוּת שֶׁכָּל זְמַן שֶׁתִּינוֹק בֶּן יוֹמוֹ חַי אֵין אַתָּה צָרִיךְ לְשָׁמְרוֹ מִן הָעַכְבָּרִים; עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן מֵת, צָרִיךְ לְשָׁמְרוֹ מִן הָעַכְבָּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה, אֵימָתַי יִהְיֶה מוֹרַאֲכֶם עַל הַחַיּוֹת? כָּל זְמַן שֶׁאַתֶּם חַיִּים (שבת קנ"א):

פסוק ג

לכם יהיה לאכלה. שֶׁלֹּא הִרְשֵׁיתִי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן בָּשָׂר אֶלָּא יֶרֶק עֵשֶׂב; וְלָכֶם – כְּיֶרֶק עֵשֶׂב שֶׁהִפְקַרְתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן, נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל (סנה' נ"ט):

פסוק ד

בשר בנפשו. אָסַר לָהֶם אֵבֶר מִן הַחַי, כְּלוֹמַר כָּל זְמַן שֶׁנַּפְשׁוֹ בּוֹ, לֹא תֹאכְלוּ הַבָּשָׂר:

בנפשו דמו. בְּעוֹד נַפְשׁוֹ בּוֹ

בשר בנפשו לא תאכלו. הֲרֵי אֵבֶר מִן הַחַי, וְאַף בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ, הֲרֵי דָם מִן הַחַי:

פסוק ה

ואך את דמכם. אַע"פִּ שֶׁהִתַּרְתִּי לָכֶם נְטִילַת נְשָׁמָה בַּבְּהֵמָה, אֶת דִּמְכֶם אֶדְרֹשׁ מֵהַשּׁוֹפֵךְ דַּם עַצְמוֹ:

לנפשתיכם. אַף הַחוֹנֵק עַצְמוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָצָא מִמֶּנּוּ דָם:

מיד כל חיה. לְפִי שֶׁחָטְאוּ דוֹר הַמַּבּוּל וְהֻפְקְרוּ לְמַאֲכַל חַיּוֹת רָעוֹת לִשְׁלֹט בָּהֶן, שֶׁנֶּאֱמַר נִמְשַׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ (תהלים מ"ט), לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ לְהַזְהִיר עֲלֵיהֶן אֶת הַחַיּוֹת:

ומיד האדם. מִיַּד הַהוֹרֵג בְּמֵזִיד וְאֵין עֵדִים, אֲנִי אֶדְרֹשׁ:

מיד איש אחיו. שֶׁהוּא אוֹהֵב לוֹ כְּאָח וְהָרַג שׁוֹגֵג, אֲנִי אֶדְרֹשׁ אִם לֹא יִגְלֶה וִיבַקֵּשׁ עַל עֲוֹנוֹ לְמָחֵל, שֶׁאַף הַשּׁוֹגֵג צָרִיךְ כַּפָּרָה, וְאִם אֵין עֵדִים לְחַיְּבוֹ גָּלוּת וְהוּא אֵינוֹ נִכְנָע, הַקָּבָ"ה דּוֹרֵשׁ מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ "וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ" – בְּמַסֶּכֶת מַכּוֹת – הַקָּבָ"ה מְזַמְּנָן לְפָנָיו אֶחָד וְכוּ':

פסוק ו

באדם דמו ישפך. אִם יֵשׁ עֵדִים הֶמִּיתוּהוּ אֹתָם, לָמָּה? כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים וגו':

עשה את האדם. זֶה מִקְרָא חָסֵר, וְצָרִיךְ לִהְיוֹת עָשָׂה הָעוֹשֶׂה אֶת הָאָדָם וְכֵן הַרְבֵּה בַּמִּקְרָא:

פסוק ז

ואתם פרו ורבו. לְפִי פְּשׁוּטוֹ הָרִאשׁוֹנָה לִבְרָכָה וְכָאן לְצִוּוּי. וּלְפִי מִדְרָשׁוֹ לְהַקִּישׁ מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בְּפְרִיָּה וּרְבִיָּה לְשׁוֹפֵךְ דָּמִים (יבמות ס"ג):

פסוק ט

ואני הנני. מַסְכִּים אֲנִי עִמְּךָ, שֶׁהָיָה נֹחַ דּוֹאֵג לַעֲסֹק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה עַד שֶׁהִבְטִיחוֹ הַקָּבָ"ה שֶׁלֹּא לְשַׁחֵת הָעוֹלָם עוֹד, וְכֵן עָשָׂה וּבָאַחֲרוֹנָה אָמַר לוֹ הִנְנִי מַסְכִּים לַעֲשׂוֹת קִיּוּם וְחִזּוּק בְּרִית לְהַבְטָחָתִי וְאֶתֵּן לְךָ אוֹת:

פסוק י

חית הארץ אתכם. הֵם הַמִּתְהַלְּכִים עִם הַבְּרִיּוֹת:

מכל יוצאי התבה. לְהָבִיא שְׁקָצִים וּרְמָשִׂים:
חית הארץ. לְהָבִיא הַמַּזִּיקִין, שֶׁאֵינָן בִּכְלַל הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם, שֶׁאֵין הִלּוּכָן עִם הַבְּרִיּוֹת:

פסוק יא

והקמותי. אֶעֱשֶׂה קִיּוּם לִבְרִיתִי. וּמַהוּ קִיּוּמוֹ? אוֹת הַקֶּשֶׁת כְּמוֹ שֶׁמְּסַיֵּם וְהוֹלֵךְ:

פסוק יב

לדרת עולם. נִכְתַּב חָסֵר, שֶׁיֵּשׁ דּוֹרוֹת שֶׁלֹּא הֵצְרִכוּ לְאוֹת לְפִי שֶׁצַּדִּיקִים גְּמוּרִים הָיוּ, כְּמוֹ דּוֹרוֹ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה וְדוֹרוֹ שֶׁל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי (ב"ר):

פסוק יד

בענני ענן. כְּשֶׁתַּעֲלֶה בְמַחֲשָׁבָה לְפָנַי לְהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן לָעוֹלָם:

פסוק טז

בין אלהים ובין כל נפש חיה. בֵּין מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה וּבֵינֵיכֶם, שֶׁהָיָה לוֹ לִכְתֹּב בֵּינִי וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה, אֶלָּא זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ כְּשֶׁתִּבֹא מִדַּת הַדִּין לְקַטְרֵג עֲלֵיכֶם לְחַיֵּב אֶתְכֶם, אֲנִי רוֹאֶה אֶת הָאוֹת וְנִזְכָּר:

פסוק יז

זאת אות הברית. הֶרְאָהוּ הַקֶּשֶׁת וְאָמַר לוֹ הֲרֵי הָאוֹת שֶׁאָמַרְתִּי:

פסוק יח

וחם הוא אבי כנען. לָמָּה הֻצְרַךְ לוֹמַר כָּאן? לְפִי שֶׁהַפָּרָשָׁה עֲסוּקָה וּבָאָה בְּשִׁכְרוּתוֹ שֶׁל נֹחַ שֶׁקִּלְקֵל בָּהּ חָם וְעַל יָדוֹ נִתְקַלֵּל כְּנַעַן, וַעֲדַיִן לֹא כָתַב תּוֹלְדוֹת חָם, וְלֹא יָדַעְנוּ שֶׁכְּנַעַן בְּנוֹ – לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר כָּאן וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן:

פסוק כ

ויחל. עָשָׂה עַצְמוֹ חֻלִּין, שֶׁהָיָה לוֹ לַעֲסֹק תְּחִלָּה בִּנְטִיעָה אַחֶרֶת (ב"ר):
איש האדמה. אֲדוֹנִי הָאֲדָמָה כְּמוֹ אִישׁ נֶעֱמִי (רות א'):
ויטע כרם. כְּשֶׁנִּכְנַס לַתֵּבָה הִכְנִיס עִמּוֹ זְמוֹרוֹת וְיִחוּרֵי תְאֵנִים (ב"ר):

פסוק כא

ויתגל. לְשׁוֹן וַיִּתְפַּעֵל:
אהלה. אהלה כְּתִיב, רֶמֶז לְי' שְׁבָטִים שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שֵׁם שׁוֹמְרוֹן, שֶׁנִּקְרֵאת אָהֳלָה שֶׁגָּלוּ עַל עִסְקֵי הַיַּיִן שֶׁנֶּאֱמַר הַשֹּׂתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן (עמוס ו'):

פסוק כב

וירא חם אבי כנען. יֵשׁ מַרְבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים כְּנַעַן רָאָה וְהִגִּיד לְאָבִיו, לְכָךְ הֻזְכַּר עַל הַדָּבָר וְנִתְקַלֵּל (ב"ר):

וירא את ערות אביו. יֵשׁ אוֹמְרִים סָרְסוֹ וְיֵשׁ אוֹמְרִים רְבָעוֹ (סנה' ע'):

פסוק כג

ויקח שם ויפת. אֵין כְּתִיב וַיִּקְחוּ, אֶלָּא וַיִּקַּח – לְמֵד עַל שֵׁם שֶׁנִּתְאַמֵּץ בַּמִּצְוָה יוֹתֵר מִיֶּפֶת, לְכָךְ זָכוּ בָּנָיו לְטַלִּית שֶׁל צִיצִית, וְיֶפֶת זָכָה לִקְבוּרָה לְבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר אֶתֵּן לְגוֹג מָקוֹם שָׁם קֶבֶר (יחזקאל ל"ט), וְחָם שֶׁבִּזָּה אֶת אֲבִיו נֶאֱמַר בְּזַרְעוֹ כֵּן יִנְהֹג מֶלֶךְ אַשּׁוּר אֶת שִׁבְי מִצְרַיִם וְאֶת גָּלוּת כּוּשׁ נְעָרִים וּזְקֵנִים עָרוֹם וְיָחֵף וַחֲשׂוּפֵי שֵׁת וְגוֹ' (ישעיהו כ'):

ופניהם אחורנית. לְמָה נֶאֱמַר פַּעַם שְׁנִיָּה? מְלַמֵּד שֶׁכְּשֶׁקָּרְבוּ אֶצְלוֹ וְהִצְרִכוּ לַהֲפֹךְ עַצְמָם לְכַסּוֹתוֹ הָפְכוּ פְּנֵיהֶם אֲחוֹרַנִּית:

פסוק כד

בנו הקטן. הַפָּסוּל וְהַבָּזוּי, כְּמוֹ הִנֵּה קָטֹן נְתַתִּיךָ בַּגּוֹיִם בָּזוּי בָּאָדָם (ירמיה מ"ט):

פסוק כה

ארור כנען. אַתָּה גָּרַמְתָּ לִי שֶׁלֹּא אוֹלִיד בֵּן רְבִיעִי אַחֵר לְשַׁמְּשֵׁנִי, אָרוּר בִּנְךָ רְבִיעִי לִהְיוֹת מְשַׁמֵּשׁ אֶת זַרְעָם שֶׁל אֵלּוּ הַגְּדוֹלִים, שֶׁהוּטַל עֲלֵיהֶם טֹרַח עֲבוֹדָתִי מֵעַתָּה. וּמָה רָאָה חָם שֶׁסִּרְסוֹ? אָמַר לָהֶם לְאֶחָיו אָדָם הָרִאשׁוֹן שְׁנֵי בָנִים הָיוּ לוֹ, וְהָרַג זֶה אֶת זֶה בַּשְּׁבִיל יְרֻשַּׁת הָעוֹלָם, וְאָבִינוּ יֵשׁ לוֹ ג' בָּנִים וְעוֹדָנוּ מְבַקֵּשׁ בֵּן רְבִיעִי:

פסוק כו

ברוך ה' אלהי שם. שֶׁעָתִיד לִשְׁמֹר הַבְטָחָתוֹ לְזַרְעוֹ, לָתֵת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן:

ויהי. לָהֶם כְּנַעַן לְמַס עוֹבֵד:

פסוק כז

יפת אלהים ליפת. מְתָרְגָּם יַפְתִּי, יַרְחִיב:

וישכן באהלי שם. יַשְׁרֶה שְׁכִינָתוֹ בְּיִשְׂרָאֵל. וּמִדְרַשׁ חֲכָמִים אַע"פִּ שֶׁיַּפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת – שֶׁבָּנָה כֹּרֶשׁ, שֶׁהָיָה מִבְּנֵי יֶפֶת, בַּיִת שֵׁנִי – לֹא שָׁרְתָה בּוֹ שְׁכִינָה; וְהֵיכָן שָׁרְתָה? בְּמִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן שֶׁבָּנָה שְׁלֹמֹה שֶׁהָיָה מִבְּנֵי שֵׁם:

ויהי כנען עבד למו. אַף מִשֶּׁיִּגְלוּ בְנֵי שֵׁם יִמָּכְרוּ לָהֶם עֲבָדִים מִבְּנֵי כְּנַעַן:

פרק י

פסוק ב

ותירס. זוֹ פָּרַס (ב"ר):

פסוק ח

להיות גבור. לְהַמְרִיד כָּל הָעוֹלָם עַל הַקָּבָּ"ה בַּעֲצַת דּוֹר הַפַּלְגָּה:

פסוק ט

גבר ציד. צַד דַּעְתָּן שֶׁל בְּרִיּוֹת בְּפִיו, וּמַטְעָן לְמָרֹד בַּמָּקוֹם:

לפני ה'. מִתְכַּוֵּן לְהַקְנִיטוֹ עַל פָּנָיו:

על כן יאמר. עַל כָּל אָדָם מַרְשִׁיעַ בְּעַזּוּת פָּנִים, יוֹדֵעַ רִבּוֹנוֹ וּמִתְכַּוֵּן לְמָרֹד בּוֹ, יֵאָמֵר זֶה כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צַיִד:

פסוק יא

מן הארץ וגו'. כֵּיוָן שֶׁרָאָה אַשּׁוּר אֶת בָּנָיו שׁוֹמְעִין לְנִמְרוֹד וּמוֹרְדִין בַּמָּקוֹם לִבְנוֹת הַמִּגְדָּל יָצָא מִתּוֹכָם:

פסוק יב

העיר הגדלה. הִיא נִינְוֵה שֶׁנֶּ' וְנִינְוֵה הָיְתָה עִיר גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים (יונה ג'):

פסוק יג

להבים. שֶׁפְּנֵיהֶם דּוֹמִים לְלַהַב:

פסוק יד

פתרסים ואת כסלחים אשר יצאו משם פלשתים. מִשָּׁנֵיהֶם יָצְאוּ, שֶׁהָיוּ פַּתְרוּסִים וְכַסְלוּחִים מַחֲלִיפִין מִשְׁכַּב נְשׁוֹתֵיהֶם אֵלּוּ לָאֵלּוּ וְיָצְאוּ מֵהֶם פְּלִשְׁתִּים:

פסוק טו

ואחר נפוצו. מֵאֵלֶּה נָפוֹצוּ מִשְׁפָּחוֹת הָרְבֵּה:

פסוק יט

גבול הכנעני. סוֹף אַרְצוֹ. כָּל גְּבוּל לְשׁוֹן סוֹף וְקָצֶה:

באכה. שֵׁם דָּבָר. וְלִי נִרְאֶה כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ, גְּבוּל זֶה מַגִּיעַ עַד אֲשֶׁר תָּבֹא לִגְבוּל פְּלוֹנִי:

פסוק כ

ללשונותם בארצותם. אַע"פִּ שֶׁנֶּחְלְקוּ לְלְשׁוֹנוֹת וַאֲרָצוֹת, כֻּלָּם בְּנֵי חָם הֵם:

פסוק כא

אבי כל בני עבר. הַנָּהָר הָיָה שֵׁם:

אחי יפת הגדול. אֵינִי יוֹדֵעַ אִם יֶפֶת הַגָּדוֹל אִם שֵׁם, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר שֵׁם בֶּן מְאַת שָׁנָה וְגוֹ' שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל, הֲוֵי אוֹמֵר יֶפֶת הַגָּדוֹל, שֶׁהֲרֵי בֶּן ת"ק שָׁנָה הָיָה נֹחַ כְּשֶׁהִתְחִיל לְהוֹלִיד, וְהַמַּבּוּל הָיָה בְּשָׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, נִמְצָא שֶׁהַגָּדוֹל בְּבָנָיו הָיָה בֶּן מֵאָה שָׁנָה, וְשֵׁם לֹא הִגִּיעַ לְמֵאָה עַד שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל:

אחי יפת. וְלֹא אֲחִי חָם? שֶׁאֲלּוּ שְׁנֵיהֶם כִּבְּדוּ אֶת אֲבִיהֶם, וְזֶה בִּזָּהוּ:

פסוק כה

נפלגה. נִתְבַּלְבְּלוּ הַלְּשׁוֹנוֹת וְנָפוֹצוּ מִן הַבִּקְעָה וְנִתְפַּלְּגוּ בְּכָל הָעוֹלָם. לָמַדְנוּ שֶׁהָיָה עֵבֶר נָבִיא, שֶׁקָּרָא שֵׁם בְּנוֹ עַל שֵׁם הֶעָתִיד; וְשָׁנִינוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם שֶׁבְּסוֹף יָמָיו נִתְפַּלְּגוּ, שֶׁאִ"תּ בְּתְחִלַּת יָמָיו, הֲרֵי יָקְטָן אֲחִיו צָעִיר מִמֶּנּוּ וְהוֹלִיד כַּמָּה מִשְׁפָּחוֹת קֹדֶם לָכֵן, שֶׁנֶּאֱמַר וְיָקְטָן יָלַד וְגוֹ' וַאֲחַר כָּךְ וַיְהִי כָל הָאָרֶץ וְגוֹ'; וְאִ"תּ בְּאֶמְצַע יָמָיו, לֹא בָא הַכָּתוּב לְסָתֹם אֶלָּא לְפָרֵשׁ, הָא לָמַדְתָּ שֶׁבִּשְׁנַת מוֹת פֶּלֶג נִתְפַּלְּגוּ:

ויקטן. שֶׁהָיָה עָנָו וּמַקְטִין עַצְמוֹ, לְכָךְ זָכָה לְהַעֲמִיד כָּל הַמִּשְׁפָּחוֹת הַלָּלוּ:

פסוק כו

חצרמות. עַל שֵׁם מְקוֹמוֹ, דִּבְרֵי אַגָּדָה (ב"ר):

פרק יא

פסוק א

שפה אחת. לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ:

ודברים אחדים. בְּאוּ בְעֵצָה אַחַת וְאָמְרוּ לֹא כָּל הַיָּמִנּוּ שֶׁיִּבֹּר לוֹ אֶת הָעֶלְיוֹנִים, נַעֲלֶה לָרָקִיעַ וְנַעֲשֶׂה עִמּוֹ מִלְחָמָה. דָּבָר אַחֵר עַל יְחִידוּ שֶׁל עוֹלָם. דָּבָר אַחֵר וּדְבָרִים אֲחָדִים – אָמְרוּ אַחַת לְאֶלֶף ותרנ"ו שָׁנִים הָרָקִיעַ מִתְמוֹטֵט כְּשֵׁם שֶׁעָשָׂה בִּימֵי הַמַּבּוּל, בְּאוּ וְנַעֲשֶׂה לוֹ סְמִיכוֹת (ב"ר):

פסוק ב

בנסעם מקדם. שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבִים שָׁם, כְּדִכְתִיב לְמַעְלָה וַיְהִי מוֹשָׁבָם וְגוֹ' הַר הַקֶּדֶם וְנָסְעוּ מִשָּׁם לָתוּר לָהֶם מָקוֹם לְהַחֲזִיק אֶת כֻּלָּם וְלֹא מָצְאוּ אֶלָּא שִׁנְעָר:

פסוק ג

איש אל רעהו. אֻמָּה לְאֻמָּה, מִצְרַיִם לְכוּשׁ, וְכוּשׁ לְפוּט וּפוּט לְכְנַעַן:

הבה. הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם. כָּל הָבָה לְשׁוֹן הַזְמָנָה הוּא, שֶׁמְּכִינִים עַצְמָן וּמִתְחַבְּרִים לְמְלָאכָה אוֹ לְעֵצָה אוֹ לְמַשָּׂא. הָבָה הַזְמִינוּ, אפר"לייר בלע"ז:

לבנים. שֶׁאֵין אֲבָנִים בְּבָבֶל, שֶׁהִיא בִּקְעָה:

ונשרפה לשרפה. כָּךְ עוֹשִׂין הַלְּבֵנִים שֶׁקּוֹרִין טוויל"ש בל', שׂוֹרְפִים אוֹתָן בְּכִבְשָׁן:

לחמר. לָטוּחַ הַקִּיר:

פסוק ד

פן נפוץ. שֶׁלֹּא יָבִיא עָלֵינוּ שׁוּם מַכָּה לַהֲפִיצֵנוּ מִכָּאן:

פסוק ה

וירד ה' לראות. לֹא הֻצְרַךְ לְכָךְ, אֶלָּא בָּא לְלַמֵּד לְדַיָּנִים שֶׁלֹּא יַרְשִׁיעוּ הַנִּדּוֹן עַד שֶׁיִּרְאוּ וְיָבִינוּ, מִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא:

בני האדם. אֶלָּא בְּנֵי מִי? שֶׁמָּא בְּנֵי חֲמוֹרִים וּגְמַלִּים? אֶלָּא בְּנֵי אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁכָּפָה אֶת הַטּוֹבָה וְאָמַר הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּ עִמָּדִי, אַף אֵלּוּ כָּפוּ בַּטּוֹבָה לְמָרוֹד בְּמִי שֶׁהִשְׁפִּיעַ טוֹבָה, וּמִלְּטָם מִן הַמַּבּוּל:

פסוק ו

הן עם אחד. כָּל טוֹבָה זוֹ יֵשׁ עִמָּהֶן, שֶׁעַם אֶחָד הֵם, וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּן וְדָבָר זֶה הֵחֵלּוּ לַעֲשׂוֹת:

החלם. כְּמוֹ אָמְרָם, עֲשׂוֹתָם – לְהַתְחִיל הֵם לַעֲשׂוֹת:

לא יבצר מהם וגו' לעשות. בִּתְמִיהָה. יִבָּצֵר לְשׁוֹן מְנִיעָה, כְּתַרְגּוּמוֹ; וְדוֹמֶה לוֹ יִבְצֹר רוּחַ נְגִידִים (תהי ע"ו):

פסוק ז

הבה נרדה. בְּבֵית דִּינוֹ נִמְלַךְ מֵעַנְוָתָנוּתוֹ יְתֵרָה:

הבה. מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה – הֵם אָמְרוּ הָבָה נִבְנָה, וְהוּא כְּנֶגְדָּם מָדַד וְאָמַר הָבָה נֵרְדָה:

ונבלה. וּנְבַלְבֵּל; נו"ן מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וְהֵ"א אַחֲרוֹנָה יְתֵרָה, כְּהֵ"א שֶׁל נֵרְדָה:

לא ישמעו. זֶה שׁוֹאֵל לְבֶנָה וְזֶה מֵבִיא טִיט, וְזֶה עוֹמֵד עָלָיו וּפוֹצֵעַ אֶת מֹחוֹ:

פסוק ח

ויפץ ה' אתם משם. בָּעוֹלָם הַזֶּה; מַה שֶּׁאָמְרוּ פֶּן נָפוּץ, נִתְקַיְּמִים עֲלֵיהֶם, הוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה מְגוֹרַת רָשָׁע הִיא תְּבוֹאֶנּוּ (משלי י'):

פסוק ט

ומשם הפיצם. לְמֵד שֶׁאֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא; וְכִי אֵיזוֹ קָשָׁה, שֶׁל דּוֹר הַמַּבּוּל אוֹ שֶׁל דּוֹר הַפַּלָּגָה? אֵלּוּ לֹא פָשְׁטוּ יָד בָּעֵקָר וְאֵלּוּ פָּשְׁטוּ יָד בָּעֵקָר לְהַלָּחֵם בּוֹ, וְאֵלּוּ נִשְׁטְפוּ וְאֵלּוּ לֹא נֶאֶבְדוּ מִן הָעוֹלָם? אֶלָּא שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל הָיוּ גַּזְלָנִים וְהָיְתָה מְרִיבָה בֵּינֵיהֶם, לְכָךְ נֶאֶבְדוּ; וְאֵלּוּ הָיוּ נוֹהֲגִים אַהֲבָה וְרֵעוּת בֵּינֵיהֶם, שֶׁנֶּ' שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים, לָמַדְתָּ שֶׁשָּׂנְאוּי הַמַּחֲלֹקֶת וְגָדוֹל הַשָּׁלוֹם:

פסוק י

שם בן מאת שנה. כְּשֶׁהוֹלִיד אֶת אַרְפַּכְשַׁד שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל:

פסוק כח

על פני תרח אביו. בְּחַיֵּי אֲבִיו. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אוֹמֵר שֶׁעַל יְדֵי אֲבִיו מֵת; שֶׁקִּבֵּל תֶּרַח עַל אַבְרָם בְּנוֹ לִפְנֵי נִמְרוֹד עַל שֶׁכִּתֵּת אֶת צְלָמָיו, וְהִשְׁלִיכוֹ לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ, וְהָרָן יוֹשֵׁב וְאוֹמֵר בְּלִבּוֹ אִם אַבְרָם נוֹצַח אֲנִי מִשֶּׁלּוֹ, וְאִם נִמְרוֹד נוֹצֵחַ אֲנִי מִשֶּׁלּוֹ; וּכְשֶׁנִּצַּל אַבְרָם, אָמְרוּ לוֹ לְהָרָן מִשֶּׁל מִי אַתָּה? אָמַר לָהֶם הָרָן מִשֶּׁל אַבְרָם אֲנִי, הִשְׁלִיכוּהוּ לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ וְנִשְׂרַף, וְזֶהוּ אוּר כַּשְׂדִּים (ב"ר). וּמְנַחֵם פֵּרֵשׁ אוּר – בְּקִעָה; וְכֵן בָּאֳרִים כַּבְּדוּ ה' (ישעיה כ"ד), וְכֵן מְאוּרַת צִפְעוֹנִי (שם י"א) כָּל חֹר וּבֶקַע עָמֹק קְרוּי אוּר:

פסוק כט

יסכה. זוֹ שָׂרָה, עַל שֵׁם שֶׁסּוֹכָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְשֶׁהַכֹּל סוֹכִין בְּיָפְיָהּ; וְעוֹד יִסְכָּה לְשׁוֹן נְסִיכוּת, כְּמוֹ שָׂרָה לְשׁוֹן שְׂרָרָה:

פסוק לא

ויצאו אתם. וַיֵּצְאוּ תֶּרַח וְאַבְרָם עִם לוֹט וְשָׂרַי:

פסוק לב

וימת תרח בחרן. לְאַחַר שֶׁיָּצָא אַבְרָם מֵחָרָן וּבָא לְאֶרֶץ כְּנַעַן, וְהָיָה שָׁם יוֹתֵר מִשִּׁשִּׁים שָׁנָה; שֶׁהֲרֵי כָתוּב וְאַבְרָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן וְתֶרַח בֶּן שִׁבְעִים שָׁנָה כְּשֶׁנּוֹלַד אַבְרָם, הֲרֵי קמ"ה לְתֶרַח; כְּשֶׁיָּצָא אַבְרָם מֵחָרָן עֲדַיִן נִשְׁאֲרוּ מִשְּׁנוֹתָיו הַרְבֵּה, וְלָמָּה הַקְּדִים הַכָּתוּב מִיתָתוֹ שֶׁל תֶּרַח לִיצִיאָתוֹ שֶׁל אַבְרָם? שֶׁלֹּא יְהֵא הַדָּבָר מְפֻרְסָם לַכֹּל וְיֹאמְרוּ לֹא קִיֵּם אַבְרָם אֶת כִּבּוּד אָבִיו, שֶׁהִנִּיחוֹ זָקֵן וְהָלַךְ לוֹ, לְפִיכָךְ קָרָאוֹ הַכָּתוּב מֵת, שֶׁהָרְשָׁעִים אַף בְּחַיֵּיהֶם קְרוּיִים מֵתִים, וְהַצַּדִּיקִים אַף בְּמִיתָתָן קְרוּיִים חַיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר וּבְנָיָהוּ בֶן יְהוֹיָדָע בֶּן אִישׁ חַי (שְׁמוּאֵל ב' כ"ג):
(**בחרן** הַנּו"ן הֶפּוּכָה לוֹמַר לְךָ, עַד אַבְרָם חָרוֹן אַף שֶׁל מָקוֹם):

פרק יב

פסוק א

לך לך. לַהֲנָאָתְךָ וּלְטוֹבָתְךָ, שָׁם אֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל, כָּאן אִי אַתָּה זוֹכֶה לְבָנִים, וְעוֹד שֶׁאוֹדִיעַ טִבְעֲךָ בָּעוֹלָם:

פסוק ב

ואעשך לגוי גדול. לְפִי שֶׁהַדֶּרֶךְ גּוֹרֶמֶת לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, מְמַעֶטֶת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה וּמְמַעֶטֶת אֶת הַמָּמוֹן וּמְמַעֶטֶת אֶת הַשֵּׁם, לְכָךְ הֶזְקֵק לִשְׁלֹשָׁה בְּרָכוֹת הַלָּלוּ, שֶׁהִבְטִיחוֹ עַל הַבָּנִים וְעַל הַמָּמוֹן וְעַל הַשֵּׁם:

ואברכך. בְּמָמוֹן (בראשית רבה):

והיה ברכה. הַבְּרָכוֹת נְתוּנוֹת בְּיָדְךָ; עַד עַכְשָׁו הָיוּ בְיָדַי, בֵּרַכְתִּי לְאָדָם וְנֹחַ, וּמֵעַכְשָׁו אַתָּה תְּבָרֵךְ אֶת אֲשֶׁר תַּחְפֹּץ (בראשית רבה). דָּבָר אַחֵר **ואעשך לגוי גדול** זֶה שֶׁאוֹמְרִים אֱלֹהֵי אַבְרָהָם, **ואברכך** זֶה שֶׁאוֹמְרִים אֱלֹהֵי יִצְחָק, **ואגדלה שמך** זֶה שֶׁאוֹמְרִים אֱלֹהֵי יַעֲקֹב. יָכוֹל יִהְיוּ חוֹתְמִין בְּכֻלָּן, תַּלְמוּד לוֹמַר וֶהְיֵה בְּרָכָה, בְּךָ חוֹתְמִין וְלֹא בָהֶם:

מארצך. וַהֲלֹא כְבָר יָצָא מִשָּׁם עִם אָבִיו וּבָא עַד חָרָן? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לוֹ הִתְרַחֵק עוֹד מִשָּׁם וְצֵא מִבֵּית אָבִיךָ:

אשר אראך. לֹא גִלָּה לוֹ הָאָרֶץ מִיָּד כְּדֵי לְחַבְּבָהּ בְּעֵינָיו, וְלָתֵת לוֹ שָׂכָר עַל כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר; כַּיּוֹצֵא בּוֹ, אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ אֶת יִצְחָק (ברא' כ"ב), כַּיּוֹצֵא בּוֹ עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ, וכיו"ב וּקְרָא אֵלֶיהָ אֶת הַקְּרִיאָה אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹּבֵר אֵלֶיךָ (יונה ג'):

פסוק ג

ונברכו בך. יֵשׁ אַגָּדוֹת רַבּוֹת, וְזֶהוּ פְּשׁוּטוֹ, אָדָם אוֹמֵר לִבְנוֹ תְּהֵא כְּאַבְרָהָם, וְכֵן כָּל וְנִבְרְכוּ בְךָ שֶׁבַּמִּקְרָא, וְזֶה מוֹכִיחַ בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה (בר' מ"ח):

פסוק ה

אשר עשו בחרן. שֶׁהִכְנִיסָן תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה; אַבְרָהָם מְגַיֵּר אֶת הָאֲנָשִׁים וְשָׂרָה מְגַיֶּרֶת הַנָּשִׁים, וּמַעֲלֶה עֲלֵיהֶם הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָשָׂאוּם; וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת שֶׁקָּנוּ לָהֶם, כְּמוֹ עָשָׂה אֵת כָּל הַכָּבֹד הַזֶּה (שם ל"א), וְיִשְׂרָאֵל עֹשֶׂה חָיִל (במדבר כד יח), לְשׁוֹן קוֹנֶה וְכוֹנֵס:

פסוק ו

ויעבר אברם בארץ. נִכְנַס לְתוֹכָהּ:

עד מקום שכם. לְהִתְפַּלֵּל עַל בְּנֵי יַעֲקֹב, כְּשֶׁיָּבֹאוּ לְהִלָּחֵם בִּשְׁכֶם:

אלון מורה. הוּא שְׁכֶם. הֶרְאָהוּ הַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבָל, שֶׁשָּׁם קִבְּלוּ יִשְׂרָאֵל שְׁבוּעַת הַתּוֹרָה:

והכנעני אז בארץ. הָיָה הוֹלֵךְ וְכוֹבֵשׁ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מִזַּרְעוֹ שֶׁל שֵׁם, שֶׁבְּחֶלְקוֹ שֶׁל שֵׁם נָפְלָה כְּשֶׁחָלַק נֹחַ אֶת הָאָרֶץ לְבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר וּמַלְכֵּי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם (ברא' י"ב), לְפִיכָךְ וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת, עֲתִיד אֲנִי לְהַחֲזִירָהּ לְבָנֶיךָ שֶׁהֵם מִזַּרְעוֹ שֶׁל שֵׁם:

פסוק ז

ויבן שם מזבח. עַל בְּשׂוֹרַת הַזֶּרַע וְעַל בְּשׂוֹרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

פסוק ח

ויעתק משם. אָהֳלוֹ:

מקדם לבית אל. בְּמִזְרָחָהּ שֶׁל בֵּית אֵל נִמְצֵאת בֵּית אֵל בְּמַעֲרָבוֹ, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר בֵּית אֵל מַיִם:

אהלו. אהלה כְּתִיב, בַּתְּחִלָּה נָטָה אֶת אֹהֶל אִשְׁתּוֹ וְאַחַר כָּךְ אֶת שֶׁלּוֹ (בראשית רבה):

ויבן שם מזבח. נִתְנַבֵּא שֶׁעֲתִידִין בָּנָיו לְהִכָּשֵׁל שָׁם עַל עֲוֹן עָכָן, וְהִתְפַּלֵּל שָׁם עֲלֵיהֶם:

פסוק ט

הלוך ונסוע. לִפְרָקִים יוֹשֵׁב כָּאן חֹדֶשׁ אוֹ יוֹתֵר, וְנוֹסֵעַ מִשָּׁם וְנוֹטֶה אָהֳלוֹ בְּמָקוֹם אַחֵר, וְכָל מַסָּעָיו הַנֶּגְבָּה, לְלֶכֶת לִדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְהִיא לְצַד יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁהוּא בְּחֶלְקוֹ שֶׁל יְהוּדָה, שֶׁנִּטְלוּ בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְהַר הַמּוֹרִיָּה שֶׁהִיא נַחֲלָתוֹ (בראשית רבה):

פסוק י

רעב בארץ. בְּאוֹתָהּ הָאָרֶץ לְבַדָּהּ, לְנַסּוֹתוֹ, אִם יְהַרְהֵר אַחַר דְּבָרָיו שֶׁל הַקָּבָ"ה שֶׁאָמַר לְלֶכֶת אֶל אֶרֶץ כְּנַעַן, וְעַכְשָׁו מַשִּׁיאוֹ לְצֵאת מִמֶּנָּה:

פסוק יא

הנה נא ידעתי. מִדְרַשׁ אַגָּדָה עַד עַכְשָׁו לֹא הִכִּיר בָּהּ מִתּוֹךְ צְנִיעוּת שֶׁבִּשְׁנֵיהֶם, וְעַכְשָׁו הִכִּיר בָּהּ עַל יְדֵי מַעֲשֶׂה. דָּבָר אַחֵר, מִנְהַג הָעוֹלָם שֶׁעַל יְדֵי טֹרַח הַדֶּרֶךְ אָדָם מִתְבַּזֶּה, וְזֹאת עָמְדָה בְּיָפְיָהּ. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא הִנֵּה נָא הִגִּיעַ הַשָּׁעָה שֶׁיֵּשׁ לְךָ גַּס עַל יָפְיֵךְ, יָדַעְתִּי זֶה יָמִים רַבִּים כִּי יְפַת מַרְאֶה אַתְּ, וְעַכְשָׁו אָנוּ בָּאִים בֵּין אֲנָשִׁים שְׁחוֹרִים וּמְכֹעָרִים, אֲחֵיהֶם שֶׁל כּוּשִׁים, וְלֹא הֻרְגְּלוּ בְּאִשָּׁה יָפָה; וְדוֹמֶה לוֹ הִנֵּה נָא אֲדֹנַי סוּרוּ נָא (בר' י"ט):

פסוק יג

למען ייטב לי בעבורך. יִתְּנוּ לִי מַתָּנוֹת:

פסוק יד

ויהי כבוא אברם מצרימה. הָיָה לוֹ לוֹמַר כְּבוֹאָם מִצְרַיְמָה? אֶלָּא לְמֵד שֶׁהִטְמִין אוֹתָהּ בְּתֵבָה, וְעַל יְדֵי שֶׁתִּבְעוּ אֶת הַמֶּכֶס פָּתְחוּ וְרָאוּ אוֹתָהּ:

פסוק טו

ויהללו אותה אל פרעה. הִלְלוּהָ בֵּינֵיהֶם לוֹמַר הֲגוּנָה זוֹ לַמֶּלֶךְ:

פסוק טז

ולאברם היטיב. פַּרְעֹה **בעבורה**:

פסוק יז

וינגע ה' וגו'. בְּמַכַּת רָאתָן לָקָה, שֶׁהַתַּשְׁמִישׁ קָשֶׁה לוֹ (בראשית רבה):

(**ואת ביתו** כְּתַרְגּוּמוֹ וְעַל אֱנַשׁ בֵּיתֵהּ וּמִדְרָשׁוֹ לְרַבּוֹת כֹּתָלָיו וְעַמּוּדָיו וְכֵלָיו בְּרַשׁ"י יָשָׁן):

על דבר שרי. עַל פִּי דִּבּוּרָהּ; אוֹמֶרֶת לַמַּלְאָךְ הַזֶּה, וְהוּא מַכֶּה;

פסוק יט

קח ולך. לֹא כַּאֲבִימֶלֶךְ שֶׁאָמַר לוֹ הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ, אֶלָּא אָמַר לוֹ לֵךְ וְאַל תַּעֲמֹד, שֶׁהַמִּצְרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה הֵם, שֶׁנֶּאֱמַר וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם: (יחזקאל כ"ג):

פסוק כ

ויצו עליו. עַל אוֹדוֹתָיו, לְשַׁלְּחוֹ וּלְשָׁמְרוֹ:

וישלחו. כְּתַרְגּוּמוֹ וְאַלְוִיאוּ:

פרק יג

פסוק א

ויעל אברם וגו' הנגבה. לָבֹא לְדָרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה, לְהַר הַמּוֹרִיָּה; וּמִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁהוּא הוֹלֵךְ מִמִּצְרַיִם לְאֶרֶץ כְּנַעַן, מִדָּרוֹם לְצָפוֹן הוּא מְהַלֵּךְ, שֶׁאֶרֶץ מִצְרַיִם בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל כְּמוֹ שֶׁמּוֹכִיחַ בַּמַּסָּעוֹת וּבִגְבוּלֵי הָאָרֶץ:

פסוק ב

כבד מאד. טָעוּן מַשָּׂאוֹת:

פסוק ג

וילך למסעיו. כְּשֶׁחָזַר מִמִּצְרַיִם לְאֶרֶץ כְּנַעַן הָיָה הוֹלֵךְ וְלָן בַּאֲכְסַנְיוֹת שֶׁלָּן בָּהֶם בַּהֲלִיכָתוֹ לְמִצְרַיִם, לְמֻדְּךָ דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁלֹּא יְשַׁנֶּה אָדָם מֵאַכְסַנְיָא שֶׁלּוֹ. דָּבָר אַחֵר בַּחֲזָרָתוֹ פָּרַע הַקְּפוֹתָיו (בראשית רבה):

מנגב. אֶרֶץ מִצְרַיִם בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ כְּנַעַן:

פסוק ד

אשר עשה שם בראשנה. וַאֲשֶׁר קָרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם ה' וְגַם יֵשׁ לוֹמַר וַיִּקְרָא שָׁם עַכְשָׁו בְּשֵׁם ה':

פסוק ה

ההלך את אברם. מִי גָּרַם שֶׁהָיָה לוֹ זֹאת? הֲלִיכָתוֹ עִם אַבְרָם:

פסוק ו

ולא נשא אתם. לֹא הָיְתָה יְכוֹלָה לְהַסְפִּיק מִרְעֶה לְמִקְנֵיהֶם, וְלָשׁוֹן קָצָר הוּא, וְצָרִיךְ לְהוֹסִיף עָלָיו, כְּמוֹ וְלֹא נָשָׂא אוֹתָם מִרְעֵה הָאָרֶץ, לְפִיכָךְ כָּתַב וְלֹא נָשָׂא בִּלְשׁוֹן זָכָר:

פסוק ז

ויהי ריב. לְפִי שְׁהָיוּ רוֹעִים שֶׁל לוֹט רְשָׁעִים וּמַרְעִים בְּהֶמְתָּם בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים, וְרוֹעֵי אַבְרָם מוֹכִיחִים אוֹתָם עַל הַגָּזֶל, וְהֵם אוֹמְרִים נִתְּנָה הָאָרֶץ לְאַבְרָם, וְלוֹ אֵין יוֹרֵשׁ, וְלוֹט יוֹרְשׁוֹ, וְאֵין זֶה גָּזֶל, וְהַכְּתוּב אוֹמֵר וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ, וְלֹא זָכָה בָּהּ אַבְרָם עֲדַיִן (ב"):

פסוק ח

אנשים אחים. קְרוֹבִים, וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה דּוֹמִין בְּקַלַסְתֵּר פָּנִים:

פסוק ט

אם השמאל ואימנה. בְּכָל אֲשֶׁר תֵּשֵׁב, לֹא אֶתְרַחֵק מִמְּךָ וְאֶעֱמֹד לְךָ לְמָגֵן וּלְעֶזֶר, וְסוֹף דָּבָר הֲצָרַךְ לוֹ, שְׁנָאֲמַר וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וְגוֹ':

ואימנה. אַיְמִין אֶת עַצְמִי, כְּמוֹ וְאַשְׁמְאִילָה אַשְׁמְאִיל אֶת עַצְמִי. וְאִם תֹּאמַר הָיָה לוֹ לִנָּקֵד וְאַיְמִינָה, כָּךְ מָצִינוּ בְּמָקוֹם אַחֵר אִם יֵשׁ לְהֵמִין (שמואל ב י"ד) וְאֵין נָקוּד לְהַיְמִין:

פסוק י

כי כלה משקה. אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם:

לפני שחת ה' את סדום ואת עמרה. הָיָה אוֹתוֹ מִישׁוֹר:

כגן ה'. לְאֵילָנוֹת:

כארץ מצרים. לְזֶרָעִים (בראשית רבה):

באכה צער. עַד צֹעַר. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה דּוֹרְשָׁהּ לְגְנַאי, עַל שֶׁהָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה בָּחַר לוֹ לוֹט בִּשְׁכוּנָתָם:

פסוק יא

ככר. מִישׁוֹר, כְּתַרְגּוּמוֹ:

מקדם. נָסַע מֵאֵצֶל אַבְרָם וְהָלַךְ לוֹ לְמַעֲרְבוֹ שֶׁל אַבְרָם; נִמְצָא נוֹסֵעַ מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה הִסִּיעַ עַצְמוֹ מִקֶּדְמוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם; אָמַר אִי אֶפְשִׁי לֹא בְּאַבְרָם וְלֹא בֵּאלֹהָיו:

פסוק יב

ויאהל. נָטָה אֳהָלִים לְרוֹעָיו וּלְמַקְנֵהוּ עַד סְדוֹם:

פסוק יג

ואנשי סדום רעים. וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִמְנַע לוֹט מִלִּשְׁכֹּן עִמָּהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ לָמְדוּ מִכָּאן (יומא ל"ח) וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב (משלי י'):

רעים. בְּגוּפָם:

וחטאים. בְּמָמוֹנָם (סנה' ק"ט):

לה' מאד. יוֹדְעִים רִבּוֹנָם, וּמִתְכַּוְּנִים לְמָרֹד בּוֹ:

פסוק יד
אחרי הפרד לוט. כָּל זְמַן שֶׁהָרָשָׁע עִמּוֹ הָיָה הַדִּבּוּר פּוֹרֵשׁ מִמֶּנּוּ:

פסוק טז
אשר אם יוכל איש. כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לָעָפָר לְהִמָּנוֹת כָּךְ זַרְעֲךָ לֹא יִמָּנֶה:

פסוק יח
ממרא. שֵׁם אָדָם:

פרק יד

פסוק א
אמרפל. הוּא נִמְרוֹד, שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם פֹּל לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ (בראשית רבה):
מלך גוים. מָקוֹם יֵשׁ שֶׁשָּׁמוֹ גּוֹיִם, עַל שֵׁם שֶׁנִּתְקַבְּצוּ שָׁמָּה מִכָּמָּה אֻמּוֹת וּמְקוֹמוֹת וְהִמְלִיכוּ אִישׁ עֲלֵיהֶם וּשְׁמוֹ תִּדְעָל:

פסוק ב
ברע. רַע לַשָּׁמַיִם וְרַע לַבְּרִיּוֹת:
ברשע. שֶׁנִּתְעַלָּה בְּרֶשַׁע:
שנאב. שׂוֹנֵא אָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם:
שמאבר. שָׁם אֵבֶר לָעוֹף וְלִקְפּוֹץ וְלִמְרֹד בְּהַקָּבָ"ה:
בלע. שֵׁם הָעִיר:

פסוק ג
עמק השדים. כָּךְ שְׁמוֹ, עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ בוֹ שָׂדוֹת הַרְבֵּה:
הוא ים המלח. לְאַחַר זְמַן נִמְשַׁךְ הַיָּם לְתוֹכוֹ וְנַעֲשָׂה יָם הַמֶּלַח. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אוֹמֵר שֶׁנִּתְבַּקְּעוּ הַצּוּרִים סְבִיבוֹתָיו וְנִמְשְׁכוּ יְאוֹרִים לְתוֹכוֹ:

פסוק ד
שתים עשרה שנה עבדו. חֲמִשָּׁה מְלָכִים הַלָּלוּ אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר:

פסוק ה
ובארבע עשרה שנה. לְמִרְדָּן:
בא כדרלעמר. לְפִי שֶׁהוּא הָיָה בַּעַל הַמַּעֲשֶׂה נִכְנַס בְּעִבְרֵי הַקּוֹרָה:
והמלכים. אֵלֶּה שְׁלֹשָׁה מְלָכִים:
הזוזים. הֵם זַמְזֻמִּים:

פסוק ו

בהררם. בְּהַר שֶׂלָהֶם:

איל פארן. כְּתַרְגּוּמוֹ מֵישׁוֹר. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁאֵין אֵיל לְשׁוֹן מֵישׁוֹר, אֶלָּא מֵישׁוֹר שֶׁל פָּארָן אֵיל שְׁמוֹ, וְשֶׁל מַמְרֵא אֵלוֹנֵי שְׁמוֹ, וְשֶׁל יַרְדֵּן כִּכַּר שְׁמוֹ, וְשֶׁל שִׁטִּים אָבֵל שְׁמוֹ, אָבֵל הַשִּׁטִּים, וְכֵן בַּעַל גָּד בַּעַל שְׁמוֹ; וְכֻלָּם מְתֻרְגָּמִין מֵישׁוֹר, וְכָל א' שְׁמוֹ עָלָיו:

על המדבר. אֵצֶל הַמִּדְבָּר, כְּמוֹ וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה (במדבר ב'):

פסוק ז

עין משפט היא קדש. עַל שֵׁם הֶעָתִיד, שֶׁעֲתִידִין מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְהִשָּׁפֵט שָׁם עַל עִסְקֵי אוֹתוֹ הָעַיִן וְהֵם מֵי מְרִיבָה. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגְּמוֹ כִּפְשׁוּטוֹ מָקוֹם שֶׁהָיוּ בְנֵי הַמְּדִינָה מִתְקַבְּצִים שָׁם לְכָל מִשְׁפָּט:

שדה העמלקי. עֲדַיִן לֹא נוֹלַד עֲמָלֵק, וְנִקְרָא עַל שֵׁם הֶעָתִיד:

בחצצון תמר. הוּא עֵין גֶּדִי, מִקְרָא מָלֵא בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (ב' כ') בִּיהוֹשָׁפָט:

פסוק ט

ארבעה מלכים וגו'. וְאַף עַל פִּי כֵן נִצְּחוּ הַמַּעֲטִים, לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁגִּבּוֹרִים הָיוּ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִמְנַע אַבְרָהָם מִלְּרַדֹּף אַחֲרֵיהֶם:

פסוק י

בארת בארת חמר. בְּאֵרוֹת הַרְבֵּה הָיוּ שָׁם, שֶׁנּוֹטְלִין מִשָּׁם אֲדָמָה לְטִיט שֶׁל בִּנְיָן. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה שֶׁהָיָה הַטִּיט מָגְבָּל בָּהֶם, וְנַעֲשָׂה נֵס לְמֶלֶךְ סְדוֹם שֶׁיָּצָא מִשָּׁם, לְפִי שֶׁהָיוּ בָאֻמּוֹת מְקֻצָתָן שֶׁלֹּא הָיוּ מַאֲמִינִין שֶׁנִּצַּל אַבְרָהָם מֵאוּר כַּשְׂדִּים מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ, וְכֵיוָן שֶׁיָּצָא זֶה מִן הַחֵמָר, הֶאֱמִינוּ בְּאַבְרָם לְמַפְרֵעַ:

הרה נסו. לְהָר נָסוּ, הֶרָה, כְּמוֹ לְהָר; כָּל תֵּבָה שֶׁצְּרִיכָה לָמֶ"ד בְּתִחְלָתָהּ, הֵטִיל לָהּ הֵ"א בְּסוֹפָהּ. וְיֵשׁ חִלּוּק בֵּין הֶרָה לְהָהָרָה, שֶׁהֵ"א שֶׁבְּסוֹף הַתֵּבָה עוֹמֶדֶת בִּמְקוֹם לָמֶ"ד שֶׁבְּרֹאשָׁהּ, אֲבָל אֵינָהּ עוֹמֶדֶת בִּמְקוֹם לָמֶ"ד וּנְקוּדָה פַּתָּח תַּחְתֶּיהָ, וְהֶרֵי הֶרָה כְּמוֹ לְהַר אוֹ כְּמוֹ אֶל הַר, וְאֵינוֹ מְפֹרָשׁ לְאֵיזֶה הַר, אֶלָּא שֶׁכָּל אֶחָד נָס בַּאֲשֶׁר מָצָא הַר תְּחִלָּה, וּכְשֶׁהוּא נוֹתֵן ה"א בְּרֹאשָׁהּ לִכְתֹּב הָהָרָה אוֹ הַמִּדְבָּרָה, פִּתְרוֹנוֹ כְּמוֹ אֶל הָהָר אוֹ כְּמוֹ לְהָהָר, וּמַשְׁמַע לְאוֹתוֹ הַר הַיָּדוּעַ וּמְפֹרָשׁ בַּפָּרָשָׁה:

פסוק יב

והוא ישב בסדום. מִי גָּרַם לוֹ זֹאת? יְשִׁיבָתוֹ בִּסְדוֹם:

פסוק יג

ויבא הפליט. לְפִי פְּשׁוּטוֹ זֶה עוֹג, שֶׁפָּלַט מִן הַמִּלְחָמָה, וְהוּא שֶׁכָּתוּב כִּי רַק עוֹג נִשְׁאַר מֵיֶתֶר הָרְפָאִים (דברי ג'), וְזֶהוּ נִשְׁאַר, שֶׁלֹּא הֶרְגוּהוּ אַמְרָפֶל וַחֲבֵרָיו כְּשֶׁהִכּוּ הָרְפָאִים בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם, תַּנְחוּמָא וּמִדְרַשׁ בְּ"רַ זֶה עוֹג, שֶׁפָּלַט מִדּוֹר הַמַּבּוּל; וְזֶהוּ מֵיֶתֶר הָרְפָאִים, שֶׁנֶּאֱמַר הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ וְגוֹ' (לְעֵיל ו') וּמִתְכַּוֵּן שֶׁיֵּהָרֵג אַבְרָם וְיִשָּׂא אֶת שָׂרָה:

העברי. שֶׁבָּא מֵעֵבֶר הַנָּהָר (בראשית רבה):

בעלי ברית אברם. שֶׁכָּרְתוּ עִמּוֹ בְּרִית:

פסוק יד

וירק. כְּתַרְגּוּמוֹ וְזָרִיז, וְכֵן וַהֲרִיקֹתִי אַחֲרֵיכֶם חָרֶב (ויקרא כ"ו) – אֶזְדַּיֵּן בְּחַרְבִּי עֲלֵיכֶם, וְכֵן אָרִיק חַרְבִּי (שמות ט"ו), וְכֵן וְהָרֵק חֲנִית וּסְגֹר (תה' ל"ה):

חניכיו. חנכו כְּתִיב (ס"א קְרֵי), זֶה אֱלִיעֶזֶר שֶׁחִנְּכוֹ לְמִצְוֹת וְהוּא לְשׁוֹן הַתְחָלַת כְּנִיסַת הָאָדָם אוֹ כְּלִי לָאֱמָנוּת שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲמֹד בְּהּ, וְכֵן חֲנֹךְ לַנַּעַר (משלי כ"ב), חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ (במד' ז'), חֲנֻכַּת הַבַּיִת (תה' ל') ובלע"ז קוֹרִין לוֹ אינצ"נייר:

שמנה עשר וגו'. רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ הָיָה (נדרים ל"ב), וְהוּא מְנִין גִּימַטְרִיָּא שֶׁל שְׁמוֹ:

עד דן. שָׁם תָּשַׁשׁ כֹּחוֹ, שֶׁרָאָה שֶׁעֲתִידִין בָּנָיו לְהַעֲמִיד שָׁם עֵגֶל (סנה' צ"ו):

פסוק טו

ויחלק עליהם. לְפִי פְּשׁוּטוֹ סָרַס הַמִּקְרָא "וַיֵּחָלֵק הוּא וַעֲבָדָיו עֲלֵיהֶם לַיְלָה" כְּדֶרֶךְ הָרוֹדְפִים שֶׁמִּתְפַּלְּגִים אַחַר הַנִּרְדָּפִים, כְּשֶׁבּוֹרְחִין זֶה לְכָאן וְזֶה לְכָאן:

לילה. כְּלוֹמַר אַחַר שֶׁחָשְׁכָה לֹא נִמְנַע מִלְּרָדְפָם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה שֶׁנֶּחֱלַק הַלַּיְלָה, וּבְחֶצְיוֹ הָרִאשׁוֹן נַעֲשָׂה לוֹ נֵס, וְחֶצְיוֹ הַשֵּׁנִי נִשְׁמַר וּבָא לוֹ לַחֲצוֹת לַיְלָה שֶׁל מִצְרַיִם:

עד חובה. אֵין מָקוֹם שֶׁשְּׁמוֹ חוֹבָה, וְדָן קוֹרֵא חוֹבָה, עַל שֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁעֲתִידָה לִהְיוֹת שָׁם:

פסוק יז

עמק שוה. כָּךְ שְׁמוֹ, כְּתַרְגּוּמוֹ לְמֵישַׁר מְפַנָּא – פְּנוּי מֵאֵילָנוֹת וּמִכָּל מִכְשׁוֹל:

עמק המלך. בֵּית רֵיסָא דְּמַלְכָּא בֵּית רֵיס א' שֶׁהוּא שְׁלֹשִׁים קָנִים, שֶׁהָיָה מְיֻחָד לְמֶלֶךְ לְצַחֵק שָׁם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה עֵמֶק, שֶׁהֶשְׁווּ שָׁם כָּל הָאֻמּוֹת וְהִמְלִיכוּ אֶת אַבְרָהָם עֲלֵיהֶם לִנְשֹׂיא אֱלֹהִים וּלְקָצִין:

פסוק יח

ומלכי צדק. מ"אַ הוּא שֵׁם בֶּן נֹחַ (נדרים ל"ב):

לחם ויין. כָּךְ עוֹשִׂים לִיגִיעֵי מִלְחָמָה, וְהֶרְאָה לוֹ שֶׁאֵין בְּלִבּוֹ עָלָיו עַל שֶׁהִרַג אֶת בָּנָיו. וּמ"אַ רָמַז לוֹ עַל הַמְּנָחוֹת וְעַל הַנְּסָכִים שֶׁיַּקְרִיבוּ שָׁם בָּנָיו:

פסוק יט

קנה שמים וארץ. כְּמוֹ עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ (תה' קל"ד); עַל יְדֵי עֲשִׂיָּתָן קְנָאָן לִהְיוֹת שֶׁלּוֹ:

פסוק כ

אשר מגן. אֲשֶׁר הִסְגִּיר, וְכֵן אֲמַגֶּנְךָ יִשְׂרָאֵל (הושע י"א):

ויתן לו. אַבְרָהָם **מעשר מכל** אֲשֶׁר לוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה כֹּהֵן:

פסוק כא

תן לי הנפש. מִן הַשְּׁבִי שֶׁלִּי שֶׁהִצַּלְתָּ, הַחֲזֵר לִי הַגּוּפִים לְבַדָּם:

פסוק כב

הרימתי ידי. לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, מֵרִים אֲנִי אֶת יָדִי לְאֵל עֶלְיוֹן, וְכֵן בִּי נִשְׁבַּעְתִּי (בר' כ"ב), נִשְׁבָּע אֲנִי, וְכֵן נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי (שם כ"ג), נוֹתֵן אֲנִי לְךָ כֶּסֶף הַשָּׂדֶה, קְחֵהוּ מִמֶּנִּי:

פסוק כג

אם מחוט ועד שרוך נעל. אֶעֱבֹר לְעַצְמִי מִן הַשְּׁבִי:

ואם אקח מכל אשר לך. וְאִם תֹּאמַר לָתֵת לִי שָׂכָר מִבֵּית גְּנָזֶיךָ, לֹא אֶקַּח:

ולא תאמר וגו'. שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִבְטִיחַנִי לְעַשְׁרֵנִי, שֶׁנֶּאֱמַר וַאֲבָרֶכְךָ וְגוֹ':

פסוק כד

הנערים. עֲבָדַי אֲשֶׁר הֶלְכוּ אִתִּי וְעוֹד עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא וְגוֹ'; אַף עַל פִּי שֶׁעֲבָדַי נִכְנְסוּ לַמִּלְחָמָה, שֶׁנֶּאֱמַר הוּא וַעֲבָדָיו וַיֵּכֶם, וְעָנֵר וַחֲבֵרָיו יָשְׁבוּ עַל הַכֵּלִים לִשְׁמֹר, אֲפִלּוּ הָכִי הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם. וּמִמֶּנּוּ לָמַד דָּוִד, שֶׁאָמַר כְּחֵלֶק הַיֹּרֵד בַּמִּלְחָמָה וּכְחֵלֶק הַיּוֹשֵׁב עַל הַכֵּלִים יַחְדָּו יַחֲלֹקוּ (שמואל א ל'), וּלְכָךְ נֶאֱמַר וַיְהִי מֵהַיּוֹם הַהוּא וָמָעְלָה וַיְשִׂמֶהָ לְחֹק וּלְמִשְׁפָּט (שם), וְלֹא נֶאֱמַר וָהָלְאָה, לְפִי שֶׁכְּבָר נִתַּן הַחֹק בִּימֵי אַבְרָם:

פרק טו

פסוק א

אחר הדברים האלה. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אַחַר – סָמוּךְ, אַחֲרֵי – מֻפְלָג (בראשית רבה). אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אַחַר שֶׁנַּעֲשָׂה לוֹ נֵס זֶה, שֶׁהִרַג אֶת הַמְּלָכִים וְהָיָה דוֹאֵג וְאוֹמֵר, שֶׁמָּא קִבַּלְתִּי שְׂכָר עַל כָּל צִדְקוֹתַי, לְכָךְ אָמַר לוֹ הַמָּקוֹם אַל תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ, מִן הָעֹנֶשׁ, שֶׁלֹּא תֵעָנֵשׁ עַל כָּל אוֹתָן נְפָשׁוֹת שֶׁהָרַגְתָּ; וּמַה שֶּׁאַתָּה דוֹאֵג עַל קִבּוּל שְׂכָרְךָ, שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד (בראשית רבה):

פסוק ב

הולך ערירי. מְנַחֵם בֶּן סָרוּק פֵּרְשׁוֹ לְשׁוֹן יוֹרֵשׁ, וְחֵבֵר לוֹ עֵר וְעָנֶה (מלאכי ב'), עֲרִירִי, בְּלֹא יוֹרֵשׁ, כַּאֲשֶׁר תֹּאמַר וּבְכָל תְּבוּאָתִי תְשָׁרֵשׁ (איוב ל"א), תְּעַקֵּר שָׁרְשֶׁיהָ, כָּךְ לְשׁוֹן עֲרִירִי חָסַר בָּנִים, ובלע"ז דישאנפנטיש. וְלִי נִרְאֶה עֵר וְעָנֶה מִגְּזֵרַת וְלִבִּי עֵר (שיר השירים ה'), וַעֲרִירִי לְשׁוֹן חֲרְבָּן, וְכֵן עָרוּ עָרוּ (תה' קל"ז), וְכֵן עָרוֹת יְסוֹד (חבקוק ג'), וְכֵן עַרְעֵר תִּתְעַרְעָר (ירמ' נ"א), וְכֵן כִּי אַרְזָה עֵרָה (צפניה ב'):

ובן משק ביתי. כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁכָּל בֵּיתִי נִזּוֹן עַל פִּיו, כְּמוֹ וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק (בר' מלכים א), אַפּוֹטְרוֹפּוֹס שֶׁלִּי, וְאִלּוּ הָיָה לִי בֵּן, הָיָה בְּנִי מְמֻנֶּה עַל שֶׁלִּי:

דמשק. לְפִי הַתַּרְגּוּם מִדַּמֶּשֶׂק הָיָה, וּלְפִי מ"א שֶׁעָרַדְתָּ הַמְּלָכִים עַד דַּמֶּשֶׂק. וּבַתַּלְמוּד דָּרְשׁוּ נוֹטָרִיקוֹן דּוֹלֶה וּמַשְׁקֶה מִתּוֹרַת רַבּוֹ לַאֲחֵרִים:

פסוק ג

הן לי לא נתת זרע. וּמַה תּוֹעֶלֶת בְּכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי?

פסוק ה

ויוצא אתו החוצה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ הוֹצִיאוֹ מֵאָהֳלוֹ לַחוּץ לִרְאוֹת הַכּוֹכָבִים, וּלְפִי מִדְרָשׁוֹ אָמַר לוֹ צֵא מֵאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלְּךָ שֶׁרְאִיתָ בַּמַּזָּלוֹת שֶׁאֵינְךָ עָתִיד לְהַעֲמִיד בֵּן, אַבְרָם אֵין לוֹ בֵּן, אֲבָל אַבְרָהָם יֵשׁ לוֹ בֵּן, שָׂרַי לֹא תֵלֵד, אֲבָל שָׂרָה תֵּלֵד; אֲנִי קוֹרֵא לָכֶם שֵׁם אַחֵר וְיִשְׁתַּנֶּה הַמַּזָּל. דָּבָר אַחֵר הוֹצִיאוֹ מֵחֶלְלוֹ שֶׁל עוֹלָם וְהִגְבִּיהוֹ לְמַעְלָה מִן הַכּוֹכָבִים, וְזֶהוּ לְשׁוֹן הַבָּטָה מִלְּמַעְלָה לְמַטָּה:

פסוק ו

והאמין בה'. לֹא שָׁאַל לוֹ אוֹת עַל זֹאת; אֲבָל עַל יְרֻשַּׁת הָאָרֶץ שָׁאַל לוֹ אוֹת וְאָמַר לוֹ בַּמָּה אֵדַע.

ויחשבה לו צדקה. הַקָּבָ"ה חֲשָׁבָהּ לְאַבְרָם לִזְכוּת וְלִצְדָקָה עַל הָאֱמָנָה שֶׁהֶאֱמִין בּוֹ. דָּבָר אַחֵר בַּמָּה אֵדַע, לֹא שָׁאַל לוֹ אוֹת אֶלָּא אָמַר לְפָנָיו, הוֹדִיעֵנִי בְּאֵיזֶה זְכוּת יִתְקַיְּמוּ בָּהּ, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה, בִּזְכוּת הַקָּרְבָּנוֹת:

פסוק ט

עגלה משלשת. שְׁלֹשָׁה עֲגָלִים; רֶמֶז לִשְׁלֹשָׁה פָּרִים, פַּר יוֹם הַכִּפּוּרִים וּפַר הֶעְלֵם דָּבָר שֶׁל צִבּוּר וְעֶגְלָה עֲרוּפָה:

ועז משלשת. רֶמֶז לְשָׂעִיר הַנַּעֲשֶׂה בִּפְנִים וּשְׂעִירֵי מוּסָפִין שֶׁל מוֹעֵד וּשְׂעִיר חַטַּאת יָחִיד:

ואיל משלש. אֶשֶׁם וַדַּאי וְאָשָׁם תָּלוּי וְכִבְשָׂה שֶׁל חַטַּאת יָחִיד:

ותור וגוזל. תּוֹר וּבֶן יוֹנָה (בראשית רבה):

פסוק י

ויבתר אתם. חָלַק כָּל אֶחָד לִשְׁנֵי חֲלָקִים; וְאֵין הַמִּקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה כּוֹרֵת בְּרִית עִמּוֹ לִשְׁמֹר הַבְטָחָתוֹ לְהוֹרִישׁ לְבָנָיו אֶת הָאָרֶץ כְּדִכְתִיב בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר וְגוֹמֵר, וְדֶרֶךְ כּוֹרְתֵי בְרִית לְחַלֵּק בְּהֵמָה וְלַעֲבֹר בֵּין בְּתָרֶיהָ, כְּמַה שֶׁנֶּאֱמַר לְהַלָּן הָעֹבְרִים בֵּין בִּתְרֵי הָעֵגֶל (ירמיה ל"ד), אַף כָּאן תַּנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֶשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל שְׁכִינָה, שֶׁהוּא אֵשׁ.

ואת הצפור לא בתר. לְפִי שֶׁהָאֱמוֹת נִמְשְׁלוּ לְפָרִים וְאֵילִים וּשְׂעִירִים, שֶׁנֶּאֱמַר סְבָבוּנִי פָּרִים רַבִּים וְגוֹ' (תהל' כ"ב), וְאוֹמֵר הָאַיִל אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּעַל הַקְּרָנָיִם מַלְכֵי מָדַי וּפָרָס (דניאל ח'), וְאוֹמֵר וְהַצָּפִיר הַשָּׂעִיר מֶלֶךְ יָוָן (שם), וְיִשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לִבְנֵי יוֹנָה, שֶׁנֶּאֱמַר יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע (שיר השירים ב'), לְפִיכָךְ בִּתֵּר הַבְּהֵמוֹת, רֶמֶז שֶׁיִּהְיוּ הָאֻמּוֹת כָּלִים וְהוֹלְכִים, **ואת הצפור לא בתר**, רֶמֶז שֶׁיִּהְיוּ יִשְׂרָאֵל קַיָּמִין לְעוֹלָם:

פסוק יא

העיט. הוּא עוֹף, עַל שֵׁם שֶׁהוּא עָט וְשׁוֹאֵף אֶל הַנְּבֵלוֹת לְטוּשׁ עָלַי אֹכֶל, כְּמוֹ וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלָל (שמואל א ט"ו):

על הפגרים. עַל הַבְּתָרִים. הַפְּגָרִים מְתַרְגְּמִינָן פַּגְלַיָּא, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהֻרְגְּלוּ לְתַרְגֵּם "איש בִּתְרוֹ" וִיהַב פַּלְגֵיָא, נִתְחַלֵּף לָהֶם תֵּבַת פַּגְלַיָּא לְפַלְגַיָּא, וְתִרְגְּמוּ הַפְּגָרִים פַּלְגֵיָא; וְכָל הַמְתַרְגֵּם כֵּן טוֹעֶה, לְפִי שֶׁאֵין לְהַקִּישׁ בְּתָרִים לִפְגָרִים, שֶׁבְּתָרִים תַּרְגּוּמוֹ פַּלְגֵיָא, וּפְגָרִים תַּרְגּוּמוֹ פַּגְלַיָּא, לְשׁוֹן פִּגּוּל, כְּמוֹ פִּגּוּל הוּא (ויקרא ז') לְ' פֶּגֶר:

וישב. לְשׁוֹן נְשִׁיבָה וְהַפְרָחָה, כְּמוֹ יַשֵּׁב רוּחוֹ (תה' קמ"ז), רֶמֶז שֶׁיָּבֹא דָּוִד בֶּן יִשַׁי לְכַלּוֹתָם, וְאֵין מַנִּיחִין אוֹתוֹ מִן הַשָּׁמַיִם עַד שֶׁיָּבֹא מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ:

פסוק יב

והנה אימה וגו'. רֶמֶז לְצָרוֹת וְחֹשֶׁךְ שֶׁל גָּלֻיּוֹת:

פסוק יג

כי גר יהיה זרעך. מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק עַד שֶׁיָּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה כֵּיצַד? יִצְחָק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה כְּשֶׁנּוֹלַד יַעֲקֹב, וַיַּעֲקֹב כְּשֶׁיָּרַד לְמִצְרַיִם אָמַר יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה, הֲרֵי ק"צ, וּבְמִצְרַיִם הָיוּ מָאתַיִם וְעֶשֶׂר כְּמִנְיַן רְד"ו, הֲרֵי אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְאִם תֹּאמַר בְּמִצְרַיִם הָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת, הֲרֵי קְהָת מִיּוֹרְדֵי מִצְרַיִם הָיָה, צֵא וַחֲשֹׁב שְׁנוֹתָיו שֶׁל קְהָת וְשֶׁל עַמְרָם וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה שֶׁהָיָה כְּשֶׁיָּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, אֵין אַתָּה מוֹצֵא אֶלָּא שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים, וְאַתָּה צָרִיךְ לְהוֹצִיא מֵהֶן כָּל הַשָּׁנִים שֶׁחַי קְהָת אַחַר לֵדַת עַמְרָם וְשֶׁחַי עַמְרָם אַחַר לֵדַת מֹשֶׁה:

בארץ לא להם. לֹא נֶאֱמַר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֶלָּא לֹא לָהֶם – וּמִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק וַיָּגָר אַבְרָהָם וְגוֹ' (בר' כ"א), וּבְיִצְחָק גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת (שם כ"ו), וְיַעֲקֹב גָּר בְּאֶרֶץ חָם (תה' ק"ה), לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ (בר' מ"ז):

פסוק יד

וגם את הגוי. וְגַם לְרַבּוֹת ד' מַלְכֻיּוֹת, שֶׁאַף הֵן כְּלִים עַל שֶׁשִּׁעְבְּדוּ אֶת יִשְׂרָאֵל:

דן אנכי. בְּעֶשֶׂר מַכּוֹת:

ברכש גדול. בְּמָמוֹן גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרַיִם (שמות י"ב):

פסוק טו

ואתה תבוא. וְלֹא תִרְאֶה כָּל אֵלֶּה:

אל אבותיך. אֲבִיו עוֹבֵד ע"ז וְהוּא מְבַשְּׂרוֹ שֶׁיָּבֹא אֵלָיו? לְמָדְךָ שֶׁעָשָׂה תֶּרַח תְּשׁוּבָה:

תקבר בשיבה טובה. בִּשְׂרוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה יִשְׂמָעֵאל תְּשׁוּבָה בְּיָמָיו, וְלֹא יֵצֵא עֶשָׂו לְתַרְבּוּת רָעָה בְּיָמָיו; וּלְפִיכָךְ מֵת ה' שָׁנִים קוֹדֶם זְמַנּוֹ, וּבוֹ בַּיּוֹם מָרַד עֵשָׂו:

פסוק טז

ודור רביעי. לְאַחַר שֶׁיִּגְלוּ לְמִצְרַיִם יִהְיוּ שָׁם ג' דּוֹרוֹת, וְהָרְבִיעִי יָשׁוּבוּ לָאָרֶץ הַזֹּאת, לְפִי שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן הָיָה מְדַבֵּר עִמּוֹ, וְכָרַת בְּרִית זוֹ, כְּדִכְתִיב: לָתֶת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ. וְכֵן הָיָה: יַעֲקֹב יָרַד לְמִצְרַיִם, צֵא וַחֲשֹׁב דּוֹרוֹתָיו: יְהוּדָה, פֶּרֶץ, וְחֶצְרוֹן, וְכָלֵב בֶּן חֶצְרוֹן מִבָּאֵי הָאָרֶץ הָיָה:

כי לא שלם עון האמרי. לִהְיוֹת מִשְׁתַּלֵּחַ מֵאַרְצוֹ עַד אוֹתוֹ זְמַן, שֶׁאֵין הַקָּבָ"ה נִפְרָע מֵאֻמָּה עַד שֶׁתִּתְמַלֵּא סְאָתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר בְּסַאסְאָה בְּשַׁלְחָהּ תְּרִיבֶנָּה (יש' כ"ז):

פסוק יז

ויהי השמש באה. כְּמוֹ וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שַׁקֵּיהֶם (בראשית מ"ב), וַיְהִי הֵם קֹבְרִים אִישׁ (מלכים ב י"ג), כְּלוֹמַר, וַיְהִי דָּבָר זֶה:

השמש באה. שְׁקִעָה:

ועלטה היה. חֲשַׁךְ הַיּוֹם:

והנה תנור עשן וגו'. רָמַז לוֹ שֶׁיִּפְּלוּ הַמַּלְכֻיּוֹת בַּגֵּיהִנֹּם:

באה. טָעֲמוֹ לְמַעְלָה, לְכָךְ הוּא מְבֹאָר שֶׁבָּא כְּבָר. וְאִם הָיָה טַעֲמוֹ לְמַטָּה, בָּאלֶ"ף, הָיָה מְבֹאָר כְּשֶׁהִיא שׁוֹקַעַת; וְאִ"א לוֹמַר כֵּן, שֶׁהֲרֵי כְּבָר כְּתִיב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא, וְהַעֲבָרַת תַּנּוּר עָשָׁן לְאַחַר מִכָּאן הָיְתָה, נִמְצָא שֶׁכְּבָר שָׁקְעָה; וְזֶה חִלּוּק בְּכָל תֵּבָה לְשׁוֹן נְקֵבָה שֶׁיְּסוֹדָהּ שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, כְּמוֹ בָּא, קָם, שָׁב: כְּשֶׁהַטַּעַם לְמַעְלָה, לְשׁוֹן עֲבַר הוּא, כְּגוֹן זֶה, וּכְגוֹן וְרָחֵל

בָּאָה, קָמָה אֲלֻמָּתִי, הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתֵּךְ, וּכְשֶׁהַטַּעַם לְמַטָּה הוּא לְשׁוֹן הוֹוֶה, דָּבָר שֶׁנַּעֲשָׂה עַכְשָׁו וְהוֹלֵךְ, כְּמוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן, בָּעֶרֶב הִיא בָאָה וּבַבֹּקֶר הִיא שָׁבָה:

פסוק יח

לזרע נתתי. אָמִירָתוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה כְּאִלּוּ הִיא עֲשׂוּיָה:

הנהר הגדול. לְפִי שֶׁהוּא דָבוּק לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קוֹרְאֵהוּ גָּדוֹל, אַע"פִּ שֶׁהוּא מְאֻחָר בְּאַרְבָּעָה נְהָרוֹת הַיּוֹצְאִים מֵעֵדֶן, שְׁנֶאֱמַר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת. מָשָׁל הֶדְיוֹט: עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ, הִדְבִּיק לַשַּׁחֲוָר וְיִשְׁתַּחֲווּ לְךָ (בראשית רבה):

פסוק יט

את הקני. עֶשֶׂר אֻמּוֹת יֵשׁ כָּאן וְלֹא נָתַן לָהֶם אֶלָּא שִׁבְעָה גּוֹיִם, וְהַשְּׁלִשָּׁה אֱדוֹם וּמוֹאָב וְעַמּוֹן, וְהֵם קֵינִי, קְנִזִּי, וְקַדְמוֹנִי עֲתִידִים לִהְיוֹת יֵרֶשָׁה לֶעָתִיד (בראשית רבה), שֶׁנֶּאֱמַר: אֱדוֹם וּמוֹאָב מִשְׁלוֹחַ יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מִשְׁמַעְתָּם (ישעיה י"א):

פסוק כ

ואת הרפאים. אֶרֶץ עוֹג, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ: הַהוּא יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים (דברים ג'):

פרק טז

פסוק א

שפחה מצרית. בַּת פַּרְעֹה הָיְתָה, כְּשֶׁרָאָה נִסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ לְשָׂרָה אָמַר: מוּטָב שֶׁתְּהֵא בִתִּי שִׁפְחָה בְּבֵית זֶה וְלֹא גְּבִירָה בְּבֵית אַחֵר:

פסוק ב

אולי אבנה ממנה. לְמַד עַל מִי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים שֶׁאֵינוֹ בָנוּי אֶלָּא הָרוּס:

אבנה ממנה. בִּזְכוּת שֶׁאַכְנִיס צָרָתִי לְתוֹךְ בֵּיתִי:

לקול שרי. לְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁבָּהּ (בראשית רבה):

פסוק ג

ותקח שרי. לְקָחַתָּהּ בִּדְבָרִים, אַשְׁרַיִךְ שֶׁזָּכִית לִדָּבֵק בְּגוּף קָדוֹשׁ כָּזֶה (בראשית רבה):

מקץ עשר שנים. מוֹעֵד הַקָּבוּעַ לְאִשָּׁה שֶׁשָּׁהֲתָה עֶשֶׂר שָׁנִים וְלֹא יָלְדָה לְבַעֲלָהּ, חַיָּב לִשָּׂא אַחֶרֶת:

לשבת אברם וגו'. מַגִּיד שֶׁאֵין יְשִׁיבַת חוּצָה לָאָרֶץ עוֹלָה לוֹ מִן הַמִּנְיָן (יב' ס"ד), לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לוֹ וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל, עַד שֶׁיָּבֹא לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

פסוק ד

ויבא אל הגר ותהר. מְבִיאָה רְאשׁוֹנָה (בראשית רבה):

ותקל גברתה בעיניה. אָמְרָה שָׂרַי זוֹ אֵין סִתְרָהּ כִּגְלוּיָהּ מַרְאָה עַצְמָהּ כְּאִלּוּ הִיא צַדֶּקֶת וְאֵינָהּ צַדֶּקֶת, שֶׁלֹּא זָכְתָה לְהֵרָיוֹן כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ, וַאֲנִי נִתְעַבַּרְתִּי מִבִּיאָה רִאשׁוֹנָה (בראשית רבה):

פסוק ה

חמסי עליך. חָמָס הֶעָשׁוּי לִי, עָלֶיךָ אֲנִי מֵטִיל הָעֹנֶשׁ; כְּשֶׁהִתְפַּלַּלְתְּ לְהַקָּבָ"ה מַה תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי, לֹא הִתְפַּלַּלְתְּ אֶלָּא עָלֶיךָ, וְהָיָה לְךָ לְהִתְפַּלֵּל עַל שְׁנֵינוּ, וְהָיִיתִי אֲנִי נִפְקֶדֶת עִמָּךְ, וְעוֹד דְּבָרֶיךָ אַתָּה חוֹמֵס מִמֶּנִּי, שֶׁאַתָּה שׁוֹמֵעַ בְּזִיּוֹנִי וְשׁוֹתֵק (בראשית רבה):

אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך. כָּל בֵּינֶיךָ שֶׁבַּמִּקְרָא חָסֵר, וְזֶה מָלֵא, קְרִי בֵּיהּ וּבָנַיִךְ, שֶׁהִכְנִיסָה עַיִן הָרָע בְּעִבּוּרָהּ שֶׁל הָגָר וְהִפִּילָה עֻבָּרָהּ; הוּא שֶׁהַמַּלְאָךְ אוֹמֵר לְהָגָר הִנָּךְ הָרָה, וְהָלֹא כְּבָר הָרְתָה, וְהוּא מְבַשֵּׂר לָהּ שֶׁתַּהַר? אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁהִפִּילָה הֵרָיוֹן הָרִאשׁוֹן:

פסוק ו

ותענה שרי. הָיְתָה מְשַׁעְבֶּדֶת בָּהּ בְּקַשְׁיֵי (בראשית רבה):

פסוק ח

מזה באת. מֵהֵיכָן בָּאת? יוֹדֵעַ הָיִיתָ, אֶלָּא לִתֵּן לָהּ פֶּתַח לִכָּנֵס עִמָּהּ בְּדְבָרִים. וּלְשׁוֹן אֵי מִזֶּה: אַיֵּה הַמָּקוֹם שֶׁתֹּאמַר עָלָיו מִזֶּה אֲנִי בָּאָה?

פסוק ט

ויאמר לה מלאך וגו'. עַל כָּל אֲמִירָה הָיָה שָׁלוּחַ לָהּ מַלְאָךְ אַחֵר, לְכָךְ נֶאֱמַר מַלְאָךְ בְּכָל אֲמִירָה וַאֲמִירָה:

פסוק יא

הנך הרה. כְּשֶׁתְּשׁוּבִי תַּהֲרִי, כְּמוֹ הִנָּךְ הָרָה דְּאֵשֶׁת מָנוֹחַ:

וילדת בן. כְּמוֹ וְיוֹלֶדֶת, וְדוֹמֶה לוֹ יֹשַׁבְתִּ בַּקִּלְבָנוֹן מְקֻנָּנְתִּי בָּאֲרָזִים (ירמיה כ"ב):

וקראת שמו. צִוּוּי הוּא, כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר לְזָכָר וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק (בר' י"ז):

פסוק יב

פרא אדם. אוֹהֵב מִדְבָּרוֹת לָצוּד חַיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וַיֵּשֶׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת (בראשית כ"א):

ידו בכל. לִסְטִים:

ויד כל בו. הַכֹּל שׁוֹנְאִין אוֹתוֹ וּמִתְגָּרִין בּוֹ:

ועל פני כל אחיו ישכון. שֶׁיִּהְיֶה זַרְעוֹ גָּדוֹל (בראשית רבה):

פסוק יג

אתה אל ראי. נָקוּד חֶטַף קָמָץ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא שֵׁם דָּבָר, אֱלוֹהַּ הָרְאִיָּה, שֶׁרוֹאֶה בְּעֶלְבּוֹן שֶׁל עֲלוּבִין:

הגם הלם. לְשׁוֹן תֵּמַהּ; וְכִי סְבוּרָה הָיִיתִי שֶׁאַף הֲלוֹם בַּמִּדְבָּרוֹת רָאִיתִי שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם אַחֲרֵי רֹאִי אוֹתָם בְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁשָּׁם הָיִיתִי רְגִילָה לִרְאוֹת מַלְאָכִים? וְתַדַּע שֶׁהָיְתָה רְגִילָה לִרְאוֹתָם, שֶׁהֲרֵי מָנוֹחַ רָאָה אֶת הַמַּלְאָךְ פַּעַם אַחַת וְאָמַר מוֹת נָמוּת (שופ' י"ג), וְזוֹ רָאֲתָה ד' זֶה אַחַר זֶה וְלֹא חָרְדָה:

פסוק יד

באר לחי. כְּתַרְגּוּמוֹ:

פסוק טו

ויקרא אברם שם וגו'. אַע"פִּ שֶׁלֹּא שָׁמַע אַבְרָם דִּבְרֵי הַמַּלְאָךְ שֶׁאָמַר וְקָרֵאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל, שָׁרְתָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ עָלָיו וּקְרָאוֹ יִשְׁמָעֵאל:

פסוק טז

ואברם בן שמונים וגו'. לְשִׁבְחוֹ שֶׁל יִשְׁמָעֵאל נִכְתַּב, לְהוֹדִיעַ שֶׁהָיָה בֶּן י"ג שָׁנָה כְּשֶׁנִּמּוֹל וְלֹא עִכֵּב:

פרק יז

פסוק א

שדי. אֲנִי הוּא שֶׁיֵּשׁ דַּי בֶּאֱלֹהוּתִי לְכָל בְּרִיָּה, לְפִיכָךְ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וְאֶהְיֶה לְךָ לֵאלֹהַּ ולְפַטְרוֹן; וְכֵן כָּל מָקוֹם שֶׁהוּא בַּמִּקְרָא פֵּרוּשׁוֹ כָּךְ: דַּי שֶׁלּוֹ, וְהַכֹּל לְפִי הָעִנְיָן:

התהלך לפני. כְּתַרְגּוּמוֹ פְּלַח קֳדָמַי, הִדַּבֵּק בַּעֲבוֹדָתִי:

והיה תמים. אַף זֶה צִוּוּי אַחַר צִוּוּי, הֱיֵה שָׁלֵם בְּכָל נִסְיוֹנוֹתַי; וּלְפִי מִדָּרְשׁוֹ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי בְּמִצְוֹת מִילָה, וּבַדָּבָר הַזֶּה תִּהְיֶה תָּמִים, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהָעָרְלָה בְךָ אַתָּה בַּעַל מוּם לְפָנַי. דָּבָר אַחֵר וֶהְיֵה תָמִים, (עַכְשָׁו אַתָּה חָסֵר ה' אֵבָרִים, ב' עֵינַיִם, ב' אָזְנַיִם, וְרֹאשׁ הַגִּוִּיָה) שֶׁאוֹסִיף לְךָ אוֹת עַל שִׁמְךָ, וְיִהְיוּ מִנְיַן אוֹתִיּוֹתֶיךָ רמ"ח כְּמִנְיַן אֵבָרֶיךָ:

פסוק ב

ואתנה בריתי. בְּרִית שֶׁל אַהֲבָה וּבְרִית הָאָרֶץ לְהוֹרִישָׁהּ לְךָ עַל יְדֵי מִצְוָה זוֹ:

פסוק ג

ויפל אברם על פניו. מִמּוֹרָא הַשְּׁכִינָה; שֶׁעַד שֶׁלֹּא מָל לֹא הָיָה בּוֹ כֹּחַ לַעֲמֹד וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ נִצֶּבֶת עָלָיו, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר בְּבִלְעָם נֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם, בִּבְרִירָתָא דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר:

פסוק ה

כי אב המון גוים. לְשׁוֹן נוֹטָרִיקוֹן שֶׁל שְׁמוֹ; וְרַי"ש שֶׁהָיְתָה בּוֹ בַּתְּחִלָּה, שֶׁלֹּא הָיָה אָב אֶלָּא לַאֲרַם שֶׁהוּא מְקוֹמוֹ וְעַכְשָׁו אָב לְכָל הָעוֹלָם, לֹא זָזָה מִמְּקוֹמָהּ, שֶׁאַף יו"ד שֶׁל שָׂרַי נִתְרָעֲמָה עַל הַשְּׁכִינָה עַד שֶׁנִּתּוֹסְפָה לִיהוֹשֻׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בִּן נוּן יְהוֹשֻׁעַ (במדבר י"ג):

פסוק ו

ונתתיך לגוים. יִשְׂרָאֵל וֶאֱדוֹם, שֶׁהֲרֵי יִשְׁמָעֵאל כְּבָר הָיָה לוֹ, וְלֹא הָיָה מְבַשְּׂרוֹ עָלָיו:

פסוק ז

והקמתי את בריתי. וּמַה הִיא הַבְּרִית? לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים:

פסוק ח

לאחזת עולם. וְשָׁם אֶהְיֶה לָכֶם לֵאלֹהִים, אֲבָל הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַּ:

פסוק ט

ואתה. וְי"ו זוֹ מוֹסִיף עַל עִנְיַן רִאשׁוֹן, אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ, וְאַתָּה הֱוֵי זָהִיר לְשָׁמְרוֹ, וּמַה הִיא שְׁמִירָתוֹ? זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ הִמּוֹל לָכֶם וְגוֹ':

פסוק י

ביני וביניכם וגו'. אוֹתָם שֶׁל עַכְשָׁו:

ובין זרעך אחריך. הָעֲתִידִין לְהִוָּלֵד:

המול. כְּמוֹ לְהִמּוֹל, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר עֲשׂוֹת, כְּמוֹ לַעֲשׂוֹת:

פסוק יא

ונמלתם. כְּמוֹ וּמַלְתֶּם, וְהַנּוּ"ן בּוֹ יְתֵרָה לִיסוֹד הַנּוֹפֵל בּוֹ לִפְרָקִים, כְּגוֹן נ' שֶׁל נוֹשֵׂךְ וּנ' שֶׁל נוֹשֵׂא, וּנְמַלְתֶּם, כְּמוֹ וּנְשָׂאתֶם; אֲבָל יְמוֹל לְשׁוֹן יִפְעַל, כְּמוֹ יֵעָשֶׂה, יֵאָכֵל:

פסוק יב

יליד בית. שֶׁיְּלָדַתּוּ הַשִּׁפְחָה בַּבַּיִת:

מקנת כסף. שֶׁקְּנָאוֹ מִשֶּׁנּוֹלַד:

פסוק יג

המול ימול יליד ביתך. כָּאן כָּפַל עָלָיו וְלֹא אָמַר לִשְׁמוֹנָה יָמִים לְלַמֶּדְךָ שֶׁיֵּשׁ יְלִיד בַּיִת נִמּוֹל לְאַחַר שְׁמוֹנָה יָמִים (ס"א לְאֶחָד) כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (דף קל"ה ב'):

פסוק יד

וערל זכר. כָּאן לִמֵּד שֶׁהַמִּילָה בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁהוּא נָכָר בֵּין זָכָר לִנְקֵבָה (בראשית רבה):

אשר לא ימול. מִשֶּׁיִּגִּיעַ לְכָלַל עֲנָשִׁין וְנִכְרְתָה; אֲבָל אָבִיו אֵין עָנוּשׁ עָלָיו כָּרֵת, אֲבָל עוֹבֵר בַּעֲשֵׂה:

ונכרתה הנפש. הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּמֵת קֹדֶם זְמַנּוֹ (שבת כ"ד):

פסוק טו

לא תקרא את שמה שרי. דְּמַשְׁמַע שָׂרַי, לִי וְלֹא לְאֲחֵרִים, **כי שרה** סְתָם שְׁמָהּ, שֶׁתְּהֵא שָׂרָה עַל כֹּל (ברכות י"ג):

פסוק טז

וברכתי אותה. וּמַה הִיא הַבְּרָכָה? שֶׁחָזְרָה לְנַעֲרוּתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר הָיְתָה לִי עֶדְנָה (בר' י"ח):

וברכתיה. בַּהֲנָקַת שָׁדַיִם כְּשֶׁנִּצְרְכָה לְכָךְ בְּיוֹם מִשְׁתֵּה שֶׁל יִצְחָק, שֶׁהָיוּ מְרַנְּנִין עֲלֵיהֶם שֶׁהֵבִיאוּ אֲסוּפֵי מִן הַשּׁוּק וְאוֹמְרִים בְּנֵנוּ הוּא, וְהֵבִיאָה כָּל אַחַת בְּנָהּ עִמָּהּ וּמֵנִקְתָּהּ לֹא הֵבִיאָה, וְהִיא הֵנִיקָה אֶת כֻּלָּם; הוּא שֶׁנֶּאֱמַר הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה, בְּ"ר רָמְזוּ בְּמִקְצָת:

פסוק יז

ויפל אברהם על פניו ויצחק. זֶה תְּ"א, לְשׁוֹן שִׂמְחָה, וַחֲדִי, וְשֶׁל שָׂרָה לְשׁוֹן מָחוֹךְ; לְמַדְתָּ שֶׁאַבְרָהָם הֶאֱמִין וְשָׂמַח וְשָׂרָה לֹא הֶאֱמִינָה וְלִגְלְגָה, וְזֶהוּ שֶׁהִקְפִּיד הַקָּבָ"ה עַל שָׂרָה וְלֹא הִקְפִּיד עַל אַבְרָהָם:

הלבן. יֵשׁ תְּמִיהוֹת שֶׁהֵן קַיָּמוֹת, כְּמוֹ הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי? (שמואל א ב'), הֲרֹאֹה אַתָּה (יח' ח'), אַף זוֹ הִיא קַיֶּמֶת; וְכָךְ אָמַר בִּלְבּוֹ, הֲנַעֲשָׂה חֶסֶד זֶה לְאַחֵר, מַה שֶּׁהַקָּבָ"ה עוֹשֶׂה לִי?

ואם שרה הבת תשעים שנה. הָיְתָה כְּדַאי לֵילֵד; וְאַף עַל פִּי שֶׁדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ מוֹלִידִין בְּנֵי ת"ק שָׁנָה, בִּימֵי אַבְרָהָם נִתְמָעֲטוּ הַשָּׁנִים כְּבָר וּבָא תַּשׁוּת כֹּחַ לָעוֹלָם, צֵא וּלְמַד מֵעֲשָׂרָה דּוֹרוֹת שֶׁמִּנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם, שֶׁמִּהֲרוּ תּוֹלְדוֹתֵיהֶן בְּנֵי ס' וּבְנֵי ע':

פסוק יח

לו ישמעאל יחיה. הַלְוַאי שֶׁיִּחְיֶה יִשְׁמָעֵאל; אֵינִי כְדַאי לְקַבֵּל מַתָּן שָׂכָר כָּזֶה:

יחיה לפניך. יִחְיֶה בְּיִרְאָתֶךָ, כְּמוֹ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי – פִּלַּח קֳדָמַי:

פסוק יט

אבל. לְשׁוֹן אֲמִתַּת דְּבָרִים, וְכֵן אָבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ (בראשית מ"ב), אֲבָל בֵּן אֵין לָהּ (מלכים ב ד'):

וקראת את שמו יצחק. עַל שֵׁם הַצְּחוֹק, וְי"א עַל שֵׁם הָעֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת וצ' שָׁנָה שֶׁל שָׂרָה וח' יָמִים שֶׁנִּמּוֹל, וק' שָׁנָה שֶׁל אַבְרָהָם:

והקימתי את בריתי אתו. לָמָּה נֶאֱמַר, כְּבָר כָּתִיב וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ וְגוֹ'? אֶלָּא לְפִי שֶׁאוֹמֵר וַהֲקִמוֹתִי וְגוֹ', יָכוֹל בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה בִּכְלַל הַקִּיּוּם, תַּ"ל

וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ – וְלֹא עִם אֲחֵרִים: **ואת בריתי אקים את יצחק**. לָמָּה נֶאֱמַר? אֶלָּא לְמַד שֶׁהָיָה קָדוֹשׁ מִבֶּטֶן. דְּ"אַ אָמַר רַ' אַבָּא, מִכָּאן לָמַד קַ"וָ בֶּן הַגְּבִירָה מִבֶּן הָאָמָה; כְּתִיב הָנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ, זֶה יִשְׁמָעֵאל, וְקַ"וָ וְאֶת בְּרִיתִי אָקִים אֶת יִצְחָק:

ואת בריתי. בְּרִית הַמִּילָה תְּהֵא מְסוּרָה לְזַרְעוֹ שֶׁל יִצְחָק:

פסוק כ

שנים עשר נשיאים. כַּעֲנָנִים יִכְלוּ; כְּמוֹ נְשִׂיאִים וְרוּחַ (משלי כ"ה):

פסוק כב

מעל אברהם. לְשׁוֹן נְקֵיָּה הוּא כְּלַפֵּי שְׁכִינָה, וְלָמַדְנוּ שֶׁהַצַּדִּיקִים מֻרְכָּבוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם (בראשית רבה):

פסוק כג

בעצם היום. בּוֹ בַּיּוֹם שֶׁנִּצְטַוָּה, בַּיּוֹם וְלֹא בַּלַּיְלָה; לֹא נִתְיָרֵא לֹא מִן הַגּוֹיִם וְלֹא מִן הַלֵּצָנִים, וְשֶׁלֹּא יְהֵיוּ אוֹיְבָיו וּבְנֵי דּוֹרוֹ אוֹמְרִים אִלּוּ רְאִינוּהוּ לֹא הִנַּחְנוּהוּ לָמוּל וּלְקַיֵּם מִצְוָתוֹ שֶׁל מָקוֹם:

וימל. לְשׁוֹן וַיִּפְעַל:

פסוק כד

בהמולו. בְּהִפָּעֲלוֹ, כְּמוֹ בְּהִבָּרְאָם (בראשית ב'):

פסוק כה

בהמולו את בשר ערלתו. בְּאַבְרָהָם לֹא נֶאֱמַר "אֵת", לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה חָסֵר אֶלָּא חִתּוּךְ בָּשָׂר, שֶׁכְּבָר נִתְמָעֵךְ עַל יְדֵי תַּשְׁמִישׁ; אֲבָל יִשְׁמָעֵאל שֶׁהָיָה יֶלֶד, הַזְקַק לַחִתּוּךְ עָרְלָה וּלְפָרַע הַמִּילָה, לְכָךְ נֶאֱמַר בּוֹ "אֵת" (בראשית רבה):

פסוק כו

בעצם היום הזה. שֶׁמָּלְאוּ לְאַבְרָהָם צ"ט שָׁנָה וּלְיִשְׁמָעֵאל י"ג שָׁנִים **נמול אברהם וישמעאל בנו**:

פרק יח

פסוק א

וירא אליו. לְבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה. אָמַר רַבִּי חָמָא בַּר חֲנִינָא, יוֹם שְׁלִישִׁי לְמִילָתוֹ הָיָה, וּבָא הַקָּבָ"ה וְשָׁאַל בִּשְׁלוֹמוֹ (בבא מציעא פ"ו):

באלוני ממרא. הוּא שֶׁנִּתַּן לוֹ עֵצָה עַל הַמִּילָה, לְפִיכָךְ נִגְלָה עָלָיו בְּחֶלְקוֹ (בראשית רבה):

יושב. ישב כְּתִיב, בִּקֵּשׁ לַעֲמֹד, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה שֵׁב וַאֲנִי אֶעֱמֹד, וְאַתָּה סִימָן לְבָנֶיךָ שֶׁעָתִיד אֲנִי לְהִתְיַצֵּב בַּעֲדַת הַדַּיָּנִים וְהֵן יוֹשְׁבִין, שֶׁנֶּאֱמַר אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל (תהילים פ"ב) (בראשית רבה):

פתח האהל. לְרְאוֹת אִם יֵשׁ עוֹבֵר וָשָׁב וְיַכְנִיסֵם בְּבֵיתוֹ:

כחום היום. הוֹצִיא הַקָּבָ"ה חַמָּה מִנַּרְתִּיקָהּ, שֶׁלֹּא לְהַטְרִיחוֹ בְּאוֹרְחִים, וּלְפִי שֶׁרָאָהוּ מִצְטַעֵר שֶׁלֹּא הָיוּ אוֹרְחִים בָּאִים, הֵבִיא הַמַּלְאָכִים עָלָיו בִּדְמוּת אֲנָשִׁים (בבא מציעא שם):

פסוק ב

והנה שלשה אנשים. אֶחָד לְבַשֵּׂר אֶת שָׂרָה וְאֶחָד לַהֲפֹךְ אֶת סְדוֹם וְאֶחָד לְרַפְּאוֹת אֶת אַבְרָהָם, שֶׁאֵין מַלְאָךְ אֶחָד עוֹשֶׂה שְׁתֵּי שְׁלִיחֻיּוֹת (בראשית רבה). תֵּדַע לְךָ, שֶׁכֵּן כָּל הַפָּרָשָׁה הוּא מַזְכִּירָן בִּלְשׁוֹן רַבִּים וַיֹּאכֵלוּ, וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו, וּבַבְּשׂוֹרָה נֶאֱמַר וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ, וּבַהֲפִיכַת סְדוֹם הוּא אוֹמֵר כִּי לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת דָּבָר לְבִלְתִּי הָפְכִּי, וּרְפָאֵל שֶׁרִפֵּא אֶת אַבְרָהָם הָלַךְ מִשָּׁם לְהַצִּיל אֶת לוֹט; הוּא שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי כְּהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִמָּלֵט עַל נַפְשֶׁךָ, לְמַדְתָּ שֶׁהָאֶחָד הָיָה מַצִּיל (בראשית רבה):

נצבים עליו. לְפָנָיו, אֲבָל לְשׁוֹן נְקֵיָּה הוּא כְּלַפֵּי הַמַּלְאָכִים:

וירא. מַהוּ וַיַּרְא וַיַּרְא שְׁתֵּי פְּעָמִים? הָרִאשׁוֹן כְּמַשְׁמָעוֹ וְהַשֵּׁנִי לְשׁוֹן הֲבָנָה, נִסְתַּכֵּל שֶׁהָיוּ נִצָּבִים בְּמָקוֹם אֶחָד וְהֵבִין שֶׁלֹּא הָיוּ רוֹצִים לְהַטְרִיחוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁיּוֹדְעִים הָיוּ שֶׁיֵּצֵא לְקָרָאתָם עָמְדוּ בִּמְקוֹמָם לְכָבוֹדוֹ, לְהַרְאוֹתוֹ שֶׁלֹּא רָצוּ לְהַטְרִיחוֹ, וְקָדַם הוּא וְרָץ לְקָרָאתָם, בְּבָבָא מְצִיעָא, כְּתִיב נִצָּבִים עָלָיו, וּכְתִיב וַיָּרָץ לִקְרָאתָם? כַּד חַזְיוּהוּ דַּהֲוָה שָׂרֵי וְאָסַר פֵּרְשׁוּ הֵימֶנּוּ, מִיָּד וַיָּרָץ לִקְרָאתָם:

פסוק ג

ויאמר אדני אם נא וגו'. לַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם אָמַר וּקְרָאָם כֻּלָּם אֲדוֹנִים וְלַגָּדוֹל אָמַר אַל נָא תַּעֲבֹר, וְכֵיוָן שֶׁלֹּא יַעֲבֹר הוּא יַעַמְדוּ חֲבֵרָיו עִמּוֹ, וּבְלָשׁוֹן זֶה הוּא חֹל (שבועות ל"ה). דָּ"אַ קֹדֶשׁ הוּא, וְהָיָה אוֹמֵר לְהַקָּבָ"ה לְהַמְתִּין לוֹ עַד שֶׁיָּרוּץ וְיַכְנִיס אֶת הָאוֹרְחִים וְאַע"פ שֶׁכְּתוּב אַחַר וַיָּרָץ לִקְרָאתָם, הָאֲמִירָה קֹדֶם לָכֵן הָיְתָה, וְדֶרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי אֲצָל לֹא יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם, שֶׁנִּכְתַּב אַחַר וַיּוֹלֶד נֹחַ, וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר אֶלָּא שֶׁהָיְתָה הַגְּזֵרָה קֹדֶם לַלֵּדָה כ' שָׁנָה, וּשְׁתֵּי הַלְּשׁוֹנוֹת בְּבָ"ר:

פסוק ד

יקח נא. עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, וְהַקָּבָ"ה שִׁלֵּם לְבָנָיו עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר וַיֶּרֶם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֶּלַע (במדבר כ'):

ורחצו רגליכם. כַּסָּבוּר שֶׁהֵם עֲרָבִיִּים שֶׁמִּשְׁתַּחֲוִים לַאֲבַק רַגְלֵיהֶם וְהִקְפִּיד שֶׁלֹּא לְהַכְנִיס עָ"ז לְבֵיתוֹ; אֲבָל לוֹט שֶׁלֹּא הִקְפִּיד, הִקְדִּים לִינָה לִרְחִיצָה, שֶׁנֶּאֱמַר וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם:

תחת העץ. תַּחַת הָאִילָן:

פסוק ה

וסעדו לבבכם. בַּתּוֹרָה, בַּנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים מָצִינוּ דְּפִתָּא סָעֲדָתָא דְּלִבָּא. בַּתּוֹרָה וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם, בַּנְּבִיאִים סְעָד לִבְּךָ פַּת לֶחֶם (שופטים י"ט), בַּכְּתוּבִים וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד (תהל' ק"ד). אָמַר רַבִּי חָמָא, לְבַבְכֶם אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא לִבְּכֶם, מַגִּיד שֶׁאֵין יֵצֶר הָרַע שׁוֹלֵט בַּמַּלְאָכִים (בראשית רבה):

אחר תעבורו. אַחַר כֵּן תֵּלְכוּ:

כי על כן עברתם. כִּי הַדָּבָר הַזֶּה אֲנִי מְבַקֵּשׁ מִכֶּם מֵאַחַר שֶׁעֲבַרְתֶּם עָלַי לְכְבוֹדִי:

כי על כן. כְּמוֹ עַל אֲשֶׁר, וְכֵן כָּל כִּי עַל כֵּן שֶׁבַּמִּקְרָא, כִּי עַל כֵּן בָּאוּ בְּצֵל קֹרָתִי (בראשית י"ט), כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פָנֶיךָ (בראשית ל"ג:י'), כִּי עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיהָ (שם ל"ח), כִּי עַל כֵּן יָדַעְתָּ חֲנֹתֵנוּ (במדבר י'):

פסוק ו

קמח סלת. סֹלֶת לְעֻגוֹת, קֶמַח לַעֲמִילָן שֶׁל טַבָּחִים, לְכַסּוֹת אֶת הַקְּדֵרָה לִשְׁאֹב אֶת הַזֵּהֲמָא:

פסוק ז

בן בקר רך וטוב. ג' פָּרִים הָיוּ, כְּדֵי לְהַאֲכִילָן ג' לְשׁוֹנוֹת בְּחַרְדָּל (בבא מציעא פ"ז):

אל הנער. זֶה יִשְׁמָעֵאל, לְחַנְּכוֹ בְּמִצְוֹת (בראשית רבה):

פסוק ח

ויקח חמאה וגו'. וְלֶחֶם לֹא הֵבִיא, לְפִי שֶׁפִּרְסָה שָׂרָה נִדָּה, שֶׁחָזַר לָהּ אוֹרַח כַּנָּשִׁים אוֹתוֹ הַיּוֹם, וְנִטְמֵאת הָעִסָּה (בבא מציעא שם):

חמאה. שֶׁמַּן הֶחָלָב שֶׁקּוֹלְטִין מֵעַל פָּנָיו:

ובן הבקר אשר עשה. אֲשֶׁר תִּקֵּן; קַמָּא קַמָּא שֶׁתִּקֵּן אַמְטִי וְאַיְיתִי קַמַּיְיהוּ:

ויאכלו. נִרְאוּ כְּמִי שֶׁאָכְלוּ, מִכָּאן שֶׁלֹּא יְשַׁנֶּה אָדָם מִן הַמִּנְהָג (בבא מציעא שם):

פסוק ט

ויאמרו אליו. נָקוּד עַל אי"ו שֶׁבְּאֵלָיו, וְתַנְיָא ר"ש בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר כָּל מָקוֹם שֶׁכָּתַב רַבָּה עַל הַנְּקֻדָּה, אַתָּה דוֹרֵשׁ הַכָּתֻב; וְכָאן הַנְּקֻדָּה רַבָּה עַל הַכָּתֻב אַתָּה דּוֹרֵשׁ הַנְּקֻדָּה, שֶׁאַף לְשָׂרָה שָׁאֲלוּ אַיּוֹ אַבְרָהָם, לָמְדְנוּ שֶׁיִּשְׁאַל אָדָם בְּאַכְסַנְיָא שֶׁלּוֹ לְאִישׁ עַל הָאִשָּׁה וְלָאִשָּׁה עַל הָאִישׁ. בְּבָבָא מְצִיעָא אוֹמְרִים יוֹדְעִים הָיוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת שָׂרָה אִמֵּנוּ הֵיכָן הָיְתָה, אֶלָּא

לְהוֹדִיעַ שֶׁצְּנוּעָה הָיְתָה, כְּדֵי לְחַבְּבָהּ עַל בַּעֲלָהּ. אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָא, כְּדֵי לְשַׁגֵּר לָהּ כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה:

הנה באהל. צְנוּעָה הִיא:

פסוק י

שוב אשוב. לֹא בִשְׁרוֹ הַמַּלְאָךְ שֶׁיְּשׁוּב אֵלָיו, אֶלָּא בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם אָמַר לוֹ, כְּמוֹ וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ ה' הָרְבָּה אַרְבֶּה, וְהוּא אֵין בְּיָדוֹ לְהַרְבּוֹת, אֶלָּא בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם, אַף כָּאן בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם אָמַר לוֹ כֵּן (בְּ"רַ). אֱלִישָׁע אָמַר לְשׁוּנַמִּית לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אַתְּ חֹבֶקֶת בֵּן וַתֹּאמֶר אַל אֲדֹנִי אִישׁ הָאֱלֹהִים אַל תְּכַזֵּב בִּשְׁפְחָתֶךָ, אוֹתָן הַמַּלְאָכִים שֶׁבִּשְּׁרוּ אֶת שָׂרָה אָמְרוּ לַמּוֹעֵד אָשׁוּב, אָמַר לָהּ אֱלִישָׁע אוֹתָם הַמַּלְאָכִים שֶׁהֵם חַיִּים וְקַיָּמִים לְעוֹלָם אָמְרוּ לַמּוֹעֵד אָשׁוּב, אֲבָל אֲנִי בָּשָׂר וָדָם שֶׁהַיּוֹם חַי וּמָחָר מֵת – בֵּין חַי וּבֵין מֵת לַמּוֹעֵד הַזֶּה וגו':

כעת חיה. כָּעֵת הַזֹּאת לַשָּׁנָה הַבָּאָה, וּפֶסַח הָיָה, וּלְפֶסַח הַבָּא נוֹלַד יִצְחָק, מִדְּלָא קָרֵינַן כְּעֵת אֶלָּא כָּעֵת:

כעת חיה. כָּעֵת הַזֹּאת שֶׁתְּהֵא חַיָּה לָכֶם, שֶׁתִּהְיוּ כֻּלְּכֶם שְׂלֵמִים וְקַיָּמִים:

והוא אחריו. הַפֶּתַח הָיָה אַחַר הַמַּלְאָךְ:

פסוק יא

חדל להיות. פָּסַק מִמֶּנָּה:

אורח כנשים. אֹרַח נְדוּת:

פסוק יב

בקרבה. מִסְתַּכֶּלֶת בְּמֵעֶיהָ וְאָמְרָה אֶפְשַׁר הַקְּרֵבִים הַלָּלוּ טְעוּנִין וָלָד? הַשָּׁדַיִם הַלָּלוּ שֶׁצָּמְקוּ מוֹשְׁכִין חָלָב? תַּנְחוּמָא:

עדנה. צְחֻצּוּחַ בָּשָׂר, וּלְשׁוֹן מִשְׁנָה מַשִּׁיר אֶת הַשֵּׂעָר וּמְעַדֵּן אֶת הַבָּשָׂר. דָּבָר אַחֵר לְשׁוֹן עֶדֶן; זְמַן וֶסֶת נְדוּת:

פסוק יג

האף אמנם. הֲגַם אֱמֶת אֵלֵד?

ואני זקנתי שִׁנָּה הַכָּתוּב מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם, שֶׁהֲרֵי הִיא אָמְרָה וַאדֹנִי זָקֵן:

פסוק יד

היפלא. כְּתַרְגּוּמוֹ הֲיִתְכַּסֵּי? וְכִי שׁוּם דָּבָר מֻפְלָא וּמֻפְרָד וּמְכֻסֶּה מִמֶּנִּי מַלַּעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנִי:

למועד. לְאוֹתוֹ מוֹעֵד הַמְיֻחָד שֶׁקָּבַעְתִּי לְךָ אֶתְמוֹל, לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת:

פסוק טו

כי יראה וגו' כי צחקת. הָרִאשׁוֹן מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן דְּהָא, שֶׁנּוֹתֵן טַעַם לַדָּבָר וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה – לְפִי שֶׁיִּרְאָה; וְהַשֵּׁנִי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא, וַיֹּאמֶר לֹא כִּדְבָרֶךָ הוּא אֶלָּא צָחַקְתְּ, שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ כִּי מְשַׁמֵּשׁ בְּאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת, אִי, דִּלְמָא, אֶלָּא, דְּהָא:

פסוק טז

וישקיפו. כָּל הַשְׁקָפָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְרָעָה חוּץ מֵהַשְׁקִיפָה מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ (דברים כ"ו), שֶׁגָּדוֹל כֹּחַ מַתְּנוֹת עֲנִיִּים שֶׁהוֹפֵךְ מִדַּת הָרַגָּז לְרַחֲמִים:

לשלחם. לְלַוּוֹתָם; כַּסָּבוּר אוֹרְחִים הֵם:

פסוק יז

המכסה אני. בְּתִמְיָה:

אשר אני עושה בְּסִדּוֹם. לֹא יָפָה לִי לַעֲשׂוֹת דָּבָר זֶה שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ. אֲנִי נָתַתִּי לוֹ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת, וַחֲמִשָּׁה כְּרַכִּין הַלָּלוּ שֶׁלּוֹ הֵן, שֶׁנֶּאֱמַר: גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן בֹּאֲכָה סְדֹמָה וַעֲמֹרָה וְגוֹ' (בראשית י'). קָרָאתִי אוֹתוֹ אַבְרָהָם – אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, וְאַשְׁמִיד אֶת הַבָּנִים וְלֹא אוֹדִיעַ לָאָב, שֶׁהוּא אוֹהֲבִי?

פסוק יח

ואברהם היו יהיה. מ"אַ: זָכָר צַדִּיק לִבְרָכָה, הוֹאִיל וְהִזְכִּירוֹ – בֵּרְכוֹ. וּפְשׁוּטוֹ: וְכִי מִמֶּנּוּ אֲנִי מַעֲלִים, וַהֲרֵי הוּא חָבִיב לְפָנַי לִהְיוֹת לְגוֹי גָּדוֹל וּלְהִתְבָּרֵךְ בּוֹ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ.

פסוק יט

כי ידעתיו. לְשׁוֹן חִבָּה, כְּמוֹ מוֹדָע לְאִישָׁהּ (רות ב'), הֲלֹא בֹעַז מֹדַעְתָּנוּ (שם ג'), וַאֲדָעֲךָ בְּשֵׁם (שמות ל"ג). וְאָמְנָם עִקַּר לְשׁוֹן כֶּלֶם אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן יְדִיעָה, שֶׁהַמְחַבֵּב אֶת הָאָדָם מְקָרְבוֹ אֵצְלוֹ וְיוֹדְעוֹ וּמַכִּירוֹ, וְלָמָּה יְדַעְתִּיו?

למען אשר יצוה. לְפִי שֶׁהוּא מְצַוֶּה אֶת בָּנָיו עָלַי לִשְׁמֹר דְּרָכַי. וְאִם תִּפְרְשֵׁהוּ כְּתַרְגּוּמוֹ, יוֹדֵעַ אֲנִי בּוֹ שֶׁיְּצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְגוֹ', אֵין לְמַעַן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן:

יצוה. לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּמוֹ כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב (איוב א'):

למען הביא. כָּךְ הוּא מְצַוֶּה לְבָנָיו, שִׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' כְּדֵי שֶׁיָּבִיא ה' עַל אַבְרָהָם וְגוֹ'; עַל בֵּית אַבְרָהָם לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא עַל אַבְרָהָם, לְמַדְנוּ, כָּל הַמַּעֲמִיד בֵּן צַדִּיק כְּאִלּוּ אֵינוֹ מֵת:

פסוק כ

ויאמר ה'. אֶל אַבְרָהָם שֶׁעָשָׂה כַּאֲשֶׁר אָמַר, שֶׁלֹּא יְכַסֶּה מִמֶּנּוּ:

כי רבה. כָּל רַבָּה שֶׁמַּקְרָא הַסָּתוּם לְמַטָּה בַּבֵּי"ת, לְפִי שֶׁהֵן מְתֻרְגָּמִין גְּדוֹלָה, אוֹ גְּדֻלָּה וְהוֹלֶכֶת, אֲבָל זֶה טַעֲמוֹ לְמַעְלָה בָּרֵי"ש, לְפִי שֶׁמְּתֻרְגָּם גָּדְלָה כְּבָר כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה, הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתֵּךְ:

פסוק כא

ארדה נא. לְמַד לַדַּיָּנִים שֶׁלֹּא יִפְסְקוּ דִינֵי נְפָשׁוֹת אֶלָּא בִּרְאִיָּה, הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּפָרָשַׁת הַפַּלְגָּה. דָּבָר אַחֵר, אֵרְדָה נָא לְסוֹף מַעֲשֵׂיהֶם:

הכצעקתה. שֶׁל מְדִינָה:

הבאה אלי עשו. וְכֵן עוֹמְדִים בְּמִרְדָּם, כָּלָה אֲנִי עוֹשָׂה בָהֶם, וְאִם לֹא יַעֲמְדוּ בְּמִרְדָּן אֵדְעָה מָה אֶעֱשֶׂה לְהַפְרַע מֵהֶן בְּיִסּוּרִין וְלֹא אֲכַלֶּה אוֹתָן. וְכַיּוֹצֵא בוֹ מָצִינוּ בְּמָקוֹם אַחֵר, וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ וְאֵדְעָה מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ (שמות ל"ג); וּלְפִיכָךְ יֵשׁ הֶפְסֵק נָקֻדַּת פְּסִיק בֵּין עָשׂוּ לְכָלָה, כְּדֵי לְהַפְרִיד תֵּבָה מֵחֲבֶרְתָּהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ הַכְּצַעֲקָתָהּ – צַעֲקַת רִיבָה אַחַת שֶׁהָרְגוּ מִיתָה מְשֻׁנָּה עַל שֶׁנְּתָנָה מָזוֹן לְעָנִי, כַּמְפֹרָשׁ בְּחֶלֶק:

פסוק כב

ויפנו משם. מִמָּקוֹם שֶׁאַבְרָהָם לְוָם שָׁם:

ואברהם עודנו עומד לפני ה'. וַהֲלֹא לֹא הָלַךְ לְעָמֹד לְפָנָיו, אֶלָּא הַקְּבָ"ה בָּא אֶצְלוֹ וְאָמַר לוֹ, זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה, וְהָיָה לוֹ לִכְתֹּב "וַה' עוֹדֶנּוּ עוֹמֵד עַל אַבְרָהָם"? אֶלָּא תִּקּוּן סוֹפְרִים הוּא זֶה (בראשית רבה) (אֲשֶׁר הֲפָכוּהוּ רַז"ל לִכְתֹּב כֵּן):

פסוק כג

ויגש אברהם. מָצִינוּ הַגָּשָׁה לַמִּלְחָמָה, וַיִּגַּשׁ יוֹאָב וְגוֹ' (שמואל ב י'), וְהַגָּשָׁה לְפִיּוּס וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה, וְהַגָּשָׁה לִתְפִלָּה, וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא (מלכים א י"ח), וּלְכָל אֵלֶּה נִכְנַס אַבְרָהָם לְדַבֵּר קָשׁוֹת וּלְפִיּוּס וְלִתְפִלָּה:

האף תספה. הֲגַם תִּסְפֶּה. וּלְתַרְגּוּם שֶׁל אַנְקְלוֹס, שְׁתִרְגְּמוֹ לְשׁוֹן רֹגֶז, כְּךָ פֵּרוּשׁוֹ, הַאַף יַשִּׁיאֲךָ שֶׁתִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע:

פסוק כד

אולי יש חמשים צדיקים. עֲשָׂרָה צַדִּיקִים לְכָל כְּרַךְ וּכְרַךְ, כִּי ה' מְקוֹמוֹת יֵשׁ. וְאִם תֹּאמַר: לֹא יַצִּילוּ הַצַּדִּיקִים אֶת הָרְשָׁעִים, לָמָּה תָּמִית הַצַּדִּיקִים?

פסוק כה

חלילה לך. חֻלִּין הוּא לְךָ, יֹאמְרוּ כָּךְ הוּא אֱמָנוּתוֹ, שׁוֹטֵף הַכֹּל, צַדִּיקִים וּרְשָׁעִים, כָּךְ עָשִׂיתָ לְדוֹר הַמַּבּוּל וּלְדוֹר הַפַּלָּגָה:

כדבר הזה. לֹא הוּא וְלֹא כַּיּוֹצֵא בוֹ:

חלילה לך. לְעוֹלָם הַבָּא:

השופט כל הארץ. נָקוּד בַּחֲטַף פַּתָּח ה"א שֶׁל הַשּׁוֹפֵט, לְשׁוֹן תְּמִיהָ, וְכִי מִי שֶׁהוּא שׁוֹפֵט לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפַּט אֱמֶת:

פסוק כו

אם אמצא בסדם וגו' לכל המקום. לְכָל הַכְּרַכִּים; וּלְפִי שֶׁסְּדוֹם הָיְתָה מֻטְרוֹפּוֹלִין וַחֲשׁוּבָה מִכֻּלָּם, תְּלָה בָהּ הַכָּתוּב:

פסוק כז

הואלתי. רָצִיתִי כְּמוֹ וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה (שמות ב'):

ואנכי עפר ואפר. וּכְבָר הָיִיתִי רָאוּי לִהְיוֹת עָפָר עַל יְדֵי הַמְּלָכִים, וְאֵפֶר עַל יְדֵי נִמְרוֹד, לוּלֵי רַחֲמֶיךָ אֲשֶׁר עָמְדוּ לִי:

פסוק כח

התשחית בחמשה. וַהֲלֹא הֵן ט' לְכָל כְּרַךְ, וְאַתָּה צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם תִּצְטָרֵף עִמָּהֶם:

פסוק כט

אולי ימצאון שם ארבעים. וְיִמָּלְטוּ ד' הַכְּרַכִּים וְכֵן ל' יַצִּילוּ ג' מֵהֶם אוֹ כ' יַצִּילוּ ב' מֵהֶם אוֹ י' יַצִּילוּ אֶחָד מֵהֶם:

פסוק לא

הואלתי. רָצִיתִי, כְּמוֹ וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה (שמות ב'):

פסוק לב

אולי ימצאון שם עשרה. עַל הַפָּחוּת לֹא בִקֵּשׁ, אָמַר דּוֹר הַמַּבּוּל הָיוּ ח', נֹחַ וּבָנָיו וּנְשֵׁיהֶם, וְלֹא הִצִּילוּ עַל דּוֹרָם; וְעַל ט' עַל יְדֵי צֵרוּף כְּבָר בִּקֵּשׁ וְלֹא מָצָא:

פסוק לג

וילך ה' וגו'. כֵּיוָן שֶׁנִּשְׁתַּתֵּק הַסָּנֵגוֹר הָלַךְ לוֹ הַדַּיָּן:

ואברהם שב למקומו. נִסְתַּלֵּק הַדַּיָּן נִסְתַּלֵּק הַסָּנֵגוֹר, וְהַקַּטֵּיגוֹר מְקַטְרֵג וּלְפִיכָךְ וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה, לְהַשְׁחִית:

פרק יט

פסוק א

שני. א' לְהַשְׁחִית אֶת סְדוֹם וא' לְהַצִּיל אֶת לוֹט, וְהוּא אוֹתוֹ שֶׁבָּא לְרַפְּאוֹת אַבְרָהָם, וְהַשְּׁלִישִׁי שֶׁבָּא לְבַשֵּׂר אֶת שָׂרָה, כֵּיוָן שֶׁעָשָׂה שְׁלִיחוּתוֹ נִסְתַּלֵּק לוֹ:

המלאכים. וּלְהַלָּן קְרָאָם אֲנָשִׁים? כְּשֶׁהָיְתָה שְׁכִינָה עִמָּהֶם קְרָאָם אֲנָשִׁים; דָּבָר אַחֵר אֵצֶל אַבְרָהָם שֶׁכֹּחוֹ גָּדוֹל וְהָיוּ הַמַּלְאָכִים תְּדִירִין אֶצְלוֹ כַּאֲנָשִׁים קְרָאָם אֲנָשִׁים, וְאֵצֶל לוֹט קְרָאָם מַלְאָכִים (בראשית רבה):

בערב. וְכִי כָּל כָּךְ שָׁהוּ הַמַּלְאָכִים מֵחֲבְרוֹן לִסְדוֹם? אֶלָּא מַלְאֲכֵי רַחֲמִים הָיוּ וּמַמְתִּינִים שֶׁמָּא יוּכַל אַבְרָהָם לְלַמֵּד עֲלֵיהֶם סַנֵּגוֹרְיָא:

ולוט ישב בשער סדום. ישב כְּתִיב, אוֹתוֹ הַיּוֹם מִנּוּהוּ שׁוֹפֵט עֲלֵיהֶם (בראשית רבה):

וירא לוט וגו'. מִבֵּית אַבְרָהָם לָמַד לַחֲזֹר עַל הָאוֹרְחִים:

פסוק ב

הנה נא אדני. הִנֵּה נָא אַתֶּם אֲדוֹנִים לִי אַחַר שֶׁעֲבַרְתֶּם עָלַי. דָּבָר אַחֵר הִנֵּה נָא צְרִיכִים אַתֶּם לָתֵת לֵב עַל הָרְשָׁעִים הַלָּלוּ שֶׁלֹּא יַכִּירוּ בָּכֶם וְזוֹ הִיא עֵצָה נְכוֹנָה:

סורו נא. עִקְּמוּ אֶת הַדֶּרֶךְ לְבֵיתִי דֶּרֶךְ עֲקַלְתּוֹן שֶׁלֹּא יַכִּירוּ שֶׁאַתֶּם נִכְנָסִין שָׁם, לְכָךְ נֶאֱמַר סוּרוּ (בראשית רבה):

ולינו ורחצו רגליכם. וְכִי דַּרְכָּן שֶׁל בְּנֵי אָדָם לָלוּן תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ רוֹחֵץ? וְעוֹד, שֶׁהֲרֵי אַבְרָהָם אָמַר לָהֶם תְּחִלָּה רַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לוֹט, אִם כְּשֶׁיָּבֹאוּ אַנְשֵׁי סְדוֹם וְיִרְאוּ שֶׁכְּבָר רַחֲצוּ רַגְלֵיהֶם יַעֲלִילוּ עָלַי וְיֹאמְרוּ כְּבָר עָבְרוּ שְׁנֵי יָמִים אוֹ שְׁלֹשָׁה שֶׁבָּאוּ לְבֵיתְךָ וְלֹא הוֹדַעְתָּנוּ, לְפִיכָךְ אָמַר, מוּטָב שֶׁיִּתְעַכְּבוּ כָּאן בַּאֲבַק רַגְלֵיהֶם שֶׁיִּהְיוּ נִרְאִין כְּמוֹ שֶׁבָּאוּ עַכְשָׁו; לְפִיכָךְ אָמַר לִינוּ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ רַחֲצוּ:

ויאמרו לא. וּלְאַבְרָהָם אָמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה, מִכָּאן שֶׁמִּסְרְבִין לְקָטָן וְאֵין מְסָרְבִין לְגָדוֹל (בראשית רבה):

כי ברחוב נלין. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא, שֶׁאָמְרוּ לֹא נָסוּר אֶל בֵּיתְךָ אֶלָּא בִּרְחוֹבָהּ שֶׁל עִיר נָלִין:

פסוק ג

ויסרו אליו. עִקְּמוּ אֶת הַדֶּרֶךְ לְצַד בֵּיתוֹ:

ומצות אפה. פֶּסַח הָיָה:

פסוק ד

טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדום. כָּךְ נִדְרַשׁ בִּבְרַיְתָא טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ וְאַנְשֵׁי הָעִיר הָיוּ בְּפִיהֶם שֶׁל מַלְאָכִים, שֶׁהָיוּ שׁוֹאֲלִים לְלוֹט מַה טִּיבָם וּמַעֲשֵׂיהֶם וְהוּא אוֹמֵר לָהֶם רַבָּם רְשָׁעִים; עוֹדָם מְדַבְּרִים בָּהֶם וְאַנְשֵׁי סְדוֹם וְגוֹ'. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי רֶשַׁע, נָסַבּוּ עַל הַבַּיִת; עַל שֶׁהָיוּ רְשָׁעִים נִקְרָאִים אַנְשֵׁי "סְדוֹם", כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים:

כל העם מקצה. מִקְּצֵה הָעִיר עַד הַקָּצֶה, שֶׁאֵין אֶחָד מֵהֶם מוֹחֶה בְּיָדָם, שֶׁאֲפִלּוּ צַדִּיק אֶחָד אֵין בָּהֶם:

פסוק ה

ונדעה אותם. בְּמִשְׁכַּב זָכָר כְּמוֹ אֲשֶׁר לֹא יְדָעוּ אִישׁ (בראשית רבה):

פסוק ח

האל. כְּמוֹ הָאֵלֶּה:

כי על כן באו. כִּי הַטּוֹבָה הַזֹּאת תַּעֲשׂוּ לְכְבוֹדִי עַל אֲשֶׁר בָּאוּ בְּצֵל קוֹרָתִי; תַּרְגּוּם בְּטָלַל שָׁרוּתִי, תַּרְגּוּם שֶׁל קוֹרָה – שָׁרוּתָא:

פסוק ט

ויאמרו גש הלאה. קָרֵב לְהָלְאָה, כְּלוֹמַר, הִתְקָרֵב לַצְּדָדִין וְהִתְרַחֵק מִמֶּנּוּ, וְכֵן כָּל הָלְאָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן רִחוּק, כְּמוֹ זֶרֶה הָלְאָה (במדבר י"ז), הִנֵּה הַחֵצִי מִמְּךָ וָהָלְאָה (שמואל א' כ'), גֶּשׁ הָלְאָה, (ישעיהו מ"ט) – הִמָּשֵׁךְ לְהַלָּן, בִּלְשׁוֹן לַעַז טריטי"דנוש, וּדְבַר נְזִיפָה הוּא, לוֹמַר – אֵין אָנוּ חוֹשְׁשִׁין לְךָ. וְדוֹמֶה לוֹ קָרֵב אֵלַיִךְ אַל תִּגַּשׁ בִּי (ישעיהו ס"ה), וְכֵן גְּשָׁה לִי וְאֵשֵׁבָה (שם מ"ט) – הִמָּשֵׁךְ לַצְּדָדִין בַּעֲבוּרִי וְאֵשֵׁב אֶצְלְךָ; אַתָּה מֵלִיץ עַל הָאוֹרְחִין, אֵיךְ מָלָאךְ לִבְּךָ? עַל שֶׁאָמַר לָהֶם עַל הַבָּנוֹת, אָמְרוּ לוֹ **גש הלאה**, לְשׁוֹן נַחַת; וְעַל שֶׁהָיָה מֵלִיץ עַל הָאוֹרְחִים – **האחד בא לגור**, אָדָם נָכְרִי יְחִידִי אַתָּה בֵּינֵינוּ, שֶׁבָּאתָ לָגוּר, **וישפוט שפוט**, וְנַעֲשֵׂיתָ מוֹכִיחַ אוֹתָנוּ?

הדלת. הִיא הַסּוֹבֶבֶת לִנְעֹל וְלִפְתֹּחַ:

פסוק יא

פתח. הוּא הֶחָלָל שֶׁבּוֹ נִכְנָסִין וְיוֹצְאִין:

בסנורים. מַכַּת עִוָּרוֹן:

מקטן ועד גדול. הַקְּטַנִּים הִתְחִילוּ בָּעֲבֵרָה תְּחִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר מִנַּעַר וְעַד זָקֵן, לְפִיכָךְ הִתְחִילָה הַפָּרָעָנוּת מֵהֶם (בראשית רבה):

פסוק יב

עוד מי לך פה. פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא מִי יֵשׁ לְךָ עוֹד בָּעִיר הַזֹּאת חוּץ מֵאִשְׁתְּךָ וּבְנוֹתֶיךָ שֶׁבַּבַּיִת:

חתן ובניך ובנתיך. וְאִם יֵשׁ לְךָ חָתָן אוֹ בָּנִים וּבָנוֹת הוֹצֵא מִן הַמָּקוֹם:

ובניך. בְּנֵי בְּנוֹתֶיךָ הַנְּשׂוּאוֹת. וּמ"אַ **עד** – מֵאַחַר שֶׁעוֹשִׂין נְבָלָה כָּזֹאת, **מי לך** פְּתִחוֹן פֶּה לְלַמֵּד סַנֵּגוֹרְיָא עֲלֵיהֶם? שֶׁכָּל הַלַּיְלָה הָיָה מֵלִיץ עֲלֵיהֶם טוֹבוֹת, קְרִי בֵּיהּ מִי לְךָ פֶּה:

פסוק יד

חתניו. שְׁתֵּי בָנוֹת נְשׂוּאוֹת הָיוּ לוֹ בָּעִיר:

לוקחי בנותיו. שֶׁאוֹתָן שֶׁבַּבַּיִת אֲרוּסוֹת לָהֶם:

פסוק טו

ויאיצו. כְּתַרְגּוּמוֹ וּדְחִיקוּ – מְהָרוּהוּ:

הנמצאות. הַמְזֻמָּנוֹת לְךָ בַּבַּיִת לְהַצִּילָם. וּמ"אַ יֵשׁ וְזֶה יִשּׁוּבוֹ שֶׁל מִקְרָא:

תספה. תִּהְיֶה כָּלָה, עַד תֹּם כָּל הַדּוֹר (דברים ב') מְתֻרְגָּם עַד דְּסַף כָּל דָּרָא:

פסוק טז

ויתמהמה. כְּדֵי לְהַצִּיל אֶת מָמוֹנוֹ:

ויחזיקו. אֶחָד מֵהֶם הָיָה שָׁלִיחַ לְהַצִּילוֹ וַחֲבֵרוֹ לַהֲפֹךְ סְדוֹם, לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיֹּאמֶר" הַמַּלְט, וְלֹא נֶאֱמַר וַיֹּאמְרוּ (בראשית רבה):

פסוק יז

המלט על נפשך. דַּיְּךָ לְהַצִּיל נְפָשׁוֹת, אַל תָּחוּס עַל הַמָּמוֹן:

אל תביט אחריך. אַתָּה הִרְשַׁעְתָּ עִמָּהֶם וּבִזְכוּת אַבְרָהָם אַתָּה נִצָּל; אֵינְךָ כְּדַאי לִרְאוֹת בְּפֶרְעָנוּתָם וְאַתָּה נִצָּל:

בכל הככר. כִּכַּר הַיַּרְדֵּן:

ההרה המלט. אֵצֶל אַבְרָהָם בְּרַח, שֶׁהוּא יוֹשֵׁב בָּהָר, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה (בראשית י"ב), וְאַף עַכְשָׁו הָיָה יוֹשֵׁב שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיָה שָׁם אָהֳלוֹ בַּתְּחִלָּה, וְאַע"פ שֶׁכָּתוּב וַיֵּאָהַל אַבְרָהָם וְגוֹ' (שם י"ג), אֹהָלִים הַרְבֵּה הָיוּ לוֹ וְנִמְשְׁכוּ עַד חֶבְרוֹן:

המלט. לְשׁוֹן הַשְׁמָטָה, וְכֵן כָּל הַמַּלְטָה שֶׁבַּמִּקְרָא אשמוצי"ר בלע"ז וְכֵן וְהִמְלִיטָה זָכָר (ישעיהו ס"ו), שֶׁנִּשְׁמַט הֶעָבָר מִן הָרֶחֶם, כְּצִפּוֹר נִמְלָטָה (תהילים קכ"ד), לֹא יָכְלוּ מַלֵּט מַשָּׂא (ישעיהו מ"ו), לְהַשְׁמִיט מַשָּׂא הָרְעִי שֶׁבְּנִקְבֵיהֶם:

פסוק יח

אל נא אדני. רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (שבועות ל"ב) שֶׁשֵּׁם זֶה קָדֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ לְהַחֲיוֹת אֶת נַפְשִׁי – מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהָמִית וּלְהַחֲיוֹת; וְתַרְגּוּמוֹ בְּבָעוּ כְעַן ה':

אל נא. אַל תֹּאמְרוּ אֵלַי לְהַמְלִיט הָהָרָה:

נא. לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה:

פסוק יט

פן תדבקני הרעה. כְּשֶׁהָיִיתִי אֵצֶל אֲנָשֵׁי סְדוֹם הָיָה הַקָּבָ"ה רוֹאֶה מַעֲשַׂי וּמַעֲשֵׂה בְנֵי הָעִיר, וְהָיִיתִי נִרְאֶה צַדִּיק וּכְדַאי לְהִנָּצֵל, וּכְשֶׁאֶבֹא אֵצֶל צַדִּיק אֲנִי כָּרְשָׁע, וְכֵן אָמְרָה הַצָּרְפִית לְאֵלִיָּהוּ בָּאתָ אֵלַי לְהַזְכִּיר אֶת עֲוֹנִי (מלכים א י"ז), עַד שֶׁלֹּא בָאתָ אֶצְלִי הָיָה הַקָּבָ"ה רוֹאֶה מַעֲשַׂי וּמַעֲשֵׂה עַמִּי, וַאֲנִי צַדֶּקֶת בֵּינֵיהֶם, וּמִשֶּׁבָּאתָ אֶצְלִי, לְפִי מַעֲשֶׂיךָ אֲנִי רְשָׁעָה:

פסוק כ

העיר הזאת קרובה. קְרוֹבָה יְשִׁיבָתָהּ, נִתְיַשְּׁבָה מִקְרוֹב, לְפִיכָךְ לֹא נִתְמַלְּאָה סְאָתָהּ עֲדַיִן (שבת י'). וּמַה הִיא קְרִיבָתָהּ? מִדּוֹר הַפַּלְגָּה שֶׁנִּתְפַּלְּגוּ הָאֲנָשִׁים וְהִתְחִילוּ לְהִתְיַשֵּׁב אִישׁ אִישׁ בְּמְקוֹמוֹ, וְהִיא הָיְתָה בִּשְׁנַת מוֹת פֶּלֶג, וּמִשָּׁם וְעַד כָּאן נ"ב שָׁנָה, שֶׁפֶּלֶג מֵת בְּשְׁנַת מ"ח לְאַבְרָהָם. כֵּיצַד? פֶּלֶג חַי אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת רְעוּ ר"ט שָׁנָה, צֵא מֵהֶם ל"ב כְּשֶׁנּוֹלַד שְׂרוּג, וּמִשָּׁרוּג עַד שֶׁנּוֹלַד נָחוֹר ל', הֲרֵי ס"ב, וּמִנָּחוֹר עַד שֶׁנּוֹלַד תֶּרַח כ"ט, הֲרֵי צ"א, וּמִשָּׁם עַד שֶׁנּוֹלַד אַבְרָהָם ע', הֲרֵי קס"א, תֵּן לָהֶם מ"ח הֲרֵי ר"ט, וְאוֹתָהּ שָׁנָה הָיְתָה שְׁנַת הַפַּלָּגָה, וּכְשֶׁנֶּחְרְבָה סְדוֹם הָיָה אַבְרָהָם בֶּן צ"ט שָׁנָה, הֲרֵי מִדּוֹר הַפַּלָּגָה עַד כָּאן נ"ב שָׁנָה; וְצֹעַר אַחֲרָהּ יְשִׁיבָתָהּ אַחֲרֵי יְשִׁיבַת סְדוֹם וְחַבְרוֹתֶיהָ שָׁנָה אַחַת, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר אִמְלְטָה נָּא, נָא בְּגִימַטְרִיָּא נ"א:

הלא מצער היא. וַהֲלֹא עֲוֹנוֹתֶיהָ מוּעָטִין וְיָכוֹל אַתָּה לְהַנִּיחָהּ:

ותחי נפשי בָּהּ, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא הֲלֹא עִיר קְטַנָּה הִיא וַאֲנָשִׁים בָּהּ מְעַט, אֵין לְךָ לְהַקְפִּיד אִם תַּנִּיחֶנָּה, וּתְחִי נַפְשִׁי בָּהּ:

פסוק כא

גם לדבר הזה. לֹא דַיְּךָ שֶׁאַתָּה נִצָּל, אֶלָּא אַף כָּל הָעִיר אַצִּיל בִּגְלָלְךָ:

הפכי. הוֹפֵךְ אֲנִי, כְּמוֹ עַד בֹּאִי (בראשית מ"ח), אַחֲרֵי רְאִי (בראשית ט"ז:י"ג), מִדֵּי דַבְּרִי בּוֹ (ירמיהו ל"א):

פסוק כב

כי לא אוכל לעשות. זֶה עָנְשָׁן שֶׁל מַלְאָכִים עַל שֶׁאָמְרוּ כִּי מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ, וְתָלוּ הַדָּבָר בְּעַצְמָן, לְפִיכָךְ לֹא זָזוּ מִשָּׁם עַד שֶׁהֶחֱזִקוּ לוֹמַר שֶׁאֵין הַדָּבָר בִּרְשׁוּתָן:

כי לא אוכל. לְשׁוֹן יָחִיד; מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁהָאֶחָד הוֹפֵךְ וְהָאֶחָד מַצִּיל, שֶׁאֵין ב' מַלְאָכִים נִשְׁלָחִים לְדָבָר א':

על כן קרא שם העיר צוער. עַל שֵׁם וְהִוא מִצְעָר:

פסוק כד

וה' המטיר. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר וַה' – הוּא וּבֵית דִּינוֹ:

המטיר על סדום. בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה, שְׁעָה שֶׁהַלְּבָנָה עוֹמֶדֶת בָּרָקִיעַ עִם הַחַמָּה, לְפִי שֶׁהָיוּ מֵהֶם עוֹבְדִין לַחַמָּה וּמֵהֶם לַלְּבָנָה, אָמַר הַקָּבָ"ה אִם אֶפְרַע מֵהֶם בַּיּוֹם, יִהְיוּ עוֹבְדֵי לְבָנָה אוֹמְרִים אִלּוּ הָיָה בַּלַּיְלָה, כְּשֶׁהַלְּבָנָה מוֹשֶׁלֶת, לֹא הָיִינוּ חֲרֵבִין, וְאִם אֶפְרַע מֵהֶם בַּלַּיְלָה, יִהְיוּ עוֹבְדֵי הַחַמָּה אוֹמְרִים אִלּוּ הָיָה בַּיּוֹם, כְּשֶׁהַחַמָּה

מוֹשֶׁלֶת, לֹא הָיִינוּ חֲרֵבִין; לְכָךְ כְּתִיב וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה, וְנִפְרַע מֵהֶם בְּשָׁעָה שֶׁהַחַמָּה וְהַלְּבָנָה מוֹשְׁלוֹת:

המטיר גפרית ואש. בַּתְּחִלָּה מָטָר, וְנַעֲשָׂה גָּפְרִית וָאֵשׁ:

מאת ה'. דֶּרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, כְּמוֹ נְשֵׂי לֶמֶךְ, וְלֹא אָמַר נָשַׁי; וְכֵן אָמַר דָּוִד קְחוּ עִמָּכֶם אֶת עַבְדֵי אֲדֹנֵיכֶם (מלכים א א'), וְלֹא אָמַר מֵעֲבָדַי; וְכֵן אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ אָמַר בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ, וְלֹא אָמַר בִּשְׁמִי; אַף כָּאן אָמַר, מֵאֵת ה' וְלֹא אָמַר מֵאִתִּי:

מן השמים. הוּא שֶׁאָמַר הַכָּתוּב כִּי בָם יָדִין עַמִּים וְגוֹ' (איוב ל"ו), כְּשֶׁבָּא לְיַסֵּר הֶבְרִיוֹת מֵבִיא עֲלֵיהֶם אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לִסְדוֹם, וּכְשֶׁבָּא לְהוֹרִיד הַמָּן מִן הַשָּׁמַיִם הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמָיִם (שמות ט"ז):

פסוק כה

ויהפך את הערים וגו'. אַרְבַּעְתָּם יוֹשְׁבוֹת בְּסֶלַע אֶחָד וַהֲפָכָן מִלְמַעְלָה לְמַטָּה, שֶׁנֶּאֱמַר בַּחֲלֻמִים שָׂלַח יָדוֹ וְגוֹ' (איוב כ'):

פסוק כו

ותבט אשתו מאחריו. שֶׁל לוֹט:

ותהי נציב מלח. בְּמֶלַח חָטְאָה וּבְמֶלַח לָקְתָה; אָמַר לָהּ תְּנִי מְעַט מֶלַח לָאוֹרְחִים הַלָּלוּ, אָמְרָה לוֹ אַף הַמִּנְהָג הָרַע הַזֶּה אַתָּה בָא לְהַנְהִיג בַּמָּקוֹם הַזֶּה (בראשית רבה):

פסוק כח

קיטור. תִּמּוּר שֶׁל עָשָׁן, טורק"א בלע"ז:

הכבשן. חֲפִירָה שֶׁשּׂוֹרְפִין בָּהּ אֶת הָאֲבָנִים לְסִיד, וְכֵן כָּל כִּבְשָׁן שֶׁמַּתּוֹרָה:

פסוק כט

ויזכור אלהים את אברהם. מַהוּ זְכִירָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם עַל לוֹט? נִזְכַּר שֶׁהָיָה לוֹט יוֹדֵעַ שֶׁשָּׂרָה אִשְׁתּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְשָׁמַע שֶׁאָמַר אַבְרָהָם בְּמִצְרַיִם עַל שָׂרָה אֲחוֹתִי הִיא, וְלֹא גָּלָה הַדָּבָר, שֶׁהָיָה חָס עָלָיו, לְפִיכָךְ חָס הַקָּבָ"ה עָלָיו (בראשית רבה):

פסוק ל

כי ירא לשבת בצוער. לְפִי שֶׁהָיְתָה קְרוֹבָה לְסְדוֹם:

פסוק לא

אבינו זקן. וְאִם לֹא עַכְשָׁו אֵימָתַי? שֶׁמָּא יָמוּת אוֹ יִפְסֹק מֵהוֹלִיד:

ואיש אין בארץ. סְבוּרוֹת הָיוּ שֶׁכָּל הָעוֹלָם נֶחֱרַב כְּמוֹ בְּדוֹר הַמַּבּוּל: (בראשית רבה):

פסוק לג

ותשקין וגו'. יַיִן נִזְדַּמֵּן לָהֶן בַּמְּעָרָה לְהוֹצִיא מֵהֶן שְׁנֵי אֻמּוֹת:

ותשכב את אביה. וּבַצְּעִירָה כְּתִיב וַתִּשְׁכַּב עִמּוֹ? צְעִירָה, לְפִי שֶׁלֹּא פָּתְחָה בִּזְנוּת אֶלָּא אֲחוֹתָהּ לִמְּדָתָהּ חֶסֶד עֶלְיוֹנָה הַכָּתוּב וְלֹא פֵּרֵשׁ גְּנוּתָהּ; אֲבָל בְּכִירָה שֶׁפָּתְחָה בִּזְנוּת פִּרְסְמָהּ הַכָּתוּב בְּמִפֹּרָשׁ.

ובקומה. שֶׁל בְּכִירָה נָקוּד, לוֹמַר, שֶׁבְּקוּמָהּ יָדַע, וְאַעַפ"כֵ לֹא נִשְׁמַר לַיִל שֵׁנִי מִלְּשְׁתּוֹת. אָמַר רַבִּי לֵוִי כָּל מִי שֶׁהוּא לָהוּט אַחַר בּוּלְמוּס שֶׁל עֲרָיוֹת לַסּוֹף מַאֲכִילִים אוֹתוֹ מִבְּשָׂרוֹ:

פסוק לו

ותהרין וגו'. אַע"פִּ שֶׁאֵין הָאִשָּׁה מִתְעַבֶּרֶת מִבִּיאָה רִאשׁוֹנָה, אֵלּוּ שָׁלְטוּ בְעַצְמָן וְהוֹצִיאוּ עֶרְוָתָן לַחוּץ וְנִתְעַבְּרוּ מִבִּיאָה רִאשׁוֹנָה:

פסוק לז

מואב. זוֹ שֶׁלֹּא הָיְתָה צְנוּעָה פֵּרְשָׁה שֶׁמֵּאָבִיהָ הוּא, אֲבָל צְעִירָה קְרָאתּוּ בְּלָשׁוֹן נְקֵיָּה, וְקִבְּלָה שָׂכָר בִּימֵי מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר בִּבְנֵי עַמּוֹן אַל תִּתְגַּר בָּם (דברים ב') – כְּלָל, וּבְמוֹאָב לֹא הִזְהִיר אֶלָּא שֶׁלֹּא יִלָּחֵם בָּם, אֲבָל לְצַעֲרָן הִתִּיר לוֹ:

פרק כ

פסוק א

ויסע משם אברהם. כְּשֶׁרָאָה שֶׁחָרְבוּ הַכְּרַכִּים וּפָסְקוּ הָעוֹבְרִים וְהַשָּׁבִים, נָסַע לוֹ מִשָּׁם. דְּ"אַ לְהִתְרַחֵק מִלּוֹט, שֶׁיָּצָא עָלָיו שֵׁם רָע, שֶׁבָּא עַל בְּנוֹתָיו:

פסוק ב

ויאמר אברהם. כָּאן לֹא נָטַל רְשׁוּת אֶלָּא עַל כָּרְחָהּ שֶׁלֹּא בְטוֹבָתָהּ, לְפִי שֶׁכְּבָר לֻקְּחָה לְבֵית פַּרְעֹה עַל יְדֵי כֵן:

אל שרה אשתו. עַל שָׂרָה אִשְׁתּוֹ, כֵּיוֹצֵא בוֹ אֶל הִלְקַח אָרוֹן וְגוֹ' וְאֶל מוֹת חֲמִיהָ (שמואל א ד'), שְׁנֵיהֶם בִּלְשׁוֹן עַל:

פסוק ד

לא קרב אליה. הַמַּלְאָךְ מְנָעוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לֹא נְתַתִּיךְ לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ:

הגוי גם צדיק תהרג. אַף אִם הוּא צַדִּיק תַּהַרְגֶנּוּ, שֶׁמָּא כָּךְ דַּרְכְּךָ לְאַבֵּד הָאֻמּוֹת חִנָּם? כָּךְ עָשִׂיתָ לְדוֹר הַמַּבּוּל וּלְדוֹר הַפַּלָּגָה, אַף אֲנִי אוֹמֵר שֶׁהֲרַגְתָּם עַל לֹא דָבָר, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר לְהָרְגֵנִי:

פסוק ה

גם הוא. לְרַבּוֹת עֲבָדִים וְגַמָּלִים וְחֲמָרִים שֶׁלּוֹ, אֶת כֻּלָּם שָׁאַלְתִּי וְאָמְרוּ לִי אֲחִיהָ הוּא:

בתם לבבי. שֶׁלֹּא דִּמִּיתִי לַחֲטֹא:

ובנקיון כפי. נָקִי אֲנִי מִן הַחֵטְא, שֶׁלֹּא נָגַעְתִּי בָהּ:

פסוק ו

ידעתי כי בתם לבבך וגו'. אֱמֶת שֶׁלֹּא דִמִּיתָ מִתְּחִלָּה לַחֲטֹא אֲבָל נְקִיּוֹן כַּפַּיִם אֵין כָּאן:
לא נתתיך. לֹא מִמְּךָ הָיָה שֶׁלֹּא נָגַעְתָּ בָהּ, אֶלָּא חָשַׂכְתִּי אֲנִי אוֹתְךָ מֵחֲטֹא וְלֹא נָתַתִּי לְךָ כֹּחַ, וְכֵן וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים (בראשית ל"א:ז'), וְכֵן וְלֹא נְתָנוֹ אָבִיהָ לָבוֹא (שופטים ט"ו):

פסוק ז

השב אשת האיש. וְאַל תְּהִא סָבוּר שֶׁמָּא תִּתְגַּנֶּה בְעֵינָיו וְלֹא יְקַבְּלֶנָּה אוֹ יִשְׂנָאֶךָּ וְלֹא יִתְפַּלֵּל עָלֶיךָ:
כי נביא הוא. וְיוֹדֵעַ שֶׁלֹּא נָגַעְתָּ בָהּ, לְפִיכָךְ **ויתפלל בעדך** (בבא קמא צ"ב):

פסוק ט

מעשים אשר לא יעשו. מַכָּה אֲשֶׁר לֹא הֶרְגְּלָה לִבֹּא עַל בְּרִיָּה בָּאָה לָנוּ עַל יָדֶךָ, עֲצִירַת כָּל נְקֵבִים שֶׁל זֶרַע וְשֶׁל קְטַנִּים וּרְעִי וְאָזְנַיִם וְחֹטֶם:

פסוק יא

רק אין יראת אלהים. אַכְסָנַאי שֶׁבָּא לָעִיר, עַל עִסְקֵי אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה שׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ אוֹ עַל עִסְקֵי אִשְׁתּוֹ שׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ? אִשְׁתְּךָ הִיא אוֹ אֲחוֹתְךָ הִיא? (בבא קמא שם):

פסוק יב

אחתי בת אבי הוא. וּבַת אָב מֻתֶּרֶת לְבֶן נֹחַ, שֶׁאֵין אַבְהוּת לְגוֹי, וּכְדֵי לְאַמֵּת דְּבָרָיו הֻשִּׁיבָם כֵּן. וְאִם תֹּאמַר וַהֲלֹא בַּת אָחִיו הָיְתָה? בְּנֵי בָנִים הָרֵי הֵן כְּבָנִים, וַהֲרֵי הִיא בְּתוֹ שֶׁל תֶּרַח וְכָךְ הוּא אוֹמֵר לְלוֹט כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ (בראשית י"ג:ח'):
אך לא בת אמי. הָרֵן מֵאֵם אֲחֶרֶת הָיְתָה:

פסוק יג

ויהי כאשר התעו וגו'. אֱנָקְלוֹס תִּרְגֵּם מַה שֶּׁתִּרְגֵּם; וְיֵשׁ לְיַשְּׁבוֹ עוֹד דָּבָר דָּבוּר עַל אָפְנָיו, כְּשֶׁהוֹצִיאַנִי הַקָּבָ"ה מִבֵּית אָבִי לִהְיוֹת מְשׁוֹטֵט וְנָד מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, יָדַעְתִּי שֶׁאֶעֱבֹר בְּמָקוֹם רְשָׁעִים **ואמר לה זה חסדך**:
כאשר התעו. לְשׁוֹן רַבִּים. וְאַל תִּתְמַהּ, כִּי הַרְבֵּה מְקוֹמוֹת לְשׁוֹן אֱלֹהוּת וּלְשׁוֹן מָרוּת קָרוּי בִּלְשׁוֹן רַבִּים, אֲשֶׁר הָלְכוּ אֱלֹהִים (שמואל ב ז'), אֱלֹהִים חַיִּים (דברים ה'), אֱלֹהִים קְדֹשִׁים (יהושע כ"ד), וְכָל לְשׁוֹן אֲדֹנוּת לְשׁוֹן רַבִּים; וְכֵן וַיִּקַּח אֲדֹנֵי יוֹסֵף (בראשית ל"ט), וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים (דברים י'), אֲדֹנֵי הָאָרֶץ (בראשית מ"ב), וְכֵן בְּעָלָיו עִמּוֹ (שמות כ"ב), וְהוּעַד בְּבַעֲלָיו (שם כ"א). וְאִם תֹּאמַר מַהוּ לְשׁוֹן הִתְעוּ? כָּל הַגּוֹלֶה מִמְּקוֹמוֹ וְאֵינוֹ מְיֻשָּׁב קָרוּי

תּוֹעָה, כְּמוֹ וַתֵּלֶךְ וַתַּתַע (בראשית כ"א), תָּעִיתִי כְּשֶׂה אֹבֵד (תהילים קי"ט), יִתְעוּ לִבְלִי אֹכֶל (איוב ל"ח) – יֵצְאוּ וְיִתְעוּ לְבַקֵּשׁ אָכְלָם:

אמרי לי. עָלַי, וְכֵן וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (בראשית כ"ו), עַל אִשְׁתּוֹ, וְכֵן וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות י"ד), כְּמוֹ עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; פֶּן יֹאמְרוּ לִי אִשָּׁה הָרָגָתְהוּ (שופטים ט'):

פסוק יד

ויתן לאברהם. כְּדֵי שֶׁיִּתְפַּיֵּס וְיִתְפַּלֵּל עָלָיו:

פסוק טו

הנה ארצי לפניך. אֲבָל פַּרְעֹה אָמַר לוֹ הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ, לְפִי שֶׁנִּתְיָרֵא, שֶׁהַמִּצְרִיִּים שְׁטוּפֵי זִמָּה:

פסוק טז

ולשרה אמר. אֲבִימֶלֶךְ לִכְבוֹדָהּ כְּדֵי לְפַיְּסָהּ, הִנֵּה עָשִׂיתִי לָךְ כָּבוֹד זֶה, נָתַתִּי מָמוֹן לְאָחִיךְ שֶׁאָמַרְתְּ עָלָיו אָחִי הוּא, הִנֵּה הַמָּמוֹן וְהַכָּבוֹד הַזֶּה **לך כסות עינים**:

לכל אשר אתך. יְכַסּוּ עֵינֵיהֶם שֶׁלֹּא יְקַלְּלוּךְ, שֶׁאִלּוּ הֻשְׁיבוֹתִיךְ רֵיקָנִית, יֵשׁ לָהֶם לוֹמַר לְאַחַר שֶׁנִּתְעַלֵּל בָּהּ הֶחֱזִירָהּ; עַכְשָׁו שֶׁהֻצְרַכְתִּי לְבַזְבֵּז מָמוֹן וּלְפַיְּסֵךְ, יוֹדְעִים יִהְיוּ שֶׁעַל כָּרְחִי הֻשְׁיבוֹתִיךְ וְעַל יְדֵי נֵס:

ואת כל. וְעִם כָּל בָּאֵי עוֹלָם:

ונכחת. יְהִי לָךְ פִּתְחוֹן פֶּה לְהִתְוַכֵּחַ וּלְהַרְאוֹת דְּבָרִים נְכָרִים הַלָּלוּ; וּלְשׁוֹן הוֹכָחָה בְּכָל מָקוֹם בֵּרוּר דְּבָרִים ובלע"ז אשפרו"ביר, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם בְּפָנִים אֲחֵרִים, וּלְשׁוֹן הַמִּקְרָא כָּךְ הוּא נוֹפֵל עַל הַתַּרְגּוּם, הִנֵּה לָךְ כְּסוּת שֶׁל כָּבוֹד עַל הָעֵינַיִם שֶׁלִּי שֶׁשָּׁלַטְתּוּ בָּךְ וּבְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ, וְעַל כֵּן תִּרְגְּמוֹ וַחֲזֵית יָתִיךְ וְיַת כָּל דְּעִמָּךְ. וְיֵשׁ מ"אַ אֲבָל יֵשׁוּב לְשׁוֹן הַמִּקְרָא פֵּרַשְׁתִּי:

פסוק יז

וילדו. כְּתַרְגּוּמוֹ וְאִתְרָוָחוּ, נִפְתְּחוּ נִקְבֵיהֶם וְהוֹצִיאוּ, וְהִיא לֵדָה שֶׁלָּהֶם:

פסוק יח

בעד כל רחם. כְּנֶגֶד כָּל פֶּתַח:

על דבר שרה. עַל פִּי דִּבּוּרָהּ שֶׁל שָׂרָה:

פרק כא

פסוק א

וה' פקד את שרה וגו'. סְמַךְ פָּרָשָׁה זוֹ לִלְמָדְךָ, שֶׁכָּל הַמְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חֲבֵרוֹ וְהוּא צָרִיךְ לְאוֹתוֹ דָּבָר, הוּא נַעֲנֶה תְּחִלָּה (בבא קמא צ"ב), שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּתְפַּלֵּל וְגוֹ', וּסְמִיךְ לֵיהּ וה' פָּקַד אֶת שָׂרָה, שֶׁפְּקָדָהּ כְּבָר קֹדֶם שֶׁרִפֵּא אֶת אֲבִימֶלֶךְ:

פקד את שרה כאשר אמר. בְּהֲרָיוֹן:

כאשר דבר. בְּלֵדָה. וְהֵיכָן הִיא אֲמִירָה, וְהֵיכָן הוּא דִּבּוּר? אֲמִירָה וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ וְגוֹ' (בראשית י"ז), דִּבּוּר הָיָה דְּבַר ה' אֶל אַבְרָם בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים, וְשָׁם נֶאֱמַר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה וְגוֹ' (שם ט"ו), וְהֵבִיא הַיּוֹרֵשׁ מִשָּׂרָה:

ויעש ה' לשרה כאשר דבר. לְאַבְרָהָם:

פסוק ב

למועד אשר דבר אתו. דִּי מַלִּיל יָתֵהּ, אֶת הַמּוֹעֵד דִּבֵּר וְקָבַע כְּשֶׁאָמַר לוֹ לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ (שם י"ח), שָׂרַט לוֹ שְׂרִיטָה בַּכּוֹתֶל, אָמַר לוֹ כְּשֶׁתַּגִּיעַ חַמָּה לִשְׂרִיטָה זוֹ בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת, תֵּלֵד:

לזקניו. היה זיו איקונין שלו דומה לו:

פסוק ו

יצחק לי. יִשְׂמַח עָלַי. וּמ"אַ הַרְבֵּה עֲקָרוֹת נִפְקְדוּ עִמָּהּ, הַרְבֵּה חוֹלִים נִתְרַפְּאוּ בוֹ בַּיּוֹם, הַרְבֵּה תִּפְלוֹת נַעֲנוּ עִמָּהּ, וְרֹב שְׂחוֹק הָיָה בָּעוֹלָם:

פסוק ז

מי מלל לאברהם. לְשׁוֹן שֶׁבַח וַחֲשִׁיבוּת, רְאוּ, מִי הוּא וְכַמָּה הוּא שׁוֹמֵר הַבְטָחָתוֹ הַקָּבָ"ה מַבְטִיחַ וְעוֹשֶׂה.

מלל. שִׁנָּה הַכָּתוּב וְלֹא אָמַר דִּבֵּר – גִּימַטְרִיָּא שֶׁלּוֹ ק', כְּלוֹמַר לְסוֹף מֵאָה לְאַבְרָהָם:

היניקה בנים שרה. וּמַהוּ בָּנִים לְשׁוֹן רַבִּים? בְּיוֹם הַמִּשְׁתֶּה הֵבִיאוּ הַשָּׂרוֹת בְּנֵיהֶן עִמָּהֶן וְהֵנִיקָה אוֹתָם, שֶׁהָיוּ אוֹמְרוֹת לֹא יָלְדָה שָׂרָה, אֶלָּא אֲסוּפֵי הֵבִיאָה מִן הַשּׁוּק:

פסוק ח

ויגמל. לְסוֹף כ"ד חֹדֶשׁ (ניטין ע"ה):

משתה גדול. שֶׁהָיוּ שָׁם גְּדוֹלֵי הַדּוֹר שֵׁם וְעֵבֶר וַאֲבִימֶלֶךְ (בראשית רבה):

פסוק ט

מצחק. לְשׁוֹן עֲ"זָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַיָּקֻמוּ לְצַחֵק (שמות ל"ב), דְּ"אַ לְשׁוֹן גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כְּמָה דְּתֵימָא לְצַחֵק בִּי (בראשית ל"ט), דְּ"אַ לְשׁוֹן רְצִיחָה, כְּמוֹ יָקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וִישַׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ וְגוֹ' (שמואל ב ב'), שֶׁהָיָה מֵרִיב עִם יִצְחָק עַל הַיְרֻשָּׁה וְאוֹמֵר אֲנִי בְּכוֹר וְנוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם,

וְיוֹצְאִים בַּשָּׂדֶה וְנוֹטֵל קַשְׁתּוֹ וְיוֹרֶה בּוֹ חִצִּים, כְּמָה דְּתֵימָא כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים וְגוֹ' וְאָמַר הֲלֹא מְשַׂחֵק אָנִי (משלי כ"ו):

פסוק י

עם בני עם יצחק. מִכַּיָּון שֶׁהוּא בְּנִי אֲפִלּוּ אִם אֵינוֹ הָגוּן כְּיִצְחָק, אוֹ הָגוּן כְּיִצְחָק אֲפִלּוּ אֵינוֹ בְּנִי, אֵין זֶה כְּדַאי לִירַשׁ עִמּוֹ, קַ"וָ עִם בְּנִי עִם יִצְחָק, שֶׁשְּׁתֵיהֶן בּוֹ (בראשית רבה):

פסוק יא

על אודות בנו. שֶׁשָּׁמַע שֶׁיָּצָא לְתַרְבּוּת רָעָה (בראשית רבה), וּפְשׁוּטוֹ עַל שֶׁאָמְרָה לוֹ לְשַׁלְּחוֹ:

פסוק יב

שמע בקולה. לָמַדְנוּ שֶׁהָיָה אַבְרָהָם טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבִיאוּת:

פסוק יד

לחם וחמת מים. וְלֹא כֶּסֶף וְזָהָב, לְפִי שֶׁהָיָה שׂוֹנְאוֹ עַל שֶׁיָּצָא לְתַרְבּוּת רָעָה:

ואת הילד. אַף הַיֶּלֶד שָׂם עַל שִׁכְמָהּ, שֶׁהִכְנִיסָה בּוֹ שָׂרָה עַיִן רָעָה וַאֲחָזַתּוּ חַמָּה וְלֹא יָכוֹל לֵילֵךְ בְּרַגְלָיו (בראשית רבה):

ותלך ותתע. חָזְרָה לְגִלּוּלֵי בֵּית אָבִיהָ (פרקי דרבי אליעזר פ' ל'):

פסוק טו

ויכלו המים. לְפִי שֶׁדֶּרֶךְ חוֹלִים לִשְׁתּוֹת הַרְבֵּה:

פסוק טז

מנגד. מֵרָחוֹק:

כמטחוי קשת. כִּשְׁתֵּי טִיחוֹת (בראשית רבה), וְהוּא לְשׁוֹן יְרִיַּת חֵץ, בְּלִשְׁוֹן מִשְׁנָה שֶׁהֵטִיחַ בְּאִשְׁתּוֹ, עַל שֵׁם שֶׁהַזֵּרַע יוֹרֶה כַּחֵץ; וְאִם תֹּאמַר הָיָה לוֹ לִכְתֹּב כְּמִטַּחֵי קֶשֶׁת, מִשְׁפַּט הַוָּי"ו לְכָנֵס לְכָאן, כְּמוֹ בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע (שיר השירים ב'), מִגְזֶרֶת וְהָיְתָה אַדְמַת יְהוּדָה לְמִצְרַיִם לְחָגָא (ישעיהו י"ט), וּמִגְזֶרֶת יָחוֹגוּ וְיָנוּעוּ כַּשִּׁכּוֹר (תהילים ק"ז), וְכֵן קַצְוֵי אֶרֶץ (תהילים ס"ה), מִגְזֶרֶת קְצֵה:

ותשב מנגד. כֵּיוָן שֶׁקָּרַב לָמוּת הוֹסִיפָה לְהִתְרַחֵק:

פסוק יז

את קול הנער. מִכָּאן שֶׁיָּפָה תְּפִלַּת הַחוֹלֶה מִתְּפִלַּת אֲחֵרִים עָלָיו וְהִיא קוֹדֶמֶת לְהִתְקַבֵּל (בראשית רבה):

באשר הוא שם. לְפִי מַעֲשִׂים שֶׁהוּא עוֹשֶׂה עַכְשָׁו הוּא נִדּוֹן, וְלֹא לְפִי מַה שֶּׁהוּא עָתִיד לַעֲשׂוֹת (ראש השנה ט"ז), לְפִי שֶׁהָיוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת מְקַטְרְגִים וְאוֹמְרִים רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם,

מִי שֶׁעָתִיד זַרְעוֹ לְהָמִית בָּנֶיךָ בַּצָּמָא אַתָּה מַעֲלֶה לוֹ בְּאֵר, וְהוּא מְשִׁיבָם עַכְשָׁו מַה הוּא, צַדִּיק אוֹ רָשָׁע? אָמְרוּ לוֹ צַדִּיק, אָמַר לָהֶם לְפִי מַעֲשָׂיו שֶׁל עַכְשָׁו אֲנִי דָנוֹ, וְזֶהוּ בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם. וְהֵיכָן הֵמִית אֶת יִשְׂרָאֵל בַּצָּמָא? כְּשֶׁהֶגְלָם נְבוּכַדְנֶצַּר, שֶׁנֶּאֱמַר מַשָּׂא בַּעְרָב וְגוֹ' לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ מָיִם וְגוֹ' (ישעיהו כ"א), כְּשֶׁהָיוּ מוֹלִיכִין אוֹתָם אֵצֶל עַרְבִיִּים, הָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים לְשׁוֹבֵיהֶם בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם הוֹלִיכוּנוּ אֵצֶל בְּנֵי דוֹדֵנוּ יִשְׁמָעֵאל וִירַחֲמוּ עָלֵינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר אֹרְחוֹת דְּדָנִים (שם) – אַל תִּקְרֵי דְּדָנִים אֶלָּא דּוֹדִים – וְאֵלּוּ יוֹצְאִים לִקְרָאתָם וּמְבִיאִין לָהֶם בָּשָׂר וְדָג מָלוּחַ וְנוֹדוֹת נְפוּחִים, כִּסְבוּרִים יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם מְלֵאִים מַיִם, וּכְשֶׁמַּכְנִיסוֹ לְתוֹךְ פִּיו וּפוֹתְחוֹ, הָרוּחַ נִכְנֶסֶת בְּגוּפוֹ וּמֵת:

פסוק כ

רבה קשת. יוֹרֶה חִצִּים בְּקֶשֶׁת:

קשת. עַל שֵׁם הָאֻמָּנוּת, כְּמוֹ חַמָּר, גַּמָּל, צַיָּד, לְפִיכָךְ הַשִּׁי"ן מֻדְגֶּשֶׁת. הָיָה יוֹשֵׁב בַּמִּדְבָּר וּמְלַסְטֵם אֶת הָעוֹבְרִים, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר יָדוֹ בַכֹּל וְגוֹמֵר:

פסוק כא

מארץ מצרים. מִמְּקוֹם גְּדוּלָּיָה, שֶׁנֶּאֱמַר וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וְגוֹ' (בראשית ט"ז:א'), הַיְנוּ דְּאָמְרִי אִינָשֵׁי זְרֹק חוּטְרָא לַאֲוִירָא, אֲעִיקְרֵיהּ קָאֵי:

פסוק כב

אלהים עמך. לְפִי שֶׁרָאוּ שֶׁיָּצָא מִשְׁכּוּנַת סְדוֹם לְשָׁלוֹם, וְעִם הַמְּלָכִים נִלְחַם וְנָפְלוּ בְיָדוֹ, וְנִפְקְדָה אִשְׁתּוֹ לִזְקוּנָיו:

פסוק כג

ולניני ולנכדי. עַד כָּאן רַחֲמֵי הָאָב עַל הַבֵּן:

כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי. שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ (בראשית רבה):

פסוק כה

והוכח. נִתְוַכֵּחַ עִמּוֹ עַל כָּךְ:

פסוק ל

בעבור תהיה לי. זאת:

לעדה. לְשׁוֹן עֵדוּת שֶׁל נְקֵבָה, כְּמוֹ וְעֵדָה הַמַּצֵּבָה (בראשית ל"א):

כי חפרתי את הבאר. מְרִיבִים הָיוּ עָלֶיהָ רוֹעֵי אֲבִימֶלֶךְ וְאוֹמְרִים אֲנַחְנוּ חָפַרְנוּהָ, אָמְרוּ בֵּינֵיהֶם כָּל מִי שֶׁיִּתְרָאֶה עַל הַבְּאֵר וְיַעֲלוּ הַמַּיִם לִקְרָאתוֹ, שֶׁלּוֹ הִיא, וְעָלוּ לִקְרַאת אַבְרָהָם:

פסוק לג

אשל. רַב וּשְׁמוּאֵל, חַד אָמַר פַּרְדֵּס לְהָבִיא מִמֶּנּוּ פֵּרוֹת לָאוֹרְחִים בַּסְּעוּדָה, וְחַד אָמַר פָּנְדָק לְאַכְסַנְיָא וּבוֹ כָּל מִינֵי פֵּרוֹת. וּמָצִינוּ לְשׁוֹן נְטִיעָה בְּאֹהָלִים, שֶׁנֶּאֱמַר וְיִטַּע אָהֳלֵי אַפַּדְנוֹ (דניאל י"א):

ויקרא שם וגו'. עַל יְדֵי אוֹתוֹ אֵשֶׁל נִקְרָא שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה אֱלוֹהַּ לְכָל הָעוֹלָם, לְאַחַר שֶׁאוֹכְלִים וְשׁוֹתִים אוֹמֵר לָהֶם בָּרְכוּ לְמִי שֶׁאֲכַלְתֶּם מִשֶּׁלּוֹ, סְבוּרִים אַתֶּם שֶׁמִּשֶּׁלִּי אֲכַלְתֶּם? מִשֶּׁל מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם אֲכַלְתֶּם (סוטה י'):

פסוק לד

ימים רבים. מְרֻבִּים עַל שֶׁל חֶבְרוֹן. בְּחֶבְרוֹן עָשָׂה כ"ה שָׁנָה וְכָאן כ"ו, שֶׁהֲרֵי בֶּן ע"ה שָׁנָה הָיָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן, אוֹתָהּ שָׁנָה וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא, שֶׁלֹּא מָצִינוּ קֹדֶם לָכֵן שֶׁנִּתְיַשֵּׁב אֶלָּא שָׁם, שֶׁבְּכָל מְקוֹמוֹתָיו הָיָה כְּאוֹרֵחַ חוֹנֶה וְנוֹסֵעַ וְהוֹלֵךְ, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּעְבֹר אַבְרָם, וַיִּעְתֵּק מִשָּׁם, וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה (בראשית י"ב), וּבְמִצְרַיִם לֹא עָשָׂה אֶלָּא שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים שֶׁהֲרֵי שְׁלָחוֹ פַּרְעֹה מִיָּד, וַיֹּלֶךְ לְמַסָּעָיו עַד וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן (שם י"ג), שָׁם יָשַׁב עַד שֶׁנֶּהֶפְכָה סְדוֹם, מִיָּד וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָהָם מִפְּנֵי בוּשָׁה שֶׁל לוֹט וּבָא לְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, וּבֶן צ"ט שָׁנָה הָיָה, שֶׁהֲרֵי בַּשְּׁלִישִׁי לְמִילָתוֹ בָּאוּ אֶצְלוֹ הַמַּלְאָכִים, הֲרֵי כ"ה שָׁנָה, וְכָאן כְּתִיב יָמִים רַבִּים, מְרֻבִּים עַל הָרִאשׁוֹנִים, וְלֹא בָא הַכָּתוּב לִסְתֹּם אֶלָּא לְפָרֵשׁ, וְאִם הָיוּ מְרֻבִּים עֲלֵיהֶם שְׁתֵּי שָׁנִים אוֹ יוֹתֵר הָיָה מְפָרְשָׁם, וְעַל כָּרְחֵךְ אֵינָם יְתֵרִים יוֹתֵר מִשָּׁנָה, הֲרֵי כ"ו שָׁנָה; מִיָּד יָצָא מִשָּׁם וְחָזַר לְחֶבְרוֹן, וְאוֹתָהּ שָׁנָה קְדָמָה לִפְנֵי עֲקֵדָתוֹ שֶׁל יִצְחָק י"ב שָׁנִים, בְּסֵדֶר עוֹלָם:

פרק כב

פסוק א

אחר הדברים האלה. יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים (סנהדרין פ"ט) אַחַר דְּבָרָיו שֶׁל שָׂטָן, שֶׁהָיָה מְקַטְרֵג וְאוֹמֵר מִכָּל סְעוּדָה שֶׁעָשָׂה אַבְרָהָם לֹא הִקְרִיב לְפָנֶיךָ פַּר אֶחָד אוֹ אַיִל אֶחָד; אָמַר לוֹ כְּלוּם עָשָׂה אֶלָּא בִּשְׁבִיל בְּנוֹ, אִלּוּ הָיִיתִי אוֹמֵר לוֹ זְבַח אוֹתוֹ לְפָנַי לֹא הָיָה מְעַכֵּב; וְי"א אַחַר דְּבָרָיו שֶׁל יִשְׁמָעֵאל, שֶׁהָיָה מִתְפָּאֵר עַל יִצְחָק שֶׁמָּל בֶּן י"ג שָׁנָה וְלֹא מִחָה, אָמַר לוֹ יִצְחָק בְּאֵבֶר א' אַתָּה מְיָרֵאנִי? אִלּוּ אָמַר לִי הַקָּבָ"ה זְבַח עַצְמְךָ לְפָנַי, לֹא הָיִיתִי מְעַכֵּב.

הנני. כְּךָ הִיא עֲנִיָּתָם שֶׁל חֲסִידִים, לְשׁוֹן עֲנָוָה הוּא וּלְשׁוֹן זְמוּן:

פסוק ב

קח נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה, אָמַר לוֹ בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ, עֲמֹד לִי בְּזֶה הַנִּסָּיוֹן, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הָרִאשׁוֹנוֹת לֹא הָיָה בָּהֶן מַמָּשׁ:

את בנך. אָמַר לוֹ שְׁנֵי בָנִים יֵשׁ לִי, אָמַר לוֹ אֶת יְחִידְךָ; אָמַר לוֹ זֶה יָחִיד לְאִמּוֹ וְזֶה יָחִיד לְאִמּוֹ, אָמַר לוֹ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ; אָמַר לוֹ שְׁנֵיהֶם אֲנִי אוֹהֵב, אָמַר לוֹ אֶת יִצְחָק (סנהדרין פ"ט).

וְלָמָּה לֹא גִלָּה לוֹ מִתְּחִלָּה? שֶׁלֹּא לְעַרְבְּבוֹ פִּתְאוֹם וְתָזוּחַ דַּעְתּוֹ עָלָיו וְתִטָּרֵף, וּכְדֵי לְחַבֵּב עָלָיו אֶת הַמִּצְוָה וְלִתֵּן לוֹ שָׂכָר עַל כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר:

ארץ המוריה. יְרוּשָׁלַיִם, וְכֵן בְּדִבְרֵי הַיָּמִים לִבְנוֹת אֶת בֵּית ה' בִּירוּשָׁלַם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה (דברי הימים ב ג'). וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ עַל שֵׁם שֶׁמִּשָּׁם הוֹרָאָה יוֹצְאָה לְיִשְׂרָאֵל. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגְּמוֹ עַל שֵׁם עֲבוֹדַת הַקְּטֹרֶת שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מוֹר נֶרְדְּ וּשְׁאָר בְּשָׂמִים:

והעלהו. לֹא אָמַר לוֹ שְׁחָטֵהוּ, לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה חָפֵץ הַקָּבָ"ה לְשַׁחֲטוֹ אֶלָּא לְהַעֲלוֹתוֹ לָהָר לַעֲשׂוֹתוֹ עוֹלָה, וּמִשֶּׁהֶעֱלָהוּ אָמַר לוֹ הוֹרִידֵהוּ:

אחד ההרים. הַקָּבָ"ה מַתְהֵא הַצַּדִּיקִים וְאַחַר כָּךְ מְגַלֶּה לָהֶם; וְכָל זֶה כְּדֵי לְהַרְבּוֹת שְׂכָרָן, וְכֵן אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ (בראשית י"ב), וְכֵן בְּיוֹנָה וּקְרָא עָלֶיהָ אֶת הַקְּרִיאָה (יונה ג ב):

פסוק ג

וישכם. נִזְדָּרֵז לַמִּצְוָה (פסחים ד'):

ויחבש. הוּא בְּעַצְמוֹ, וְלֹא צִוָּה לְאֶחָד מֵעֲבָדָיו, שֶׁהָאַהֲבָה מְקַלְקֶלֶת הַשּׁוּרָה:

את שני נעריו. יִשְׁמָעֵאל וֶאֱלִיעֶזֶר, שֶׁאֵין אָדָם חָשׁוּב רַשַּׁאי לָצֵאת לַדֶּרֶךְ בְּלֹא ב' אֲנָשִׁים (בראשית רבה), שֶׁאִם יִצְטָרֵךְ הָאֶחָד לִנְקָבָיו וְיִתְרַחֵק, יִהְיֶה הַשֵּׁנִי עִמּוֹ:

ויבקע. תַּרְגּוּם וְצַלַּח, כְּמוֹ וְצָלְחוּ הַיַּרְדֵּן (שמואל ב' י"ט), לְשׁוֹן בְּקִיעָה, פינדר"א בלע"ז:

פסוק ד

ביום השלישי. לָמָּה אַחַר מַלְהַרְאוֹתוֹ מֵיד? כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הֵמָּמוֹ וְעַרְבְּבוֹ פִּתְאוֹם וְטָרַף דַּעְתּוֹ, וְאִלּוּ הָיָה לוֹ שְׁהוּת לְהַמְלִךְ אֶל לִבּוֹ לֹא הָיָה עוֹשֶׂה:

וירא את המקום. רָאָה עָנָן קָשׁוּר עַל הָהָר:

פסוק ה

עד כה. כְּלוֹמַר דֶּרֶךְ מֻעָט לַמָּקוֹם אֲשֶׁר לְפָנֵינוּ. וּמ"אַ אֶרְאֶה הֵיכָן הוּא מַה שֶּׁאָמַר לִי הַמָּקוֹם כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ:

ונשובה. נִתְנַבֵּא שֶׁיָּשׁוּבוּ שְׁנֵיהֶם:

פסוק ו

המאכלת. סַכִּין, עַל שֵׁם שֶׁאוֹכֶלֶת אֶת הַבָּשָׂר, כְּמָה דְתֵימָא וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר (דברים ל"ב), וְשֶׁמַּכְשֶׁרֶת בָּשָׂר לֶאֱכִילָה. דְּ"אַ זֹאת נְקֵבֶת מַאֲכֶלֶת עַל שֵׁם שֶׁיִּשְׂרָאֵל אוֹכְלִים מַתַּן שְׂכָרָהּ:

וילכו שניהם יחדו. אַבְרָהָם שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהוֹלֵךְ לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ הָיָה הוֹלֵךְ בְּרָצוֹן וְשִׂמְחָה כְּיִצְחָק, שֶׁלֹּא הָיָה מַרְגִּישׁ בַּדָּבָר:

פסוק ח

יראה לו השה. כְּלוֹמַר יִרְאֶה וְיִבְחַר לוֹ הַשֶּׂה, וְאִם אֵין שֶׂה, **לעולה בני**. וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵבִין יִצְחָק שֶׁהוּא הוֹלֵךְ לְהִשָּׁחֵט,

וילכו שניהם יחדו. בְּלֵב שָׁוֶה:

פסוק ט

ויעקד. יָדָיו וְרַגְלָיו מֵאֲחוֹרָיו; הַיָּדַיִם וְרַגְלַיִם בְּיַחַד הִיא עֲקִידָה (שבת נ"ד), וְהוּא לְשׁוֹן עֲקֵדִים, שֶׁהָיוּ קַרְסוּלֵיהֶם לְבָנִים, מָקוֹם שֶׁעוֹקְדִין אוֹתָן בּוֹ הָיָה נִכָּר:

פסוק יא

אברהם אברהם. לְשׁוֹן חִבָּה הוּא, שֶׁכּוֹפֵל אֶת שְׁמוֹ:

פסוק יב

אל תשלח. לִשְׁחֹט; אָמַר לוֹ אִם כֵּן לְחִנָּם בָּאתִי לְכָאן, אֶעֱשֶׂה בּוֹ חַבָּלָה וְאוֹצִיא מִמֶּנּוּ מְעַט דָּם, אָמַר לוֹ **אל תעש לו מאומה** – אַל תַּעַשׂ בּוֹ מוּם:

כי עתה ידעתי. אָמַר רַבִּי אַבָּא, אָמַר לוֹ אַבְרָהָם אֲפָרֵשׁ לְפָנֶיךָ אֶת שִׂיחָתִי, אֶתְמוֹל אָמַרְתָּ לִי כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע, וְחָזַרְתָּ וְאָמַרְתָּ קַח נָא אֶת בִּנְךָ, עַכְשָׁו אַתָּה אוֹמֵר אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנַּעַר? אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה, לֹא אַחַלֵּל בְּרִיתִי וּמוֹצָא שְׂפָתַי לֹא אֲשַׁנֶּה (תהילים פ"ט); כְּשֶׁאָמַרְתִּי לְךָ "קַח", מוֹצָא שְׂפָתַי לֹא אֲשַׁנֶּה – לֹא אָמַרְתִּי לְךָ שְׁחָטֵהוּ אֶלָּא הַעֲלֵהוּ, אַסַּקְתֵּיהּ, אַחְתֵּיהּ.

כי עתה ידעתי. מֵעַתָּה יֵשׁ לִי מַה לְּהָשִׁיב לַשָּׂטָן וְלָאֻמּוֹת הַתְּמֵהִים מַה הִיא חִבָּתִי אֶצְלְךָ; יֵשׁ לִי פִּתְחוֹן פֶּה עַכְשָׁו, שֶׁרוֹאִים כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה:

פסוק יג

והנה איל. מוּכָן הָיָה לְכָךְ מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית:

אחר. אַחֲרֵי שֶׁאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ, רָאָהוּ כְּשֶׁהוּא נֶאֱחָז, וְהוּא שֶׁמְּתַרְגְּמִינָן וּזְקַף אַבְרָהָם יַת עֵינוֹהִי בָּתַר אִלֵּין:

בסבך. אִילָן:

בקרניו. שֶׁהָיָה רָץ אֵצֶל אַבְרָהָם, וְהַשָּׂטָן סוֹבְכוֹ וּמְעַרְבְּבוֹ בָּאִילָנוֹת:
תחת בנו. מֵאַחַר שֶׁכָּתוּב וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה, לֹא חָסֵר הַמִּקְרָא כְּלוּם, מַהוּ תַּחַת בְּנוֹ? עַל כָּל עֲבוֹדָה שֶׁעָשָׂה מִמֶּנּוּ הָיָה מִתְפַּלֵּל וְאוֹמֵר יְהִי רָצוֹן שֶׁתְּהֵא זוֹ כְּאִלּוּ הִיא עֲשׂוּיָה בִּבְנִי, כְּאִלּוּ בְּנִי שָׁחוּט, כְּאִלּוּ דָּמוֹ זָרוּק, כְּאִלּוּ הוּא מֻפְשָׁט, כְּאִלּוּ הוּא נִקְטָר וְנַעֲשֶׂה דֶּשֶׁן:

פסוק יד

ה' יראה. פְּשׁוּטוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ, ה' יִבְחַר וְיִרְאֶה לוֹ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה לְהַשְׁרוֹת בּוֹ שְׁכִינָתוֹ וּלְהַקְרִיב כָּאן קָרְבָּנוֹת:
אשר יאמר היום. שֶׁיֹּאמְרוּ לְיָמֵי הַדּוֹרוֹת עָלָיו בְּהַר זֶה יֵרָאֶה הַקָּבָ"ה לְעַמּוֹ:
היום. הַיָּמִים הָעֲתִידִין, כְּמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה שֶׁבְּכָל הַמִּקְרָא, שֶׁכָּל הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים הַקּוֹרְאִים אֶת הַמִּקְרָא הַזֶּה אוֹמְרִים עַד הַיּוֹם הַזֶּה עַל הַיּוֹם שֶׁעוֹמְדִים בּוֹ. וּמ"אַ ה' יִרְאֶה עֲקֵדָה זוֹ לְסִלּוֹחַ לְיִשְׂרָאֵל בְּכָל שָׁנָה וּלְהַצִּילָם מִן הַפֻּרְעָנוּת, כְּדֵי שֶׁיֵּאָמֵר הַיּוֹם הַזֶּה – בְּכָל הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים – בְּהַר ה' יֵרָאֶה אֶפְרוֹ שֶׁל יִצְחָק צָבוּר וְעוֹמֵד לְכַפָּרָה:

פסוק יז

ברך אברכך. אַחַת לְאָב וְאַחַת לַבֵּן:
והרבה ארבה. אַחַת לְאָב וְאַחַת לַבֵּן:

פסוק יט

וישב אברהם בבאר שבע. לֹא יְשִׁיבָה מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי בְּחֶבְרוֹן הָיָה יוֹשֵׁב, י"ב שָׁנִים לִפְנֵי עֲקֵדָתוֹ שֶׁל יִצְחָק יָצָא מִבְּאֵר שֶׁבַע וְהָלַךְ לוֹ לְחֶבְרוֹן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים, מְרֻבִּים מִשֶּׁל חֶבְרוֹן הָרִאשׁוֹנִים, וְהֵם כ"ו שָׁנָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה:

פסוק כ

אחרי הדברים האלה ויגד וגו'. בְּשׁוּבוֹ מֵהַר הַמּוֹרִיָּה הָיָה אַבְרָהָם מְהַרְהֵר וְאוֹמֵר אִלּוּ הָיָה בְּנִי שָׁחוּט כְּבָר, הָיָה הוֹלֵךְ בְּלֹא בָנִים, הָיָה לִי לְהַשִּׁיאוֹ אִשָּׁה מִבְּנוֹת עָנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא, בִּשְׂרוֹ הַקָּבָ"ה שֶׁנּוֹלְדָה רִבְקָה בַּת זוּגוֹ, וְזֶהוּ **הדברים האלה**, הִרְהוּרֵי דְּבָרִים שֶׁהָיוּ עַל יְדֵי עֲקֵדָה:
גם היא. אַף הִיא הִשְׁוָוּת מִשְׁפְּחוֹתֶיהָ לְמִשְׁפְּחוֹת אַבְרָהָם י"ב, מָה אַבְרָהָם י"ב שְׁבָטִים שֶׁיָּצְאוּ מִיַּעֲקֹב, ח' בְּנֵי הַגְּבִירוֹת וד' בְּנֵי שְׁפָחוֹת, אַף אֵלּוּ ח' בְּנֵי גְּבִירוֹת וְד' בְּנֵי פִּילֶגֶשׁ:

פסוק כג

ובתואל ילד את רבקה. כָּל הַיִּחוּסִין הַלָּלוּ לֹא נִכְתְּבוּ אֶלָּא בִּשְׁבִיל פָּסוּק זֶה:

פרק כג

פסוק א

ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לְכָךְ נִכְתַּב שְׁנָה בְּכָל כְּלָל וּכְלָל, לוֹמַר לְךָ שֶׁכָּל אֶחָד נִדְרַשׁ לְעַצְמוֹ, בַּת ק' כְּבַת כ' לְחֵטְא, מַה בַּת כ' לֹא חָטְאָה, שֶׁהֲרֵי אֵינָהּ בַּת עֶנְשִׁין, אַף בַּת ק' בְּלֹא חֵטְא, וּבַת כ' כְּבַת ז' לְיֹפִי:

שני חיי שרה. כֻּלָּן שָׁוִין לְטוֹבָה:

פסוק ב

בקרית ארבע. עַל שֵׁם אַרְבַּע עֲנָקִים שֶׁהָיוּ שָׁם, אֲחִימָן שֵׁשַׁי וְתַלְמַי וַאֲבִיהֶם. דְּ"אַ עַל שֵׁם אַרְבַּע זוּגוֹת שֶׁנִּקְבְּרוּ שָׁם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ, אָדָם וְחַוָּה, אַבְרָהָם וְשָׂרָה, יִצְחָק וְרִבְקָה, יַעֲקֹב וְלֵאָה (בראשית רבה):

ויבא אברהם. מִבְּאֵר שָׁבַע:

לספוד לשרה ולבכתה. וְנִסְמְכָה מִיתַת שָׂרָה לַעֲקֵדַת יִצְחָק לְפִי שֶׁעַל יְדֵי בְּשׂוֹרַת הָעֲקֵדָה, שֶׁנִּזְדַּמֵּן בְּנָהּ לִשְׁחִיטָה וְכִמְעַט שֶׁלֹּא נִשְׁחַט, פָּרְחָה נִשְׁמָתָהּ מִמֶּנָּה וּמֵתָה:

פסוק ד

גר ותושב אנכי עמכם. גֵּר מֵאֶרֶץ אַחֶרֶת וְנִתְיַשַּׁבְתִּי עִמָּכֶם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אִם תִּרְצוּ הֱרִינִי גֵּר, וְאִם לָאו אֶהְיֶה תּוֹשָׁב וְאֶטְלֶנָּה מִן הַדִּין, שֶׁאָמַר לִי הַקָּבָּ"ה לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת:

אחוזת קבר. אֲחֻזַּת קֶרְקַע לְבֵית הַקְּבָרוֹת:

פסוק ו

לא יכלה. לֹא יִמְנַע כְּמוֹ לֹא תִכְלָא רַחֲמֶיךָ (תהילים מ') וּכְמוֹ וַיִּכָּלֵא הַנֶּפֶשׁ (בראשית ח'):

פסוק ח

נפשכם. רְצוֹנְכֶם:

ופגעו לי. לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה כְּמוֹ: אַל תִּפְגְּעִי בִּי (רות א'):

פסוק ט

המכפלה. בַּיִת וַעֲלִיָּה עַל גַּבָּיו. דְּ"אַ שֶׁכְּפוּלָה בְּזוּגוֹת (עירובין נ"ג):

בכסף מלא. שָׁלֵם, כָּל שֶׁוָּזֶהּ; וְכֵן דָּוִד אָמַר לַאֲרַוְנָה בְּכֶסֶף מָלֵא (דברי הימים א כ"א):

פסוק י

ועפרון ישב. כְּתִיב חָסֵר, אוֹתוֹ הַיּוֹם מִנּוּהוּ שׁוֹטֵר עֲלֵיהֶם; מִפְּנֵי חֲשִׁיבוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁהָיָה צָרִיךְ לוֹ, עָלָה לִגְדֻלָּה:

לכל באי שער עירו. שֶׁכֻּלָּן בָּטְלוּ מִמְּלַאכְתָּן וּבָאוּ לִגְמֹל חֶסֶד לְשָׂרָה:

פסוק יא
לא אדני. לֹא תִקְּנָה אוֹתָהּ בְּדָמִים:
נתתי לך. הֲרֵי הוּא כְּמוֹ שֶׁנְּתַתִּיהָ לְךָ:

פסוק יג
אך אם אתה לו שמעני. אַתָּה אוֹמֵר לִי לִשְׁמֹעַ לְךָ וְלִקַּח בְּחִנָּם, אֲנִי אִי אֶפְשִׁי בְּכָךְ:
אך אם אתה לו שמעני. הַלְוַאי וְתִשְׁמָעֵנִי:
נתתי. דני"ש בלע"ז, מוּכָן הוּא אֶצְלִי, וְהַלְוַאי נָתַתִּי לְךָ כְּבָר:

פסוק טו
ביני ובינך. בֵּין שְׁנֵי אוֹהֲבִים כָּמוֹנוּ מַה הִיא חֲשׁוּבָה לִכְלוּם, אֶלָּא הַנַּח אֶת הַמֶּכֶר וְאֶת מֵתְךָ קְבֹר (בראשית רבה):

פסוק טז
וישקל אברהם לעפרן. חָסֵר וָי"ו; לְפִי שֶׁאָמַר הַרְבֵּה, וְאָפְלוּ מְעַט לֹא עָשָׂה (בבא מציעא פ"ז), שֶׁנָּטַל מִמֶּנּוּ שְׁקָלִים גְּדוֹלִים שֶׁהֵן קַנְטָרִין, שֶׁנֶּאֱמַר עֹבֵר לַסֹּחֵר, שֶׁמִּתְקַבְּלִים בְּשֶׁקֶל בְּכָל מָקוֹם (שם ובכורות נ'), וְיֵשׁ מָקוֹם שֶׁשְּׁקָלֶיהָן גְּדוֹלִים, שֶׁהֵן קַנְטָרִין צנטינא"רש בלע"ז:

פסוק יז
ויקם שדה עפרון. תְּקוּמָה הָיְתָה לוֹ, שֶׁיָּצָא מִיַּד הֶדְיוֹט לְיַד מֶלֶךְ; וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ וְכָל הָעֵץ לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה וגו':

פסוק יח
בכל באי שער עירו. בְּקֶרֶב כֻּלָּם וּבְמַעֲמַד כֻּלָּם הִקְנָהוּ לוֹ:

פרק כד

פסוק א
ברך את אברהם בכל. בַּכֹּל עוֹלָה בְּגִימַטְרִיָּא בֵּן, וּמֵאַחַר שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן הָיָה צָרִיךְ לְהַשִּׂיאוֹ אִשָּׁה:

פסוק ב
זקן ביתו. לְפִי שֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד זָקֵן:
תחת ירכי. לְפִי שֶׁהַנִּשְׁבָּע צָרִיךְ שֶׁיִּטֹּל בְּיָדוֹ חֵפֶץ שֶׁל מִצְוָה, כְּגוֹן סֵפֶר תּוֹרָה אוֹ תְּפִלִּין (שבועות ל"ח), וְהַמִּילָה הָיְתָה מִצְוָה רִאשׁוֹנָה לוֹ וּבָאָה לוֹ עַל יְדֵי צַעַר וְהָיְתָה חֲבִיבָה עָלָיו וּנְטָלָהּ:

פסוק ז

ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. וְלֹא אָמַר "וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ", וּלְמַעְלָה אָמַר וְאַשְׁבִּיעֲךָ וגו'? אָמַר לוֹ עַכְשָׁו הוּא אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ, שֶׁהִרְגַּלְתִּיו בְּפִי הַבְּרִיּוֹת, אֲבָל כְּשֶׁלְּקָחַנִי מִבֵּית אָבִי הָיָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אֱלֹהֵי הָאָרֶץ, שֶׁלֹּא הָיוּ בָּאֵי עוֹלָם מַכִּירִים בּוֹ וּשְׁמוֹ לֹא הָיָה רָגִיל בָּאָרֶץ:

מבית אבי. מֵחָרָן:

ומארץ מולדתי. מֵאוּר כַּשְׂדִּים:

ואשר דבר לי. לְצָרְכִי; כְּמוֹ אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלַי (מלכים א' ב'), וְכֵן כָּל לִי וְלוֹ וְלָהֶם הַסְּמוּכִים אֵצֶל דִּבּוּר מְפֹרָשִׁים בִּלְשׁוֹן עַל, וְתַרְגּוּם שֶׁלָּהֶם עָלַי, עָלוֹהִי, עֲלֵיהוֹן, שֶׁאֵין נוֹפֵל אֵצֶל דִּבּוּר לְשׁוֹן לִי וְלוֹ וְלָהֶם, אֶלָּא אֵלַי, אֵלָיו, אֲלֵיהֶם, וְתַרְגּוּם שֶׁלָּהֶם עִמִּי, עִמֵּיהּ, עִמְּהוֹן, אֲבָל אֵצֶל אֲמִירָה נוֹפֵל לְשׁוֹן לִי וְלוֹ וְלָהֶם:

ואשר נשבע לי. בֵּין הַבְּתָרִים:

פסוק ח

ונקית משבועתי וגו'. וְקַח לוֹ אִשָּׁה מִבְּנוֹת עֲנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא:

רק את בני וגו'. רַק מְעוּט הוּא; בְּנִי אֵינוֹ חוֹזֵר, אֲבָל יַעֲקֹב בֶּן בְּנִי סוֹפוֹ לַחֲזוֹר:

פסוק י

מגמלי אדוניו. נִכָּרִין הָיוּ מִשְּׁאָר גְּמַלִּים, שֶׁהָיוּ יוֹצְאִין זְמוּמִין מִפְּנֵי הַגֶּזֶל, שֶׁלֹּא יִרְעוּ בִשְׂדוֹת אֲחֵרִים (בראשית רבה):

וכל טוב אדוניו בידו. שְׁטָר מַתָּנָה כָּתַב לְיִצְחָק עַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ, כְּדֵי שֶׁיִּקְפְּצוּ לִשְׁלֹחַ לוֹ בְּתָם (בראשית רבה):

ארם נהרים. בֵּין שְׁתֵּי נְהָרוֹת יוֹשֶׁבֶת:

פסוק יא

ויברך הגמלים. הִרְבִּיצָם:

פסוק יד

אתה הכחת. רְאוּיָה הִיא לוֹ שֶׁתְּהֵא גּוֹמֶלֶת חֲסָדִים, וּכְדַאי לִכָּנֵס בְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם; וּלְשׁוֹן הַכָּחָתָ בֵּרַרְתָּ, אפרו"ביש"ט בלע"ז:

ובה אדע. לְשׁוֹן תְּחִנָּה, הוֹדַע לִי בָּהּ:

כי עשית חסד. אִם תִּהְיֶה מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ וְהוֹגֶנֶת לוֹ אֵדַע כִּי עָשִׂית חֶסֶד:

פסוק טז

בתולה. מִמְּקוֹם בְּתוּלִים (בראשית רבה):

ואיש לא ידעה. שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּהּ, לְפִי שֶׁבְּנוֹת הַגּוֹיִם הָיוּ מְשַׁמְּרוֹת מְקוֹם בְּתוּלֵיהֶן וּמַפְקִירוֹת עַצְמָן מִמָּקוֹם אַחֵר, הֵעִיד עַל זוֹ שֶׁנִּקְיָה מִכֹּל:

פסוק יז

וירץ העבד לקראתה. לְפִי שֶׁרָאָה שֶׁעָלוּ הַמַּיִם לְקִרְאָתָהּ (בראשית רבה):
הגמיאיני נא. לְשׁוֹן גְּמִיעָה, הומיי"ר בלע"ז:

פסוק יח

ותרד כדה. מֵעַל שִׁכְמָהּ:

פסוק יט

עד אם כלו. הֲרֵי אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר. **אם כלו**. דַּי סְפוּקוֹן, שֶׁזּוֹ הִיא גְּמַר שְׁתִיָּתָן, כְּשֶׁשָּׁתוּ דֵּי סְפוּקָן:

פסוק כ

ותער. לְשׁוֹן נְפִיצָה, וְהַרְבֵּה יֵשׁ בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה הַמְעָרֶה מִכְּלִי אֶל כֶּלִי, וּבַמִּקְרָא יֵשׁ לוֹ דּוֹמֶה אַל תְּעַר נַפְשִׁי (תהילים קמא), אֲשֶׁר הֶעֱרָה לַמָּוֶת נַפְשׁוֹ (ישעיהו נ"ג):
השקת. אֶבֶן חֲלוּלָה שֶׁשּׁוֹתִים בָּהּ הַגְּמַלִּים:

פסוק כא

משתאה. לְשׁוֹן שְׁאִיָּה, כְּמוֹ שְׁאוּ עָרִים, תִּשָּׁאֶה שְׁמָמָה (שם ו'):
משתאה. מִשְׁתּוֹמֵם וּמִתְבַּהֵל עַל שֶׁרָאָה דְּבָרוֹ קָרוֹב לְהַצְלִיחַ, אֲבָל אֵינוֹ יוֹדֵעַ אִם מִמַּשְׁפַּחַת אַבְרָהָם הִיא אִם לָאו. וְאַל תִּתְמַהּ בַּת' שֶׁל מִשְׁתָּאֶה, שֶׁאֵין לְךָ תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ שִׁי"ן וּמְדֻבֶּרֶת בִּלְשׁוֹן מִתְפָּעֵל שֶׁאֵין תְּי"ו מַפְרִידָה בֵּין שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת שֶׁל עִקַּר הַיְסוֹד כְּגוֹן מִשְׁתָּאֶה, מִשְׁתּוֹלֵל מִגְּזֶרֶת שׁוֹלָל, וַיִּשְׁתּוֹמֵם מִגְּזֶרֶת שְׁמָמָה, וְיִשְׁתַּמֵּר חֻקּוֹת עָמְרִי (מיכה ו') מִגְּזֶרֶת וַיִּשְׁמֹר, אַף כָּאן מִשְׁתָּאֶה מִגְּזֶרֶת תִּשָּׁאֶה, וּכְשֵׁם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא לְשׁוֹן מְשׁוֹמֵם בְּאָדָם נִבְהָל וְנֶאֱלָם וּבַעַל מַחֲשָׁבוֹת, כְּמוֹ עַל יוֹמוֹ נָשַׁמּוּ אַחֲרֹנִים (איוב י"ח), שֹׁמּוּ שָׁמַיִם (ירמיהו ב'), אֶשְׁתּוֹמַם כְּשָׁעָה חֲדָא (דניאל ד'), כָּךְ תְּפָרֵשׁ לְשׁוֹן שְׁאִיָּה בְּאָדָם בָּהוּל וּבַעַל מַחֲשָׁבוֹת (וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן שְׁהִיָּה, וְגַבְרָא שָׂהֵי, שׁוֹהֶא וְעוֹמֵד בְּמָקוֹם אֶחָד לִרְאוֹת הַהַצְלִיחַ ה' דַּרְכּוֹ; וְאֵין לְתַרְגֵּם שְׁתֵּי, שֶׁהֲרֵי אֵינוֹ לְשׁוֹן שְׁתִיָּה, שֶׁאֵין אָלֶף נוֹפֶלֶת בִּלְשׁוֹן שְׁתִיָּה):
משתאה לה. מִשְׁתּוֹמֵם עָלֶיהָ, כְּמוֹ אִמְרִי לִי אָחִי הוּא (בראשית כ':י"ג) וּכְמוֹ וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (שם כ"ו):

פסוק כב

בקע. רֶמֶז לְשִׁקְלֵי יִשְׂרָאֵל בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת:
ושני צמידים. רֶמֶז לִשְׁנֵי לוּחוֹת מְצֻמָּדוֹת:

עשרה זהב משקלם. רֶמֶז לַעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁבָּהֶן:

פסוק כג

ויאמר בת מי את. לְאַחַר שֶׁנָּתַן לָהּ שְׂאֵלָה, לְפִי שֶׁהָיָה בָּטוּחַ בְּזְכוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁהִצְלִיחַ הַקָּבָ"ה דַּרְכּוֹ:

ללין. לִינָה אַחַת, לִין שָׁם דָּבָר; וְהֵיא אָמְרָה לָלוּן – כַּמָּה לִינוֹת:

פסוק כד

בת בתואל. הֶשְׁבִּיחַתּוּ עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן:

פסוק כה

מספוא. כָּל מַאֲכַל הַגְּמַלִּים קָרוּי מִסְפּוֹא, כְּגוֹן תֶּבֶן וּשְׂעוֹרִים:

פסוק כז

בדרך. דֶּרֶךְ הַמְּזֻמָּן, דֶּרֶךְ הַיְשָׁר, בְּאוֹתוֹ דֶּרֶךְ שֶׁהָיִיתִי צָרִיךְ, וְכֵן כָּל בֵּי"ת וְלָמֶ"ד וְהֵ"א הַמְשַׁמְּשִׁים בְּרֹאשׁ הַתֵּבָה וּנְקוּדִים בְּפַתָּח, מְדַבְּרִים בְּדָבָר הַפָּשׁוּט שֶׁנִּזְכַּר כְּבָר בְּמָקוֹם אַחֵר, אוֹ שֶׁהוּא מְבֹרָר וְנָכָר בְּאֵיזוֹ הוּא מְדַבֵּר:

פסוק כח

לבית אמה. דֶּרֶךְ הַנָּשִׁים הָיְתָה לִהְיוֹת לָהֶן בַּיִת לֵישֵׁב בּוֹ לְמַלַּאכְתָּן, וְאֵין הַבַּת מַגֶּדֶת אֶלָּא לְאִמָּהּ:

פסוק כט

וירץ. לְמָה רָץ וְעַל מָה רָץ? **ויהי כראות את הנזם**, אָמַר עָשִׁיר הוּא זֶה, וְנָתַן עֵינָיו בַּמָּמוֹן:

פסוק ל

על הגמלים. לְשָׁמְרָן, כְּמוֹ וְהוּא עוֹמֵד עֲלֵיהֶם (בראשית י"ח:ח'), לְשַׁמְּשָׁם:

פסוק לא

פניתי הבית. מֵעֲבוֹדַת אֱלִילִים (בראשית רבה):

פסוק לב

ויפתח. הִתִּיר זְמָם שֶׁלָּהֶם, שֶׁהָיָה סוֹתֵם אֶת פִּיהֶם שֶׁלֹּא יִרְעוּ בַּדֶּרֶךְ בִּשְׂדוֹת אַחֵרִים:

פסוק לג

עד אם דברתי. הֲרֵי אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר וּבִלְשׁוֹן כִּי, כְּמוֹ: עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה (בראשית מ"ט) וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ חֲזַ"ל: כִּי מְשַׁמֵּשׁ בְּד' לְשׁוֹנוֹת, וְהָאֶחָד אִי, וְהוּא אִם:

פסוק לו

ויתן לו את כל אשר לו. שְׁטָר הַמַּתָּנָה הֶרְאָה לָהֶם:

פסוק לז
לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. אִם לֹא תֵּלֵךְ תִּחְלָה אֶל בֵּית אָבִי וְלֹא תֹּאבֶה לָלֶכֶת אַחֲרֶיךָ:

פסוק לט
אלי לא תלך האשה. אֵלַי כְּתִיב, בַּת הָיְתָה לוֹ לֶאֱלִיעֶזֶר, וְהָיָה מְחַזֵּר לִמְצֹא עִלָּה שֶׁיֹּאמַר לוֹ אַבְרָהָם לִפְנוֹת אֵלָיו לְהַשִּׂיאוֹ בִּתּוֹ, אָמַר לוֹ אַבְרָהָם בְּנֵי בָרוּךְ וְאַתָּה אָרוּר וְאֵין אָרוּר מִדַּבֵּק בְּבָרוּךְ:

פסוק מב
ואבא היום. הַיּוֹם יָצָאתִי וְהַיּוֹם בָּאתִי, מִכָּאן שֶׁקִּפְּצָה לוֹ הָאָרֶץ. אָמַר רַבִּי אֶחָא יָפָה שִׂיחָתָן שֶׁל עַבְדֵי אָבוֹת לִפְנֵי הַמָּקוֹם מִתּוֹרָתָן שֶׁל בָּנִים, שֶׁהֲרֵי פָּרָשָׁה שֶׁל אֱלִיעֶזֶר כְּפוּלָה בַּתּוֹרָה וְהָרְבֵּה גּוּפֵי תּוֹרָה לֹא נִתְּנוּ אֶלָּא בִּרְמִיזָה (בראשית רבה):

פסוק מד
גם אתה. גַּם לְרַבּוֹת אֲנָשִׁים שֶׁעִמּוֹ:
הוכיח. בֵּרֵר וְהוֹדִיעַ, וְכֵן כָּל הוֹכָחָה שֶׁבַּמִּקְרָא בֵּרוּר דָּבָר:

פסוק מה
טרם אכלה. טֶרֶם שֶׁאֲנִי מְכַלֶּה, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן הווֶה, פְּעָמִים שֶׁהוּא מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן עָבָר וְיָכוֹל לְכָתֹב טֶרֶם כִּלִּיתִי, וּפְעָמִים שֶׁמְּדַבֵּר בִּלְשׁוֹן עָתִיד, כְּמוֹ כִּי אָמַר אִיּוֹב, הֲרֵי לְשׁוֹן עָבָר, כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב (איוב א'), הֲרֵי לְשׁוֹן עָתִיד, וּפֵרוּשׁ שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן הווֶה, כִּי אוֹמֵר הָיָה אִיּוֹב אוּלַי חָטְאוּ בָנַי וגו', וְהָיָה עוֹשֶׂה כָּךְ:

פסוק מז
ואשאל. **ואשם**. שְׁנָה הַסֵּדֶר, שֶׁהֲרֵי הוּא תְּחִלָּה נָתַן וְאַחַר כָּךְ שָׁאַל, אֶלָּא שֶׁלֹּא יִתְפַּשְׁטוּהוּ בִּדְבָרָיו וְיֹאמְרוּ הַאֵיךְ נָתַתָּ לָהּ וַעֲדַיִן אֵינְךָ יוֹדֵעַ מִי הִיא:

פסוק מט
על ימין. מִבְּנוֹת יִשְׁמָעֵאל:
על שמאל. מִבְּנוֹת לוֹט, שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב לִשְׂמֹאלוֹ שֶׁל אַבְרָהָם:

פסוק נ
ויען לבן ובתואל. רָשָׁע הָיָה, וְקָפַץ לְהָשִׁיב לִפְנֵי אָבִיו:
לא נוכל דבר אליך. לְמָאֵן בַּדָּבָר הַזֶּה לֹא עַל יְדֵי תְּשׁוּבַת דָּבָר רַע וְלֹא עַל יְדֵי תְּשׁוּבַת דָּבָר הָגוּן, וְנִכָּר שֶׁמֵּה' יָצָא הַדָּבָר, לְפִי דְּבָרֶיךָ שֶׁזִּמְּנָהּ לְךָ (בראשית רבה):

פסוק נב
וישתחו ארצה. מִכָּאן שֶׁמּוֹדִים עַל בְּשׂוֹרָה טוֹבָה:

פסוק נג
ומגדנות. לְשׁוֹן מְגָדִים, שֶׁהֵבִיא עִמּוֹ מִינֵי פֵּרוֹת שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

פסוק נד
וילינו. כָּל לִינָה שֶׁבַּמִּקְרָא לִינַת לַיְלָה אֶחָד:

פסוק נה
ויאמר אחיה ואמה. וּבְתוּאֵל הֵיכָן הָיָה? הָיָה רוֹצֶה לְעַכֵּב וּבָא מַלְאָךְ וֶהֱמִיתוֹ:
ימים. שָׁנָה, כְּמוֹ יָמִים תִּהְיֶה גְּאֻלָּתוֹ (ויקרא כ"ה), שֶׁכָּךְ נוֹתְנִין לִבְתוּלָה זְמַן י"ב חֹדֶשׁ לְפָרְנֵס עַצְמָהּ בְּתַכְשִׁיטִים (כתובות נ"ז):
או עשור. י' חֲדָשִׁים; וְאִם תֹּאמַר יָמִים מַמָּשׁ, אֵין דֶּרֶךְ הַמְבַקְּשִׁים לְבַקֵּשׁ דָּבָר מֻעָט, וְאִם לֹא תִּרְצֶה תֵּן לָנוּ מְרֻבֶּה מִזֶּה:

פסוק נז
ונשאלה את פיה. מִכָּאן שֶׁאֵין מַשִּׂיאִין אֶת הָאִשָּׁה אֶלָּא מִדַּעְתָּהּ (בראשית רבה):

פסוק נח
ותאמר אלך. מֵעַצְמִי, וְאַף אִם אֵינְכֶם רוֹצִים:

פסוק ס
את היי לאלפי רבבה. אַתְּ וְזַרְעֵךְ תְּקַבְּלוּ אוֹתָהּ בְּרָכָה שֶׁנֶּאֱמַר לְאַבְרָהָם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲךָ וגו', יְהִי רָצוֹן שֶׁיְּהֵא אוֹתוֹ הַזֶּרַע מִמֵּךְ וְלֹא מֵאִשָּׁה אַחֶרֶת:

פסוק סב
מבוא באר לחי רואי. שֶׁהָלַךְ לְהָבִיא הָגָר לְאַבְרָהָם אָבִיו שֶׁיִּשְׂאֶנָּה (בראשית רבה):
יושב בארץ הנגב. קָרוֹב לְאוֹתוֹ בְּאֵר, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָהָם אַרְצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר (בראשית כ') וְשָׁם הָיָה הַבְּאֵר, שֶׁנֶּאֱמַר הִנֵּה בֵין קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד (שם ט"ז):

פסוק סג
לשוח. לְשׁוֹן תְּפִלָּה (בראשית רבה), כְּמוֹ יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ (תהילים ק"ב):

פסוק סד
ותרא את יצחק. רָאֲתָה אוֹתוֹ הָדוּר וְתוֹהֶא מִפָּנָיו (בראשית רבה):
ותפל. הִשְׁמִיטָה עַצְמָהּ לָאָרֶץ, כְּתַרְגּוּמוֹ וְאִתְרְכִינַת, הִטְּתָה עַצְמָהּ לָאָרֶץ וְלֹא הִגִּיעָה עַד הַקַּרְקַע, כְּמוֹ הַטֵּי נָא כַדֵּךְ, אַרְכִּינִי, וַיֵּט שָׁמַיִם (תהילים י"ח), וְאַרְכִּין, לְשׁוֹן מַטָּה לָאָרֶץ, וְדוֹמֶה לוֹ כִּי יִפֹּל לֹא יוּטָל (תהילים ל"ז), כְּלוֹמַר אִם יִטֶּה לָאָרֶץ לֹא יַגִּיעַ עַד הַקַּרְקַע:

פסוק סה
ותתכס. לְשׁוֹן וַתִּתְפַּעֵל, כְּמוֹ וַתִּתְקַבֵּר וַתִּשְׁבַּר:

פסוק סו
ויספר העבד. גִּלָּה לוֹ נִסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ לוֹ, שֶׁקִּפְּצָה לוֹ הָאָרֶץ וְשֶׁנִּזְדַּמְּנָה לוֹ רִבְקָה בִּתְפִלָּתוֹ (בראשית רבה):

פסוק סז
האהלה שרה אמו. וַיְבִיאֶהָ הָאֹהֱלָה וְנַעֲשֵׂית דֻּגְמַת שָׂרָה אִמּוֹ, כְּלוֹמַר וַהֲרֵי הִיא שָׂרָה אִמּוֹ, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁשָּׂרָה קַיֶּמֶת הָיָה נֵר דָּלוּק מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת וּבְרָכָה מְצוּיָה בָּעִסָּה וְעָנָן קָשׁוּר עַל הָאֹהֶל, וּמְשָׁמַּתָה פָּסְקוּ, וּכְשֶׁבָּאת רִבְקָה חָזְרוּ (בראשית רבה):
אחרי אמו. דֶּרֶךְ אֶרֶץ כָּל זְמַן שֶׁאִמּוֹ שֶׁל אָדָם קַיֶּמֶת, כָּרוּךְ הוּא אֶצְלָהּ; וּמְשָׁמַּתָה, הוּא מִתְנַחֵם בְּאִשְׁתּוֹ:

פרק כה

פסוק א
קטורה. זוֹ הָגָר, וְנִקְרֵאת קְטוּרָה עַל שֵׁם מַעֲשֶׂיהָ כִּקְטֹרֶת (בראשית רבה), וְשֶׁקִּשְׁרָה פִּתְחָהּ, שֶׁלֹּא נִזְדַּוְּגָה לְאָדָם מִיּוֹם שֶׁפֵּרְשָׁה מֵאַבְרָהָם:

פסוק ג
אשורים ולטושים. שֵׁם רָאשֵׁי אֻמּוֹת (בראשית רבה), וְתַרְגּוּם שֶׁל אֲנָקְלוֹס אֵין לִי לְיַשְּׁבוֹ עַל לְשׁוֹן הַמִּקְרָא שֶׁפֵּרֵשׁ לְמַשִּׁירִין, לְשׁוֹן מַחֲנֶה, וְאִם תֹּאמַר שֶׁאֵינוֹ כֵּן מִפְּנֵי הָאָלֶ"ף שֶׁאֵינָהּ יְסוֹדִית, הֲרֵי לָנוּ תֵּבוֹת שֶׁאֵין בְּרֹאשָׁם אָלֶ"ף וְנִתּוֹסְפָה אָלֶ"ף בְּרֹאשָׁם, כְּמוֹ חוֹמַת אֲנָךְ (עמוס ז) שֶׁהוּא מִן נָכֶה רַגְלַיִם, וּכְמוֹ אָסוּךְ שָׁמֶן (מ"ב ד), שֶׁהוּא מִן וְרָחַצְתְּ וָסַכְתְּ:
ולטושם. הֵם בַּעֲלֵי אֹהָלִים הַמִּתְפַּזְּרִים אָנָה וָאָנָה וְנוֹסְעִים אִישׁ בְּאָהֳלֵי אֲבִיהֶם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר וְהֵנָּם נְטֻשִׁים עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ (שמואל א ל') שֶׁכֵּן לָמֶ"ד וְנוּ"ן מִתְחַלְּפוֹת זוֹ בְּזוֹ):

פסוק ה
ויתן אברהם וגו'. אָמַר ר' נְחֶמְיָה בְּרָכָה דִּיאַתִּיקִי, שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה לְאַבְרָהָם וֶהְיֵה בְּרָכָה, הַבְּרָכוֹת מְסוּרוֹת בְּיָדְךָ לְבָרֵךְ אֶת מִי שֶׁתִּרְצֶה, וַאֲבָרָהָם מְסָרָן לְיִצְחָק (בראשית רבה):

פסוק ו
הפילגשים. חָסֵר כְּתִיב, שֶׁלֹּא הָיְתָה אֶלָּא פִּלֶגֶשׁ אַחַת, הִיא הָגָר, הִיא קְטוּרָה (בראשית רבה). נָשִׁים בִּכְתָבָה, פִּילַגְשִׁים בְּלֹא כְתָבָה, כִּדְאָמְרִינַן בְּסַנְהֶדְרִין, בָּנָשִׁים וּפִילַגְשִׁים דָּוִד:

נתן אברהם מתנות. פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ שֵׁם טָמְאָה מָסַר לָהֶם (סנהדרין צ"א). דָּ"אַ מַה שֶּׁנִּתַּן לוֹ עַל אוֹדוֹת שָׂרָה וּשְׁאָר מַתָּנוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ, הַכֹּל נָתַן לָהֶם, שֶׁלֹּא רָצָה לֵהָנוֹת מֵהֶם:

פסוק ז

מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים. בֶּן ק' כְּבֶן ע' וּבֶן ע' כְּבֶן ה' בְּלֹא חֵטְא:

פסוק ט

יצחק וישמעאל. מִכָּאן שֶׁעָשָׂה יִשְׁמָעֵאל תְּשׁוּבָה וְהוֹלִיךְ אֶת יִצְחָק לְפָנָיו, וְהֵיא שֵׁיבָה טוֹבָה שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית רבה):

פסוק יא

ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו'. נֶחֱמוּ תַּנְחוּמֵי אֲבֵלִים. דָּ"אַ אַע"פ שֶׁמָּסַר הַקָּבָ"ה אֶת הַבְּרָכוֹת לְאַבְרָהָם, נִתְיָרֵא לְבָרֵךְ אֶת יִצְחָק מִפְּנֵי שֶׁצָּפָה אֶת עֵשָׂו יוֹצֵא מִמֶּנּוּ, אָמַר יָבֹא בַּעַל הַבְּרָכוֹת וִיבָרֵךְ אֵת אֲשֶׁר יִיטַב בְּעֵינָיו, וּבָא הַקָּבָ"ה וּבֵרְכוֹ (סוטה י"ד):

פסוק יג

בשמותם לתולדותם. סֵדֶר לֵידָתָן זֶה אַחַר זֶה:

פסוק טז

בחצריהם. כְּרָכִים שֶׁאֵין לָהֶם חוֹמָה, וְתִרְגּוּמוֹ בְּפַצְחֵיהוֹן שֶׁהֵם מְפֻצָּחִים, לְשׁוֹן פְּתִיחָה, כְּמוֹ פִּצְחוּ וְרַנְּנוּ (תהילים צ"ח):

פסוק יז

ואלה שני חיי ישמעאל וגו'. אָמַר רַבִּי חִיָּא בַּר אַבָּא לָמָּה נִמְנוּ שְׁנוֹתָיו שֶׁל יִשְׁמָעֵאל, כְּדֵי לְיַחֵס בָּהֶם שְׁנוֹתָיו שֶׁל יַעֲקֹב מִשְּׁנוֹתָיו שֶׁל יִשְׁמָעֵאל, לָמַדְנוּ שֶׁשִּׁמֵּשׁ יַעֲקֹב בְּבֵית עֵבֶר י"ד שָׁנָה כְּשֶׁפֵּרֵשׁ מֵאֲבִיו קֹדֶם שֶׁבָּא אֵצֶל לָבָן, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁפֵּרֵשׁ יַעֲקֹב מֵאֲבִיו מֵת יִשְׁמָעֵאל, שֶׁנֶּאֱמַר וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו אֶל יִשְׁמָעֵאל וגו' (בראשית רבה כ"ה), כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּסוֹף מְגִלָּה נִקְרֵאת:

ויגוע. לֹא נֶאֱמְרָה גְוִיעָה אֶלָּא בְּצַדִּיקִים:

פסוק יח

נפל. שָׁכַן, כְּמוֹ וּמִדְיָן וַעֲמָלֵק וּבְנֵי קֶדֶם נֹפְלִים בָּעֵמֶק (שופטים ז'). כָּאן הוּא אוֹמֵר לְשׁוֹן נְפִילָה, וּלְהַלָּן אוֹמֵר עַל פְּנֵי כָל אֶחָיו יִשְׁכֹּן (בראשית ט"ז:י"ב)? עַד שֶׁלֹּא מֵת אַבְרָהָם יִשְׁכֹּן, מִשֶּׁמֵּת אַבְרָהָם נָפַל:

פסוק יט

ואלה תולדות יצחק. יַעֲקֹב וְעֵשָׂו הָאֲמוּרִים בַּפָּרָשָׁה:

אברהם הוליד את יצחק. עַל יְדֵי שֶׁכָּתַב הַכָּתוּב יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם הֶזְקֵק לוֹמַר אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק; לְפִי שֶׁהָיוּ לֵיצָנֵי הַדּוֹר אוֹמְרִים מֵאֲבִימֶלֶךְ נִתְעַבְּרָה שָׂרָה, שֶׁהֲרֵי כַּמָּה שָׁנִים שָׁהֲתָה עִם אַבְרָהָם וְלֹא נִתְעַבְּרָה הֵימֶנּוּ; מֶה עָשָׂה הַקָּבָ"ה? צָר קְלַסְתֵּר פָּנָיו שֶׁל יִצְחָק דּוֹמֶה לְאַבְרָהָם, וְהֵעִידוּ הַכֹּל אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב כָּאן יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם, שֶׁהֲרֵי עֵדוּת יֵשׁ שֶׁאַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק:

פסוק כ

בן ארבעים שנה. שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁבָּא אַבְרָהָם מֵהַר הַמּוֹרִיָּה נִתְבַּשֵּׂר שֶׁנּוֹלְדָה רִבְקָה, וְיִצְחָק הָיָה בֶּן ל"ז שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי בּוֹ בַּפֶּרֶק מֵתָה שָׂרָה, וּמִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק עַד הָעֲקֵדָה שֶׁמֵּתָה שָׂרָה, ל"ז שָׁנָה הָיוּ – כִּי בַּת צ' הָיְתָה כְּשֶׁנּוֹלַד יִצְחָק, וּבַת קכ"ז כְּשֶׁמֵּתָה – שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה וְגוֹ' הֲרֵי לְיִצְחָק ל"ז שָׁנִים, וּבוֹ בַּפֶּרֶק נוֹלְדָה רִבְקָה; הַמְתִּין לָהּ עַד שֶׁתְּהֵא רְאוּיָה לְבִיאָה ג' שָׁנִים וְנִשְׂאָהּ:

בת בתואל מפדן ארם אחות לבן. וְכִי עֲדַיִן לֹא נִכְתַּב שֶׁהִיא בַּת בְּתוּאֵל וַאֲחוֹת לָבָן וּמִפַּדַּן אֲרָם? אֶלָּא לְהַגִּיד שִׁבְחָהּ, שֶׁהָיְתָה בַּת רָשָׁע וַאֲחוֹת רָשָׁע וּמְקוֹמָהּ אַנְשֵׁי רֶשַׁע וְלֹא לָמְדָה מִמַּעֲשֵׂיהֶם:

מפדן ארם. עַל שֵׁם שֶׁשָּׁנֵי אֲרָם הָיוּ, אֲרָם נַהֲרַיִם וַאֲרָם צוֹבָה, קוֹרֵא אוֹתוֹ פַּדָּן, לְשׁוֹן צֶמֶד בָּקָר, תַּרְגּוּם פַּדָּן תּוֹרִין; וְיֵשׁ פּוֹתְרִין פַּדַּן אֲרָם כְּמוֹ שְׂדֵה אֲרָם, שֶׁבִּלְשׁוֹן יִשְׁמְעֵאל קוֹרִין לְשָׂדֶה פַּדַּן:

פסוק כא

ויעתר. הִרְבָּה וְהִפְצִיר בִּתְפִלָּה:

ויעתר לו. נִתְפַּצֵּר וְנִתְפַּיֵּס וְנִתְפַּתָּה לוֹ. וְאוֹמֵר אֲנִי, כָּל לְשׁוֹן עֶתֶר לְשׁוֹן הַפְצָרָה וְרִבּוּי הוּא, וְכֵן וַעֲתַר עָנָן הַקְטֹרֶת (יחז' ח') – מַרְבִּית עֲלִית הֶעָשָׁן, וְכֵן וְהַעְתַּרְתֶּם עָלַי דִּבְרֵיכֶם (שם ל"ה), וְכֵן וְנַעְתְּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׁוֹנֵא (משלי כ"ז) – דּוֹמוֹת לִמְרֻבּוֹת וְהִנָּם לְמַשָּׂא; אנקרי"שרא בלע"ז:

לנכח אשתו. זֶה עוֹמֵד בְּזָוִית זוֹ וּמִתְפַּלֵּל וְזוֹ עוֹמֶדֶת בְּזָוִית זוֹ וּמִתְפַּלֶּלֶת:

ויעתר לו. לוֹ וְלֹא לָהּ, שֶׁאֵין דּוֹמֶה תְּפִלַּת צַדִּיק בֶּן צַדִּיק לִתְפִלַּת צַדִּיק בֶּן רָשָׁע, לְפִיכָךְ לוֹ וְלֹא לָהּ (יבמות ס"ד):

פסוק כב

ויתרוצצו. עַ"כְּ הַמִּקְרָא הַזֶּה אוֹמֵר דָּרְשֵׁנִי, שֶׁסָּתָם מַה הִיא רְצִיצָה זוֹ וְכָתַב אִם כֵּן לָמָּה זֶּה אָנֹכִי? רַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ לְשׁוֹן רִיצָה; כְּשֶׁהָיְתָה עוֹבֶרֶת עַל פִּתְחֵי תּוֹרָה שֶׁל שֵׁם וְעֵבֶר

יַעֲקֹב רָץ וּמְפַרְכֵּס לָצֵאת, עוֹבֶרֶת עַל פֶּתַח עֲבוֹדַת אֱלִילִים, עֲשָׂו מְפַרְכֵּס לָצֵאת. דָּבָר אַחֵר מִתְרוֹצְצִים זֶה עִם זֶה וּמְרִיבִים בְּנַחֲלַת שְׁנֵי עוֹלָמוֹת.

ותאמר אם כן. גָּדוֹל צַעַר הָעִבּוּר.

למה זה אנכי. מִתְאַוָּה וּמִתְפַּלֶּלֶת עַל הֵרָיוֹן:

ותלך לדרוש. לְבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל שֵׁם:

לדרוש את ה'. שֶׁיַּגִּיד לָהּ מַה תְּהֵא בְּסוֹפָהּ:

פסוק כג

ויאמר ה' לה. עַל יְדֵי שְׁלִיחַ; לְשֵׁם נֶאֱמַר בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְהוּא אָמַר לָהּ (בראשית רבה):

שני גוים בבטנך. גֵּיִם כְּתִיב; אֵלּוּ אַנְטוֹנִינוּס וְרַבִּי, שֶׁלֹּא פָּסְקוּ מֵעַל שֻׁלְחָנָם לֹא צָנוֹן וְלֹא חֲזֶרֶת לֹא בֵּימוֹת הַחַמָּה וְלֹא בֵּימוֹת הַגְּשָׁמִים (עבודה זרה י"א):

ושני לאמים. אֵין לְאֹם אֶלָּא מַלְכוּת:

ממעיך יפרדו. מִן הַמְּעַיִם הֵם נִפְרָדִים זֶה לְרִשְׁעוֹ וְזֶה לְתָמּוֹ:

מלאם יאמץ. לֹא יִשְׁוּוּ בְּגֻדְלָה, כְּשֶׁזֶּה קָם זֶה נוֹפֵל, וְכֵן הוּא אוֹמֵר אִמְלְאָה הֶחֳרָבָה (יחזקאל כ"ו), לֹא נִתְמַלְּאָה צוֹר אֶלָּא מֵחֳרְבָּנָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם:

פסוק כד

וימלאו ימיה. אֲבָל בְּתָמָר כְּתִיב וַיְהִי בְּעֵת לִדְתָּהּ (בראשית ל"ח:כ"ז), שֶׁלֹּא מָלְאוּ יָמֶיהָ, כִּי לְז' חֳדָשִׁים יָלְדָתַם:

והנה תומם. חָסֵר, וּבְתָמָר תְּאוֹמִים מָלֵא, לְפִי שֶׁשְּׁנֵיהֶם צַדִּיקִים; אֲבָל כָּאן אֶחָד צַדִּיק וְאֶחָד רָשָׁע:

פסוק כה

אדמוני. סִימָן הוּא שֶׁיִּהֵא שׁוֹפֵךְ דָּמִים (בראשית רבה):

כלו כאדרת שער. מָלֵא שֵׂעָר כְּטַלִּית שֶׁל צֶמֶר הַמְּלֵאָה שֵׂעָר, פלוקי"דא בלע"ז:

ויקראו שמו עשו. הַכֹּל קָרְאוּ לוֹ כֵן, לְפִי שֶׁהָיָה נַעֲשֶׂה וְנִגְמָר בְּשִׂעָרוֹ כְּבֶן שָׁנִים הַרְבֵּה:

פסוק כו

ואחרי כן יצא אחיו וגו'. שָׁמַעְתִּי מִ"אַ הַדּוֹרְשׁוֹ לְפִי פְּשׁוּטוֹ, בְּדִין הָיָה אוֹחֵז בּוֹ לְיַעֲקֹב, יַעֲקֹב נוֹצַר מִטִּפָּה רִאשׁוֹנָה וְעֵשָׂו מִן הַשְּׁנִיָּה; צֵא וּלְמַד מִשְׁפּוֹפֶרֶת שֶׁפִּיהָ קְצָרָה, תֵּן לָהּ שְׁתֵּי אֲבָנִים זוֹ אַחַר זוֹ – הַנִּכְנֶסֶת רִאשׁוֹנָה תֵּצֵא אַחֲרוֹנָה וְהַנִּכְנֶסֶת אַחֲרוֹנָה תֵּצֵא רִאשׁוֹנָה; נִמְצָא עֵשָׂו הַנּוֹצָר בְּאַחֲרוֹנָה יָצָא רִאשׁוֹן וְיַעֲקֹב שֶׁנּוֹצַר רִאשׁוֹנָה יָצָא אַחֲרוֹן, וְיַעֲקֹב בָּא לְעַכְּבוֹ, שֶׁיִּהֵא רִאשׁוֹן לְלֶדֶת כְּרִאשׁוֹן לִיצִירָה, וְיִפְטֹר אֶת רַחְמָהּ וְיִטֹּל אֶת הַבְּכוֹרָה מִן הַדִּין:

בעקב עשו. סִימָן שֶׁאֵין זֶה מַסְפִּיק לִגְמֹר מַלְכוּתוֹ עַד שֶׁזֶּה עוֹמֵד וְנוֹטְלָהּ הֵימֶנּוּ:

ויקרא שמו יעקב. הַקָּבָ"ה; דְּ"אַ אָבִיו קָרָא לוֹ יַעֲקֹב עַל שֵׁם אֲחִיזַת הָעֲקֵב:
בן ששים שנה. י' שָׁנִים מִשֶּׁנִּשְׁאָהּ עַד שֶׁנַּעֲשֵׂית בַּת י"ג שָׁנָה וּרְאוּיָה לְהֵרָיוֹן, וְי' שָׁנִים הַלָּלוּ צָפָה וְהִמְתִּין לָהּ, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה אָבִיו לְשָׂרָה; כֵּיוָן שֶׁלֹּא נִתְעַבְּרָה, יָדַע שֶׁהִיא עֲקָרָה, וְהִתְפַּלֵּל עָלֶיהָ (יבמות ס"ד), וְשִׁפְחָה לֹא רָצָה לִשָּׂא, לְפִי שֶׁנִּתְקַדֵּשׁ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה לִהְיוֹת עוֹלָה תְּמִימָה:

פסוק כז

ויגדלו ... ויהי עשו. כָּל זְמַן שֶׁהָיוּ קְטַנִּים, לֹא הָיוּ נִכָּרִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם, וְאֵין אָדָם מְדַקְדֵּק בָּהֶם מַה טִּיבָם; כֵּיוָן שֶׁנַּעֲשׂוּ בְנֵי שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, זֶה פֵּרֵשׁ לְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת וְזֶה פֵּרֵשׁ לַעֲ"זָ:
ידע ציד. לָצוּד וּלְרַמּוֹת אֶת אָבִיו בְּפִיו וְשׁוֹאֲלוֹ אַבָּא, הַאֵיךְ מְעַשְּׂרִין אֶת הַמֶּלַח וְאֶת הַתֶּבֶן? כַּסָּבוּר אָבִיו שֶׁהוּא מְדַקְדֵּק בְּמִצְוֹת (תנחומא):
איש שדה. כְּמַשְׁמָעוֹ, אָדָם בָּטֵל וְצוֹדֶה בְקַשְׁתּוֹ חַיּוֹת וְעוֹפוֹת:
תם. אֵינוֹ בָקִי בְּכָל אֵלֶּה, כְּלִבּוֹ כֵּן פִּיו, מִי שֶׁאֵינוֹ חָרִיף לְרַמּוֹת קְרוּי תָּם:
ישב אהלים. אָהֳלוֹ שֶׁל שֵׁם וְאֶהֱלוֹ שֶׁל עֵבֶר:

פסוק כח

בפיו. כְּתַרְגּוּמוֹ בְּפִיו שֶׁל יִצְחָק. וּמִדְרָשׁוֹ בְּפִיו שֶׁל עֵשָׂו, שֶׁהָיָה צָד אוֹתוֹ וּמְרַמֵּהוּ בִּדְבָרָיו:

פסוק כט

ויזד. לְשׁוֹן בִּשּׁוּל, כְּתַרְגּוּמוֹ:
והוא עיף. בִּרְצִיחָה, כְּמָה דְּתֵימָא כִּי עָיְפָה נַפְשִׁי לְהוֹרְגִים (ירמיהו ד') (בראשית רבה):

פסוק ל

הלעיטני. אֶפְתַּח פִּי וּשְׁפֹךְ הַרְבֵּה לְתוֹכָהּ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ אֵין אוֹבְסִין אֶת הַגָּמָל אֶבָל מַלְעִיטִין אוֹתוֹ:
מן האדם האדם. עֲדָשִׁים אֲדֻמּוֹת, וְאוֹתוֹ הַיּוֹם מֵת אַבְרָהָם, שֶׁלֹּא יִרְאֶה אֶת עֵשָׂו בֶּן בְּנוֹ יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה, וְאֵין זוֹ שִׂיבָה טוֹבָה שֶׁהִבְטִיחוֹ הַקָּבָ"ה; לְפִיכָךְ קִצֵּר הַקָּבָ"ה ה' שָׁנִים מִשְּׁנוֹתָיו, שֶׁיִּצְחָק חַי ק"פ שָׁנָה וְזֶה קע"ה, וּבִשֵּׁל יַעֲקֹב עֲדָשִׁים לְהַבְרוֹת אֶת הָאֵבֶל. וְלָמָּה עֲדָשִׁים? שֶׁהוֹמוֹת לְגַלְגַּל, שֶׁהָאֲבֵלוּת גַּלְגַּל הַחוֹזֵר בָּעוֹלָם (וְעוֹד מָה עֲדָשִׁים אֵין לָהֶם פֶּה, כָּךְ הָאֵבֶל אֵין לוֹ פֶּה, שֶׁאָסוּר לְדַבֵּר, וּלְפִיכָךְ הַמְּנָהָג לְהַבְרוֹת הָאֵבֶל בִּתְחִלַּת מַאֲכָלוֹ בֵּיצִים, שֶׁהֵם עֲגֻלִּים וְאֵין לָהֶם פֶּה, כָּךְ אֵבֶל אֵין לוֹ פֶּה, כִּדְאָמְרִינַן בְּמוֹעֵד קָטָן (מועד קטן כא:) אֵבֶל כָּל שִׁלְשָׁה יָמִים הָרִאשׁוֹנִים אֵינוֹ מֵשִׁיב שָׁלוֹם לְכָל אָדָם וְכָ"שׁ שֶׁאֵינוֹ שׁוֹאֵל בַּתְּחִלָּה, מִג' וְעַד ז' מֵשִׁיב וְאֵינוֹ שׁוֹאֵל וְכוּ'; בְּרַשְׁ"י יָשָׁן):

פסוק לא

מכרה כיום. כְּתַרְגּוּמוֹ כְּיוֹם דִּלְהֵן, כַּיּוֹם שֶׁהוּא בָרוּר, כָּךְ מְכֹר לִי מְכִירָה בְרוּרָה:
בכרתך. לְפִי שֶׁהָעֲבוֹדָה בַּבְּכוֹרוֹת, אָמַר יַעֲקֹב אֵין רָשָׁע זֶה כְּדַאי שֶׁיַּקְרִיב לְהַקָּבָּ"ה:

פסוק לב

הנה אנכי הולך למות. (מִתְנוֹדֶדֶת וְהוֹלֶכֶת הִיא הַבְּכוֹרָה שֶׁלֹּא תְהֵא כָּל עֵת הָעֲבוֹדָה בַּבְּכוֹרוֹת, כִּי שֵׁבֶט לֵוִי יִטֹּל אוֹתָהּ, וְעוֹד) אָמַר עֵשָׂו: מַה טִּיבָהּ שֶׁל עֲבוֹדָה זוֹ? אָמַר לוֹ:
כַּמָּה אַזְהָרוֹת וְעֲנָשִׁין וּמִיתוֹת תְּלוּיִין בָּהּ כְּאוֹתָהּ שֶׁשָּׁנִינוּ, אֵלּוּ הֵן שֶׁבְּמִיתָה: שְׁתוּיֵי יַיִן וּפְרוּעֵי רֹאשׁ; אָמַר: אֲנִי הוֹלֵךְ לָמוּת עַל יָדָהּ, אִם כֵּן מַה חֵפֶץ לִי בָּהּ?

פסוק לד

ויבז עשו. הֵעִיד הַכָּתוּב עַל רִשְׁעוֹ שֶׁבִּזָּה עֲבוֹדָתוֹ שֶׁל מָקוֹם:

פרק כו

פסוק ב

אל תרד מצרימה. שֶׁהָיָה דַּעְתּוֹ לָרֶדֶת מִצְרַיְמָה, כְּמוֹ שֶׁיָּרַד אָבִיו בִּימֵי הָרָעָב; אָמַר לוֹ: אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה, שֶׁאַתָּה עוֹלָה תְמִימָה, וְאֵין חוּצָה לָאָרֶץ כְּדַאי לְךָ:

פסוק ג

האל. כְּמוֹ הָאֱלֹה:

פסוק ד

והתברכו בזרעך. אָדָם אוֹמֵר לִבְנוֹ יְהֵא זַרְעֲךָ כְּזַרְעוֹ שֶׁל יִצְחָק, וְכֵן בְּכָל הַמִּקְרָא, וְזֶה אָב לְכֻלָּן בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יְשִׂמְךָ וְגוֹ' (בראשית מ"ח:כ'); וְאַף לְעִנְיַן הַקְּלָלָה מָצִינוּ כֵּן וְהָיְתָה הָאִשָּׁה לְאָלָה (במדבר ה'), שֶׁהַמְקַלֵּל שׂוֹנְאוֹ אוֹמֵר תְּהֵא כְּפִלּוֹנִית, וְכֵן וְהִנַּחְתֶּם שִׁמְכֶם לִשְׁבוּעָה לִבְחִירַי (ישעיהו ס"ה), שֶׁהַנִּשְׁבָּע אוֹמֵר אֱהֵא כְּפִלּוֹנִי אִם עָשִׂיתִי כָּךְ וְכָךְ:

פסוק ה

שמע אברהם בקולי. כְּשֶׁנִּסִּיתִי אוֹתוֹ:
וישמר משמרתי. גְּזֵרוֹת לְהַרְחָקָה עַל הָאַזְהָרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה, כְּגוֹן שְׁנֵיּוֹת לָעֲרָיוֹת וּשְׁבוּת לַשַּׁבָּת (יבמות כ"א):
מצותי. דְּבָרִים שֶׁאִלּוּ לֹא נִכְתְּבוּ רְאוּיִן הֵם לְהִצְטַוּוֹת, כְּגוֹן גָּזֵל וּשְׁפִיכוּת דָּמִים:
חקותי. דְּבָרִים שֶׁיֵּצֶר הָרָע וְאֻמּוֹת הָעוֹלָם מְשִׁיבִין עֲלֵיהֶם, כְּגוֹן אֲכִילַת חֲזִיר וּלְבִישַׁת שַׁעַטְנֵז, שֶׁאֵין טַעַם בַּדָּבָר, אֶלָּא גְּזֵרַת הַמֶּלֶךְ וְחֻקּוֹתָיו עַל עֲבָדָיו:
ותורתי. לְהָבִיא תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי (בראשית רבה):

פסוק ז
לאשתו. עַל אִשְׁתּוֹ, כְּמוֹ אִמְרִי לִי אָחִי הוּא (בראשית כ׳:י״ג):

פסוק ח
כי ארכו. אָמַר, מֵעַתָּה אֵין לִי לְדְאוֹג, מֵאַחַר שֶׁלֹּא אֲנָסוּהָ עַד עַכְשָׁו, וְלֹא נִזְהַר לִהְיוֹת נִשְׁמָר:
וישקף אבימלך וגומר. רָאָהוּ מְשַׂמֵּשׂ מִטָּתוֹ:

פסוק י
אחד העם. הַמְיֻחָד בָּעָם, זֶה הַמֶּלֶךְ:
והבאת עלינו אשם. אִם שָׁכַב כְּבָר, הֵבֵאתָ עָלֵינוּ אָשָׁם:

פסוק יב
בארץ ההוא. אַע"פִּ שֶׁאֵינוֹ חֲשׁוּבָה כְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַצְמָהּ, כְּאֶרֶץ שִׁבְעָה גּוֹיִם (בראשית רבה):
בשנה ההיא. אַע"פִּ שֶׁאֵינָהּ כְּתִקָּנָהּ, שֶׁהָיְתָה שְׁנַת רָעָבוֹן (בראשית רבה):
בארץ ההיא בשנה ההיא. שְׁנֵיהֶם לָמָּה? לוֹמַר, שֶׁהָאָרֶץ קָשָׁה וְהַשָּׁנָה קָשָׁה:
מאה שערים. שֶׁאָמְדוּהָ כַּמָּה רְאוּיָה לַעֲשׂוֹת, וְעָשְׂתָה עַל אַחַת שֶׁאָמְדוּהָ מֵאָה. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ אֹמֶד זֶה לְמַעֲשְׂרוֹת הָיָה:

פסוק יג
כי גדל מאוד. שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים זֶבֶל פִּרְדּוֹתָיו שֶׁל יִצְחָק וְלֹא כַסְפּוֹ וּזְהָבוֹ שֶׁל אֲבִימֶלֶךְ (בראשית רבה):

פסוק יד
ועבדה רבה. פְּעֻלָּה רַבָּה בְּלָשׁוֹן לע"ז אוברי"נא, עֲבוֹדָה מַשְׁמָע עֲבוֹדָה אַחַת; עֲבֻדָּה מַשְׁמָע פְּעֻלָּה רַבָּה:

פסוק טו
סתמום פלשתים. מִפְּנֵי שֶׁאָמְרוּ תַּקָּלָה הֵם לָנוּ מִפְּנֵי הַגְּיָסוֹת הַבָּאוֹת עָלֵינוּ, טַמּוֹנוּן פְּלִשְׁתָּאֵי לְשׁוֹן סְתִימָה, וּבְלָשׁוֹן הַמִּקְרָא מְטַמְטֵם אֶת הַלֵּב:

פסוק יז
בנחל גרר. רָחוֹק מִן הָעִיר:

פסוק יח
וישב ויחפר. הַבְּאֵרוֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ בִּימֵי אַבְרָהָם אָבִיו וּפִלְשְׁתִּים סְתָמוּם, מִקֹּדֶם שֶׁנָּסַע יִצְחָק מִגְּרָר, חָזַר וַחֲפָרָן:

פסוק כ

עשק. עֲרָעוּר:

כי התעשקו עמו. נִתְעַשְּׁקוּ עִמּוֹ עָלֶיהָ בְּמְרִיבָה וְעַרְעוּר:

פסוק כא

שטנה. נושימנ"ט:

פסוק כב

ופרינו בארץ. כְּתַרְגּוּמוֹ וְנֵיפוּשׁ בְּאַרְעָא:

פסוק כו

ואחזת מרעהו. כְּתַרְגּוּמוֹ וְסִיעַת מַרְחֲמוֹהִי, סִיעַת מֵאוֹהֲבָיו. וְיֵשׁ פּוֹתְרִין מֵרֵעֵהוּ מ' מִיסוֹד הַתֵּבָה, כְּמוֹ שְׁלֹשִׁים מֵרֵעִים דְּשִׁמְשׁוֹן, כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה תֵּבַת וַאֲחֻזַּת דְּבוּקָה; אֲבָל אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ לְדַבֵּר עַל הַמַּלְכוּת כֵּן, סִיעַת אוֹהֲבָיו, שֶׁאִם כֵּן, כָּל סִיעַת אוֹהֲבָיו הוֹלִיךְ עִמּוֹ, וְלֹא הָיָה לוֹ אֶלָּא סִיעָה אַחַת שֶׁל אוֹהֲבִים – לָכֵן יֵשׁ לְפָתְרוֹ בַּלָּשׁוֹן הָרִאשׁוֹן; וְאַל תִּתְמַהּ עַל תֵּי"ו שֶׁל אֲחֻזַּת וְאַע"פ שֶׁאֵין תֵּבָה סְמוּכָה, יֵשׁ דֻּגְמָתָהּ בַּמִּקְרָא עֶזְרַת מִצָּר (תהילים ס'), וּשְׂכֶרַת וְלֹא מְיַיִן (ישעיהו נ"א):

אחזת. לְשׁוֹן קְבִיצָה וַאֲגֻדָּה שֶׁנֶּאֱחָזִין יַחַד:

פסוק כח

ראו ראינו. רָאִינוּ בְּאָבִיךָ, רְאִינוּ בָּךְ:

תהי נא אלה בינותינו וגו'. הָאָלָה אֲשֶׁר בֵּינוֹתֵינוּ מִימֵי אָבִיךָ תְּהִי גַּם עַתָּה **בינינו וביניך**:

פסוק כט

לא נגענוך. כְּשֶׁאָמַרְנוּ לֵךְ לְךָ מֵעִמָּנוּ:

אתה. גַּם אַתָּה עֲשֵׂה לָנוּ כְּמוֹ כֵן:

פסוק לג

שבעה. עַל שֵׁם הַבְּרִית:

פסוק לד

בן ארבעים שנה. עֵשָׂו הָיָה נִמְשָׁל לַחֲזִיר, שֶׁנֶּאֱמַר יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר (תהילים פ'), הַחֲזִיר הַזֶּה כְּשֶׁהוּא שׁוֹכֵב, פּוֹשֵׁט טְלָפָיו, לוֹמַר רְאוּ שֶׁאֲנִי טָהוֹר; כָּךְ אֵלּוּ גּוֹזְלִים וְחוֹמְסִים וּמַרְאִים עַצְמָם כְּשֵׁרִים; כָּל מ' שָׁנָה הָיָה עֵשָׂו צָד נָשִׁים מִתַּחַת בַּעֲלֵיהֶן וּמְעַנֶּה אוֹתָם, כְּשֶׁהָיָה בֶּן מ' אָמַר אַבָּא בֶּן מ' שָׁנָה נָשָׂא אִשָּׁה, אַף אֲנִי כֵּן:

פסוק לה

מרת רוח. לְשׁוֹן הַמְרָאוֹת רוּחַ, כְּמוֹ מַמְרִים הֱיִיתֶם, כָּל מַעֲשֵׂיהֶן הָיוּ לְהַכְעִיס וּלְעַצְּבוֹן:

ליצחק ולרבקה. שֶׁהָיוּ עוֹבְדוֹת עָ"ז (בראשית רבה):

פרק כז

פסוק א

ותכהין. בַּעֲשָׁנָן שֶׁל אֵלּוּ. דְּ"אַ כְּשֶׁנֶּעֱקַד עַ"גַ הַמִּזְבֵּחַ וְהָיָה אָבִיו רוֹצֶה לְשַׁחֲטוֹ, בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִפְתְּחוּ הַשָּׁמַיִם וְרָאוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת וְהָיוּ בוֹכִים, וְיָרְדוּ דְּמָעוֹתֵיהֶם וְנָפְלוּ עַל עֵינָיו, לְפִיכָךְ כָּהוּ עֵינָיו. דְּ"אַ כְּדֵי שֶׁיִּטֹּל יַעֲקֹב אֶת הַבְּרָכוֹת:

פסוק ב

לא ידעתי יום מותי. אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אִם מַגִּיעַ אָדָם לְפֶרֶק אֲבוֹתָיו יִדְאַג חֲמֵשׁ שָׁנִים לִפְנֵיהֶן וְחָמֵשׁ לְאַחַר כֵּן; וְיִצְחָק הָיָה בֶּן קכ"ג, אָמַר שָׁמָּא לְפֶרֶק אִמִּי אֲנִי מַגִּיעַ וְהִיא מֵתָה בַּת קכ"ז וַהֲרֵינִי בֶן ה' שָׁנִים סָמוּךְ לְפִרְקָהּ; לְפִיכָךְ **לא ידעתי יום מותי**, שָׁמָּא לְפֶרֶק אִמִּי, שָׁמָּא לְפֶרֶק אַבָּא:

פסוק ג

שא נא. לְשׁוֹן הַשְׂחָזָה, כְּאוֹתָהּ שֶׁשָּׁנִינוּ אֵין מַשְׂחִיזִין אֶת הַסַּכִּין, אֲבָל מַשִּׁיאָהּ עַל גַּבֵּי חֲבָרְתָּהּ (ביצה כ"ח), חַדֵּד סַכִּינְךָ וּשְׁחֹט יָפָה, שֶׁלֹּא תַאֲכִילֵנִי נְבֵלָה (בראשית רבה):

תליך. חַרְבְּךָ שֶׁדָּרָךְ לְתָלוֹתָהּ:

וצודה לי. מִן הַהֶפְקֵר וְלֹא מִן הַגָּזֵל:

פסוק ה

לצוד ציד להביא. מַהוּ לְהָבִיא? אִם לֹא יִמְצָא צַיִד יָבִיא מִן הַגָּזֵל:

פסוק ז

לפני ה'. בְּרִשׁוּתוֹ, שֶׁיִּסְכִּים עַל יָדִי:

פסוק ט

וקח לי. מִשֶּׁלִּי הֵם וְאֵינָם גָּזֵל, שֶׁכָּךְ כָּתַב לָהּ יִצְחָק בִּכְתֻבָּתָהּ לִטֹּל שְׁנֵי גְּדָיֵי עִזִּים בְּכָל יוֹם (בראשית רבה):

שני גדיי עזים. וְכִי שְׁנֵי גְּדָיֵי עִזִּים הָיָה מַאֲכָל שֶׁל יִצְחָק? אֶלָּא הָאֶחָד הִקְרִיב לְפִסְחוֹ וְהָאֶחָד עָשָׂה מַטְעַמִּים; בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר:

כאשר אהב. כִּי טַעַם הַגְּדִי כְּטַעַם הַצְּבִי:

פסוק יא

איש שעיר. בַּעַל שֵׂעָר:

פסוק יב

ימשני. כְּמוֹ מְמַשֵּׁשׁ בַּצְּהֳרַיִם:

פסוק טו

החמדת. הַנְּקִיּוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ דְּכְיָתָא, דְּ"אַ שֶׁחָמַד אוֹתָן מִן נִמְרוֹד:

אשר אתה בבית. וַהֲלֹא כַּמָּה נָשִׁים הָיוּ לוֹ, וְהוּא מַפְקִיד אֵצֶל אִמּוֹ? אֶלָּא שֶׁהָיָה בָּקִי בְּמַעֲשֵׂיהֶן וְחוֹשְׁדָן:

פסוק יט

אנכי עשו בכורך. אָנֹכִי הַמֵּבִיא לְךָ וְעֵשָׂו הוּא בְּכוֹרֶךָ:

עשיתי. כַּמָּה דְּבָרִים כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלַי:

שבה. לְשׁוֹן מֵסֵב עַל הַשֻּׁלְחָן, לְכָךְ מְתֻרְגָּם אִסְתְּחַר:

פסוק כא

גשה נא ואמשך. אָמַר יִצְחָק בְּלִבּוֹ אֵין דֶּרֶךְ עֵשָׂו לִהְיוֹת שָׁם שְׂמֵחִים שָׂגוּר בְּפִיו, וְזֶה אָמַר כִּי הִקְרָה ה' אֱלֹהֶיךָ:

פסוק כב

קול יעקב. שֶׁמְּדַבֵּר בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים קוּם נָא, אֲבָל עֵשָׂו קַנְטוּרְיָא דִּבֵּר יָקֵם אָבִי:

פסוק כד

ויאמר אני. לֹא אָמַר אֲנִי עֵשָׂו אֶלָּא אָנִי:

פסוק כז

וירח וגו'. וַהֲלֹא אֵין רֵיחַ רַע יוֹתֵר מִשֶּׂטַח הָעִזִּים? אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁנִּכְנְסָה עִמּוֹ רֵיחַ גַּן עֵדֶן;

כריח שדה אשר ברכו ה'. שֶׁנָּתַן בּוֹ רֵיחַ טוֹב וְזֶהוּ שְׂדֵה תַּפּוּחִים, כָּךְ דָּרְשׁוּ רַז"ל:

פסוק כח

ויתן לך. יִתֵּן וְיַחֲזֹר וְיִתֵּן (בראשית רבה). וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ מוּסָב לְעִנְיַן הָרִאשׁוֹן: רְאֵה רֵיחַ בְּנִי שֶׁנָּתַן לוֹ הַקָּבָּ"ה כְּרֵיחַ שְׂדֵה וְגוֹ' וְעוֹד יִתֵּן לְךָ מִטַּל הַשָּׁמַיִם וְגוֹ':

מטל השמים. כְּמַשְׁמָעוֹ; וּמִדְרָשֵׁי אַגָּדָה יֵשׁ לְהַרְבֵּה פָּנִים:

האלהים. מַהוּ הָאֱלֹהִים? בַּדִּין; אִם רָאוּי לְךָ יִתֵּן לְךָ וְאִם לָאו לֹא יִתֵּן לְךָ, אֲבָל לְעֵשָׂו אָמַר מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ, בֵּין צַדִּיק בֵּין רָשָׁע יִתֵּן לְךָ; וּמְמֶּנּוּ לָמַד שְׁלֹמֹה, כְּשֶׁעָשָׂה הַבַּיִת סִדֵּר תְּפִלָּתוֹ. יִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא בַּעַל אֱמוּנָה וּמַצְדִּיק עָלָיו אֶת הַדִּין לֹא יִקְרָא עָלֶיךָ תִּגָּר, לְפִיכָךְ וְנָתַתָּ לְאִישׁ בְּכָל דְּרָכָיו אֲשֶׁר תֵּדַע אֶת לְבָבוֹ (מלכים א, ח'), אֲבָל נָכְרִי מְחֻסַּר אֱמָנָה, לְפִיכָךְ אָמַר אַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם, וְעָשִׂיתָ כְּכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא אֵלֶיךָ הַנָּכְרִי (שם), בֵּין רָאוּי בֵּין שֶׁאֵינוֹ רָאוּי תֵּן לוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקְרָא עָלֶיךָ תִּגָּר:

פסוק כט

בני אמך. וְיַעֲקֹב אָמַר לִיהוּדָה בְּנֵי אָבִיךָ, לְפִי שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים מִכַּמָּה אִמָּהוֹת, וְכָאן, שֶׁלֹּא נָשָׂא אֶלָּא אִשָּׁה אַחַת, אוֹמֵר בְּנֵי אִמֶּךָ (בראשית רבה):

ארריך ארור ומברכיך ברוך. וּבְבִלְעָם הוּא אוֹמֵר מְבָרְכֶיךָ בָרוּךְ וְאֹרְרֶיךָ אָרוּר? הַצַּדִּיקִים תְּחִלָּתָם יִסּוּרִים וְסוֹפָן שַׁלְוָה וְאוֹרְרֵיהֶם וּמְצָעֲרֵיהֶם קוֹדְמִים לְמְבָרְכֵיהֶם, לְפִיכָךְ יִצְחָק הַקָּדִים קִלְלַת אוֹרְרִים לְבִרְכַת מְבָרְכִים; הָרְשָׁעִים תְּחִלָּתָן שַׁלְוָה וְסוֹפָן יִסּוּרִין, לְפִיכָךְ בִּלְעָם הַקָּדִים בְּרָכָה לִקְלָלָה (בראשית רבה):

פסוק ל

יצא יצא. זֶה יוֹצֵא וְזֶה בָּא:

פסוק לג

ויחרד. כְּתַרְגּוּמוֹ וּתְוַהּ, לְשׁוֹן תְּמִיהָ. וּמִדְרָשׁוֹ רָאָה גֵּיהִנֹּם פְּתוּחָה מִתַּחְתָּיו:

מי אפוא. לְשׁוֹן לְעַצְמוֹ מְשַׁמֵּשׁ עִם כַּמָּה דְּבָרִים; אֵיפֹה – אַיֵּה פֹּה, מִי הוּא וְאֵיפֹה הוּא הַצָּד צַיִד?

ואכל מכל. מִכָּל טָעָמִים שֶׁבִּקַּשְׁתִּי לְטָעֹם, טָעַמְתִּי בּוֹ (בראשית רבה):

גם ברוך יהיה. שֶׁלֹּא תֹּאמַר אִלּוּלֵי שֶׁרִמָּה יַעֲקֹב לְאָבִיו לֹא נָטַל אֶת הַבְּרָכוֹת, לְכָךְ הִסְכִּים וּבֵרְכוֹ מִדַּעְתּוֹ (בראשית רבה):

פסוק לה

במרמה. בְּחָכְמָה:

פסוק לו

הכי קרא שמו. לְשׁוֹן תֵּמַהּ הוּא, כְּמוֹ הֲכִי אָחִי אַתָּה, שֶׁמָּא לְכָךְ נִקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב עַל שֵׁם סוֹפוֹ שֶׁהוּא עָתִיד לְעָקְבֵנִי? תַּנְחוּמָא. לָמָּה חָרַד יִצְחָק? אָמַר שֶׁמָּא עָוֹן יֵשׁ בִּי שֶׁבֵּרַכְתִּי קָטָן לִפְנֵי גָּדוֹל וְשִׁנִּיתִי סֵדֶר הַיִּחַס, הִתְחִיל עֵשָׂו מְצָעֵק וַיְעָקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם, אָמַר לוֹ אָבִיו מֶה עָשָׂה לְךָ? אָמַר לוֹ אֶת בְּכֹרָתִי לָקָח, אָמַר בְּכָךְ הָיִיתִי מֵצֵר וְחָרַד שֶׁמָּא עָבַרְתִּי עַל שׁוּרַת הַדִּין, עַכְשָׁו לַבְּכוֹר בֵּרַכְתִּי, גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה:

ויעקבני. כְּתַרְגּוּמוֹ וּכְמַנִי – אָרַבְנִי; וְאָרַב – וּכְמַן. וְיֵשׁ מְתַרְגְּמִין וְחַכְּמַנִי, נִתְחַכֵּם לִי:

אצלת. לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה כְּמוֹ וַיָּאצֶל:

פסוק לז

הן גביר. בְּרָכָה זוֹ שְׁבִיעִית הִיא, וְהוּא עוֹשֶׂה אוֹתָהּ רִאשׁוֹנָה? אֶלָּא אָמַר לוֹ מַה תּוֹעֶלֶת לְךָ בַּבְּרָכָה? אִם תִּקְּנָה נְכָסִים, שֶׁלּוֹ הֵם, שֶׁהֲרֵי גְּבִיר שַׂמְתִּיו לָךְ, וּמַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ:

ולכה אפא מה אעשה. אַיֵּה אֵיפֹא אֲבַקֵּשׁ מַה לַּעֲשׂוֹת לְךָ:

פסוק לח
הברכה אחת. הֵ"א זוֹ מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן תְּמִיהָ, כְּמוֹ הַבְּמַחֲנִים? הַשְּׁמֵנָה הִיא? הַכְּמוֹת נָבָל?

פסוק לט
משמני ארץ וגו'. זוֹ אִיטַלְיֵאה שֶׁל יָוָן:

פסוק מ
ועל חרבך. כְּמוֹ בְּחַרְבְּךָ, יֵ֫שׁ עַל בִּמְקוֹם בְּ', כְּמוֹ עֲמַדְתֶּם עַל חַרְבְּכֶם – בְּחַרְבְּכֶם; עַל צִבְאֹתָם – בְּצִבְאֹתָם:
תריד. לְשׁוֹן צַעַר כְּמוֹ אָרִיד בְּשִׂיחִי, כְּלוֹמַר, כְּשֶׁיַּעַבְרוּ יִשְׂרָאֵל עַל הַתּוֹרָה וְיִהְיֶה לְךָ פִּתְחוֹן פֶּה לְהִצְטַעֵר עַל הַבְּרָכוֹת שֶׁנָּטַל, **ופרקת עלו וגומר:**

פסוק מא
יקרבו ימי אבל אבי. כְּמַשְׁמָעוֹ, שֶׁלֹּא אֲצַעֵר אֶת אַבָּא, וּמִדְּרָשֵׁי אַגָּדָה לְכַמָּה פָּנִים יֵ֫שׁ:

פסוק מב
ויגד לרבקה. בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ הֻגַּד לָהּ מַה שֶּׁעָשָׂו מְהַרְהֵר בְּלִבּוֹ:
מתנחם לך. נִחַם עַל הָאַחְוָה לַחֲשֹׁב מַחֲשָׁבָה אַחֶרֶת לְהִתְנַכֵּר לְךָ וּלְהָרְגְךָ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה כְּבָר אַתָּה מֵת בְּעֵינָיו וְשָׂתָה עָלֶיךָ כּוֹס שֶׁל תַּנְחוּמִים. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ לְשׁוֹן תַּנְחוּמִים, מִתְנַחֵם הוּא עַל הַבְּרָכוֹת בַּהֲרִיגָתְךָ:

פסוק מד
אחדים. מֵעָטִים:

פסוק מה
למה אשכל. אֶהְיֶה שַׁכּוּלָה מִשְּׁנֵיכֶם. הַקּוֹבֵר אֶת בָּנָיו קְרוּי שַׁכּוּל, וְכֵן בְּיַעֲקֹב אָמַר כַּאֲשֶׁר שָׁכַלְתִּי שָׁכָלְתִּי:
גם שניכם. אִם יָקוּם עָלֶיךָ וְאַתָּה תַּהַרְגֶנּוּ יַעַמְדוּ בָּנָיו וְיַהַרְגוּךָ; וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ נִזְרְקָה בָּהּ וְנִתְנַבְּאָה שֶׁבְּיוֹם א' יָמוּתוּ, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּפֶרֶק הַמְקַנֵּא לְאִשְׁתּוֹ:

פסוק מו
קצתי בחיי. מָאַסְתִּי בְחַיַּי:

פרק כח

פסוק ב
פדנה. כְּמוֹ לְפַדָּן:

ביתה בתואל. לְבֵית בְּתוּאֵל, כָּל תֵּבָה שֶׁצְּרִיכָה לָמֶ"ד בְּתְחִלָּתָהּ הֵטִיל לָהּ הֵ"א בְּסוֹפָהּ (יבמות י"ג):

פסוק ג

ואל שדי. מִי שֶׁדַּי בְּבִרְכוֹתָיו לַמִּתְבָּרְכִין מִפִּיו, **יברך אותך**:

פסוק ד

את ברכת אברהם. שֶׁאָמַר לוֹ וְאֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ יִהְיוּ אוֹתָן בְּרָכוֹת אֲמוּרוֹת בִּשְׁבִילְךָ – מִמְּךָ יֵצֵא אוֹתוֹ הַגּוֹי וְאוֹתוֹ הַזֶּרַע הַמְבֹרָךְ:

פסוק ה

אם יעקב ועשו. אֵינִי יוֹדֵעַ מַה מְלַמְּדֵנוּ:

פסוק ז

וישמע יעקב. מְחֻבָּר לָעִנְיָן שֶׁל מַעְלָה, וַיַּרְא עֵשָׂו כִּי בֵרַךְ יִצְחָק וְגוֹ' וְכִי שִׁלַּח אוֹתוֹ פַּדֶּנָה אֲרָם, וְכִי שָׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְהָלַךְ פַּדֶּנָה אֲרָם, וְכִי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנַעַן, וְהָלַךְ גַּם הוּא אֶל יִשְׁמָעֵאל:

פסוק ט

אחות נביות. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר בַּת יִשְׁמָעֵאל אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁהִיא אֲחוֹת נְבָיוֹת? אֶלָּא לְמַדְנוּ שֶׁמֵּת יִשְׁמָעֵאל מִשֶּׁיָּעֲדָהּ לְעַשָׂו קֹדֶם נִשּׂוּאֶיהָ וְהִשִּׂיאָהּ נְבָיוֹת אֲחִיהָ, וְלָמַדְנוּ שֶׁהָיָה יַעֲקֹב בְּאוֹתוֹ הַפֶּרֶק בֶּן ס"ג שָׁנִים, שֶׁהֲרֵי יִשְׁמָעֵאל בֶּן ע"ד שָׁנִים הָיָה כְּשֶׁנּוֹלַד יַעֲקֹב, י"ד שָׁנָה הָיָה גָּדוֹל יִשְׁמָעֵאל מִיִּצְחָק, וְיִצְחָק בֶּן ס' שָׁנָה בְּלֶדֶת אוֹתָם הֲרֵי ע"ד, וּשְׁנוֹתָיו הָיוּ קל"ז, שֶׁנֶּאֱמַר וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל וְגוֹ', נִמְצָא יַעֲקֹב כְּשֶׁמֵּת יִשְׁמָעֵאל בֶּן ס"ג שָׁנִים הָיָה, וְלָמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁנִּטְמְנוּ בְּבֵית עֵבֶר י"ד שָׁנָה וְאַחַר כָּךְ הָלַךְ לְחָרָן, שֶׁהֲרֵי לֹא שָׁהָה בְּבֵית לָבָן לִפְנֵי לֵדָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף אֶלָּא י"ד שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר עָבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בִּשְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנֶךָ, וּשְׂכַר הַצֹּאן מִשֶּׁנּוֹלַד יוֹסֵף הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וְגוֹ'; וְיוֹסֵף בֶּן ל' שָׁנָה הָיָה כְּשֶׁמָּלַךְ, וּמִשָּׁם עַד שֶׁיָּרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם ט' שָׁנִים, ז' שֶׁל שָׂבָע וּב' שֶׁל רָעָב, וְיַעֲקֹב אָמַר לְפַרְעֹה יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה – צֵא וַחֲשֹׁב י"ד שֶׁלִּפְנֵי לֵדַת יוֹסֵף וּשְׁלֹשִׁים שֶׁל יוֹסֵף וְתֵשַׁע מִשֶּׁמָּלַךְ עַד שֶׁבָּא יַעֲקֹב, הֲרֵי נ"ג, וּכְשֶׁפָּרַשׁ מֵאָבִיו הָיָה בֶּן ס"ג, הֲרֵי קי"ו, וְהוּא אוֹמֵר שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה, הֲרֵי חֲסֵרִים י"ד שָׁנִים, הָא לְמַדְתָּ שֶׁאַחַר שֶׁקִּבֵּל הַבְּרָכוֹת נִטְמַן בְּבֵית עֵבֶר י"ד שָׁנִים, אֲבָל לֹא נֶעֱנַשׁ בִּזְכוּת הַתּוֹרָה; שֶׁהֲרֵי לֹא פֵּרַשׁ יוֹסֵף מֵאָבִיו אֶלָּא כ"ב שָׁנָה, דְּהַיְנוּ מִי"ז עַד ל"ט, כְּנֶגֶד כ"ב שֶׁפֵּרַשׁ יַעֲקֹב מֵאָבִיו וְלֹא כִּבְּדוֹ, וְהֵם כ' שָׁנִים בְּבֵית לָבָן וּשְׁתֵּי שָׁנִים שֶׁשָּׁהָה בַּדֶּרֶךְ, כִּדְכְתִיב וַיִּבֶן לוֹ בָּיִת וּלְמִקְנֵהוּ עָשָׂה סֻכֹּת, וּפֵר' רַז"ל מִזֶּה הַפָּסוּק שֶׁשָּׁהָה י"ח חֳדָשִׁים בַּדֶּרֶךְ – דְּבֵית הָוֶה בִּימוֹת

הַגְּשָׁמִים וְסֻכַּת הֲווּ בִּימוֹת הַחַמָּה – וּלְחֶשְׁבּוֹן הַפְּסוּקִים שֶׁחִשַּׁבְנוּ לְעֵיל מִשֶּׁפֵּרֵשׁ מֵאָבִיו עַד שֶׁיָּרַד לְמִצְרַיִם שֶׁהָיָה בֶּן ק"ל שָׁנִים, שֶׁשָּׁם אָנוּ מוֹצְאִים עוֹד י"ד שָׁנִים – אֶלָּא וַדַּאי נִטְמַן בְּבֵית עֵבֶר בַּהֲלִיכָתוֹ לְבֵית לָבָן לִלְמֹד תּוֹרָה מִמֶּנּוּ, וּבִשְׁבִיל זְכוּת הַתּוֹרָה לֹא נֶעֱנַשׁ עֲלֵיהֶם וְלֹא פֵּרֵשׁ יוֹסֵף מִמֶּנּוּ אֶלָּא כ"ב שָׁנָה – מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה – עַ"כַּ בְּרַשִׁ"י יָשָׁן:

על נשיו. הוֹסִיף רִשְׁעָה עַל רִשְׁעָתוֹ, שֶׁלֹּא גֵּרֵשׁ אֶת הָרִאשׁוֹנוֹת:

פסוק י

ויצא יעקב. עַל יְדֵי שֶׁבִּשְׁבִיל שָׁרְעוֹת בְּנוֹת כְּנַעַן בְּעֵינֵי יִצְחָק אָבִיו הָלַךְ עֵשָׂו אֶל יִשְׁמָעֵאל, הִפְסִיק הָעִנְיָן בְּפָרָשָׁתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, וּכְתִיב וַיַּרְא עֵשָׂו כִּי בֵּרַךְ וְגוֹ', וּמִשֶּׁגָּמַר חָזַר לָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן:

ויצא. לֹא הָיָה צָרִיךְ לִכְתֹּב אֶלָּא וַיֵּלֶךְ יַעֲקֹב חָרָנָה, וְלָמָּה הִזְכִּיר יְצִיאָתוֹ? אֶלָּא מַגִּיד שֶׁיְּצִיאַת צַדִּיק מִן הַמָּקוֹם עוֹשָׂה רֹשֶׁם, שֶׁבִּזְמַן שֶׁהַצַּדִּיק בָּעִיר, הוּא הוֹדָהּ הוּא זִיוָהּ הוּא הֲדָרָהּ; יָצָא מִשָּׁם, פָּנָה הוֹדָהּ פָּנָה זִיוָהּ פָּנָה הֲדָרָהּ. וְכֵן וַתֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם הָאָמוּר בְּנָעֳמִי וְרוּת (רות א'):

וילך חרנה. יָצָא לְלֶכֶת לְחָרָן:

פסוק יא

ויפגע במקום. לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב בְּאֵיזֶה מָקוֹם אֶלָּא בַּמָּקוֹם – הַנִּזְכָּר בְּמָקוֹם אַחֵר, הוּא הַר הַמּוֹרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחוֹק:

ויפגע. כְּמוֹ וּפָגַע בִּירִיחוֹ וּפָגַע בְּדַבָּשֶׁת (יהושע ט"ז וי"ט) וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ לְשׁוֹן תְּפִלָּה (ברכות כ"ו), כְּמוֹ וְאַל תִּפְגַּע בִּי (ירמיהו ז'), וְלָמַדְנוּ שֶׁתִּקֵּן תְּפִלַּת עַרְבִית. וְשִׁנָּה הַכָּתוּב וְלֹא כָּתַב וַיִּתְפַּלֵּל, לְלַמֶּדְךָ שֶׁקִּפְּצָה לוֹ הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּפֶרֶק גִּיד הַנָּשֶׁה (חולין צ"א):

כי בא השמש. הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וַיָּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ וַיֵּלֶן שָׁם, כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ מַשְׁמַע שֶׁשְּׁקָעָה לוֹ חַמָּה פִּתְאוֹם, שֶׁלֹּא בְּעוֹנָתָהּ, כְּדֵי שֶׁיָּלִין שָׁם:

וישם מראשותיו. עֶשָׂאָן כְּמִין מַרְזֵב סָבִיב לְרֹאשׁוֹ, שֶׁיֵּרָא מִפְּנֵי חַיּוֹת רָעוֹת; הִתְחִילוּ מְרִיבוֹת זוֹ אֶת זוֹ, זֹאת אוֹמֶרֶת עָלַי יָנִיחַ צַדִּיק אֶת רֹאשׁוֹ וְזֹאת אוֹמֶרֶת עָלַי יָנִיחַ; מִיָּד עֲשָׂאָן הַקָּבָ"ה אֶבֶן אַחַת, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׂם מְרַאֲשֹׁתָיו:

וישכב במקום ההוא. לְשׁוֹן מְעוּט; בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שָׁכַב אָבָל י"ד שָׁנִים שֶׁשִּׁמֵּשׁ בְּבֵית עֵבֶר לֹא שָׁכַב בַּלַּיְלָה, שֶׁהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה:

פסוק יב

עולים וירדים. עוֹלִים תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ יוֹרְדִים? מַלְאָכִים שֶׁלְּחוּצָה לָאָרֶץ אֵין יוֹצְאִים חוּצָה לָאָרֶץ, וְעָלוּ לָרָקִיעַ וְיָרְדוּ מַלְאָכֵי חוּצָה לָאָרֶץ לְלַוּוֹתוֹ:

פסוק יג

נצב עליו. לִשְׁמֹרוֹ:

ואלהי יצחק. אַע"פִּ שֶׁלֹּא מָצִינוּ בַּמִּקְרָא שֶׁיִּחֵד הַקָּבָ"ה שְׁמוֹ עַל הַצַּדִּיקִים בְּחַיֵּיהֶם לִכְתֹּב אֱלֹהֵי פְּלוֹנִי, מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר הֵן בְּקְדֻשָׁו לֹא יַאֲמִין (איוב ט"ו), כָּאן יִחֵד שְׁמוֹ עַל יִצְחָק, לְפִי שֶׁכָּהוּ עֵינָיו וְכָלוּא בַּבַּיִת, וְהָרֵי הוּא כְּמֵת וְיֵצֵא הָרַע פָּסַק מִמֶּנּוּ, תַּנְחוּמָא:

שכב עליה. קִפֵּל הַקָּבָ"ה כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תַּחְתָּיו, רָמַז לוֹ שֶׁתִּהֵא נוֹחָה לִכָּבֵשׁ לִבָנָיו כְּדִ' אַמּוֹת שֶׁזֶּה מְקוֹמוֹ שֶׁל אָדָם (חולין שם):

פסוק יד

ופרצת. וְתַחֲזְקִתָּ, כְּמוֹ וְכֵן יִפְרֹץ:

פסוק טו

אנכי עמך. לְפִי שֶׁהָיָה יָרֵא מֵעֲשָׂו וּמִלָּבָן:

עד אשר אם עשיתי. אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כִּי (גיטין צ'):

דברתי לך. לְצָרְכְּךָ וְעָלֶיךָ; מַה שֶּׁהִבְטַחְתִּי לְאַבְרָהָם עַל זַרְעוֹ, לְךָ הִבְטַחְתִּיו וְלֹא לְעַשָּׂו, שֶׁלֹּא אָמַרְתִּי לוֹ כִּי יִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע אֶלָּא כִּי בְיִצְחָק, וְלֹא כָּל יִצְחָק, וְכֵן כָּל לִי וּלְךָ וְלוֹ וְלָהֶם הַסְּמוּכִים אֵצֶל דִּבּוּר מְשַׁמְּשִׁים לְשׁוֹן עַל, וְזֶה יוֹכִיחַ, שֶׁהֲרֵי עִם יַעֲקֹב לֹא דִּבֵּר קֹדֶם לָכֵן:

פסוק טז

ואנכי לא ידעתי. שֶׁאִם יָדַעְתִּי, לֹא יָשַׁנְתִּי בְּמָקוֹם קָדוֹשׁ כָּזֶה:

פסוק יז

כי אם בית אלהים. אָ"רַ אֶלְעָזָר בְּשֵׁם רַבִּי יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא, הַסֵּלָּם הַזֶּה עוֹמֵד בִּבְאֵר שֶׁבַע וְאֶמְצַע שִׁפּוּעוֹ מַגִּיעַ כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁבְּאֵר שֶׁבַע עוֹמֵד בְּדָרוֹמָהּ שֶׁל יְהוּדָה, וִירוּשָׁלַיִם בִּצְפוֹנָהּ, בַּגְּבוּל שֶׁבֵּין יְהוּדָה וּבִנְיָמִין, וּבֵית אֵל הָיָה בַּצָּפוֹן שֶׁל נַחֲלַת בִּנְיָמִין, בַּגְּבוּל שֶׁבֵּין בִּנְיָמִין וּבֵין בְּנֵי יוֹסֵף; נִמְצָא סֻלָּם שֶׁרַגְלָיו בִּבְאֵר שֶׁבַע וְרֹאשׁוֹ בְּבֵית אֵל מַגִּיעַ אֶמְצַע שִׁפּוּעוֹ נֶגֶד יְרוּשָׁלַיִם; וּכְלַפֵּי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָמַר הַקָּבָ"ה צַדִּיק זֶה בָּא לְבֵית מְלוֹנִי וְיִפָּטֵר בְּלֹא לִינָה, וְאָמְרוּ יַעֲקֹב קְרָאָהּ לִירוּשָׁלַיִם בֵּית אֵל וְזוֹ לוּז הִיא וְלֹא יְרוּשָׁלַיִם, וּמֵהֵיכָן לָמְדוּ לוֹמַר כֵּן? אֲנִי אוֹמֵר שֶׁנֶּעֱקַר הַר הַמּוֹרִיָּה וּבָא לְכָאן, וְזוֹ הִיא קְפִיצַת הָאָרֶץ הָאֲמוּרָה בְּשִׁחִיטַת חֻלִּין, שֶׁבָּא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לִקְרָאתוֹ עַד בֵּית אֵל, וְזֶהוּ וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם. וְאִם תֹּאמַר כְּשֶׁעָבַר יַעֲקֹב עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, מַדּוּעַ לֹא עִכְּבוֹ שָׁם? אֵיהוּ לָא יְהַב לְבֵיהּ לְהִתְפַּלֵּל בַּמָּקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתָיו, וּמִן הַשָּׁמַיִם יְעַכְּבוּהוּ? אֵיהוּ עַד חָרָן אָזַל, כִּדְאָמְרִינַן בְּפֶרֶק גִּיד הַנָּשֶׁה; וּקְרָא מוֹכִיחַ וַיֵּלֶךְ חָרָנָה; כִּי מְטָא לְחָרָן אָמַר, אֶפְשָׁר שֶׁעָבַרְתִּי עַל מָקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתַי

וְלֹא הִתְפַּלַּלְתִּי בּוֹ? יְהַב דַּעְתֵּיהּ לְמֶהֱדַר וְחָזַר עַד בֵּית אֵל וְקַפְצָה לוֹ הָאָרֶץ. הַאי בֵּית אֵל לֹא הַסָּמוּךְ לָעַי אֶלָּא לִירוּשָׁלַיִם, וְעַל שֵׁם יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים קְרָאוֹ בֵּית אֵל, וְהוּא הַר הַמּוֹרִיָּה שֶׁהִתְפַּלֵּל בּוֹ אַבְרָהָם, וְהוּא שָׂדֶה שֶׁהִתְפַּלֵּל בּוֹ יִצְחָק, כְּדִכְתִיב לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה; דְּהָכִי אָמְרִינַן בִּפְסָחִים "אֶל הַר ד' וְאֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב" – מַאי שְׁנָא יַעֲקֹב? אֶלָּא לֹא כְּאַבְרָהָם שֶׁקְּרָאוֹ הַר, דִּכְתִיב בְּהַר ד' יֵרָאֶה, וְלֹא כְּיִצְחָק שֶׁקְּרָאוֹ שָׂדֶה, דִּכְתִיב לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה, אֶלָּא כְּיַעֲקֹב שֶׁקְּרָאוֹ בַּיִת (עַ"כַּ פְּרַשׁ"י מְדֻיָּק):

מה נורא. תַּרְגּוּם מַה דְּחִילוּ אַתְרָא הָדֵין, דְּחִילוּ שֵׁם דְּבָר הוּא, כְּמוֹ סוּכְלָתָנוּ וּכְסוּ לְמַלְבֻּשׁ:

וזה שער השמים. מְקוֹם תְּפִלָּה לַעֲלוֹת תְּפִלָּתָם הַשָּׁמַיְמָה. וּמִדְרָשׁוֹ, שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה:

פסוק כ

אם יהיה אלהים עמדי. אִם יִשְׁמֹר לִי הַבְטָחוֹת הַלָּלוּ שֶׁהִבְטִיחַנִי לִהְיוֹת עִמָּדִי, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לִי וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ:

ושמרני. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לִי וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ:

ונתן לי לחם לאכל. כְּמוֹ שֶׁאָמַר כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ, וְהַמְבַקֵּשׁ לֶחֶם הוּא קְרוּי נֶעֱזָב, שֶׁנֶּאֱמַר וְלֹא רָאִיתִי צַדִּיק נֶעֱזָב וְזַרְעוֹ מְבַקֵּשׁ לָחֶם (תהילים ל"ז):

פסוק כא

ושבתי. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לִי וַהֲשִׁבֹתִיךְ אֶל הָאֲדָמָה:

בשלום. שְׁלֵם מִן הַחֵטְא, שֶׁלֹּא אֶלְמַד מִדַּרְכֵי לָבָן:

והיה ה' לי לאלהים. שֶׁיְּחוּל שְׁמוֹ עָלַי מִתְּחִלָּה וְעַד סוֹף, שֶׁלֹּא יִמָּצֵא פְּסוּל בְּזַרְעִי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ; וְהַבְטָחָה זוֹ הִבְטִיחַ לְאַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ (בראשית י"ז:ז'):

פסוק כב

והאבן הזאת. כָּךְ תִּפְרֵשׁ וְי"ו זוֹ שֶׁל וְהָאֶבֶן: אִם תַּעֲשֶׂה לִי אֶת אֵלֶּה, אֲנִי אֶעֱשֶׂה זֹאת:

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה וגו'. כְּתַרְגּוּמוֹ אֱהִי פָּלַח עֲלָהּ קֳדָם ה', וְכֵן עָשָׂה בְּשׁוּבוֹ מִפַּדַּן אֲרָם; כְּשֶׁאָמַר לוֹ קוּם עֲלֵה בֵית אֵל (שם ל"ה י"ד) מַה נֶּאֱמַר שָׁם? וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה וַיַּסֵּךְ עָלֶיהָ נָסֶךְ:

פרק כט

פסוק א

וישא יעקב רגליו. מִשֶּׁנִּתְבַּשֵּׂר בְּשׂוֹרָה טוֹבָה שֶׁהֻבְטַח בִּשְׂמִירָה נָשָׂא לִבּוֹ אֶת רַגְלָיו וְנַעֲשָׂה קַל לְלֶכֶת, כְּדִּ מְפֹרָשׁ בִּבְ"רַ:

פסוק ב

ישקו העדרים. מַשְׁקִים הָרוֹעִים אֶת הָעֲדָרִים, וְהַמִּקְרָא דִּבֵּר בְּלָשׁוֹן קְצָרָה:

פסוק ג

ונאספו. רְגִילִים הָיוּ לְהֵאָסֵף, לְפִי שֶׁהָיְתָה הָאֶבֶן גְּדוֹלָה:

וגללו. וְגוֹלְלִים, וְתַרְגּוּמוֹ וּמְגַנְדְּרִין, כָּל לְשׁוֹן הוֹוֶה מִשְׁתַּנֶּה לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן עָתִיד וּבִלְשׁוֹן עָבָר, לְפִי שֶׁכָּל דָּבָר הַהוֹוֶה תָּמִיד כְּבָר הָיָה וְעָתִיד לִהְיוֹת:

והשיבו. תַּרְגּוּמוֹ וּמְתִיבִין:

פסוק ו

באה עם הצאן. הַטַּעַם בָּאָלֶ"ף וְתַרְגּוּמוֹ אָתְיָא; וְרָחֵל בָּאָה – הַטַּעַם לְמַעְלָה בַּבֵּי"ת וְתַרְגּוּמוֹ אֲתָת; הָרִאשׁוֹן לְשׁוֹן עוֹשֶׂה וְהַשֵּׁנִי לְשׁוֹן עָשְׂתָה:

פסוק ז

הן עוד היום גדול. לְפִי שֶׁרָאָה אוֹתָם רוֹבְצִים, כִּסְּבוּר שֶׁרוֹצִים לֶאֱסֹף הַמִּקְנֶה הַבַּיְתָה וְלֹא יִרְעוּ עוֹד, אָמַר לָהֶן הֵן עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל, כְּלוֹמַר אִם שְׂכִירִים אַתֶּם לֹא שְׂלַמְתֶּם פְּעֻלַּת הַיּוֹם, וְאִם הַבְּהֵמוֹת שֶׁלָּכֶם אַע"פִּ כֵן לֹא עֵת הֵאָסֵף הַמִּקְנֶה וְגוֹ' (בראשית רבה):

פסוק ח

לא נוכל. לְהַשְׁקוֹת, לְפִי שֶׁהָאֶבֶן גְּדוֹלָה:

וגללו. זֶה מְתֻרְגָּם וִינַנְדְּרוּן, לְפִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן עָתִיד:

פסוק י

ויגש יעקב ויגל. כְּמִי שֶׁמַּעֲבִיר אֶת הַפִּקֵּק מֵעַל פִּי צְלוֹחִית; לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁכֹּחוֹ גָּדוֹל (בראשית רבה):

פסוק יא

ויבך. לְפִי שֶׁצָּפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁאֵינוֹ נִכְנָסֶת עִמּוֹ לִקְבוּרָה. דְּ"אַ לְפִי שֶׁבָּא בְּיָדַיִם רֵקָנִיּוֹת; אָמַר, אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אֲבִי אַבָּא הָיוּ בְיָדָיו נְזָמִים וּצְמִידִים וּמַגְדָּנוֹת וַאֲנִי אֵין בְּיָדַי כְּלוּם; לְפִי שֶׁרָדַף אֱלִיפַז בֶּן עֵשָׂו בְּמִצְוַת אָבִיו אַחֲרָיו לְהָרְגוֹ וְהִשִּׂיגוֹ, וּלְפִי שֶׁגָּדַל אֱלִיפַז בְּחֵיקוֹ שֶׁל

יִצְחָק, מָשַׁךְ יָדָיו. אָמַר לוֹ מָה אֶעֱשֶׂה לַצַּוּוּי שֶׁל אַבָּא? אָמַר לוֹ יַעֲקֹב טֹל מַה שֶּׁבְּיָדִי, וְהֶעָנִי חָשׁוּב כַּמֵּת:

פסוק יב

כי אחי אביה הוא. קָרוֹב לְאָבִיהָ, כְּמוֹ אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ. וּמִדָּרְשׁוֹ, אִם לְרַמָּאוּת הוּא בָּא, גַּם אֲנִי אָחִיו בְּרַמָּאוּת, וְאִם אָדָם כָּשֵׁר הוּא, גַּם אֲנִי בֶּן רִבְקָה אֲחוֹתוֹ הַכְּשֵׁרָה:

ותגד לאביה. לְפִי שֶׁאֹמְתָהּ מֵתָה, וְלֹא הָיָה לָהּ לְהַגִּיד אֶלָּא לוֹ (בראשית רבה):

פסוק יג

וירץ לקראתו. כַּסָּבוּר מָמוֹן הוּא טָעוּן, שֶׁהֲרֵי עֶבֶד הַבַּיִת בָּא לְכָאן בַּעֲשָׂרָה גְּמַלִּים טְעוּנִים:

ויחבק. כְּשֶׁלֹּא רָאָה עִמּוֹ כְּלוּם, אָמַר שֶׁמָּא זְהוּבִים הֵבִיא וְהִנָּם בְּחֵיקוֹ:

וינשק לו. אָמַר שֶׁמָּא מַרְגָּלִיּוֹת הֵבִיא וְהֵם בְּפִיו, בְּ"רַ:

ויספר ללבן. שֶׁלֹּא בָּא אֶלָּא מִתּוֹךְ אֹנֶס אָחִיו, וְשֶׁנָּטְלוּ מָמוֹנוֹ מִמֶּנּוּ:

פסוק יד

אך עצמי ובשרי. מֵעַתָּה אֵין לִי לְאַסְפְּךָ הַבַּיְתָה, הוֹאִיל וְאֵין בְּיָדְךָ כְּלוּם, אֶלָּא מִפְּנֵי קוּרְבָה אֲטַפֶּל בְּךָ חֹדֶשׁ יָמִים, וְכֵן עָשָׂה, וְאַף זוֹ לֹא לְחִנָּם, שֶׁהָיָה רוֹעֶה צֹאנוֹ:

פסוק טו

הכי אחי אתה. לְשׁוֹן תֵּמַהּ, וְכִי בִּשְׁבִיל שֶׁאָחִי אַתָּה תַּעַבְדֵנִי חִנָּם:

ועבדתני. כְּמוֹ וְתַעַבְדֵנִי; וְכֵן כָּל תֵּבָה שֶׁהִיא לְשׁוֹן עָבָר הוֹסִיף וָי"ו בְּרֹאשָׁהּ, וְהִיא הוֹפֶכֶת הַתֵּבָה לְהַבָּא:

פסוק יז

רכות. שֶׁהָיְתָה סְבוּרָה לַעֲלוֹת בְּגוֹרָלוֹ שֶׁל עֵשָׂו וּבוֹכָה, שֶׁהָיוּ הַכֹּל אוֹמְרִים שְׁנֵי בָנִים לְרִבְקָה וּשְׁתֵּי בָנוֹת לְלָבָן, הַגְּדוֹלָה לַגָּדוֹל וְהַקְּטַנָּה לַקָּטָן (בבא בתרא קכ"ג):

תאר. הוּא צוּרַת הַפְּרָצוּף, לְשׁוֹן יְתָאֲרֵהוּ בַּשָּׂרֶד: (ישעיהו מ"ד, י"ג), קונ"פאש בלע"ז:

מראה. הוּא זִיו קְלַסְתֵּר:

פסוק יח

אעבדך שבע שנים. הֵם יָמִים אֲחָדִים שֶׁאָמְרָה לוֹ אִמּוֹ וְיִשַּׁבְתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים (בראשית רבה); וְתַדַּע שֶׁכֵּן הוּא, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב וַיִּהְיוּ בְעֵינָיו כְּיָמִים אֲחָדִים (בראשית כ"ט):

ברחל בתך הקטנה. כָּל הַסִּימָנִים הַלָּלוּ לָמָּה? לְפִי שֶׁהוּא יוֹדֵעַ בּוֹ שֶׁהוּא רַמַּאי, אָמַר לוֹ, אֶעֱבָדְךָ בְּרָחֵל, וְשֶׁמָּא תֹּאמַר רָחֵל אֲחֶרֶת מִן הַשּׁוּק, תַּלְמוּד לוֹמַר בִּתְּךָ, וְשֶׁמָּא תֹּאמַר אַחֲלִיף לְלֵאָה שְׁמָהּ וְאֶקְרָא שְׁמָהּ רָחֵל, תַּלְמוּד לוֹמַר הַקְּטַנָּה; וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא הוֹעִיל, שֶׁהֲרֵי רִמָּהוּ:

פסוק כא

מלאו ימי. שֶׁאָמְרָה לִי אִמִּי, וְעוֹד מָלְאוּ יָמַי, שֶׁהֲרֵי אֲנִי בֶּן פ"ד שָׁנָה וְאֵימָתַי אַעֲמִיד י"ב שְׁבָטִים? וְזֶהוּ שֶׁאָמַר וְאָבוֹאָה אֵלֶיהָ, וְהֲלֹא קַל שֶׁבַּקַּלִּים אֵינוֹ אוֹמֵר כֵּן? אֶלָּא לְהוֹלִיד תּוֹלְדוֹת אָמַר כֵּן:

פסוק כה

ויהי בבקר והנה היא לאה. אֲבָל בַּלַּיְלָה לֹא הָיְתָה לֵאָה, לְפִי שֶׁמָּסַר יַעֲקֹב סִימָנִים לְרָחֵל, וּכְשֶׁרָאֲתָה רָחֵל שֶׁמַּכְנִיסִין לוֹ לֵאָה אָמְרָה: עַכְשָׁו תִּכָּלֵם אֲחוֹתִי, עָמְדָה וּמָסְרָה לָהּ אוֹתָן סִימָנִים (מגילה י"ג):

פסוק כז

מלא שבע זאת. דְּבוּק הוּא, שֶׁהֲרֵי נָקוּד בַּחֲטָף, שְׁבוּעַ שֶׁל זֹאת, וְהֵן שִׁבְעַת יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה, בְּתַלְמוּד יְרוּשׁ' בְּמוֹעֵד קָטָן (וְאֵ"א לוֹמַר שְׁבוּעַ מַמָּשׁ, שֶׁאִם כֵּן הָיָה צָרִיךְ לְהַנְקֵד בְּפַתָּח הַשִּׁי"ן; וְעוֹד שֶׁשְּׁבוּעַ לְשׁוֹן זָכָר, כְּדִכְתִיב שִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת תִּסְפָּר לָךְ, לְפִיכָךְ אֵין מַשְׁמַע שְׁבוּעַ אֶלָּא שִׁבְעָה, שטיי"נא בְּלַעַז):

ונתנה לך. לְשׁוֹן רַבִּים, כְּמוֹ נֵרְדָה וְנָבְלָה וְנִשְׁרְפָה (בראשית י"א), אַף זֶה לְשׁוֹן וְנִתֵּן:

גם את זאת. מִיָּד לְאַחַר שִׁבְעַת יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה, וְתַעֲבֹד לְאַחַר נִשּׂוּאֶיהָ:

פסוק ל

עוד שבע שנים אחרות. אֲחֵרוֹת הַקִּישָׁן לָרִאשׁוֹנוֹת, מָה רִאשׁוֹנוֹת בֶּאֱמוּנָה אַף הָאַחֲרוֹנוֹת בֶּאֱמוּנָה, וְאַע"פ שֶׁבְּרַמָּאוּת בָּא עָלָיו (בראשית רבה):

פסוק לב

(**ותקרא שמו ראובן** רַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ, אָמְרָה רְאוּ מַה בֵּין בְּנֵי לְבֶן חָמִי שֶׁמָּכַר הַבְּכוֹרָה לְיַעֲקֹב, וְזֶה לֹא מָכְרָהּ לְיוֹסֵף וְלֹא עִרְעֵר עָלָיו, וְלֹא עוֹד שֶׁלֹּא עִרְעֵר עָלָיו אֶלָּא שֶׁבִּקֵּשׁ לְהוֹצִיאוֹ מִן הַבּוֹר) (ברכות ז'):

פסוק לד

הפעם ילוה אישי. לְפִי שֶׁהָאֲמָהוֹת נְבִיאוֹת הָיוּ, וְיוֹדְעוֹת שֶׁי"ב שְׁבָטִים יוֹצְאִים מִיַּעֲקֹב וְד' נָשִׁים יִשָּׂא, אָמְרָה, מֵעַתָּה אֵין לוֹ פִּתְחוֹן פֶּה עָלַי, שֶׁהֲרֵי נָטַלְתִּי כָּל חֶלְקִי בַּבָּנִים (ברבות ס'):

על כן. כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ עַל כֵּן מְרֻבֶּה בְּאֶכְלוֹסִין, חוּץ מִלֵּוִי שֶׁהָאָרוֹן הָיָה מְכַלֶּה בָּהֶם:

קרא שמו לוי. בְּכֻלָּם כְּתִיב וַתִּקְרָא, וְזֶה כָּתַב בּוֹ קָרָא, וַיֵּשׁ מִ"אַ בְּאֵלֶּה הַדְּבָרִים רַבָּה שֶׁשָּׁלַח הַקָּבָ"ה גַּבְרִיאֵל וֶהֱבִיאוֹ לְפָנָיו וְקָרָא לוֹ שֵׁם זֶה, וְנָתַן לוֹ כ"ד מַתָּנוֹת כְּהֻנָּה, וְעַל שֵׁם שֶׁלִּוָּהוּ בְּמַתָּנוֹת קָרָאוֹ לֵוִי:

פסוק לה
הפעם אודה. שֶׁנָּטַלְתִּי יוֹתֵר מֵחֶלְקִי, מֵעַתָּה יֵשׁ לִי לְהוֹדוֹת:

פרק ל

פסוק א
ותקנא רחל באחותה. קִנְאָה בְּמַעֲשֶׂיהָ הַטּוֹבִים, אָמְרָה אִלּוּלֵי שֶׁצָּדְקָה מִמֶּנִּי לֹא זָכְתָה לִבָנִים (בראשית רבה):
הבה לי. וְכִי כָּךְ עֹשָׂה אָבִיךְ לְאִמֵּךְ? וְהֲלֹא הִתְפַּלֵּל עָלֶיהָ:
מתה אנכי. מִכָּאן לְמִי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים שֶׁחֲשׁוּב כַּמֵּת (בראשית רבה):

פסוק ב
התחת. וְכִי בִּמְקוֹמוֹ אָנִי?
אשר מנע ממך. אַתְּ אוֹמֶרֶת שֶׁאֲעֲשֶׂה כְאַבָּא, אֲנִי אֵינִי כְּאַבָּא, אַבָּא לֹא הָיוּ לוֹ בָּנִים, אֲנִי יֵשׁ לִי בָּנִים; מִמֵּךְ מָנַע וְלֹא מִמֶּנִּי:

פסוק ג
על ברכי. כְּתַרְגּוּמוֹ וַאֲנָא אֲרַבֵּי:
ואבנה גם אנכי. מַהוּ גַּם? אָמְרָה לוֹ זְקֵנְךָ אַבְרָהָם הָיוּ לוֹ בָּנִים מֵהָגָר וְחָגַר מָתְנָיו כְּגֶבֶד שָׂרָה, אָמַר לָהּ זְקֵנְתִּי הִכְנִיסָה צָרָתָהּ לְבֵיתָהּ, אָמְרָה לוֹ אִם הַדָּבָר הַזֶּה מְעַכֵּב, הִנֵּה אֲמָתִי:
ואבנה גם אנכי. כְּשָׂרָה:

פסוק ו
דנני אלהים. דָּנַנִי וְחִיְּבַנִי וְזִכַּנִי (בראשית רבה):

פסוק ח
נפתולי אלהים. מְנַחֵם בֶּן סָרוּק פֵּרְשׁוֹ בְּמַחְבֶּרֶת צְמִיד פְּתִיל, חִבּוּרִים מֵאֵת הַמָּקוֹם נִתְחַבַּרְתִּי עִם אֲחוֹתִי לִזְכוֹת לְבָנִים. וַאֲנִי מְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל (דברים ל"ב) – נִתְעַקַּשְׁתִּי וְהִפְצַרְתִּי פְּצִירוֹת וְנִפְתּוּלִים הַרְבֵּה לַמָּקוֹם, לִהְיוֹת שָׁוָה לַאֲחוֹתִי:
גם יכלתי. הִסְכִּים עַל יָדִי; וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן תְּפִלָּה, כְּמוֹ נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נִתְפַּלְתִּי בַּקָּשׁוֹת הַחֲבִיבוֹת לְפָנָיו; נִתְקַבַּלְתִּי, וְנֶעֱתַרְתִּי כַּאֲחוֹתִי:
נפתלתי. נִתְקַבְּלָה תְּפִלָּתִי, וּמִ"א יֵשׁ רַבִּים בִּלְשׁוֹן נוֹטָרִיקוֹן:

פסוק י

ותלד זלפה. בְּכָלָן נֶאֱמַר הֵרָיוֹן חוּץ מִזִּלְפָּה, לְפִי שֶׁהָיְתָה בַּחוּרָה מִכֻּלָּן וְתִינֹקֶת בְּשָׁנִים וְאֵין הֵרָיוֹן נִכָּר בָּהּ; וּכְדֵי לְרַמּוֹת לְיַעֲקֹב, נִתָּנָה לָבָן לְלֵאָה, שֶׁלֹּא יָבִין שֶׁמַּכְנִיסִין לוֹ אֶת לֵאָה, שֶׁכָּךְ מִנְהָג לִתֵּן שִׁפְחָה הַגְּדוֹלָה לַגְּדוֹלָה וּקְטַנָּה לַקְּטַנָּה:

פסוק יא

בא גד. בָּא מַזָּל טוֹב, כְּמוֹ גַּד גַּדִּי וְסָנוּק לָא (שבת ס"ז), וְדוֹמֶה לוֹ הַעֹרְכִים לַגַּד שֻׁלְחָן (ישעיהו ס"ה), וּמ"אַ שֶׁנּוֹלַד מָהוּל, כְּמוֹ גּוּדוּ אִילָנָא (דניאל ד'), וְלֹא יָדַעְתִּי עַל מָה נִכְתְּבָה תֵּבָה אַחַת; דְּ"אַ לְמָה נִקְרֵאת תֵּבָה אַחַת בָּגָד, כְּמוֹ בָּגַדְתָּ בִּי, כְּשֶׁבָּאתָ אֶל שִׁפְחָתִי, כְּאִישׁ שֶׁבָּגַד בְּאִשָּׁת נְעוּרִים:

פסוק יד

בימי קציר חטים. לְהַגִּיד שִׁבְחָן שֶׁל שִׁבָטִים; שְׁעַת הַקָּצִיר הָיָה וְלֹא פָּשַׁט יָדוֹ בַּגָּזֵל לְהָבִיא חִטִּים וּשְׂעוֹרִים, אֶלָּא דְּבַר הַהֶפְקֵר, שֶׁאֵין אָדָם מַקְפִּיד בּוֹ:

דודאים. סִיגְלִי, עֵשֶׂב הוּא (סנהדרין צ"ט), וּבִלְשׁוֹן יִשְׁמָעֵאל יַסְמִי"ן:

פסוק טו

ולקחת גם את דודאי בני. בִּתְמִיהָ, וְלַעֲשׂוֹת עוֹד זֹאת לִקַּח גַּם אֶת דּוּדָאֵי בְּנִי; וְתַרְגּוּמוֹ וּלְמֵיסַב:

לכן ישכב עמך הלילה. שֶׁלִּי הָיְתָה שְׁכִיבַת לַיְלָה זוֹ, וַאֲנִי נוֹתְנָה לָךְ תַּחַת דּוּדָאֵי בְּנֵךְ, וּלְפִי שֶׁזִּלְזְלָה בְּמִשְׁכַּב הַצַּדִּיק לֹא זָכְתָה לְהִקָּבֵר עִמּוֹ (נדה ל"א):

פסוק טז

שכר שכרתיך. נָתַתִּי לְרָחֵל שְׂכָרָהּ:

בלילה הוא. הַקָּבָ"ה סִיְּעוֹ, שֶׁיָּצָא מִשָּׁם יִשָּׁשכָר (בראשית רבה):

פסוק יז

וישמע אלהים אל לאה. שֶׁהָיְתָה מִתְאַוָּה וּמְחַזֶּרֶת לְהַרְבּוֹת שִׁבָטִים:

פסוק כ

זבד טוב. כְּתַרְגּוּמוֹ:

יזבלני. לְ' בֵּית זְבֶל (מלכים א ח' י"ג), הירברי"א בְּלַעַז, בֵּית מָדוֹר, מֵעַתָּה לֹא תְהֵא עִקָּר דִּירָתוֹ אֶלָּא עִמִּי שֶׁיֵּשׁ לִי בָּנִים כְּנֶגֶד כָּל נָשָׁיו:

פסוק כא

דינה. פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁדָּנָה לְאָה דִּין בְּעַצְמָהּ, אִם זֶה זָכָר לֹא תְהֵא רָחֵל אֲחוֹתִי כְּאַחַת הַשִּׁפָחוֹת, וְהִתְפַּלְּלָה עָלָיו וְנֶהְפַּךְ לְנֵקֵבָה (ברכות ס'):

פסוק כב

ויזכור אלהים את רחל. זָכַר לָהּ שֶׁמִּסְרָה סִימָנֶיהָ לַאֲחוֹתָהּ וְשֶׁהִיְתָה מְצֻרָה שֶׁמָּא תַּעֲלֶה בְּגוֹרָלוֹ שֶׁל עֵשָׂו, שֶׁמָּא יִגְרָשֶׁנָּה יַעֲקֹב לְפִי שֶׁאֵין לָהּ בָּנִים, וְאַף עֵשָׂו הָרָשָׁע כָּךְ עָלָה בְּלִבּוֹ כְּשֶׁשָּׁמַע שֶׁאֵין לָהּ בָּנִים; הוּא שֶׁיִּסֵּד הַפַּיִט הָאַדְמוֹן כְּבָט שֶׁלֹּא חָלָה, צָבָה לְקַחְתָּהּ לוֹ וְנִתְבָּהֲלָה:

פסוק כג

אסף. הִכְנִיסָהּ בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא תֵּרָאֶה, וְכֵן אֶסֹּף חֶרְפָּתֵנוּ (ישעיהו ד'), וְלֹא יֵאָסֵף הַבַּיִתָה (שמות ט'), אָסְפוּ נָגְהָם (יואל ד'), וִירֵחֵךְ לֹא יֵאָסֵף (ישעיהו ס') – לֹא יִטָּמֵן:

חרפתי. שֶׁהָיִיתִי לְחֶרְפָּה שֶׁאֲנִי עֲקָרָה וְהָיוּ אוֹמְרִים עָלַי שֶׁאֶעֱלֶה לְחֶלְקוֹ שֶׁל עֵשָׂו הָרָשָׁע. וְאַגָּדָה: כָּל זְמַן שֶׁאֵין לָאִשָּׁה בֵּן, אֵין לָהּ בְּמִי לְתְלוֹת סִרְחוֹנָהּ, מְשֻׁיֶּשֶׁת לָהּ בֵּן תּוֹלָה בּוֹ: מִי שִׁבֵּר כְּלִי זֶה? בִּנְךָ. מִי אָכַל תְּאֵנִים אֵלּוּ? בִּנְךָ:

פסוק כד

יסף ה' לי בן אחר. יוֹדַעַת הָיְתָה בִּנְבוּאָה שֶׁאֵין יַעֲקֹב עָתִיד לְהַעֲמִיד אֶלָּא שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים, אָמְרָה יְהִי רָצוֹן שֶׁאוֹתוֹ שֶׁהוּא עָתִיד לְהַעֲמִיד יְהֵא מִמֶּנִּי, לְכָךְ לֹא נִתְפַּלְּלָה אֶלָּא עַל בֵּן אַחֵר:

פסוק כה

כאשר ילדה רחל את יוסף. מִשֶּׁנּוֹלַד שִׂטְנוֹ שֶׁל עֵשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ (עובדיה א'), אֵשׁ בְּלֹא לֶהָבָה אֵינוֹ שׁוֹלֵט לְמֵרָחוֹק, מִשֶּׁנּוֹלַד יוֹסֵף בָּטַח יַעֲקֹב בְּהַקָּבָ"ה וְרָצָה לָשׁוּב:

פסוק כו

תנה את נשי וגו'. אֵינִי רוֹצָה לָצֵאת כִּי אִם בִּרְשׁוּת:

פסוק כז

נחשתי. מְנַחֵשׁ הָיָה, נִסִּיתִי בְּנִחוּשׁ שֶׁלִּי שֶׁעַל יָדְךָ בָּאָה לִי בְּרָכָה; כְּשֶׁבָּאתָ לְכָאן לֹא הָיוּ לִי בָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן (בראשית כ"ט:ו'), אֶפְשַׁר יֵשׁ לוֹ בָּנִים וְהוּא שׁוֹלֵחַ בִּתּוֹ אֵצֶל הָרוֹעִים? עַכְשָׁיו הָיוּ לוֹ בָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּשְׁמַע אֶת דִּבְרֵי בְנֵי לָבָן (שם ל"א):

פסוק כח

נקבה. כְּתַרְגּוּמוֹ פָּרֵשׁ אַגְרָךְ:

פסוק כט

ואת אשר היה מקנך אתי. אֶת חֶשְׁבּוֹן מִעוּט מִקְנְךָ שֶׁבָּא לְיָדִי מִתְּחִלָּה, כַּמָּה הָיוּ:

פסוק ל

לרגלי. עִם רַגְלִי, בִּשְׁבִיל בִּיאַת רַגְלִי בָּאת אֶצְלְךָ הַבְּרָכָה, כְּמוֹ הָעִם אֲשֶׁר בְּרַגְלָיִךְ (שמות י"א), לְעֻמַּ אֲשֶׁר בְּרִגְלַי (שופטים ח') – הַבָּאִים עִמִּי:

גם אנכי לביתי. לְצָרְכִּי בֵּיתִי; עַכְשָׁו אֵין עוֹשִׂין לְצָרְכִּי אֶלָּא בָּנַי וְצָרִיךְ אֲנִי לִהְיוֹת עוֹשֶׂה גַּם אֲנִי עִמָּהֶם לְסָמְכָן, וְזֶהוּ גַּם:

פסוק לב

נקד. מְנֻמָּר בַּחֲבַרְבּוּרוֹת דַּקּוֹת כְּמוֹ נְקֻדּוֹת, פיונטור"א בְּלַעַז:

וטלוא. לְשׁוֹן טְלָאִים – חֲבַרְבּוּרוֹת רְחָבוֹת:

חום. שָׁחוּם, דּוֹמֶה לְאָדֹם, רו"ש בְּלַעַז; לְשׁוֹן מִשְׁנָה שַׁחֲמָתִית וְנִמְצֵאת לְבָנָה, לְעִנְיַן הַתְּבוּאָה:

והיה שכרי. אוֹתָן שֶׁיִּוָּלְדוּ מִכָּאן וּלְהַבָּא נְקֻדִּים וּטְלוּאִים בָּעִזִּים וּשְׁחוּמִים בַּכְּשָׂבִים, יִהְיוּ שֶׁלִּי, וְאוֹתָן שֶׁיֶּשְׁנָן עַכְשָׁו, הַפְרֵשׁ מֵהֶם וְהַפְקִידֵם בְּיַד בָּנֶיךָ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר לִי עַל הַנּוֹלָדִים מֵעַתָּה אֲלוּ הָיוּ שָׁם מִתְּחִלָּה, וְעוֹד, שֶׁלֹּא תֹּאמַר לִי, עַל יְדֵי הַזְּכָרִים שֶׁהֵן נְקֻדִּים וּטְלוּאִים תֵּלַדְנָה הַנְּקֵבוֹת דֶּגְמָתָן מִכָּאן וָאֵילָךְ:

פסוק לג

וענתה בי וגו'. אִם תַּחְשְׁדֵנִי שֶׁאֲנִי נוֹטֵל מִשֶּׁלְךָ כְּלוּם, תַּעֲנֶה בִי צִדְקָתִי כִּי תָבֹא צִדְקָתִי וְתָעִיד עַל שָׂכְרִי לְפָנֶיךָ, שֶׁלֹּא תִמְצָא בְעֶדְרִי כִּי אִם נְקֻדִּים וּטְלוּאִים, וְכָל שֶׁתִּמְצָא בָהֶן שֶׁאֵינוֹ נָקֹד אוֹ טָלוּא אוֹ חוּם, בְּיָדוּעַ שֶׁגְּנַבְתִּיו לְךָ וּבְגֵנֵבָה הוּא שָׂרוּי אֶצְלִי:

פסוק לד

הן. לְ' קַבָּלַת דְּבָרִים:

לו יהי כדברך. הַלְוַאי שֶׁתַּחְפֹּץ בְּכָךְ:

פסוק לה

ויסר. לָבָן **ביום ההוא**:

את התישים. עִזִּים זְכָרִים:

כל אשר לבן בו. כָּל אֲשֶׁר הָיְתָה בּוֹ חֲבַרְבּוּרִית לְבָנָה:

ויתן. לָבָן **ביד בניו**:

פסוק לו

הנותרות. הָרְעוּעוֹת שֶׁבָּהֶן, הַחוֹלוֹת וְהָעֲקָרוֹת שֶׁאֵינָן אֶלָּא שִׁירַיִם, אוֹתָן מָסַר לוֹ:

פסוק לז

מקל לבנה. עֵץ הוּא, וּשְׁמוֹ לִבְנֶה, כְּמָא דְתֵימָא תַּחַת אַלּוֹן וְלִבְנָה (הושע ד'), וְאוֹמֵר אֲנִי הוּא שֶׁקּוֹרִין טרינבל"א בְּלַעַ"ז, שֶׁהוּא לָבָן:

לח. כְּשֶׁהוּא רָטֹב:

לוז. וְעוֹד לָקַח מַקֵּל לוּז, עֵץ שֶׁגְּדֵלִין בּוֹ אֱגוֹזִים דַּקִּים, קולדו"י בְּלַעַז:

וערמון. קשטני"יר בְּלַעַז:

פצלות. קְלוּפִים קְלוּפִים, שֶׁהָיָה עוֹשֶׂהוּ מְנֻמָּר:

מחשוף הלבן. גִּלּוּי לֹבֶן שֶׁל מַקֵּל, כְּשֶׁהָיָה קוֹלְפוֹ הָיָה נִרְאֶה וְנִגְלֶה לֹבֶן שֶׁלּוֹ בַּמָּקוֹם הַקָּלוּף:

פסוק לח

ויצג. תַּרְגּוּמוֹ וְדָעִיץ, לְשׁוֹן תְּחִיבָה וּנְעִיצָה הוּא בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי, וְהַרְבֵּה יֵשׁ בַּתַּלְמוּד דָּצָה וּשְׁלָפָהּ, דָּץ בֵּיהּ מִידֵי, דָּצָה כְּמוֹ דָּעָצָה, אֶלָּא שֶׁמְּקַצֵּר אֶת לְשׁוֹנוֹ:

ברהטים. בִּמְרוּצוֹת הַמַּיִם, בַּבְּרֵכוֹת הָעֲשׂוּיוֹת בָּאָרֶץ לְהַשְׁקוֹת שָׁם הַצֹּאן:

אשר תבאן וגו'. בָּרְהָטִים אֲשֶׁר תָּבֹאנָה הַצֹּאן לִשְׁתּוֹת שָׁם הִצִּיג הַמַּקְלוֹת לְנֹכַח הַצֹּאן:

ויחמנה. הַבְּהֵמָה רוֹאָה אֶת הַמַּקְלוֹת וְהִיא נִרְתַּעַת לַאֲחוֹרֶיהָ וְהַזָּכָר רוֹבֵעַ וְיוֹלֶדֶת כַּיּוֹצֵא בוֹ. רַבִּי הוֹשַׁעְיָה אוֹמֵר, הַמַּיִם נַעֲשִׂין זֶרַע בְּמֵעֵיהֶן וְלֹא הָיוּ צְרִיכוֹת לְזָכָר, וְזֶהוּ וַיַּחַמְנָה וְגוֹ' (בראשית רבה):

פסוק לט

אל המקלות. אֶל מַרְאוֹת הַמַּקְלוֹת:

עקדים. מְשֻׁנִּים בְּמָקוֹם עֲקִידָתָם, הֵם קַרְסֻלֵּי יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם:

פסוק מ

והכשבים הפריד יעקב. הַנּוֹלָדִים עֲקוּדִים נְקֻדִּים הִבְדִּיל וְהִפְרִישׁ לְעַצְמָן וְעָשָׂה אוֹתָן עֵדֶר עֵדֶר לְבַדּוֹ, וְהוֹלִיךְ אוֹתוֹ הָעֵדֶר הָעָקוּד לִפְנֵי הַצֹּאן, וּפְנֵי הַצֹּאן הַהוֹלְכִים אַחֲרֵיהֶם צוֹפוֹת אֲלֵיהֶם; וְזֶהוּ שֶׁאָמַר וַיִּתֵּן פְּנֵי הַצֹּאן אֶל עָקֹד, שֶׁהָיוּ פְּנֵי הַצֹּאן אֶל הָעֲקוּדִים, וְאֶל כָּל חוּם שֶׁמָּצָא בְּצֹאן לָבָן:

וישת לו עדרים. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי:

פסוק מא

המקשרות. כְּתַרְגּוּמוֹ הַבַּכִּירוֹת, וְאֵין לִי עֵד בַּמִּקְרָא; וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ עִם אֲחִיתֹפֶל בַּקְּשָׁרִים (שמואל ב ט"ו), וַיְהִי הַקֶּשֶׁר אַמִּץ (שם), אוֹתָן הַמִּתְקַשְּׁרוֹת יַחַד לְמַהֵר עִבּוּרָן:

פסוק מב

ובהעטיף. לְשׁוֹן אַחוֹר, כְּתַרְגּוּמוֹ וּבְלַקִּישׁוּת. וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ עִם הַמַּחֲלָצוֹת וְהַמַּעֲטָפוֹת (ישעיהו ג'), לְשׁוֹן עֲטִיפַת כְּסוּת, כְּלוֹמַר מִתְעַטְּפוֹת בְּעוֹרָן וְצַמְרָן וְאֵינָן מִתְאַוּוֹת לְהִתְיַחֵם עַ"י הַזְּכָרִים:

פסוק מג

צאן רבות. פָּרוֹת וְרָבוֹת מִשְּׁאָר צֹאן:

ושפחות ועבדים. מוֹכֵר צֹאנוֹ בְּדָמִים יְקָרִים וְלוֹקֵחַ לוֹ כָּל אֵלֶּה:

פרק לא

פסוק א

עשה. כָּנַס, כְּמוֹ וַיַּעַשׂ חַיִל וַיַּךְ אֶת עֲמָלֵק (שמואל א י"ד):

פסוק ג

שוב אל ארץ אבותיך. וְשָׁם **אהיה עמך**, אֲבָל בְּעוֹדְךָ מְחֻבָּר לַטָּמֵא אִי אֶפְשָׁר לְהַשְׁרוֹת שְׁכִינָתִי עָלֶיךָ (בראשית רבה):

פסוק ד

ויקרא לרחל וללאה. לְרָחֵל תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ לְלֵאָה, שֶׁהִיא הָיְתָה עֲקֶרֶת הַבַּיִת שֶׁבִּשְׁבִילָהּ נִזְדַּוֵּג יַעֲקֹב עִם לָבָן, וְאַף בָּנֶיהָ שֶׁל לֵאָה מוֹדִים בַּדָּבָר, שֶׁהֲרֵי בִּשְׂז וּבִית דִּינוֹ מִשֵּׁבֶט יְהוּדָה אוֹמְרִים כְּרָחֵל וּכְלֵאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׁתֵּיהֶם וְגוֹ' – הִקְדִּימוּ רָחֵל לְלֵאָה:

פסוק ז

עשרת מנים. אֵין מוֹנִים פָּחוֹת מֵעֲשָׂרָה:

מנים. לְשׁוֹן סְכוּם, כְּלַל הַחֶשְׁבּוֹן וְהֵן עֲשִׂירִיּוֹת; לְמַדְנוּ שֶׁהֶחֱלִיף תְּנָאוֹ ק' פְּעָמִים:

פסוק י

והנה העתדים. אַע"פִּ שֶׁהִבְדִּילָם לָבָן כֻּלָּם שֶׁלֹּא יִתְעַבְּרוּ הַצֹּאן דֻּגְמָתָן, הָיוּ הַמַּלְאָכִים מְבִיאִין אוֹתָן מֵעֵדֶר הַמָּסוּר בְּיַד בְּנֵי לָבָן לָעֵדֶר שֶׁבְּיַד יַעֲקֹב (בראשית רבה):

וברדים. כְּתַרְגּוּמוֹ וּפַצִּיחִין, פיישי"ר בְּלַעַ"ז, חוּט שֶׁל לָבָן מַקִּיף אֶת גּוּפוֹ סָבִיב, חֲבַרְבּוּרוֹת שֶׁלּוֹ פְּתוּחָה וּמְפֻלֶּשֶׁת מִזּוֹ אֶל זוֹ; וְאֵין לְהָבִיא עַד מִן הַמִּקְרָא:

פסוק יג

האל בית אל. כְּמוֹ אֵל בֵּית אֵל, הַהֵ"א יְתֵרָה, וְדֶרֶךְ מִקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, כְּמוֹ כִּי אַתֶּם בָּאִים אֶל הָאָרֶץ כְּנַעַן (במדבר ל"ד):

משחת שם. לְ' רִבּוּי וּגְדֻלָּה כְּשֶׁנִּמְשָׁח לַמַּלְכוּת, כָּךְ וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ – לִהְיוֹת מְשׁוּחָה לְמִזְבֵּחַ:

אשר נדרת לי. וְצָרִיךְ אַתָּה לְשַׁלְּמוֹ, שֶׁאָמַרְתָּ יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים, שֶׁתַּקְרִיב שָׁם קָרְבָּנוֹת:

פסוק יד

העוד לנו. לָמָּה נְעַכֵּב עַל יָדְךָ מִלְּשׁוּב? כְּלוּם אָנוּ מְיַחֲלוֹת לִירֻשַּׁת מִנְכְּסֵי אָבִינוּ כְּלוּם בֵּין הַזָּכָרִים:

פסוק טו

הלא נכריות נחשבנו לו. אֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁדָּרָךְ בְּנֵי אָדָם לָתֵת נְדוּנְיָה לִבְנוֹתֵיהֶם – בִּשְׁעַת נְשׂוּאִין – נָהֵג עִמָּנוּ כְּנָכְרִיּוֹת, כִּי מְכָרָנוּ לְךָ בִּשְׂכַר הַפְּעֻלָּה:

את כספנו. שֶׁעִכֵּב דְּמֵי שְׂכַר פְּעֻלָּתְךָ:

פסוק טז

כי כל העשר. כִּי זֶה מְשֻׁמָּשׁ בִּלְשׁוֹן אֶלָּא; כְּלוֹמַר, מִשֶּׁל אָבִינוּ אֵין לָנוּ כְּלוּם, אֶלָּא מַה שֶּׁהִצִּיל הַקָּבָ"ה מֵאָבִינוּ שֶׁלָּנוּ הוּא:

הציל. לְשׁוֹן הִפְרִישׁ, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן הַצָּלָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה, שֶׁמַּפְרִישׁוֹ מִן הָרָעָה וּמִן הָאוֹיֵב:

פסוק יז

את בניו ואת נשיו. הַקְּדִים זְכָרִים לִנְקֵבוֹת, וְעֵשָׂו הִקְדִּים נְקֵבוֹת לִזְכָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת נָשָׁיו וְאֶת בָּנָיו וְגוֹמֵר:

פסוק יח

מקנה קנינו. מַה שֶּׁקָּנָה מִצֹּאנוֹ, עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וּגְמַלִּים וַחֲמוֹרִים:

פסוק יט

לגזוז את צאנו. שֶׁנָּתַן בְּיַד בָּנָיו דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בֵּינוֹ וּבֵין יַעֲקֹב:

ותגנב רחל את התרפים. לְהַפְרִישׁ אֶת אָבִיהָ מֵעֲ"ז נִתְכַּוְּנָה (בראשית רבה):

פסוק כב

ביום השלישי. שֶׁהֲרֵי דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים הָיָה בֵּינֵיהֶם:

פסוק כג

את אחיו. קְרוֹבָיו:

דרך שבעת ימים. כָּל אוֹתָן ג' יָמִים שֶׁהָלַךְ הַמַּגִּיד לְהַגִּיד לְלָבָן הָלַךְ יַעֲקֹב לְדַרְכּוֹ, נִמְצָא, יַעֲקֹב רָחוֹק מִלָּבָן שִׁשָּׁה יָמִים, וּבַשְּׁבִיעִי הִשִּׂיגוֹ לָבָן. לָמַדְנוּ שֶׁכָּל מַה שֶּׁהָלַךְ יַעֲקֹב בְּשִׁבְעָה

יָמִים הָלַךְ לְבָן בְּיוֹם אֶחָד (שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו דֶּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים, וְלֹא נֶאֱמַר וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו שִׁבְעַת יָמִים):

פסוק כד

מטוב עד רע. כָּל טוֹבָתָן שֶׁל רְשָׁעִים רָעָה הִיא אֵצֶל הַצַּדִּיקִים (יבמות ק"ג):

פסוק כו

כשביות חרב. כָּל חַיִל הַבָּא לַמִּלְחָמָה קָרוּי חֶרֶב:

פסוק כז

ותגנב אתי. גְּנַבְתָּ אֶת דַּעְתִּי:

פסוק כט

יש לאל ידי. יֵשׁ כֹּחַ וְחַיִל בְּיָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רַע, וְכָל אֵל שֶׁהוּא לְ' קֹדֶשׁ עַל שֵׁם עִזּוּז וְרֹב אוֹנִים הוּא:

פסוק ל

נכספתה. חָמַדְתָּ, וְהַרְבֵּה יֵשׁ בַּמִּקְרָא, נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשִׁי (תהילים פ"ד), לְמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ תִכְסֹף (איוב י"ד):

פסוק לא

כי יראתי וגו'. הֻשְׁיבוֹ עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן, שֶׁאָמַר לוֹ, וַתְּנַהֵג אֶת בְּנֹתַי וְגוֹ':

פסוק לב

לא יחיה. וּמֵאוֹתָהּ קְלָלָה מֵתָה רָחֵל בַּדֶּרֶךְ (בראשית רבה)

מה עמדי. מִשֶּׁלְךָ:

פסוק לג

באהל יעקב. הוּא אֹהֶל רָחֵל, שֶׁהָיְתָה יַעֲקֹב תְּדִיר אֶצְלָהּ; וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּנֵי רָחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב וּבְכֻלָּן לֹא נֶאֱמַר אֵשֶׁת יַעֲקֹב:

ויבא באהל רחל. כְּשֶׁיָּצָא מֵאֹהֶל לֵאָה חָזַר לוֹ לְאֹהֶל רָחֵל קֹדֶם שֶׁיְּחַפֵּשׂ בְּאֹהֶל הָאֲמָהוֹת, וְכָל כָּךְ לָמָּה? שֶׁהָיְתָה מַכִּיר בָּהּ שֶׁהִיא מַשְׁמֶשֶׁנִית:

פסוק לד

בכר הגמל. לְשׁוֹן כָּרִים וּכְסָתוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ בַּעֲבִיטָא דְגַמְלָא, וְהִיא מַרְדַּעַת הָעֲשׂוּיָה כְּמִין כַּר; וּבְעַרוּבִין (דף ט"ז) שָׁנִינוּ הִקִּיפוּהָ בַּעֲבִיטִין, וְהֵן עֲבִיטֵי גְּמַלִּים, בשט"ו בְּלַעַז:

פסוק לו

דלקת. רַדַפְתָּ, כְּמוֹ עַל הֶהָרִים דְּלָקָנוּ (איכה ד'), וּכְמוֹ מְדֻלָּק אַחֲרֵי פְּלֶשְׁתִּים (שמואל א י"ז):

פסוק לז

ויוכיחו. וְיָבָרְרוּ עִם מִי הַדִּין, אפרוביי"ר בְּלַעַז:

פסוק לח

לא שכלו. לֹא הִפִּילוּ עֻבּוּרִם, כְּמוֹ רֶחֶם מַשְׁכִּיל (הושע ט'), תְּפַלֵּט פִּרְתּוֹ וְלֹא תְשַׁכֵּל (איוב כ"א):

ואילי צאנך. מִכָּאן אָמְרוּ אַיִל בֶּן יוֹמוֹ קְרוּי אַיִל, שֶׁאִם לֹא כֵן, מַה שִּׁבְחוֹ? אֵלִים לֹא אָכָל, אֲבָל כְּבָשִׂים אָכָל, אִם כֵּן גַּזְלָן הוּא (בבא קמא ס"ה):

פסוק לט

טרפה. עַל יְדֵי אֲרִי וּזְאֵב:

אנכי אחטנה. לְשׁוֹן קִלֵּעַ בָּאֶבֶן אֶל הַשַּׂעֲרָה וְלֹא יֶחֱטָא (שופטים כ'), אֲנִי וּבְנִי שְׁלֹמֹה חַטָּאִים (מלכים א א') – חֲסֵרִים, אָנֹכִי אַחְסְרֶנָּה, אִם חָסְרָה חֶסְרָה לִי, שֶׁמִּיָּדִי תְּבַקְּשֶׁנָּה:

(**אנכי אחטנה** תַּרְגּוּמוֹ דַּהֲוַת שָׁגְיָא מִמְּנָיָנָא, שֶׁהָיְתָה נִפְקֶדֶת וּמְחֻסֶּרֶת, כְּמוֹ וְלֹא נִפְקַד מִמֶּנּוּ אִישׁ (במדבר ל"א), תַּרְגּוּמוֹ לָא שְׁנָא):

גנבתי יום וגנבתי לילה. גְּנוּבַת יוֹם אוֹ גְּנוּבַת לַיְלָה, הַכֹּל שִׁלַּמְתִּי:

גנבתי. כְּמוֹ רַבָּתִי בַגּוֹיִם שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת (איכה א'), מְלֵאָתִי מִשְׁפָּט (ישעיהו א') אֹהַבְתִּי לְדוּשׁ (הושע י'):

פסוק מ

אכלני חרב. לְשׁוֹן אֵשׁ אֹכְלָה:

וקרח. כְּמוֹ מַשְׁלִיךְ קַרְחוֹ (תהילים קמ"ז), תַּרְגּוּמוֹ גְּלִידָא:

שנתי. לְשׁוֹן שֵׁנָה:

פסוק מא

ותחלף את משכרתי. הָיִיתָ מְשַׁנֶּה תְּנָאי שֶׁבֵּינֵינוּ, מְנָקֹד לְטָלוּא, וּמֵעָקוּדִים לִבְרֻדִּים:

פסוק מב

ופחד יצחק. לֹא רָצָה לוֹמַר אֱלֹהֵי יִצְחָק, שֶׁאֵין הַקָּבָ"ה מְיַחֵד שְׁמוֹ עַל הַצַּדִּיקִים בְּחַיֵּיהֶם, וְאַע"פ שֶׁאָמַר לוֹ בְּצֵאתוֹ מִבְּאֵר שֶׁבַע אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק, בִּשְׁבִיל שֶׁכָּהוּ עֵינָיו, וַהֲרֵי הוּא כַּמֵּת; יַעֲקֹב נִתְיָרֵא לוֹמַר אֱלֹהֵי, וְאָמַר וּפַחַד:

ויוכח. לְשׁוֹן תּוֹכָחָה הוּא וְלֹא לְשׁוֹן הוֹכָחָה:

פסוק מג
מה אעשה לאלה. אֵיךְ תַּעֲלֶה עַל לִבִּי לְהָרַע לָהֶן:

פסוק מד
והיה לעד. הַקְּבָ"ה:

פסוק מו
לאחיו. הֵם בָּנָיו שֶׁהָיוּ לוֹ אַחִים, נִגָּשִׁים אֵלָיו לְצָרָה וּלְמִלְחָמָה (בראשית רבה):

פסוק מז
יגר שהדותא. תַּרְגּוּמוֹ שֶׁל גַּלְעֵד:

גלעד. גַּל עֵד:

פסוק מט
והמצפה אשר אמר וגו'. וְהַמִּצְפָּה אֲשֶׁר בְּהַר הַגִּלְעָד, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וַיַּעֲבֹר אֶת מִצְפֵּה גִלְעָד (שופטים י"א), וְלָמָּה נִקְרֵאת שְׁמָהּ מִצְפָּה? לְפִי שֶׁאָמַר אֶחָד מֵהֶם לַחֲבֵרוֹ, יִצֶף ה' בֵּינִי וּבֵינֶךָ אִם תַּעֲבֹר אֶת הַבְּרִית:

כי נסתר. וְלֹא נִרְאָה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ:

פסוק נ
בנתי, בנתי. שְׁתֵּי פְּעָמִים, אַף בִּלְהָה וְזִלְפָּה בְּנוֹתֶיהָ הָיוּ מִפִּילֶגֶשׁ:

אם תענה את בנתי. לְמָנֹעַ מֵהֶן עוֹנַת תַּשְׁמִישׁ (יומא ע"ז):

פסוק נא
יריתי. כְּמוֹ יָרָה בַיָּם, כְּזֶה שֶׁהוּא יוֹרֶה הַחֵץ:

פסוק נב
אם אני. הֲרֵי אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר, כְּמוֹ עַד אִם דִּבַּרְתִּי דְּבָרַי:

לרעה. לְרָעָה אִי אַתָּה עוֹבֵר, אֲבָל אַתָּה עוֹבֵר לִפְרַקְמַטְיָה:

פסוק נג
אלהי אברהם. קֹדֶשׁ (בראשית רבה):

ואלהי נחור. חֹל:

אלהי אביהם. חֹל:

פסוק נד
ויזבח יעקב זבח. שָׁחַט בְּהֵמוֹת לְמִשְׁתֶּה:

לאחיו. לְאוֹהֲבָיו שֶׁעִם לָבָן:

לאכל לחם. כָּל דְּבַר מַאֲכָל קָרוּי לֶחֶם, כְּמוֹ עֲבַד לְחֶם רַב (דניאל ה'), נַשְׁחִיתָה עֵץ בְּלַחְמוֹ (ירמיהו י"א):

פרק לב

פסוק ב

ויפגעו בו מלאכי אלהים. מַלְאָכִים שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בָּאוּ לִקְרָאתוֹ לְלַוּוֹתוֹ לָאָרֶץ:

פסוק ג

מחנים. שְׁתֵּי מַחֲנוֹת, שֶׁל חוּצָה לָאָרֶץ שֶׁבָּאוּ עִמּוֹ עַד כָּאן וְשֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁבָּאוּ לִקְרָאתוֹ (ע' תנחומא פ' וישלח):

פסוק ד

וישלח יעקב מלאכים. מַלְאָכִים מַמָּשׁ (בראשית רבה):

ארצה שעיר. לְאֶרֶץ שֵׂעִיר כָּל תֵּבָה שֶׁצְּרִיכָה לָמֶ"ד בְּתְּחִלָּתָהּ הֵטִיל לָהּ הַכָּתוּב הֵ"א בְּסוֹפָהּ:

פסוק ה

גרתי. לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב אֶלָּא גֵּר, אֵינְךָ כְּדַאי לִשְׁנֹא אוֹתִי עַל בִּרְכַּת אָבִיךָ שֶׁבֵּרְכַנִי הֱוֵה גְּבִיר לְאַחֶיךָ, שֶׁהֲרֵי לֹא נִתְקַיְּמָה בִי. דְּ"אַ גַּרְתִּי בְּגִימַטְרִיָּא תרי"ג, כְּלוֹמַר, עִם לָבָן גַּרְתִּי וְתַרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי וְלֹא לָמַדְתִּי מִמַּעֲשָׂיו הָרָעִים:

פסוק ו

ויהי לי שור וחמור. אַבָּא אָמַר לִי מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, זוֹ אֵינָהּ לֹא מִן הַשָּׁמַיִם וְלֹא מִן הָאָרֶץ:

שור וחמור. דֶּרֶךְ אֶרֶץ לוֹמַר עַל שְׁוָרִים הַרְבֵּה שׁוֹר – אָדָם אוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ בַּלַּיְלָה קָרָא הַתַּרְנְגוֹל וְאֵינוֹ אוֹמֵר קָרְאוּ הַתַּרְנְגוֹלִים:

ואשלחה להגיד לאדני. לְהוֹדִיעַ שֶׁאֲנִי בָא אֵלֶיךָ:

למצא חן בעיניך. שֶׁאֲנִי שָׁלֵם עִמְּךָ וּמְבַקֵּשׁ אַהֲבָתְךָ:

פסוק ז

באנו אל אחיך אל עשו. שֶׁהָיִיתָ אוֹמֵר אָחִי הוּא, אֲבָל הוּא נוֹהֵג עִמְּךָ כְּעֶשָׂו הָרָשָׁע, עוֹדֵנוּ בְּשִׁנְאָתוֹ (בראשית רבה פ'):

פסוק ח

ויירא ויצר. וַיִּירָא שֶׁמָּא יֵהָרֵג, וַיֵּצֶר לוֹ אִם יַהֲרֹג הוּא אֶת אֲחֵרִים (בראשית רבה ותנחומא):

פסוק ט

המחנה האחת והכהו. מַחֲנֶה מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן זָכָר וּלְשׁוֹן נְקֵבָה, אִם תַּחֲנֶה עָלַי מַחֲנֶה (תהלים כ"ז), הֲרֵי נְקֵבָה, הַמַּחֲנֶה הַזֶּה (בראשית ל"ג), זָכָר, וְכֵן יֵשׁ שְׁאָר דְּבָרִים מְשַׁמְּשִׁים לְשׁוֹן זָכָר וּלְשׁוֹן נְקֵבָה, הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ (בראשית י"ט:כ"ג), מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם מוֹצָאוֹ (תהלים י"ט), הֲרֵי לְשׁוֹן זָכָר; וְהַשֶּׁמֶשׁ זָרְחָה עַל הַמָּיִם (מלכים ב ג'), הֲרֵי לְשׁוֹן נְקֵבָה. וְכֵן רוּחַ, וְהִנֵּה רוּחַ גְּדוֹלָה בָּאָה, הֲרֵי לְשׁוֹן נְקֵבָה, וַיִּגַּע בְּאַרְבַּע פִּנּוֹת הַבַּיִת (איוב א'), הֲרֵי לְשׁוֹן זָכָר, וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק מְפָרֵק הָרִים (מלכים א' י"ט), הֲרֵי לְשׁוֹן זָכָר וּלְשׁוֹן נְקֵבָה. וְכֵן אֵשׁ, וְאֵשׁ יָצְאָה מֵאֵת ה' (במדבר ט"ז), לְשׁוֹן נְקֵבָה, אֵשׁ לֹהֵט (תהילים ק"ד), לְשׁוֹן זָכָר:

והיה המחנה הנשאר לפליטה. עַל כָּרְחוֹ, כִּי אֶלְחֵם עִמּוֹ. הִתְקִין עַצְמוֹ לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, לְדוֹרוֹן, לִתְפִלָּה וּלְמִלְחָמָה. לְדוֹרוֹן, וַתַּעֲבֹר הַמִּנְחָה עַל פָּנָיו; לִתְפִלָּה, אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם; לְמִלְחָמָה, וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה:

פסוק י

ואלהי אבי יצחק. וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר וּפַחַד יִצְחָק? וְעוֹד וּמַהוּ שֶׁחָזַר וְהִזְכִּיר שֵׁם הַמְיֻחָד? הָיָה לוֹ לִכְתֹּב הָאוֹמֵר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וְגוֹ'. אֶלָּא כָּךְ אָמַר יַעֲקֹב לִפְנֵי הַקָּדוֹ"ה, שְׁתֵּי הַבְטָחוֹת הִבְטַחְתַּנִי, אַחַת בְּצֵאתִי מִבֵּית אָבִי מִבְּאֵר שֶׁבַע, שֶׁאָמַרְתָּ לִי אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֲבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק, וְשָׁם אָמַרְתָּ לִי וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ, וּבְבֵית לָבָן אָמַרְתָּ לִי (בראשית ל"א) שׁוּב אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וּלְמוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ, וְשָׁם נִגְלֵיתָ אֵלַי בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד לְבַדּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר וַיֹּאמֶר ה' אֶל יַעֲקֹב שׁוּב אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וְגוֹ', בִּשְׁתֵּי הַבְטָחוֹת אֵלּוּ אֲנִי בָא לְפָנֶיךָ:

פסוק יא

קטנתי מכל החסדים. נִתְמַעֲטוּ זְכֻיּוֹתַי עַל יְדֵי הַחֲסָדִים וְהָאֱמֶת שֶׁעָשִׂיתָ עִמִּי, לְכָךְ אֲנִי יָרֵא, שֶׁמָּא מִשֶּׁהִבְטַחְתַּנִי נִתְקַלְקְלָתִי בְּחֵטְא וְיִגְרֹם לִי לְהַמָּסֵר בְּיַד עֵשָׂו (שבת ל"ב):

ומכל האמת. אֲמִתַּת דְּבָרֶיךָ, שֶׁשְּׁמַרְתָּ לִי כָּל הַבְטָחוֹת שֶׁהִבְטַחְתַּנִי:

כי במקלי. לֹא הָיָה עִמִּי לֹא כֶּסֶף וְלֹא זָהָב וְלֹא מִקְנֶה אֶלָּא מַקְלִי לְבַדּוֹ. וּמִ"אַ נָתַן מַקְלוֹ בַּיַּרְדֵּן וְנִבְקַע הַיַּרְדֵּן:

פסוק יב

מיד אחי מיד עשו. מִיַּד אָחִי שֶׁאֵין נוֹהֵג עִמִּי כְּאָח אֶלָּא כְּעֵשָׂו הָרָשָׁע:

פסוק יג

היטב איטיב. הֵיטֵב בִּזְכוּתְךָ, אֵיטִיב בִּזְכוּת אֲבוֹתֶיךָ (בראשית רבה):

ושמתי את זרעך כחול הים. וְהֵיכָן אָ"ל כֵּן, וַהֲלֹא לֹא אָ"ל אֶלָּא וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ (שם כ"ח)? אֶלָּא שֶׁאָ"ל כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ (שם), וּלְאַבְרָהָם אָמַר וְהִרְבָּה אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם:

פסוק יד

הבא בידו. בְּרִשׁוּתוֹ, וְכֵן וַיִּקַּח אֶת כָּל אַרְצוֹ מִיָּדוֹ (במדבר כ"א). וּמ"אַ מִן הַבָּא בְיָדוֹ – אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת, שֶׁאָדָם צָר בִּצְרוֹר וְנוֹשְׂאָם בְּיָדוֹ (ד"א מִן הַבָּא בְיָדוֹ, מִן הַחֵלִּין, שֶׁנָּטַל מַעֲשֵׂר, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ, וַהֲדַר לְקַח מִנְּחָה):

פסוק טו

עזים מאתים ותישים עשרים. מָאתַיִם עִזִּים צְרִיכוֹת עֶשְׂרִים תְּיָשִׁים, וְכֵן כֻּלָּם, הַזְּכָרִים כְּדֵי צֹרֶךְ הַנְּקֵבוֹת; וּבְבָ"ר דּוֹרֵשׁ מִכָּאן לָעוֹנָה הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה, הַטַּיָּלִים בְּכָל יוֹם, הַפּוֹעֲלִים שְׁתַּיִם בְּשַׁבָּת, הַחַמָּרִים אַחַת בְּשַׁבָּת, הַגַּמָּלִים אַחַת לִשְׁלֹשִׁים יוֹם, הַסַּפָּנִים אַחַת לְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים; וְאֵינִי יוֹדֵעַ לְכַוֵּן הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה בְּכִוּוּן, אַךְ נִרְאֶה בְעֵינַי שֶׁלָּמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁאֵין הָעוֹנָה שָׁוָה בְּכָל אָדָם אֶלָּא לְפִי טֹרַח הַמֶּטָּל עָלָיו, שֶׁמָּצִינוּ כָּאן שֶׁמָּסַר לְכָל תַּיִשׁ עֶשֶׂר עִזִּים וְכֵן לְכָל אַיִל; לְפִי שֶׁהֵם פְּנוּיִים מִמְּלָאכָה דַּרְכָּם לְהַרְבּוֹת תַּשְׁמִישׁ וּלְעַבֵּר עֶשֶׂר נְקֵבוֹת, וּבְהֵמָה מְשֻׁנְתַּעֲבָּרָה אֵינָהּ מְקַבֶּלֶת זָכָר, וּפָרִים שֶׁעוֹסְקִין בִּמְלָאכָה, לֹא מָסַר לְזָכָר אֶלָּא אַרְבַּע נְקֵבוֹת, וְלַחֲמוֹר שֶׁהוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ רְחוֹקָה שְׁתֵּי נְקֵבוֹת לְזָכָר, וְלַגְּמַלִּים שֶׁהוֹלְכִים דֶּרֶךְ יוֹתֵר רְחוֹקָה נְקֵבָה אַחַת לְזָכָר:

פסוק טז

גמלים מיניקות שלשים, ובניהם. עִמָּהֶם: וּמ"אִ: וּבְנֵיהֶם – בַּנָּאֵיהֶם, זָכָר כְּנֶגֶד נְקֵבָה, וּלְפִי שֶׁצָּנוּעַ בְּתַשְׁמִישׁ לֹא פֵּרְסְמוֹ הַכָּתוּב (בראשית רבה):

ועירם. חֲמוֹרִים זְכָרִים:

פסוק יז

עדר עדר לבדו. כָּל מִין וָמִין לְעַצְמוֹ:

עברו לפני. דֶּרֶךְ יוֹם אוֹ פָּחוֹת וַאֲנִי אֶבֹא אַחֲרֵיכֶם:

ורוח תשימו. עֵדֶר לִפְנֵי חֲבֵרוֹ מְלֹא עַיִן, כְּדֵי לְהַשְׁבִּיעַ עֵינוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע וּלְתַוְּהוּ עַל רִבּוּי הַדּוֹרוֹן:

פסוק יח

למי אתה. שֶׁל מִי אַתָּה, מִי שׁוֹלְחֶךָ, וְתַרְגּוּם דְּמָאן אַתְּ?

ולמי אלה לפניך. וְאֵלֶּה שֶׁלְּפָנֶיךָ שֶׁל מִי הֵם; לְמִי הַמִּנְחָה הַזֹּאת שְׁלוּחָה? לְמָ"ד מְשַׁמֶּשֶׁת בְּרֹאשׁ הַתֵּבָה בִּמְקוֹם שֶׁל, כְּמוֹ: וְכֹל אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לִי הוּא (בראשית ל"א:מ"ג) – שֶׁלִּי הוּא; לַה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ (תהילים כ"ד) – שֶׁל ה':

פסוק יט

ואמרת לעבדך ליעקב. עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן; שֶׁשְּׁאַלְתָּ לְמִי אַתָּה? לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב אֲנִי – וְתִרְגּוּמוֹ דְּעַבְדָּךְ דְּיַעֲקֹב – וְשֶׁשְּׁאַלְתָּ וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ, מִנְחָה הִיא שְׁלוּחָה וְגוֹ':

והנה גם הוא. יַעֲקֹב:

פסוק כא

אכפרה פניו. אֲבַטֵּל רָגְזוֹ; וְכֵן וְכֹפֶר בְּרִיתְכֶם אֶת מָוֶת (ישעיהו כ"ח), לֹא תוּכְלִי כַּפָּרָה (שם מ"ז). וְנִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁכָּל כַּפָּרָה שֶׁאֵצֶל עָוֹן וְחֵטְא וְאֵצֶל פָּנִים כֻּלָּן לְשׁוֹן קִנּוּחַ וְהַעֲבָרָה הֵן, וּלְשׁוֹן אֲרַמִּי הוּא, וְהָרְבֵּה בַּתַּלְמוּד וְכַפֵּר יְדֵיהּ, בָּעֵי לְכַפּוּרֵי יְדֵי בְּהַהוּא גַּבְרָא, וְגַם בִּלְשׁוֹן הַמִּקְרָא נִקְרָאִים הַמִּזְרָקִים שֶׁל קֹדֶשׁ כְּפוֹרֵי זָהָב (עזרא א'), עַל שֵׁם שֶׁהַכֹּהֵן מְקַנֵּחַ יָדָיו בָּהֶן בְּשִׁפַּת הַמִּזְרָק:

פסוק כב

על פניו. כְּמוֹ לְפָנָיו, וְכֵן חָמָס וָשֹׁד יִשָּׁמַע בָּהּ עַל פָּנַי תָּמִיד (ירמיהו ו'), וְכֵן הַמַּכְעִסִים אֹתִי עַל פָּנַי (ישעיהו ס"ה); וּמ"אַ עַל פָּנָיו, אַף הוּא שָׁרוּי בְּכַעַס, שֶׁהָיָה צָרִיךְ לְכָל זֶה (בראשית רבה):

פסוק כג

ואת אחד עשר ילדיו. וְדִינָהּ הֵיכָן הָיְתָה? נִתְּנָה בְּתֵבָה וְנֶעֱל בְּפָנֶיהָ, שֶׁלֹּא יִתֵּן בָּהּ עֵשָׂו עֵינָיו, וּלְכָךְ נֶעֱנַשׁ יַעֲקֹב שֶׁמְּנָעָהּ מֵאָחִיו, שֶׁמָּא תַּחֲזִירֶנּוּ לַמּוּטָב, וְנִפְלָה בְּיַד שְׁכֶם (בראשית רבה):

יבק. שֵׁם הַנָּהָר:

פסוק כד

את אשר לו. הַבְּהֵמָה וְהַמִּטַּלְטְלִים; עָשָׂה עַצְמוֹ כְּגַשָּׁר נוֹטֵל מִכָּאן וּמַנִּיחַ כָּאן (בראשית רבה):

פסוק כה

ויותר יעקב. שָׁכַח פַּכִּים קְטַנִּים וְחָזַר עֲלֵיהֶם (חולין צ"א):

ויאבק איש. מְנַחֵם פִּי' וַיִּתְעַפֵּר אִישׁ, לְשׁוֹן אָבָק, שֶׁהָיוּ מַעֲלִים עָפָר בְּרַגְלֵיהֶם עַ"י נִעְנוּעָם. וְלִי נִרְאֶה שֶׁהוּא לְשׁוֹן וַיִּתְקַשֵּׁר, וְלָשׁוֹן אֲרַמִּי הוּא, בָּתַר דַּאֲבִיקוּ בֵּיהּ, וַאֲבִיק לֵיהּ מֵיבַק

– לְשׁוֹן עֲנִיבָה, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ שְׁנַיִם שֶׁמִּתְעַצְּמִים לְהַפִּיל אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, שֶׁחוֹבְקוֹ וְאוֹבְקוֹ בְּזְרוֹעוֹתָיו. וּפֵרְשׁוּ רַז"ל שֶׁהוּא שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו (בראשית רבה):

פסוק כו

ויגע בכף ירכו. קוֹלִית הַיֶּרֶךְ הַתָּקוּעַ בְּקַלְבּוּסִית קָרוּי כַּף, עַ"שׁ שֶׁהַבָּשָׂר שֶׁעָלֶיהָ כְּמִין כַּף שֶׁל קְדֵרָה:

ותקע. נִתְקַעְקְעָה מִמְּקוֹם מַחְבַּרְתָּהּ, וְדוֹמֶה לוֹ פֶּן תֵּקַע נַפְשִׁי מִמֵּךְ (ירמיהו ו'), לְשׁוֹן הֶסָרָה. וּבְמִשְׁנָה לְקַעְקֵעַ בֵּיצָתָן – לְשָׁרֵשׁ שָׁרְשֵׁיהֶן:

פסוק כז

כי עלה השחר. וְצָרִיךְ אֲנִי לוֹמַר שִׁירָה בַּיּוֹם (חולין צ"א):

ברכתני. הוֹדֶה לִי עַל הַבְּרָכוֹת שֶׁבֵּרַכְנִי אָבִי, שֶׁעֵשָׂו מְעַרְעֵר עֲלֵיהֶן:

פסוק כט

לא יעקב. לֹא יֵאָמֵר עוֹד שֶׁהַבְּרָכוֹת בָּאוּ לְךָ בְּעָקְבָה וּרְמִיָּה כִּי אִם בְּשָׂרָה וְגִלּוּי פָּנִים, וְסוֹפְךָ שֶׁהַקָּבָ"ה נִגְלָה אֵלֶיךָ בְּבֵית אֵל וּמַחֲלִיף שִׁמְךָ וְשָׁם הוּא מְבָרֶכְךָ, וַאֲנִי שָׁם אֶהְיֶה וְאוֹדֶה לְךָ עֲלֵיהֶן, וְזֶה שֶׁכָּתוּב וַיִּשַׂר אֶל מַלְאָךְ וַיֻּכָל בָּכָה וַיִּתְחַנֶּן לוֹ (הושע י"ב) – בָּכָה הַמַּלְאָךְ וַיִּתְחַנֶּן לוֹ, וּמַה נִּתְחַנֶּן לוֹ? בֵּית אֵל יִמְצָאֶנּוּ וְשָׁם יְדַבֵּר עִמָּנוּ, הַמְּתֻּן לִי עַד שֶׁיְּדַבֵּר עִמָּנוּ שָׁם; וְלֹא רָצָה יַעֲקֹב, וְעַל כָּרְחוֹ הוֹדָה לוֹ עֲלֵיהֶן, וְזֶהוּ וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שָׁם, שֶׁהָיָה מִתְחַנֵּן לְהַמְתִּין לוֹ וְלֹא רָצָה:

ועם אנשים. עֵשָׂו וְלָבָן:

ותוכל. לָהֶם:

פסוק ל

למה זה תשאל. אֵין לָנוּ שֵׁם קָבוּעַ, מִשְׁתַּנִּים שְׁמוֹתֵינוּ, הַכֹּל לְפִי מִצְוַת עֲבוֹדַת הַשְׁלִיחוּת שֶׁאָנוּ מִשְׁתַּלְּחִים (בראשית רבה):

פסוק לב

ויזרח לו השמש. לְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם הוּא כְּשֶׁהִגִּיעָנוּ לְמָקוֹם פְּלוֹנִי הֵאִיר לָנוּ הַשַּׁחַר, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמ"אַ **ויזרח לו** לְצָרְכּוֹ – לְרַפְּאוֹת אֶת צָלַעְתּוֹ, כְּמָה דְּתֵימָא שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ (מלאכי ג'); וְאוֹתָן שָׁעוֹת שֶׁמְּהָרָה לִשְׁקֹעַ בִּשְׁבִילוֹ כְּשֶׁיָּצָא מִבְּאֵר שֶׁבַע מְהָרָה לִזְרֹחַ בִּשְׁבִילוֹ:

והוא צלע. הָיָה צוֹלֵעַ כְּשֶׁזְּרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ:

פסוק לג

גיד הנשה. לְמָה נִקְרָא שְׁמוֹ גִּיד הַנָּשֶׁה? לְפִי שֶׁנָּשָׁה מִמְּקוֹמוֹ וְעָלָה, וְהוּא לְשׁוֹן קְפִיצָה, וְכֵן נָשְׁתָה גְּבוּרָתָם (ירמיהו נ"א), וְכֵן כִּי נַשַּׁנִי אֱלֹהִים אֶת כָּל עֲמָלִי (בראשית מ"א):

פרק לג

פסוק ב

ואת לאה וילדיה אחרנים. אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן חָבִיב:

פסוק ג

עבר לפניהם. אָמַר אִם יָבֹא אוֹתוֹ רָשָׁע לְהַלְחֵם יִלָּחֵם בִּי תְּחִלָּה:

פסוק ד

ויחבקהו. נִתְגַּלְגְּלוּ רַחֲמָיו, כְּשֶׁרָאָהוּ מִשְׁתַּחֲוֶה כָּל הִשְׁתַּחֲוָאוֹת הַלָּלוּ:
וישקהו. נָקוּד עָלָיו; וְיֵשׁ חוֹלְקִין בַּדָּבָר הַזֶּה בַּבְּרַיְתָא דְּסִפְרֵי, יֵשׁ שֶׁדְּרָשׁוּ נְקֻדָּה זוֹ שֶׁלֹּא נָשַׁק בְּכָל לִבּוֹ, אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי, הֲלָכָה הִיא בְּיָדוּעַ שֶׁעֵשָׂו שׂוֹנֵא לְיַעֲקֹב, אֶלָּא שֶׁנִּכְמְרוּ רַחֲמָיו בְּאוֹתָהּ שָׁעָה וּנְשָׁקוֹ בְּכָל לִבּוֹ (ספרי במדבר):

פסוק ה

מי אלה לך. מִי אֵלֶּה לִהְיוֹת שֶׁלְּךָ:

פסוק ז

נגש יוסף ורחל. בְּכֻלָּן הָאֲמָהוֹת נִגְּשׁוֹת לִפְנֵי הַבָּנִים, אֲבָל בְּרָחֵל יוֹסֵף נִגַּשׁ לִפְנֶיהָ, אָמַר אִמִּי יָפַת תֹּאַר, שֶׁמָּא יִתְלֶה בָהּ עֵינָיו אוֹתוֹ רָשָׁע, אֶעֱמֹד כְּנֶגְדָּהּ וַאֲעַכְּבֶנּוּ מִלְּהִסְתַּכֵּל בָּהּ; מִכָּאן זָכָה יוֹסֵף לְבִרְכַּת עֲלֵי עַיִן:

פסוק ח

מי לך כל המחנה. מִי כָּל הַמַּחֲנֶה אֲשֶׁר פָּגַשְׁתִּי, שֶׁהוּא שֶׁלְּךָ? כְּלוֹמַר לָמָּה הוּא לְךָ? פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא עַל מוֹלִיכֵי הַמִּנְחָה, וּמִדְרָשׁוֹ כִּתּוֹת שֶׁל מַלְאָכִים פָּגַע, שֶׁהָיוּ דּוֹחֲפִין אוֹתוֹ וְאֶת אֲנָשָׁיו וְאוֹמְרִים לָהֶם שֶׁל מִי אַתֶּם? וְהֵם אוֹמְרִים לָהֶם שֶׁל עֵשָׂו, וְהֵם אוֹמְרִים הַכּוּ, הַכּוּ, וְאֵלּוּ אוֹמְרִים הַנִּיחוּ, בְּנוֹ שֶׁל יִצְחָק הוּא, וְלֹא הָיוּ מַשְׁגִּיחִים עָלָיו; בֶּן בְּנוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הוּא, וְלֹא הָיוּ מַשְׁגִּיחִין; אֲחִיו שֶׁל יַעֲקֹב הוּא, אוֹמְרִים לָהֶם אִם כֵּן, מִשֶּׁלָּנוּ אַתֶּם:

פסוק ט

יהי לך אשר לך. כָּאן הוֹדָה לוֹ עַל הַבְּרָכוֹת (בראשית רבה):

פסוק י

אל נא. אַל נָא תֹּאמַר לִי כֵּן:

אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך וגו'. כִּי כְדַאי וְהָגוּן לְךָ שֶׁתְּקַבֵּל מִנְחָתִי עַל אֲשֶׁר רָאִיתִי פָּנֶיךָ, וְהֵן חֲשׁוּבִין לִי כִּרְאִיַּת פְּנֵי הַמַּלְאָךְ, שֶׁרָאִיתִי שֹׂר שֶׁלְּךָ, וְעוֹד עַל שֶׁנִּתְרַצֵּיתָ לְמָחֹל עַל סֵרְחָנִי. וְלָמָּה הִזְכִּיר לוֹ רְאִיַּת הַמַּלְאָךְ? כְּדֵי שֶׁיִּתְיָרֵא הֵימֶנּוּ וְיֹאמַר רָאָה מַלְאָכִים וְנִצַּל, אֵינִי יָכוֹל לוֹ מֵעַתָּה:

ותרצני. נִתְפַּיַּסְתָּ לִי, וְכֵן כָּל רָצוֹן שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן פִּיּוּס, אפייצימנ"טו בְּלַעַז, כִּי לֹא לְרָצוֹן יִהְיֶה לָכֶם (ויקרא כ"ב) – הַקְרָבָנוֹת בָּאוֹת לְכַפֵּיס וּלְרַצּוֹת, וְכֵן שִׂפְתֵי צַדִּיק יֵדְעוּן רָצוֹן (משלי י') – יוֹדְעִים לְכַפֵּיס וּלְרַצּוֹת:

פסוק יא

ברכתי. מִנְחָתִי, מִנְחָה זוֹ הַבָּאָה עַל רְאִיַּת פָּנִים וְלִפָּרָקִים אֵינָהּ בָּאָה אֶלָּא לִשְׁאֵלַת שָׁלוֹם, וְכָל בְּרָכָה שֶׁהִיא לְרְאִיַּת פָּנִים – כְּגוֹן וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה (בראשית מ"ז:ז'), עֲשׂוּ אִתִּי בְרָכָה דְּסַנְחֵרִיב (מלכים ב י"ח), וְכֵן לִשְׁאָל לוֹ לְשָׁלוֹם וּלְבָרְכוֹ דְּתֹעִי מֶלֶךְ חֶמָת (שמואל ב ח') – כֻּלָּם לְשׁוֹן בִּרְכַּת שָׁלוֹם הֵן, שֶׁקּוֹרִין בְּלַעַז שלו"איר, אַף זוֹ בִּרְכָתִי מו"ן שלו"ד:

אשר הבאת לך. לֹא טָרַחְתָּ בָּהּ וַאֲנִי יָגַעְתִּי לְהַגִּיעָהּ עַד שֶׁבָּאָה לְיָדְךָ (בראשית רבה):

חנני. נו"ן רַאשׁוֹנָה מֻדְגֶּשֶׁת, לְפִי שֶׁהִיא מְשַׁמֶּשֶׁת בִּמְקוֹם שְׁתֵּי נוּנִי"ן, שֶׁהָיָה לוֹ לוֹמַר חָנְנֵנִי, שֶׁאֵין חָנוֹן בְּלֹא שְׁתֵּי נוּנִי"ן, וְהַשְּׁלִישִׁית לְשִׁמּוּשׁ, כְּמוֹ עָשַׂנִי, זְבָדַנִי:

יש לי כל. כָּל סִפּוּקִי; וְעֵשָׂו דִּבֵּר בִּלְשׁוֹן גַּאֲוָה יֶשׁ לִי רָב, יוֹתֵר וְיוֹתֵר מִכְּדֵי צָרְכִּי:

פסוק יב

נסעה. כְּמוֹ שִׁמְעָה, סִלְחָה, שֶׁהוּא כְּמוֹ שְׁמַע, סְלַח, אַף כָּאן נִסְעָה כְּמוֹ נָסַע, וְהַנּוּ"ן יְסוֹד בַּתֵּבָה, וְתַרְגּוּם שֶׁל אֶנְקְלוֹס טוּל וּנְהָךְ, עֵשָׂו אָמַר לְיַעֲקֹב נְסַע מִכָּאן וְנֵלֵךְ:

ואלכה לנגדך. בְּשָׁוֶה לְךָ; טוֹבָה זוֹ אֶעֱשֶׂה לְךָ, שֶׁאַאֲרִיךְ יְמֵי מַהֲלַכְתִּי, לָלֶכֶת לְאַט כַּאֲשֶׁר אַתָּה צָרִיךְ, וְזֶהוּ לְנֶגְדֶּךָ – בְּשָׁוֶה לְךָ:

פסוק יג

עלות עלי. הַצֹּאן וְהַבָּקָר, שֶׁהֵן עָלוֹת, מֻטָּלוֹת עָלַי לְנַהֲלָן לְאַט:

עלות. מְגֻדָּלוֹת עוֹלְלֵיהֶן, לְשׁוֹן עוֹלֵל וְיוֹנֵק (איכה ב'), עוּל יָמִים (ישעיהו ס"ה), וּשְׁתֵּי פָּרוֹת עָלוֹת (שמואל א ו') וּבְלַעַז אנפנטיי"ש:

ודפקום יום אחד. לְיַגְּעָם בַּדֶּרֶךְ בִּמְרוּצָה **ומתו כל הצאן**:

ודפקום. כְּמוֹ קוֹל דּוֹדִי דוֹפֵק (שיר השירים), נוֹקֵשׁ בַּדֶּלֶת:

פסוק יד

יעבר נא אדני. אַל נָא תַאֲרִיךְ יְמֵי הֲלִיכָתְךָ, עֲבֹר כְּפִי דַּרְכְּךָ וְאַף אִם תִּתְרַחֵק:

אתנהלה. אֶתְנַהֵל, הֵ"א יְתֵירָה, כְּמוֹ אֶרְדָּה, אֶשְׁמְעָה:

לאטי. לְאַט שֶׁלִּי, לְשׁוֹן נַחַת, הַהוֹלְכִים לְאַט, לְאַט לִי לַנַּעַר (שמואל ב י"ח). לְאִטִּי הַלָּמָ"ד מִן הַיְסוֹד, וְאֵינָהּ מְשַׁמֶּשֶׁת – אֶתְנַהֵל נַחַת שֶׁלִּי:

לרגל המלאכה. לְפִי צֹרֶךְ הֲלִיכַת רַגְלֵי הַמְּלָאכָה הַמֻּטֶּלֶת עָלַי לְהוֹלִיךְ:

ולרגל הילדים. לְפִי רַגְלֵיהֶם שֶׁהֵם יְכוֹלִים לֵילֵךְ:

עד אשר אבא אל אדני שעירה. הִרְחִיב לוֹ הַדֶּרֶךְ, שֶׁלֹּא הָיָה דַּעְתּוֹ לָלֶכֶת אֶלָּא עַד סֻכּוֹת; אָמַר אִם דַּעְתּוֹ לַעֲשׂוֹת לִי רָעָה, יַמְתִּין עַד בּוֹאִי אֵצְלוֹ, וְהוּא לֹא הָלַךְ; וְאֵימָתַי יֵלֵךְ? בִּימֵי הַמָּשִׁיחַ (בראשית רבה), שֶׁנֶּאֱמַר וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו (עובדיה א'); וּמִ"אַ יֵשׁ לְפָרְשָׁה זוֹ רַבִּים:

פסוק טו

ויאמר למה זה. תַּעֲשֶׂה לִי טוֹבָה זוֹ שֶׁאֵינִי צָרִיךְ לָהּ:

אמצא חן בעיני אדני. וְלֹא תְשַׁלֵּם לִי עַתָּה שׂוּם גְּמוּל:

פסוק טז

וישב ביום ההוא עשו לדרכו. עֵשָׂו לְבַדּוֹ, וְד' מֵאוֹת אִישׁ שֶׁהָלְכוּ עִמּוֹ נִשְׁמְטוּ מֵאֶצְלוֹ אֶחָד אֶחָד, וְהֵיכָן פָּרַע לָהֶם הַקָּבָ"ה? בִּימֵי דָוִד, שֶׁנֶּאֱמַר כִּי אִם אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ נַעַר אֲשֶׁר רָכְבוּ עַל הַגְּמַלִּים (שמואל א ל') (בראשית רבה):

פסוק יז

ויבן לו בית. שָׁהָה שָׁם י"ח חֹדֶשׁ, קַיִץ וְחֹרֶף וְקַיִץ (מגילה י"ז), סֻכּוֹת – קַיִץ; בַּיִת – חֹרֶף, סֻכּוֹת – קַיִץ:

פסוק יח

שלם. שָׁלֵם בְּגוּפוֹ, שֶׁנִּתְרַפֵּא מִצַּלַעְתּוֹ; שָׁלֵם בְּמָמוֹנוֹ, שֶׁלֹּא חָסַר כְּלוּם מִכָּל אוֹתוֹ דּוֹרוֹן; שָׁלֵם בְּתוֹרָתוֹ, שֶׁלֹּא שָׁכַח תַּלְמוּדוֹ בְּבֵית לָבָן (שבת ל"ג):

עיר שכם. כְּמוֹ לְעִיר, וְכָמוֹהוּ עַד בּוֹאֲנָה בֵּית לָחֶם (רות א'):

בבאו מפדן ארם. כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ יָצָא פְּלוֹנִי מִבֵּין שְׁנֵי אֲרָיוֹת וּבָא שָׁלֵם, אַף כָּאן וַיָּבֹא שָׁלֵם מִפַּדַּן אֲרָם, מִלָּבָן וּמֵעֵשָׂו שֶׁנִּזְדַּוְּגוּ לוֹ בַּדֶּרֶךְ:

פסוק יט

קשיטה. מָעָה. אַרַ"ע כְּשֶׁהָלַכְתִּי לִכְרֵכֵי הַיָּם הָיוּ קוֹרִין לְמָעָה קְשִׁיטָה (וְתַרְגּוּמוֹ חוּרְפָּן – טוֹבִים, חֲרִיפִים בְּכָל מָקוֹם, כְּגוֹן עוֹבֵר לַסּוֹחֵר):

פסוק כ

ויקרא לו אל אלהי ישראל. לֹא שֶׁהִמְזִבֵּחַ קְרוּי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶלָּא עַל שֵׁם שֶׁהָיָה הַקָּבָ"ה עִמּוֹ וְהִצִּילוֹ קָרָא שֵׁם הַמִּזְבֵּחַ עַל שֵׁם הַנֵּס, לִהְיוֹת שִׁבְחוֹ שֶׁל מָקוֹם נִזְכָּר בִּקְרִיאַת הַשֵּׁם,

כְּלוֹמַר מִי שֶׁהוּא אֵל, הוּא הַקָּבָ"ה, הוּא לֵאלֹהִים לִי, שֶׁשְּׁמִי יִשְׂרָאֵל. וְכֵן מָצִינוּ בְּמֹשֶׁה וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נִסִּי (שמות י"ז), לֹא שֶׁהַמִּזְבֵּחַ קָרוּי ה', אֶלָּא עַל שֵׁם הַנֵּס קָרָא שֵׁם הַמִּזְבֵּחַ לְהַזְכִּיר שִׁבְחוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, ה' הוּא נִסִּי. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ שֶׁהַקָּבָ"ה קָרָאוֹ לְיַעֲקֹב אֵל (מגילה י"ח); וְדִבְרֵי תוֹרָה כְּפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע (ע' שבת פ"ח) – מִתְחַלְּקִים לְכַמָּה טְעָמִים, וַאֲנִי לְיַשֵּׁב פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא בָּאתִי:

פרק לד

פסוק א

בת לאה. וְלֹא בַת יַעֲקֹב? אֶלָּא עַל שֵׁם יְצִיאָתָהּ נִקְרֵאת בַּת לֵאָה, שֶׁאַף הִיא יַצְאָנִית הָיְתָה (בראשית רבה), שֶׁנֶּאֱמַר וַתֵּצֵא לֵאָה לִקְרָאתוֹ (וְעָלֶיהָ מָשְׁלוּ הַמָּשָׁל כְּאִמָּהּ כְּבִתָּהּ):

פסוק ב

וישכב אתה. כְּדַרְכָּהּ:

ויענה. שֶׁלֹּא כְדַרְכָּהּ (בראשית רבה):

פסוק ג

על לב הנערה. דְּבָרִים הַמִּתְיַשְּׁבִים עַל הַלֵּב; רְאִי, אָבִיךְ בְּחֶלְקַת שָׂדֶה קְטַנָּה כַּמָּה מָמוֹן בְּזָבֵז, אֲנִי אַשִּׂיאֵךְ וְתִקְנֶה הָעִיר וְכָל שְׂדוֹתֶיהָ:

פסוק ז

וכן לא יעשה. לְעַנּוֹת אֶת הַבְּתוּלוֹת, שֶׁהָאֱמוֹת גָּדְרוּ עַצְמָן מִן הָעֲרָיוֹת עַל יְדֵי הַמַּבּוּל (בראשית רבה):

פסוק ח

חשקה. חָפְצָה:

פסוק יב

מהר. כְּתֻבָּה:

פסוק יג

במרמה. בְּחָכְמָה:

אשר טמא. הַכָּתוּב אוֹמֵר שֶׁלֹּא הָיְתָה רְמִיָּה, שֶׁהֲרֵי טִמֵּא אֶת דִּינָהּ אֲחוֹתָם (בראשית רבה):

פסוק יד

חרפה הוא. שֶׁמֶץ פְּסוּל הוּא אֶצְלֵנוּ; הַבָּא לְחָרֵף חֲבֵרוֹ הוּא אוֹמֵר לוֹ עָרֵל אַתָּה אוֹ בֶּן עָרֵל. חֶרְפָּה בְּכָל מָקוֹם גְּדוּפָה:

פסוק טו

נאות לכם. נִתְרַצֶּה לָכֶם, לְשׁוֹן וַיֵּאֹתוּ (מלכים ב י"ב):

להמול. לִהְיוֹת נִמּוֹל. אֵינוֹ לְשׁוֹן לִפְעֹל אֶלָּא לְשׁוֹן לְהִפָּעֵל:

פסוק טז

ונתנו. נו"ן שְׁנִיָּה מֻדְגֶּשֶׁת לְפִי שֶׁהִיא מְשַׁמֶּשֶׁת בִּמְקוֹם שְׁתֵּי נוּנֵי"ן, וְנָתַנּוּ:

ואת בנתיכם נקח לנו. אַתָּה מוֹצֵא בַּתְּנַאי שֶׁאָמַר חֲמוֹר לְיַעֲקֹב וּבְתִשׁוּבַת בְּנֵי יַעֲקֹב לַחֲמוֹר, שֶׁתָּלוּ הַחֲשִׁיבוּת בִּבְנֵי יַעֲקֹב לִקַּח בְּנוֹת שְׁכֶם אֶת שֶׁיִּבְחֲרוּ לָהֶם, וּבְנוֹתֵיהֶם יִתְּנוּ לָהֶם לְפִי דַּעְתָּם, דִּכְתִיב וְנָתַנּוּ אֶת בְּנֹתֵינוּ – לְפִי דַּעְתֵּנוּ, וְאֶת בְּנֹתֵיכֶם נִקַּח לָנוּ – כְּכָל אֲשֶׁר נַחְפֹּץ; וּכְשֶׁדִּבְּרוּ חֲמוֹר וּשְׁכֶם בְּנוֹ אֶל יוֹשְׁבֵי עִירָם הָפְכוּ הַדְּבָרִים, אֶת בְּנֹתָם נִקַּח לָנוּ לְנָשִׁים וְאֶת בְּנֹתֵינוּ נִתֵּן לָהֶם, כְּדֵי לְרַצּוֹתָם שֶׁיֵּאוֹתוּ לְהִמּוֹל:

פסוק כא

שלמים. בְּשָׁלוֹם וּבְלֵב שָׁלֵם:

והארץ הנה רחבת ידים. כְּאָדָם שֶׁיָּדוֹ רְחָבָה וּוַתְרָנִית; כְּלוֹמַר, אַל תַּפְסִידוּ כְּלוּם – פְּרַקְמַטְיָא הַרְבֵּה בָּאָה לְכָאן וְאֵין לָהּ קוֹנִים:

פסוק כב

בהמול. בְּהִיוֹת נִמּוֹל:

פסוק כג

אך נאותה להם. לְדָבָר זֶה, וְעַל יְדֵי כֵן יֵשְׁבוּ אִתָּנוּ:

פסוק כה

שני בני יעקב. בָּנָיו הָיוּ, וְאַע"פ כֵּן נֶהֱגוּ עַצְמָן שִׁמְעוֹן וְלֵוִי כִּשְׁאָר אֲנָשִׁים שֶׁאֵינָם בָּנָיו, שֶׁלֹּא נָטְלוּ עֵצָה הֵימֶנּוּ (בראשית רבה):

אחי דינה. לְפִי שֶׁמָּסְרוּ עַצְמָן עָלֶיהָ נִקְרְאוּ אַחֶיהָ:

בטח. שֶׁהָיוּ כוֹאֲבִים וּמִ"אַ בְּטוּחִים הָיוּ עַל כֹּחוֹ שֶׁל זָקֵן (בראשית רבה):

פסוק כז

על החללים. לְפַשֵּׁט הַחֲלָלִים:

פסוק כט

חילם. מָמוֹנָם וְכֵן עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה (דברים ח'), וְיִשְׂרָאֵל עֹשֶׂה חָיִל (במדבר כ"ד), וְעָזְבוּ לַאֲחֵרִים חֵילָם (תהילים מ"ט):

שבו. לְשׁוֹן שְׁבָיָה, לְפִיכָךְ טַעֲמוֹ מִלְרֵע:

פסוק ל
עכרתם. לְשׁוֹן מַיִם עֲכוּרִים, אֵין דַּעְתִּי צְלוּלָה עֲכָשָׁו (ברכות כ"ה). וְאַנְדָּה, צְלוּלָה הָיְתָה הֶחְבִּית וַעֲכַרְתֶּם אוֹתָהּ (בראשית רבה) – מָסֹרֶת הָיְתָה בְּיַד כְּנַעֲנִים שֶׁיִּפְּלוּ בְּיַד בְּנֵי יַעֲקֹב, אֶלָּא שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים עַד אֲשֶׁר תִּפְרֶה וְנַחְלְתָּ אֶת הָאָרֶץ (שמות כ"ג), לְפִיכָךְ הָיוּ שׁוֹתְקִין:
מתי מספר. אֲנָשִׁים מוּעָטִים:

פסוק לא
הכזונה. הֶפְקֵר:
את אחותנו. יָת אֲחָתָנָא:

פרק לה

פסוק א
קום עלה. לְפִי שֶׁאֵחַרְתָּ בַּדֶּרֶךְ נֶעֱנַשְׁתָּ וּבָא לְךָ זֹאת מִבִּתְּךָ (תנחומא):

פסוק ב
הנכר. שֶׁיֵּשׁ בְּיֶדְכֶם מִשֶּׁלָּל שֶׁל שְׁכֶם:
והטהרו. מֵעָ"ז:
והחליפו שמלתיכם. שֶׁמָּא יֵשׁ בְּיֶדְכֶם כְּסוּת שֶׁל עָ"ז:

פסוק ד
האלה. מִין אִילָן סָרָק:
עם שכם. אֵצֶל שְׁכֶם:

פסוק ה
חתת. פַּחַד:

פסוק ז
אל בית אל. הַקָּבָ"ה בְּבֵית אֵל, גִּלּוּי שְׁכִינָתוֹ בְּבֵית אֵל. יֵשׁ תֵּבָה חֲסֵרָה בֵּי"ת הַמְשַׁמֶּשֶׁת בְּרֹאשָׁהּ, כְּמוֹ הִנֵּה הוּא בֵּית מָכִיר בֶּן עַמִּיאֵל (שמואל ב ט') – כְּמוֹ בְּבֵית מָכִיר; בֵּית אָבִיךָ (בראשית ל"ח:י"א) – כְּמוֹ בְּבֵית אָבִיךָ:
נגלו אליו האלהים. בִּמְקוֹמוֹת הַרְבֵּה יֵשׁ שֵׁם אֱלֹהוּת וְאַדְנוּת בִּלְשׁוֹן רַבִּים, כְּמוֹ אֲדֹנֵי יוֹסֵף (שם ל"ט), אִם בְּעָלְיו עִמּוֹ (שמות כ'), וְלֹא נֶאֱמַר בַּעֲלוֹ, וְכֵן אֱלֹהוּת שֶׁהוּא לְשׁוֹן שׁוֹפֵט וּמְרוּת נִזְכָּר בִּלְשׁוֹן רַבִּים, אֲבָל אֶחָד מִכָּל שְׁאָר הַשֵּׁמוֹת לֹא תִמְצָא בִּלְשׁוֹן רַבִּים:

פסוק ח

ותמת דבורה. מָה עִנְיָן דְּבוֹרָה בְּבֵית יַעֲקֹב? אֶלָּא לְפִי שֶׁאָמְרָה רִבְקָה לְיַעֲקֹב וְשָׁלַחְתִּי וּלְקַחְתִּיךָ מִשָּׁם, שְׁלָחָהּ דְּבוֹרָה אֶצְלוֹ לְפַדָּן אָרָם לָצֵאת מִשָּׁם, וּמַתָּה בַּדֶּרֶךְ; מִדִּבְרֵי רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן לְמַדְתִּיהָ:

מתחת לבית אל. הָעִיר יוֹשֶׁבֶת בְּהָר וְנִקְבְּרָה בְּרַגְלֵי הָהָר:

תחת האלון. בְּשִׁפּוּלֵי מֵישָׁרָא, שֶׁהָיָה מִישׁוֹר מִלְמַעְלָה בְּשִׁפּוּעַ הָהָר וְהַקְּבוּרָה מִלְמַטָּה, וּמִישׁוֹר שֶׁל בֵּית אֵל הָיוּ קוֹרִין לוֹ אַלּוֹן. וְאַגָּדָה, נִתְבַּשֵּׂר שָׁם בְּאֵבֶל שֵׁנִי, שֶׁהָגַד לוֹ עַל אִמּוֹ שֶׁמֵּתָה (בראשית רבה), וְאַלּוֹן בִּלְשׁוֹן יְוָנִי אַחֵר, וּלְפִי שֶׁהֶעֱלִימוּ אֶת יוֹם מוֹתָהּ שֶׁלֹּא יְקַלְּלוּ הַבְּרִיּוֹת כֶּרֶס שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ עֵשָׂו, אַף הַכָּתוּב לֹא פֵּרְסָמָהּ:

פסוק ט

עוד. פַּעַם שֵׁנִי בַּמָּקוֹם הַזֶּה, אֶחָד בְּלֶכְתּוֹ וְאֶחָד בְּשׁוּבוֹ:

ויברך אתו. בִּרְכַּת אֲבֵלִים (בראשית רבה):

פסוק י

לא יקרא שמך עוד יעקב. לְשׁוֹן אָדָם הַבָּא בְּמַאֲרָב וְעָקְבָה, אֶלָּא לְשׁוֹן שַׂר וְנָגִיד:

פסוק יא

אני אל שדי. שֶׁאֲנִי כְדַי לְבָרֵךְ, שֶׁהַבְּרָכוֹת שֶׁלִּי:

פרה ורבה. עַל שֵׁם שֶׁעָדַיִן לֹא נוֹלַד בִּנְיָמִין, וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נִתְעַבְּרָה מִמֶּנּוּ:

גוי. בִּנְיָמִין:

גוים. מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם, שֶׁעֲתִידִים לְצֵאת מִיּוֹסֵף, וְהֵם בְּמִנְיַן הַשְּׁבָטִים (בראשית רבה):

ומלכים. שָׁאוּל וְאִישׁ בּשֶׁת, שֶׁהָיוּ מִשֵּׁבֶט בִּנְיָמִין (בראשית רבה), שֶׁעֲדַיִן לֹא נוֹלְדוּ (וּפְסוּק זֶה דְּרָשׁוֹ אַבָּנֵר כְּשֶׁהִמְלִיךְ אִישׁ בּשֶׁת, וְאַף הַשְּׁבָטִים דְּרָשׁוּהוּ וְקָרְבוּ בִּנְיָמִין, דִּכְתִיב אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן אֶת בִּתּוֹ לִבְנְיָמִן לְאִשָּׁה (שופטים כ"א), וְחָזְרוּ וְאָמְרוּ אִלְמָלֵא הָיָה עוֹלֶה מִן הַשְּׁבָטִים לֹא הָיָה הַקָּבָ"ה אוֹמֵר לְיַעֲקֹב וּמְלָכִים מֵחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ:

גוי וקהל גוים. שֶׁגּוֹיִם עֲתִידִים בָּנָיו לְהֵעָשׂוֹת כְּמִנְיַן הַגּוֹיִם, שֶׁהֵם ע' אֻמּוֹת, וְכֵן כָּל הַסַּנְהֶדְרִין שִׁבְעִים; דָּבָר אַחֵר שֶׁעֲתִידִים בָּנָיו לְהַקְרִיב בְּשָׁעַת אִסּוּר בָּמוֹת כַּגּוֹיִם בִּימֵי אֵלְיָהוּ):

פסוק יג

במקום אשר דבר אתו. אֵינִי יוֹדֵעַ מַה מְלַמְּדֵנוּ:

פסוק טז

כברת הארץ. מְנַחֵם פֵּרֵשׁ לְשׁוֹן כַּבִּיר, רִבּוּי, מַהֲלַךְ רַב. וְאַגָּדָה, בִּזְמַן שֶׁהָאָרֶץ חֲלוּלָה וּמְנֻקֶּבֶת כְּכָבָרָה (בראשית רבה), שֶׁהַנִּיר מָצוּי, הַסְּתָו עָבַר וְהַשָּׁרָב עֲדַיִן לֹא בָא (שם ז), וְאֵין זֶה פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, שֶׁהֲרֵי בְּנַעֲמָן מָצִינוּ וַיֵּלֶךְ מֵאִתּוֹ כִּבְרַת אֶרֶץ (מלכים ב ה'). וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁהוּא שֵׁם מִדַּת קַרְקַע, כְּמוֹ מַהֲלַךְ פַּרְסָה אוֹ יוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר צֶמֶד כֶּרֶם (ישעיהו ה'), חֶלְקַת הַשָּׂדֶה (בראשית ל"ג), כָּךְ בְּמַהֲלַךְ אָדָם נוֹתֵן שֵׁם מִדָּה כִּבְרַת אֶרֶץ:

פסוק יז

כי גם זה. נוֹסַף לְךָ עַל יוֹסֵף; וְרִבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ: עִם כָּל שֵׁבֶט נוֹלְדָה תְּאוֹמָה, וְעִם בִּנְיָמִין נוֹלְדָה תְּאוֹמָה יְתֵרָה:

פסוק יח

בן אוני. בֶּן צַעֲרִי:

בנימין. נִרְאֶה בְּעֵינַי, לְפִי שֶׁהוּא לְבַדּוֹ נוֹלַד בְּאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁהוּא בַּנֶּגֶב כְּשֶׁאָדָם בָּא מֵאֲרַם נַהֲרַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בַּנֶּגֶב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן (במדבר ל"ג), הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה (בראשית י"ב):

בנימין. בֶּן יָמִין, לְשׁוֹן צָפוֹן וְיָמִין אַתָּה בָרָאתָם (תהילים פ"ט), לְפִיכָךְ הוּא מָלֵא:

פסוק כב

בשכן ישראל בארץ ההיא. עַד שֶׁלֹּא בָא לְחֶבְרוֹן אֲצָל יִצְחָק אֲרִעוּהוּ כָּל אֵלֶּה:

וישכב. מִתּוֹךְ שֶׁבִּלְבֵּל מִשְׁכָּבוֹ, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ שְׁכָבָהּ; וְלָמָּה בִלְבֵּל וְחִלֵּל יְצוּעָיו? שֶׁכְּשֶׁמֵּתָה רָחֵל נָטַל יַעֲקֹב מִטָּתוֹ, שֶׁהָיְתָה נְתוּנָה תְּדִיר בְּאֹהֶל רָחֵל וְלֹא בִּשְׁאָר אֹהָלִים, וּנְתָנָהּ בְּאֹהֶל בִּלְהָה; בָּא רְאוּבֵן וְתָבַע עֶלְבּוֹן אִמּוֹ, אָמַר אִם אֲחוֹת אִמִּי הָיְתָה צָרָה לְאִמִּי, שִׁפְחַת אֲחוֹת אִמִּי תְּהֵא צָרָה לְאִמִּי? לְכָךְ בִּלְבֵּל (שבת נ"ה):

ויהיו בני יעקב שנים עשר. מַתְחִיל לְעַנְיַן רֹאשׁוֹן, מִשֶּׁנּוֹלַד בִּנְיָמִין נִשְׁלְמָה הַמִּטָּה וּמַעֲתָּה רְאוּיִים לְהֵמָּנוֹת, וּמְנָאָן; וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ, לְלַמֶּדְנוּ בָּא, שֶׁכֻּלָּן שָׁוִין וְכֻלָּן צַדִּיקִים, שֶׁלֹּא חָטָא רְאוּבֵן:

פסוק כג

בכור יעקב. אֲפִלּוּ בְּשִׁעַת הַקַּלְקָלָה קָרָאוֹ בְּכוֹר:

בכור יעקב. בְּכוֹר לַנַּחֲלָה, בְּכוֹר לָעֲבוֹדָה, בְּכוֹר לְמִנְיָן, וְלֹא נִתְּנָה בְּכוֹרָה לְיוֹסֵף אֶלָּא לְעִנְיַן הַשְּׁבָטִים – שֶׁנַּעֲשָׂה לִשְׁנֵי שְׁבָטִים:

פסוק כז

ממרא. שֵׁם הַמִּישׁוֹר:

קרית הארבע. שֵׁם הָעִיר:

ממרא קרית הארבע. אֶל מִישׁוֹר שֶׁל קִרְיַת אַרְבַּע. וְאִ"תּ הָיָה לוֹ לִכְתּוֹב מַמְרֵא הַקְּרִיַת אַרְבַּע? כֵּן דֶּרֶךְ הַמִּקְרָא בְּכָל דָּבָר שֶׁשְּׁמוֹ כָּפוּל, כְּגוֹן זֶה, וּכְגוֹן בֵּית לֶחֶם, אֲבִי עֶזֶר, בֵּית אֵל, אִם הֶצְרֵךְ לְהַטִּיל בּוֹ ה"א, נוֹתְנָהּ בְּרֹאשׁ הַתֵּבָה הַשְּׁנִיָּה – בֵּית הַלַּחְמִי (שמואל א ט"ז), בְּעָפְרָת אֲבִי הָעֶזְרִי (שופטים ו'), בָּנָה חִיאֵל בֵּית הָאֱלִי (מלכים א ט"ז):

פסוק כט

ויגוע יצחק. אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה; מְכִירָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף קָדְמָה לְמִיתָתוֹ שֶׁל יִצְחָק י"ב שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁנּוֹלַד יַעֲקֹב הָיָה יִצְחָק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר וְיִצְחָק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה וְגוֹ', וְיִצְחָק מֵת בִּשְׁנַת ק"כ לְיַעֲקֹב – אִם תּוֹצִיא שִׁשִּׁים מִמֵּאָה וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה נִשְׁאֲרוּ ק"כ – וְיוֹסֵף נִמְכַּר בֶּן י"ז שָׁנָה, וְאוֹתָהּ שָׁנָה שְׁנַת מֵאָה וּשְׁמוֹנָה לְיַעֲקֹב, כֵּיצַד? בֶּן שִׁשִּׁים וְשָׁלוֹשׁ נִתְבָּרֵךְ, אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה נִטְמַן בְּבֵית עֵבֶר, הֲרֵי שִׁבְעִים וְשֶׁבַע, וְאַרְבַּע עֶשְׂרֵה עָבַד בְּאִשָּׁה, וּבְסוֹף אַרְבַּע עֶשְׂרֵה נוֹלַד יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וְגוֹ', הֲרֵי תִּשְׁעִים וְאַחַת, וְי"ז עַד שֶׁלֹּא נִמְכַּר יוֹסֵף, הֲרֵי מֵאָה וּשְׁמוֹנָה (עוֹד מְפֹרָשׁ מִן הַמִּקְרָא מִשֶּׁנִּמְכַּר יוֹסֵף עַד שֶׁבָּא יַעֲקֹב מִצַּרְעַמָּה כ"ב שָׁנָה שֶׁנֶּ', וְיוֹסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְגוֹ', וְז' שְׁנִים שָׂבָע וּשְׁנַתַּיִם רָעָב, הֲרֵי כ"ב, וּכְתִיב יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה, נִמְצָא יַעֲקֹב בְּמִכְירָתוֹ ק"ח):

פרק לו

פסוק ב

עדה בת אילון. הִיא בָּשְׂמַת בַּת אֵילוֹן, וְנִקְרֵאת בָּשְׂמַת עַל שֵׁם שֶׁהָיְתָה מְקֻטֶּרֶת בְּשָׂמִים לַעֲ"זָ:

אהליבמה. הִיא יְהוּדִית, וְהוּא כְּנָה שְׁמָהּ יְהוּדִית לוֹמַר שֶׁהִיא כּוֹפֶרֶת בַּעֲ"זָ כְּדֵי לְהַטְעוֹת אֶת אָבִיו:

בת ענה בת צבעון. אִם בַּת עָנָה לֹא בַּת צִבְעוֹן? עָנָה בְּנוֹ שֶׁל צִבְעוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר וְאֵלֶּה בְּנֵי צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה? מְלַמֵּד שֶׁבָּא צִבְעוֹן עַל כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת עָנָה, וְיָצְאָה אָהֳלִיבָמָה מִבֵּין שְׁנֵיהֶם, וְהוֹדִיעֲךָ הַכָּתוּב שֶׁכֵּלְּן בְּנֵי מַמְזֵרוּת הָיוּ:

פסוק ג

בשמת בת ישמעאל. וּלְהַלָּן קוֹרֵא לָהּ מָחֲלַת? מָצִינוּ בְּאַגָּדַת מִדְרַשׁ סֵפֶר שְׁמוּאֵל ג' מוֹחָלִים לָהֶן עֲוֹנוֹתֵיהֶן, גֵּר שֶׁנִּתְגַּיֵּר, וְהָעוֹלֶה לְגַדֵּלָה, וְהַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה. וְלָמַד הַטַּעַם מִכָּאן – לְכָךְ נִקְרֵאת מָחֲלַת, שֶׁנִּמְחֲלוּ עֲוֹנוֹתֶיהָ:

אחות נביות. עַל שֵׁם שֶׁהוּא הִשִּׂיאָהּ לוֹ מִשֶּׁמֵּת יִשְׁמָעֵאל נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ:

פסוק ה
ואהליבמה ילדה וגו'. קֹרַח זֶה מַמְזֵר הָיָה, וּבֶן אֱלִיפַז הָיָה, שֶׁבָּא עַל אֵשֶׁת אָבִיו, אֶל אָהֳלִיבָמָה אֵשֶׁת עֵשָׂו, שֶׁהָרֵי הוּא מָנוּי עִם אַלּוּפֵי אֱלִיפַז בְּסוֹף הָעִנְיָן (בראשית רבה):

פסוק ו
וילך אל ארץ. לָגוּר בַּאֲשֶׁר יִמְצָא:

פסוק ז
ולא יכלה ארץ מגוריהם. לְהַסְפִּיק מִרְעֶה לַבְּהֵמוֹת שֶׁלָּהֶם (ב"ר). ומ"א: **מפני יעקב אחיו**. מִפְּנֵי שְׂטָר חוֹב שֶׁל גְּזֵרַת "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" הַמֻּטָּל עַל זַרְעוֹ שֶׁל יִצְחָק, אָמַר אֵלַךְ לִי מִכָּאן, אֵין לִי חֵלֶק לֹא בַּמַּתָּנָה, שֶׁנִּתְּנָה לוֹ הָאָרֶץ הַזֹּאת, וְלֹא בְּפִרְעוֹן הַשְּׂטָר, וּמִפְּנֵי הַבּוּשָׁה שֶׁמָּכַר בְּכוֹרָתוֹ:

פסוק ט
ואלה. הַתּוֹלְדוֹת שֶׁהוֹלִידוּ בָּנָיו עַכְשָׁו מִשֶּׁהָלַךְ לְשֵׂעִיר:

פסוק יב
ותמנע היתה פילגש. לְהוֹדִיעַ גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, כַּמָּה הָיוּ תְּאֵבִים לְדַבֵּק בְּזַרְעוֹ. תִּמְנַע זוֹ בַּת אַלּוּפִים הָיְתָה, שֶׁנֶּאֱמַר וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע, וְלוֹטָן מֵאַלּוּפֵי יוֹשְׁבֵי שֵׂעִיר הָיָה מִן הַחוֹרִים שֶׁיָּשְׁבוּ בָהּ לְפָנִים, אָמְרָה אֵינִי זוֹכָה לְהִנָּשֵׂא לְךָ, הַלְוַאי וְאֶהְיֶה פִּילֶגֶשׁ. וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים מוֹנֶה אוֹתָהּ בְּבָנָיו שֶׁל אֱלִיפַז, מְלַמֵּד שֶׁבָּא עַל אִשְׁתּוֹ שֶׁל שֵׂעִיר וְיָצְאָה תִּמְנָע מִבֵּיניֵהֶם, וּכְשֶׁגִּדְּלָה נַעֲשֵׂית פִּילַגְשׁוֹ, וְזֶהוּ וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע, וְלֹא מְנָאהּ עִם בְּנֵי שֵׂעִיר שֶׁהָיְתָה אֲחוֹתוֹ מִן הָאֵם וְלֹא מִן הָאָב:

פסוק טו
אלה אלופי בני עשו. רָאשֵׁי מִשְׁפָּחוֹת:

פסוק כ
ישבי הארץ. שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבֵיהָ קֹדֶם שֶׁבָּא עֵשָׂו לְשָׁם. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (שבת פ"ה) שֶׁהָיוּ בְּקִיאִין בְּיִשּׁוּבָהּ שֶׁל אֶרֶץ; מְלֹא קָנֶה זֶה לְזֵיתִים, מְלֹא קָנֶה זֶה לִגְפָנִים, שֶׁהָיוּ טוֹעֲמִין הֶעָפָר וְיוֹדְעִין אֵי זוֹ נְטִיעָה רְאוּיָה לוֹ:

פסוק כד
ואיה וענה. וי"ו יְתֵרָה, וְהוּא כְּמוֹ אֵיזֶה וַעֲנָה, וְהַרְבֵּה יֵשׁ בַּמִּקְרָא, תֵּת וְקוֹדֶשׁ וְצָבָא מִרְמָס (דניאל ח'), נִרְדָּם וְרֶכֶב וְסוּס (תהילים ע"ו):
הוא ענה. הָאֱמוּר לְמַעְלָה שֶׁהוּא אָחִיו שֶׁל צִבְעוֹן וְכָאן הוּא קוֹרֵא אוֹתוֹ בְּנוֹ? מְלַמֵּד שֶׁבָּא צִבְעוֹן עַל אִמּוֹ וְהוֹלִיד אֶת עֲנָה:

את הימם. פְּרָדִים, הִרְבִּיעַ חֲמוֹר עַל סוּס נְקֵבָה וְיָלְדָה פֶּרֶד, וְהוּא הָיָה מַמְזֵר וְהֵבִיא פְּסוּלִין לָעוֹלָם; וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמָם יֵמִים? שֶׁאֵימָתָן מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת, דְּאָמַר רַבִּי חֲנִינָא מִיָּמַי לֹא שְׁאֲלַנִי אָדָם עַל מַכַּת פִּרְדָּה לְבָנָה וְחָיָה (חולין ז') (וַהֲלֹא קָא חָזִינָן דְּחָיָה? אַל תִּקְרֵי וְחָיָה אֶלָּא וְחָיְתָה, כִּי הַמַּכָּה לֹא תֵּרָפֵא לְעוֹלָם, בְּרַשִׁ"י יָשָׁן) וְלֹא הֶזֵּקֵק לִכְתֹּב לָנוּ מִשְׁפְּחוֹת הַחוֹרִי אֶלָּא מִפְּנֵי תִּמְנָע, וּלְהוֹדִיעַ גְּדֻלַּת אַבְרָהָם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה:

פסוק לא

ואלה המלכים וגו'. שְׁמוֹנָה הָיוּ וּכְנֶגְדָּן הֶעֱמִיד יַעֲקֹב וּבטֵל מַלְכוּת עֵשָׂו בִּימֵיהֶם, אֵלּוּ הֵן, שָׁאוּל וְאִישׁ בשֶׁת, דָּוִד וּשְׁלֹמֹה, רְחַבְעָם, אֲבִיָּה, אָסָא, יְהוֹשָׁפָט; וּבִימֵי יוֹרָם בָּנוֹ כָּתוּב בְּיָמָיו פָּשַׁע אֱדוֹם מִתַּחַת יַד יְהוּדָה וַיַּמְלִכוּ עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ (מלכים ב ח'), וּבִימֵי שָׁאוּל כָּתוּב וּמֶלֶךְ אֵין בֶּאֱדוֹם נִצָּב מֶלֶךְ (מלכים א כ"ב):

פסוק לג

יובב בן זרח מבצרה. בָּצְרָה מַעֲרֵי מוֹאָב הִיא, שֶׁנֶּאֱמַר וְעַל קְרִיּוֹת וְעַל בָּצְרָה וגו' (ירמיהו מ"ח); וּלְפִי שֶׁהֶעֱמִידָה מֶלֶךְ לֶאֱדוֹם, עֲתִידָה לִלְקוֹת עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר כִּי זֶבַח לַה' בְּבָצְרָה (ישעיהו ל"ד):

פסוק לה

המכה את מדין בשדה מואב. שֶׁבָּאוּ מִדְיָן עַל מוֹאָב לַמִּלְחָמָה, וְהָלַךְ מֶלֶךְ אֱדוֹם לַעֲזֹר אֶת מוֹאָב; וּמִכָּאן אָנוּ לְמֵדִים, שֶׁהָיוּ מִדְיָן וּמוֹאָב מְרִיבִים זֶה עִם זֶה, וּבִימֵי בִלְעָם עָשׂוּ שְׁלוֹם לְהִתְקַשֵּׁר עַל יִשְׂרָאֵל:

פסוק לט

בת מי זהב. מַהוּ זָהָב? עָשִׁיר הָיָה, וְאֵין זָהָב חָשׁוּב בְּעֵינָיו לְכָלוּם:

פסוק מ

ואלה שמות אלופי עשו. שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שֵׁם מְדִינוֹתֵיהֶם לְאַחַר שֶׁמֵּת הֲדַר וּפָסְקָה מֵהֶם מַלְכוּת, וְהָרִאשׁוֹנִים הַנִּזְכָּרִים לְמַעְלָה הֵם שְׁמוֹת תּוֹלְדוֹתָם; וְכֵן מְפֹרָשׁ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים וַיָּמָת הֲדָד וַיִּהְיוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם אַלּוּף תִּמְנָע וְגוֹמֵר:

פסוק מג

מגדיאל. הִיא רוֹמִי:

פרק לז

פסוק א

וישב יעקב וגו'. אַחַר שֶׁכָּתַב לְךָ יְשׁוּבֵי עֵשָׂו וְתוֹלְדוֹתָיו בְּדֶרֶךְ קְצָרָה, שֶׁלֹּא הָיוּ סְפוּנִים וַחֲשׁוּבִים לְפָרֵשׁ הֵיאַךְ נִתְיַשְּׁבוּ וְסֵדֶר מִלְחֲמוֹתֵיהֶם אֵיךְ הוֹרִישׁוּ אֶת הַחוֹרִי, פֵּרֵשׁ לְךָ יְשׁוּבֵי יַעֲקֹב וְתוֹלְדוֹתָיו בְּדֶרֶךְ אֲרֻכָּה כָּל גְּלְגּוּלֵי סִבָּתָם, לְפִי שֶׁהֵם חֲשׁוּבִים לִפְנֵי הַמָּקוֹם לְהַאֲרִיךְ בָּהֶם, וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא בְּיִ' דוֹרוֹת שֶׁמֵּאָדָם וְעַד נֹחַ פְּלוֹנִי הוֹלִיד פְּלוֹנִי, וּכְשֶׁבָּא לְנֹחַ הֶאֱרִיךְ בּוֹ, וְכֵן בְּיִ' דוֹרוֹת שֶׁמִּנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם קִצֵּר בָּהֶם, וּמִשֶּׁהִגִּיעַ אֵצֶל אַבְרָהָם הֶאֱרִיךְ בּוֹ. מָשָׁל לְמַרְגָּלִית שֶׁנָּפְלָה בֵּין הַחוֹל, אָדָם מְמַשְׁמֵשׁ בַּחוֹל וְכוֹבְרוֹ בִּכְבָרָה עַד שֶׁמּוֹצֵא אֶת הַמַּרְגָּלִית, וּמִשֶּׁמְּצָאָהּ הוּא מַשְׁלִיךְ אֶת הַצְּרוֹרוֹת מִיָּדוֹ וְנוֹטֵל הַמַּרְגָּלִית. דָּ"א **וישב יעקב**, הַפִּשְׁתָּנִי הַזֶּה נִכְנְסוּ גְּמַלָּיו טְעוּנִים פִּשְׁתָּן, הַפֶּחָמִי תָּמַהּ אָנָה יִכָּנֵס כָּל הַפִּשְׁתָּן הַזֶּה? הָיָה פִּקֵּחַ אֶחָד מֵשִׁיב לוֹ נִצּוֹץ אֶחָד יוֹצֵא מִמַּפּוּחַ שֶׁלְּךָ שֶׁשּׁוֹרֵף אֶת כֻּלּוֹ, כָּךְ יַעֲקֹב רָאָה אֶת כָּל הָאַלּוּפִים הַכְּתוּבִים לְמַעְלָה, תָּמַהּ וְאָמַר מִי יָכוֹל לִכְבּשׁ אֶת כֻּלָּן? מַה כְּתִיב לְמַטָּה, אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף, דִּכְתִיב וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ (עובדיה א') – נִצּוֹץ יוֹצֵא מִיּוֹסֵף שֶׁמְּכַלֶּה וְשׁוֹרֵף אֶת כֻּלָּם:

פסוק ב

אלה תולדות יעקב. וְאֵלֶּה שֶׁל תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב, אֵלּוּ יְשׁוּבֵיהֶם וְגִלְגּוּלֵיהֶם עַד שֶׁבָּאוּ לִכְלַל יְשׁוּב, סִבָּה רִאשׁוֹנָה יוֹסֵף בֶּן י"ז וְגוֹמֵר, עַל יְדֵי זֶה נִתְגַּלְגְּלוּ וְיָרְדוּ לְמִצְרַיִם, זֶהוּ אַחַר יְשׁוּב פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא לְהָיוֹת דָּבָר דָּבוּר עַל אָפְנָיו. וּמ"אַ דּוֹרֵשׁ תֵּלֶה הַכְּתוּב תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב בְּיוֹסֵף מִפְּנֵי כַּמָּה דְּבָרִים, אַחַת, שֶׁכָּל עַצְמוֹ שֶׁל יַעֲקֹב לֹא עָבַד אֶצֶל לָבָן אֶלָּא בְּרָחֵל, וְשֶׁהָיָה זִיו אִיקּוֹנִין שֶׁל יוֹסֵף דּוֹמֶה לוֹ, וְכָל מַה שֶּׁאֵרַע לְיַעֲקֹב אֵרַע לְיוֹסֵף: זֶה נִשְׁטַם וְזֶה נִשְׁטַם, זֶה אָחִיו מְבַקֵּשׁ לַהֲרֹגוֹ וְזֶה אֶחָיו מְבַקְּשִׁים לַהֲרֹגוֹ, וְכֵן הָרְבֵּה בִּבְ"ר. וְעוֹד נִדְרָשׁ בּוֹ **וישב**, בִּקֵּשׁ יַעֲקֹב לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, קָפַץ עָלָיו רָגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף – צַדִּיקִים מְבַקְּשִׁים לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, אָמַר הַקָּבָ"ה לֹא דַיָּן לַצַּדִּיקִים מַה שֶּׁמְּתֻקָּן לָהֶם לָעוֹלָם הַבָּא, אֶלָּא שֶׁמְּבַקְּשִׁים לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה בָּעוֹלָם הַזֶּה:

והוא נער. שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה נַעֲרוּת, מְתַקֵּן בִּשְׂעָרוֹ, מְמַשְׁמֵשׁ בְּעֵינָיו, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה נִרְאֶה יָפֶה:

את בני בלהה. כְּלוֹמַר וְרָגִיל אֵצֶל בְּנֵי בִלְהָה, לְפִי שֶׁהָיוּ אֶחָיו מְבַזִּין אוֹתָן וְהוּא מְקָרְבָן:

את דבתם רעה. כָּל רָעָה שֶׁהָיָה רוֹאֶה בְּאֶחָיו בְּנֵי לֵאָה הָיָה מַגִּיד לְאָבִיו, שֶׁהָיוּ אוֹכְלִין אֵבֶר מִן הַחַי, וּמְזַלְזְלִין בִּבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת לִקְרוֹתָן עֲבָדִים, וַחֲשׁוּדִים עַל הָעֲרָיוֹת, וּבִשְׁלְשָׁתָן לְקָה:

וַיְשַׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים בְּמִכְירָתוֹ וְלֹא אָכָלוּהוּ חַי, וְעַל דְּבָה שֶׁסִּפֵּר עֲלֵיהֶם שֶׁקּוֹרִין לַאֲחֵיהֶם עֲבָדִים – "לְעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף", וְעַל עֲרָיוֹת שֶׁסִּפֵּר עֲלֵיהֶם, וַתִּשָּׂא אֵשֶׁת אֲדֹנָיו וְגוֹ׳:
דבתם. כָּל לְשׁוֹן דִּבָּה פרלדי"ץ בְּלַעַז, כָּל מַה שֶּׁהָיָה יָכוֹל לְדַבֵּר בָּהֶם רָעָה, הָיָה מְסַפֵּר:
דבה. לְשׁוֹן דּוֹבֵב שִׂפְתֵי יְשֵׁנִים (שיר ז'):

פסוק ג

בן זקנים. שֶׁנּוֹלַד לוֹ לְעֵת זִקְנָתוֹ. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם בַּר חַכִּים הוּא לֵהּ – כָּל מַה שֶּׁלָּמַד מִשֵּׁם וְעֵבֶר מִסַּר לוֹ. דְּ"אַ, שֶׁהָיָה זִיו אִיקוֹנִין שֶׁלּוֹ דּוֹמֶה לוֹ:
פסים. לְשׁוֹן כְּלִי מֵילֶת, כְּמוֹ כַּרְפַּס וּתְכֵלֶת, וּכְמוֹ כְּתֹנֶת הַפַּסִּים דְּתָמָר וְאַמְנוֹן, וּמ"אַ עַ"שׁ צָרוֹתָיו, שֶׁנִּמְכַּר לְפוֹטִיפַר וְלַסּוֹחֲרִים וְלִישְׁמְעֵאלִים וְלַמִּדְיָנִים:

פסוק ד

ולא יכלו דברו לשלום. מִתּוֹךְ גְּנוּתָם לָמַדְנוּ שִׁבְחָם, שֶׁלֹּא דִּבְּרוּ אַחַת בַּפֶּה וְאַחַת בַּלֵּב:
דברו. לְדַבֵּר עִמּוֹ:

פסוק ז

מאלמים אלמים. כְּתַרְגּוּמוֹ מְאַסְּרִין אֲסָרִין – עֲמָרִין, וְכֵן נֹשֵׂא אֲלֻמֹּתָיו (תהלים קכ"ו), וְכָמוֹהוּ בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה וְהָאֲלֻמּוֹת נוֹטֵל וּמַכְרִיז:
קמה אלמתי. נִזְקָפָה:
וגם נצבה. לַעֲמֹד עַל עָמְדָהּ בְּזִקִּיפָה:

פסוק ח

ועל דבריו. עַל דִּבָּתָם רָעָה שֶׁהָיָה מֵבִיא לַאֲבִיהֶם:

פסוק י

ויספר אל אביו ואל אחיו. לְאַחַר שֶׁסִּפֵּר אוֹתוֹ לְאֶחָיו חָזַר וְסִפְּרוֹ לְאָבִיו בְּפָנֵיהֶם:
ויגער בו. לְפִי שֶׁהָיָה מֵטִיל שִׂנְאָה עָלָיו:
הבוא נבוא. וַהֲלֹא אִמְּךָ כְּבָר מֵתָה, וְהוּא לֹא הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהַדְּבָרִים מַגִּיעִין לְבִלְהָה שֶׁגִּדְּלַתּוּ כְּאִמּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ לָמְדוּ מִכָּאן שֶׁאֵין חֲלוֹם בְּלֹא דְּבָרִים בְּטֵלִים, וְיַעֲקֹב נִתְכַּוֵּן לְהוֹצִיא הַדָּבָר מִלֵּב בָּנָיו שֶׁלֹּא יְקַנְּאוּהוּ, לְכָךְ אָמַר לוֹ הֲבוֹא נָבוֹא וְגוֹ' – כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר בְּאִמְּךָ כָּךְ הַשְּׁאָר הוּא בָּטֵל:

פסוק יא

שמר את הדבר. הָיָה מַמְתִּין וּמְצַפֶּה מָתַי יָבֹא, וְכֵן שֹׁמֵר אֱמֶנִים (ישעיהו כ"ו), וְכֵן לֹא תִשְׁמֹר עַל חַטָּאתִי (איוב י"ד) – לֹא תַמְתִּין:

פסוק יב
לרעות את צאן. נָקוּד עַל אֶת, שֶׁלֹּא הָלְכוּ אֶלָּא לִרְעוֹת אֶת עַצְמָן:

פסוק יג
הנני. לְשׁוֹן עֲנָוָה וּזְרִיזוּת, נִזְדָּרֵז לְמִצְוַת אָבִיו, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ בְּאֶחָיו שֶׁשּׂוֹנְאִין אוֹתוֹ:

פסוק יד
מעמק חברון. וַהֲלֹא חֶבְרוֹן בָּהָר, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּעֲלוּ בַנֶּגֶב וַיָּבֹא עַד חֶבְרוֹן (במדבר י"ג), אֶלָּא מֵעֵצָה עֲמֻקָּה שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק הַקְּבוּר בְּחֶבְרוֹן, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר לְאַבְרָהָם בֵּין הַבְּתָרִים כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ (בראשית ט"ו:י"ג):
ויבא שכמה. מָקוֹם מוּכָן לְפֻרְעָנוּת, שָׁם קִלְקְלוּ הַשְּׁבָטִים, שָׁם עִנּוּ אֶת דִּינָה, שָׁם נָחְלְקָה מַלְכוּת בֵּית דָּוִד, שֶׁנֶּאֱמַר וַיֵּלֶךְ רְחַבְעָם שְׁכֶמָה (מלכים א י"ב):

פסוק טו
וימצאהו איש. זֶה גַּבְרִיאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל (דניאל ט כא):

פסוק יז
נסעו מזה. הִסִּיעוּ עַצְמָן מִן הָאַחְוָה:
נלכה דתינה. לְבַקֵּשׁ לְךָ נִכְלֵי דָתוֹת שֶׁיְּמִיתוּךָ בָהֶם. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ שֵׁם מָקוֹם הוּא, וְאֵין מִקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ:

פסוק יח
ויתנכלו. נִתְמַלְּאוּ נְכָלִים וְעַרְמוּמִית:
אתו. כְּמוֹ אִתּוֹ, עִמּוֹ, כְּלוֹמַר, אֵלָיו:

פסוק כ
ונראה מה יהיו חלמתיו. אָמַר רַבִּי יִצְחָק מִקְרָא זֶה אוֹמֵר דְּרָשֵׁנִי, רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת כֵּן, הֵם אוֹמְרִים נַהֲרֹגֵהוּ וְהַכָּתוּב מְסַיֵּם וְנִרְאֶה מַה יִּהְיוּ חֲלֹמֹתָיו – נִרְאֶה דְּבַר מִי יָקוּם אִם שִׁלְּכֶם אוֹ שֶׁלִּי. וְאִ"א שֶׁיֹּאמְרוּ הֵם וְנִרְאֶה מַה יִּהְיוּ חֲלֹמֹתָיו, שֶׁמִּכֵּיוָן שֶׁיַּהַרְגוּהוּ בָּטְלוּ חֲלוֹמוֹתָיו:

פסוק כא
לא נכנו נפש. מַכַּת נֶפֶשׁ, זוֹ הִיא מִיתָה:

פסוק כב
למען הציל אתו. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְעִידָה עַל רְאוּבֵן שֶׁלֹּא אָמַר זֹאת אֶלָּא לְהַצִּיל אוֹתוֹ שֶׁיָּבֹא הוּא וְיַעֲלֶנּוּ מִשָּׁם, אָמַר אֲנִי בְּכוֹר וְגָדוֹל שֶׁבְּכֻלָּן, לֹא יִתָּלֶה הַסַּרְחוֹן אֶלָּא בִּי:

פסוק כג
את כתנתו. זֶה חָלוּק:

את כתנת הפסים. הוּא שֶׁהוֹסִיף לוֹ אָבִיו יוֹתֵר עַל אֶחָיו:

פסוק כד

והבור רק אין בו מים. מִמַּשְׁמַע שֶׁנֶּאֱמַר וְהַבּוֹר רֵק, אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁאֵין בּוֹ מַיִם, מַה תַּלְמוּד לוֹמַר אֵין בּוֹ מָיִם? מַיִם אֵין בּוֹ, אֲבָל נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים יֵשׁ בּוֹ (בראשית רבה, שבת כ"ב):

פסוק כה

ארחת. כְּתַרְגּוּמוֹ שְׁיָרֵת, עַל שֵׁם הוֹלְכֵי אוֹרַח:

וגמליהם נשאים וגו'. לָמָּה פָּרְסֵם הַכָּתוּב אֶת מַשָּׂאָם? לְהוֹדִיעַ מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל צַדִּיקִים, שֶׁאֵין דַּרְכָּן שֶׁל עַרְבִיִּים לְשֵׂאת אֶלָּא נֵפְטְ וְעִטְרָן, שֶׁרֵיחָן רַע, וְלָזֶה נִזְדַּמְּנוּ בְּשָׂמִים, שֶׁלֹּא יְזוֹק מֵרֵיחַ רַע:

נכאת. כָּל כִּנּוּסֵי בְּשָׂמִים הַרְבֵּה קְרוּי נְכֹאת, וְכֵן וַיַּרְאֵם אֶת כָּל בֵּית נְכֹתֹה (מלכים ב כ') – מִרְקַחַת בְּשָׂמָיו. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן שַׁעֲוָה:

צרי. שְׂרָף הַנּוֹטֵף מֵעֲצֵי הַקְּטָף, וְהוּא נָטָף הַנִּמְנֶה עִם סַמָּנֵי הַקְּטֹרֶת:

ולט. לוֹטִיתָא שְׁמוֹ בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּהוּ שֹׁרֶשׁ עֵשֶׂב, וּשְׁמוֹ אשטרולוזיאה בְּמַסֶּכֶת נִדָּה:

פסוק כו

מה בצע. מַה מָּמוֹן, כְּתַרְגּוּמוֹ:

וכסינו את דמו. וְנַעֲלִים אֶת מִיתָתוֹ:

פסוק כז

וישמעו. וְקַבִּילוּ מִנֵּהּ, וְכָל שְׁמִיעָה שֶׁהִיא קַבָּלַת דְּבָרִים כְּגוֹן זֶה, וּכְגוֹן וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו, נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע – מְתֻרְגָּם נְקַבֵּל; וְכָל שֶׁהִיא שְׁמִיעַת הָאֹזֶן, כְּגוֹן וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן, וְרִבְקָה שֹׁמַעַת, וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל, שָׁמַעְתִּי אֶת תְּלוּנֹּת – כֻּלָּן מְתֻרְגָּם וּשְׁמָעוּ, וּשְׁמָעַת, וּשְׁמַע, שְׁמִיעַ קֳדָמַי:

פסוק כח

ויעברו אנשים מדינים. זוֹ הִיא שַׁיָּרָה אַחֶרֶת, וְהוֹדִיעֲךָ הַכָּתוּב שֶׁנִּמְכַּר פְּעָמִים הַרְבֵּה:

וימשכו. בְּנֵי יַעֲקֹב אֶת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּהוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים, וְיִשְׁמְעֵאלִים לַמִּדְיָנִים, וְהַמִּדְיָנִים לַמִּצְרִים:

פסוק כט

וישב ראובן. בִּמְכִירָתוֹ לֹא הָיָה שָׁם, שֶׁהִגִּיעַ יוֹמוֹ לֵילֵךְ וּלְשַׁמֵּשׁ אֶת אָבִיו. דְּ"אַ עָסוּק הָיָה בְּשַׂקּוֹ וּבְתַעֲנִיתוֹ עַל שֶׁבִּלְבֵּל יְצוּעֵי אָבִיו:

פסוק ל

אנה אני בא. אָנָה אֶבְרַח מִצַּעְרוֹ שֶׁל אַבָּא?

פסוק לא

שעיר עזים. דָּמוֹ דּוֹמֶה לְשֶׁל אָדָם:

הכתנת. זֶה שְׁמָהּ, וּכְשֶׁהִיא דְבוּקָה לְתֵבָה אַחֶרֶת, כְּגוֹן כְּתֹנֶת יוֹסֵף, כְּתֹנֶת פַּסִּים, כְּתֹנֶת בַּד, נָקוּד כְּתֹנֶת:

פסוק לג

ויאמר כתנת בני. הֵיא זוֹ:

חיה רעה אכלתהו. נִצְנְצָה בּוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, סוֹפוֹ שֶׁתִּתְגָּרֶה בּוֹ אֵשֶׁת פּוֹטִיפַר. וְלָמָּה לֹא גִּלָּה לוֹ הַקָּבָ"ה? לְפִי שֶׁהֶחֱרִימוּ וְקִלְלוּ אֶת כָּל מִי שֶׁיְּגַלֶּה, וְשִׁתְּפוּ לְהַקָּבָ"ה עִמָּהֶם (תנחומא), אֲבָל יִצְחָק הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהוּא חַי, אָמַר הֵיאַךְ אֲגַלֶּה וְהַקָּבָ"ה אֵינוֹ רוֹצֶה לְגַלּוֹת לוֹ:

פסוק לד

ימים רבים. כ"ב שָׁנָה, מִשֶּׁפֵּרַשׁ מִמֶּנּוּ עַד שֶׁיָּרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר יוֹסֵף בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה וְגוֹ', וּבֶן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה הָיָה בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה, וְשֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע, וּשְׁנָתַיִם הָרָעָב כְּשֶׁבָּא יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם, הֲרֵי כ"ב שָׁנָה, כְּנֶגֶד כ"ב שָׁנָה שֶׁלֹּא קִיֵּם יַעֲקֹב כִּבּוּד אָב וָאֵם (מגילה ט"ז) – כ' שָׁנָה שֶׁהָיָה בְּבֵית לָבָן, וּב' שָׁנָה בַּדֶּרֶךְ בְּשׁוּבוֹ מִבֵּית לָבָן, שָׁנָה וְחֵצִי בְּסֻכּוֹת וְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים בְּבֵית אֵל – וְזֶהוּ שֶׁאָמַר לְלָבָן זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ, לִי הֵן, עֲלֵי, וְסוֹפִי לְלָקוֹת כְּנֶגְדָּן:

פסוק לה

וכל בנתיו. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר אֲחָיוֹת תְּאוֹמוֹת נוֹלְדוּ עִם כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט וּנְשָׁאוּם, רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר כְּנַעֲנִיּוֹת הָיוּ, אֶלָּא מַהוּ וְכָל בְּנֹתָיו? – כַּלּוֹתָיו, שֶׁאֵין אָדָם נִמְנָע מִלִּקְרֹא לַחֲתָנוֹ בֵּנוֹ וּלְכַלָּתוֹ בִּתּוֹ:

וימאן להתנחם. אֵין אָדָם מְקַבֵּל תַּנְחוּמִין עַל הַחַי וְסָבוּר שֶׁמֵּת, שֶׁעַל הַמֵּת נִגְזָרָה גְּזֵרָה שֶׁיִּשְׁתַּכַּח מִן הַלֵּב וְלֹא עַל הַחַי (בראשית רבה):

ארד אל בני. כְּמוֹ עַל בְּנִי, וְהַרְבֵּה אֶל מְשַׁמְּשִׁין בִּלְשׁוֹן עַל, אֶל שָׁאוּל וְאֶל בֵּית הַדָּמִים (שמואל ב כ"א), אֶל הִלְקַח אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וְאֶל מוֹת חָמִיהָ וְאִישָׁהּ (שמואל א ד'):

אבל שאלה. כִּפְשׁוּטוֹ לְשׁוֹן קֶבֶר הוּא – בְּאֶבְלִי אֶקָּבֵר, וְלֹא אֶתְנַחֵם כָּל יָמַי. וּמִדְרָשׁוֹ, גֵּיהִנֹּם; סִימָן זֶה הָיָה מָסוּר בְּיָדֵי מִפִּי הַגְּבוּרָה, אִם לֹא יָמוּת אֶחָד מִבָּנַי בְּחַיַּי, מֻבְטָח אֲנִי שֶׁאֵינִי רוֹאֶה גֵּיהִנֹּם:

ויבך אתו אביו. יִצְחָק, בּוֹכֶה הָיָה מִפְּנֵי צָרָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב אֲבָל לֹא הָיָה מִתְאַבֵּל, שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהוּא חַי:

פסוק לו

הטבחים. שׁוֹחֲטֵי בְּהֵמוֹת הַמֶּלֶךְ:

פרק לח

פסוק א

ויהי בעת ההוא. לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשָׁה זוֹ לְכָאן, וְהִפְסִיק בְּפָרָשָׁתוֹ שֶׁל יוֹסֵף? לְלַמֵּד שֶׁהוֹרִידוּהוּ אֶחָיו מִגְּדֻלָּתוֹ כְּשֶׁרָאוּ בְצָרַת אֲבִיהֶם, אָמְרוּ: אַתָּה אָמַרְתָּ לְמָכְרוֹ, אִלּוּ אָמַרְתָּ לַהֲשִׁיבוֹ הָיִינוּ שׁוֹמְעִים לְךָ:

ויט. מֵאֵת אֶחָיו:

עד איש עדלמי. נִשְׁתַּתֵּף עִמּוֹ:

פסוק ב

כנעני. תַּגְרָא (בראשית רבה):

פסוק ה

והיה בכזיב. שֵׁם הַמָּקוֹם. וְאוֹמֵר אֲנִי עַל שֵׁם שֶׁפִּסְקָה מִלֶּדֶת נִקְרָא כְּזִיב, לְשׁוֹן הָיוּ תִהְיֶה לִי כְּמוֹ אַכְזָב (ירמיהו ט"ו), אֲשֶׁר לֹא יְכַזְּבוּ מֵימָיו (ישעיהו נ"ח), וְאִם לֹא כֵּן מַה בָּא לְהוֹדִיעֵנוּ? וּבְבָ"ר רָאִיתִי, וַתִּקְרָא שְׁמוֹ שֵׁלָה וגוֹמֵר פְּסַקַת:

פסוק ז

רע בעיני ה'. כְּרָעָתוֹ שֶׁל אוֹנָן, מַשְׁחִית זַרְעוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר בְּאוֹנָן וַיָּמֶת גַּם אֹתוֹ, כְּמִיתָתוֹ שֶׁל עֵר מִיתָתוֹ שֶׁל אוֹנָן. וְלָמָּה הָיָה עֵר מַשְׁחִית זַרְעוֹ? כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְעַבֵּר וַיַּכְחִישׁ יָפְיָהּ:

פסוק ח

והקם זרע. הַבֵּן יִקָּרֵא עַל שֵׁם הַמֵּת:

פסוק ט

ושחת ארצה. דָּשׁ מִבִּפְנִים וְזוֹרֶה מִבַּחוּץ (בראשית רבה):

פסוק יא

כי אמר וגו'. כְּלוֹמַר, דּוֹחֶה הָיָה אוֹתָהּ בְּקַשׁ, שֶׁלֹּא הָיָה בְּדַעְתּוֹ לְהַשִּׂיאָהּ לוֹ:

כי אמר פן ימות. מֻחְזֶקֶת הִיא זוֹ שֶׁיְּמוּתוּ אֲנָשֶׁיהָ (כתובות מ"ג):

פסוק יב

ויעל על גוזזי צאנו. וַיַּעַל תִּמְנָתָה לַעֲמֹד עַל גּוֹזְזֵי צֹאנוֹ:

פסוק יג

עלה תמנתה. וּבְשִׁמְשׁוֹן הוּא אוֹמֵר וַיֵּרֶד שִׁמְשׁוֹן תִּמְנָתָה (שופטים י"ד)? בְּשִׁפּוּעַ הָהָר הָיְתָה יוֹשֶׁבֶת, עוֹלִין לָהּ מִכָּאן וְיוֹרְדִין לָהּ מִכָּאן:

פסוק יד

ותתעלף. כִּסְּתָה פָּנֶיהָ, שֶׁלֹּא יַכִּיר בָּהּ:

ותשב בפתח עינים. בִּפְתִיחַת עֵינַיִם, בְּפָרָשַׁת דְּרָכִים שֶׁעַל דֶּרֶךְ תִּמְנָתָה. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בְּפִתְחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ, שֶׁכָּל עֵינַיִם מְצַפּוֹת לְרְאוֹתוֹ (סוטה י'):

כי ראתה כי גדל שלה וגו'. לְפִיכָךְ הִפְקִירָה עַצְמָהּ אֵצֶל יְהוּדָה, שֶׁהָיְתָה מִתְאַוָּה לְהַעֲמִיד מִמֶּנּוּ בָּנִים:

פסוק טו

ויחשבה לזונה. לְפִי שֶׁיּוֹשֶׁבֶת בְּפָרָשַׁת דְּרָכִים:

כי כסתה פניה. וְלֹא יָכוֹל לִרְאוֹתָהּ וּלְהַכִּירָהּ. וּמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ **כי כסתה פניה**, כְּשֶׁהָיְתָה בְּבֵית חָמִיהָ הָיְתָה צְנוּעָה, לְפִיכָךְ לֹא חָשְׁדָהּ:

פסוק טז

ויט אליה אל הדרך. מִדֶּרֶךְ שֶׁהָיָה בָהּ, נָטָה אֶל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִיא בָּהּ, וּבִלְשׁוֹן לַעַז דשטורנ"יר:

הבה נא. הָכִינִי עַצְמֵךְ וְדַעְתֵּךְ לָכָךְ. כָּל לְשׁוֹן הָבָה לְשׁוֹן הַזְמָנָה הוּא, חוּץ מִמָּקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְתַרְגְּמוֹ בִּלְשׁוֹן נְתִינָה, וְאַף אוֹתָן שֶׁל הַזְמָנָה קְרוֹבִים לִלְשׁוֹן נְתִינָה הֵם:

פסוק יז

ערבון. מַשְׁכּוֹן:

פסוק יח

חתמך ופתילך. עִזְקָתֵךְ וְשׁוֹשִׁיפֵךְ – טַבַּעַת שֶׁאַתָּה חוֹתֵם בָּהּ וְשִׂמְלָתֵךְ שֶׁאַתָּה מִתְכַּסֶּה בָּהּ:

ותהר לו. גְּבוֹרִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ, צַדִּיקִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ.

פסוק כא

הקדשה. מְקֻדֶּשֶׁת וּמְזֻמֶּנֶת לִזְנוּת:

פסוק כג

תקח לה. יִהְיֶה שֶׁלָּהּ מַה שְּׁבִידָהּ:

פן נהיה לבוז. אִם תְּבַקְּשֶׁנָּה עוֹד יִתְפָּרְסֵם הַדָּבָר וְיִהְיֶה גְּנַאי, כִּי מֶה עָלַי לַעֲשׂוֹת עוֹד לְאַמֵּת דְּבָרַי:

הנה שלחתי הגדי הזה. לְפִי שֶׁרְמָה יְהוּדָה אֶת אָבִיו בְּגְדֵי עִזִּים שֶׁהִטְבִּיל כְּתֹנֶת יוֹסֵף בְּדָמוֹ, רְמוּהוּ גַּם הוּא בְּגְדֵי עִזִּים (בראשית רבה):

פסוק כד

כמשלש חדשים. רֻבּוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן וְרֻבּוֹ שֶׁל אַחֲרוֹן וְאֶמְצָעִי שָׁלֵם (נדה מ"נ). וּלְשׁוֹן כְּמִשְׁלֹשׁ חֳדָשִׁים כְּהִשְׁתַּלְּשֵׁל הַחֳדָשִׁים, כְּמוֹ וּמִשְׁלַח מָנוֹת (אסתר ט'), מִשְׁלוֹחַ יָדֵם (ישעיהו י"א), וְכֵן תִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס כְּתִלְתוּת יַרְחַיָּא:

הרה לזנונים. שָׁם דָּבָר, מְעֻבֶּרֶת כְּמוֹ אִשָּׁה הָרָה, וּכְמוֹ בָּרָה כַּחַמָּה:

ותשרף. אָמַר אֶפְרַיִם מְקֻשָּׁאָה מְשׁוּם רַבִּי מֵאִיר, בִּתּוֹ שֶׁל שֵׁם הָיְתָה, שֶׁהוּא כֹּהֵן, לְפִיכָךְ דָּנוּהָ בִשְׂרֵפָה:

פסוק כה

הוא מוצאת. לְהִשָּׂרֵף:

והיא שלחה אל חמיה. לֹא רָצְתָה לְהַלְבִּין פָּנָיו וְלוֹמַר מִמְּךָ אֲנִי מְעֻבֶּרֶת, אֶלָּא לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלֶּה לוֹ, אָמְרָה אִם יוֹדֶה יוֹדֶה מַעֲצָמוֹ, וְאִם לָאו, יִשְׂרְפוּנִי, וְאַל אַלְבִּין פָּנָיו. מִכָּאן אָמְרוּ נוֹחַ לוֹ לָאָדָם שֶׁיַּפִּילוּהוּ לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ וְאַל יַלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים:

הכר נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה – הַכֵּר נָא בּוֹרַאֲךָ, וְאַל תְּאַבֵּד שְׁלֹשׁ נְפָשׁוֹת:

פסוק כו

צדקה. בְּדָבָרֶיהָ:

ממני. הִיא מְעֻבֶּרֶת. וְרַבּוֹתֵינוּ ז"ל דָּרְשׁוּ שֶׁיְּצָאָה בַת קוֹל וְאָמְרָה מִמֶּנִּי וּמֵאִתִּי יָצְאוּ הַדְּבָרִים, לְפִי שֶׁהָיְתָה צְנוּעָה בְּבֵית חָמִיהָ, גָּזְרָתִי שֶׁיֵּצְאוּ מִמֶּנָּה מְלָכִים, וּמִשֵּׁבֶט יְהוּדָה גָּזַרְתִּי לְהַעֲמִיד מְלָכִים בְּיִשְׂרָאֵל:

כי על כן לא נתתיה. כִּי בְּדִין עָשְׂתָה, עַל אֲשֶׁר לֹא נְתַתִּיהָ לְשֵׁלָה בְנִי:

ולא יסף עוד. יֵשׁ אוֹמְרִים לֹא הוֹסִיף, וְיֵשׁ אוֹמְרִים לֹא פָּסַק. וַחֲבֵרוֹ גַּבֵּי אֶלְדָּד וּמֵידָד, וְלֹא יָסָפוּ, וּמְתַרְגְּמִינַן וְלָא פְּסָקוּ:

פסוק כז

בעת לדתה. וּבְרִבְקָה הוּא אוֹמֵר וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לָלֶדֶת? לְהַלָּן לִמְלֹאִים וְכָאן לַחֲסֵרִים:

והנה תאומים. מָלֵא, וּלְהַלָּן תּוֹמֶם חָסֵר, לְפִי שֶׁהָאֶחָד רָשָׁע, אֲבָל אִלּוּ שְׁנֵיהֶם צַדִּיקִים:

פסוק כח

ויתן יד. הוֹצִיא הָאֶחָד יָדוֹ לַחוּץ, וּלְאַחַר שֶׁקָּשְׁרָה עַל יָדוֹ הַשֵּׁנִי הֶחֱזִירָהּ:

פסוק כט

פרצת. חָזַקְתָּ עָלֶיךָ חוֹמָה:

פסוק ל

אשר על ידו השני. אַרְבַּע יְדוֹת כְּתוּבוֹת כָּאן כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה חֳרָמִים שֶׁמִּמַּעַל עָכָן שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁלְּקַח, אַדֶּרֶת שִׁנְעָר וּשְׁתֵּי חֲתִיכוֹת כֶּסֶף שֶׁל מָאתַיִם שְׁקָלִים וּלְשׁוֹן זָהָב, בְּרֵאשִׁית רַבָּה:

ויקרא שמו זרח. עַל שֵׁם זְרִיחַת מַרְאִית הַשֵּׁנִי:

פרק לט

פסוק א

ויוסף הורד. חוֹזֵר לְעִנְיַן רִאשׁוֹן, אֶלָּא שֶׁהִפְסִיק בּוֹ כְּדֵי לִסְמֹךְ יְרִידָתוֹ שֶׁל יְהוּדָה לִמְכִירָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף לוֹמַר שֶׁבִּשְׁבִילוֹ הוֹרִידוּהוּ מִגְּדֻלָּתוֹ, וְעוֹד כְּדֵי לִסְמֹךְ מַעֲשֵׂה אִשְׁתּוֹ שֶׁל פּוֹטִיפַר לְמַעֲשֵׂה תָּמָר לוֹמַר לְךָ, מַה זּוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם אַף זוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁרָאֲתָה בְּאִצְטְרוֹלוֹגִין שֶׁלָּהּ שֶׁעֲתִידָה לְהַעֲמִיד בָּנִים מִמֶּנּוּ, וְאֵינָהּ יוֹדַעַת אִם מִמֶּנָּה אִם מִבִּתָּהּ:

פסוק ג

כי ה' אתו. שֵׁם שָׁמַיִם שָׁגוּר בְּפִיו:

פסוק ד

וכל יש לו. הֲרֵי לָשׁוֹן קָצָר, חָסֵר "אֲשֶׁר":

פסוק ו

ולא ידע אתו מאומה. לֹא הָיָה נוֹתֵן לִבּוֹ לְכָלוּם:

כי אם הלחם. הִיא אִשְׁתּוֹ, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר בְּלָשׁוֹן נְקִיָּה:

ויהי יוסף יפה תואר. כֵּיוָן שֶׁרָאָה עַצְמוֹ מוּשָׁל, הִתְחִיל אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה וּמְסַלְסֵל בְּשַׂעָרוֹ, אָמַר הַקָּבָ"ה אָבִיךָ מִתְאַבֵּל וְאַתָּה מְסַלְסֵל בְּשִׂעָרְךָ, אֲנִי מְגָרֶה בְךָ אֶת הַדֹּב, מִיָּד:

פסוק ז

ותשא אשת אדוניו וגו'. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אַחַר סָמוּךְ:

פסוק ט

וחטאתי לאלהים. בְּנֵי נֹחַ נִצְטַוּוּ עַל הָעֲרָיוֹת:

פסוק י

לשכב אצלה. אֲפִלּוּ בְּלֹא תַּשְׁמִישׁ:

להיות עמה. לָעוֹלָם הַבָּא:

פסוק יא
ויהי כהיום הזה. כְּלוֹמַר וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ יוֹם מְיֻחָד, יוֹם צָחוֹק, יוֹם אֵיד שֶׁלָּהֶם, שֶׁהָלְכוּ כֻּלָּם לְבֵית עֲ"זָ, אָמְרָה אֵין לִי יוֹם הָגוּן לְהִזָּקֵק לְיוֹסֵף כְּהַיּוֹם הַזֶּה, אָמְרָה לָהֶם חוֹלָה אֲנִי וְאֵינִי יְכוֹלָה לֵילֵךְ (תַּנְחוּמָא):
לעשות מלאכתו. רַב וּשְׁמוּאֵל, חַד אָמַר מְלַאכְתּוֹ מַמָּשׁ, וְחַד אָמַר לַעֲשׂוֹת צָרְכָיו עִמָּהּ, אֶלָּא שֶׁנִּרְאֵית לוֹ דְּמוּת דְּיוּקְנוֹ שֶׁל אָבִיו וכו' כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל"ו):

פסוק יד
ראו הביא לנו. הֲרֵי זֶה לָשׁוֹן קְצָרָה – הֵבִיא לָנוּ, וְלֹא פֵּרֵשׁ מִי הֵבִיאוֹ, וְעַל בַּעֲלָהּ אוֹמֶרֶת כֵּן:
עברי. מֵעֵבֶר הַנָּהָר, מִבְּנֵי עֵבֶר (בראשית רבה):

פסוק טז
אדניו. שֶׁל יוֹסֵף:

פסוק יז
בא אלי. לְצַחֵק בִּי הָעֶבֶד הָעִבְרִי אֲשֶׁר הֵבֵאתָ לָנוּ:

פסוק יט
ויהי כשמע אדניו וגו'. בִּשְׁעַת תִּשְׁמִישׁ אָמְרָה לוֹ כֵּן, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרָה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה עָשָׂה לִי עַבְדֶּךָ, עִנְּיַנִי תַּשְׁמִישׁ כָּאֵלֶּה:

פסוק כא
ויט אליו חסד. שֶׁהָיָה מְקַבֵּל לְכָל רוֹאָיו, לְשׁוֹן "כַּלָּה נָאָה וַחֲסוּדָה" שֶׁמַּמְשָׁנָה:

פסוק כב
הוא היה עושה. כְּתַרְגּוּמוֹ בְּמֵימְרֵהּ הֲוָה מִתְעַבֵּיד:

פסוק כג
באשר ה' אתו. בִּשְׁבִיל שֶׁה' אִתּוֹ:

פרק מ

פסוק א
אחר הדברים האלה. לְפִי שֶׁהִרְגִּילָה אוֹתָהּ אֲרוּרָה אֶת הַצַּדִּיק בְּפִי כֻּלָּם לְדַבֵּר בּוֹ וּלְגַנּוֹתוֹ, הֵבִיא לָהֶם הַקָּבָ"ה סָרְחָנָם שֶׁל אֵלּוּ, שֶׁיִּפְנוּ אֲלֵיהֶם וְלֹא אֵלָיו, וְעוֹד שֶׁתָּבֹא הָרְוָחָה לַצַּדִּיק עַל יְדֵיהֶם:
חטאו. זֶה נִמְצָא זְבוּב בְּפַיְילִי פּוֹטִירִין שֶׁלּוֹ, וְזֶה נִמְצָא צְרוֹר בִּגְלוֹסְקִין שֶׁלּוֹ:
והאפה. אֶת פַּת הַמֶּלֶךְ, וְאֵין לְשׁוֹן אֲפִיָּה אֶלָּא בְּפַת, וּבְלַעַז פישטו"ר:

פסוק ד

ויפקד שר הטבחים את יוסף. לְהָיוֹת אִתָּם:

ויהיו ימים במשמר. שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ:

פסוק ה

ויחלמו חלום שניהם. וַיַּחַלְמוּ שְׁנֵיהֶם חֲלוֹם, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ, וּמִדְרָשׁוֹ כָּל א' חָלַם חֲלוֹם שְׁנֵיהֶם – שֶׁחָלַם אֶת חֲלוֹמוֹ וּפִתְרוֹן חֲבֵרוֹ, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּרְא שַׂר הָאֹפִים כִּי טוֹב פָּתָר:

איש כפתרון חלומו. כָּל אֶחָד חָלַם חֲלוֹם הַדּוֹמֶה לְפִתְרוֹן הֶעָתִיד לָבֹא עֲלֵיהֶם:

פסוק ו

זעפים. עֲצֵבִים כְּמוֹ סַר וְזֹעֵף (מלכים א כ'), זַעַף ה' אֶשָּׂא (מיכה ז'):

פסוק י

שריגם. זְמוֹרוֹת אֲרוּכוֹת, שֶׁקּוֹרִין ווידי"ץ בְּלַעַז:

והוא כפרחת. דּוֹמֶה לְפוֹרַחַת וְהִיא כְּפוֹרַחַת – נִדְמָה לִי בַּחֲלוֹמִי כְּאִלּוּ הִיא פּוֹרַחַת, וְאַחַר הַפֶּרַח עָלְתָה נִצָּה, וְנַעֲשׂוּ סְמָדַר, אשפנ"יר בְּלַעַז, וְאַחַר כָּךְ הִבְשִׁילוּ, וְהִיא כַּד אַפְרַחַת אַפֵּקַת לַבְלְבִין עַ"כַּ תַּרְגּוּם שֶׁל פּוֹרַחַת נֵץ גָּדוֹל מִפָּרֶח כְּדִכְתִיב וּבֹסֶר גֹּמֵל יִהְיֶה נִצָּה (ישעיהו י"ח), וּכְתִיב וַיֹּצֵא פָּרַח, וַהֲדַר וַיָּצֵץ צִיץ (במדבר י"ז):

פסוק יא

ואשחט. כְּתַרְגּוּמוֹ וַעֲצָרִית, וְהַרְבֵּה יֵשׁ בְּלָשׁוֹן מִשְׁנָה:

פסוק יב

שלשת ימים הם. סִימָן הֵם לְךָ לִשְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְיֵשׁ מִדְרְשֵׁי אַגָּדָה הַרְבֵּה (חולין צ"ב):

פסוק יג

ישא פרעה את ראשך. לְ' חֶשְׁבּוֹן, כְּשֶׁיְּפַקֵּד שִׁאַר עֲבָדָיו לְשָׂרֵת לְפָנָיו בַּסְּעוּדָה, יִמְנֶה אוֹתְךָ עִמָּהֶם:

כנך. בְּסִיס שֶׁלְּךָ וּמוֹשָׁבְךָ:

פסוק יד

כי אם זכרתני אתך. אֲשֶׁר אִם זְכַרְתַּנִי אִתְּךָ, מֵאַחַר שֶׁיִּיטַב לְךָ כְּפִתְרוֹנִי:

ועשית נא עמדי חסד. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה:

פסוק טז

סלי חורי. סַלִּים שֶׁל נְצָרִים קְלוּפִים חוֹרִין חוֹרִין, וּבְמִקּוֹמֵנוּ יֵשׁ הַרְבֵּה, וְדֶרֶךְ מוֹכְרֵי פַּת כְּסָנִין, שֶׁקּוֹרִין אובל"יש בְּלַעַז, לְתִתָּם בְּאוֹתָם סַלִּים:

פסוק כ

יום הלדת את פרעה. יוֹם לֵידָתוֹ, וְקוֹרִין לוֹ יוֹם גֶּינוּסְיָא. וּלְשׁוֹן הֻלֶּדֶת, לְפִי שֶׁאֵין הַוָּלָד נוֹצָר אֶלָּא עַל יְדֵי אֲחֵרִים, שֶׁהַחַיָּה מְיַלֶּדֶת אֶת הָאִשָּׁה, וְעַל כֵּן הַחַיָּה נִקְרֵאת מְיַלֶּדֶת, וְכֵן וּמוֹלְדוֹתַיִךְ בְּיוֹם הוּלֶּדֶת אוֹתָךְ (יחזקאל ט"ז) וְכֵן אַחֲרֵי הֻכַּבֵּס אֶת הַנֶּגַע (ויקרא י"ג), שֶׁכִּבּוּסוֹ עַל יְדֵי אֲחֵרִים:

וישא את ראש וגו'. מְנָאָם עִם שְׁאָר עֲבָדָיו, שֶׁהָיָה מוֹנֶה הַמִּשְׁרְתִים שֶׁיִּשָּׁרְתוּ לוֹ בְּסָעוּדָתוֹ וְזָכַר אֶת אֲלוּ בְּתוֹכָם, כְּמוֹ שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ (במדבר א'), לְשׁוֹן מִנְיָן:

פסוק כג

ולא זכר שר המשקים. בּוֹ בַּיּוֹם:

וישכחהו. לְאַחַר מִכָּאן. מִפְּנֵי שֶׁתְּלָה בּוֹ יוֹסֵף לְזָכְרוֹ, הֵזֵקַק לִהְיוֹת אָסוּר שְׁתֵּי שָׁנִים, שֶׁנֶּאֱמַר אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר שָׂם ה' מִבְטַחוֹ וְלֹא פָנָה אֶל רְהָבִים (תהילים מ') – וְלֹא בָטַח עַל מִצְרַיִם, הַקְּרוּיִים רַהַב:

פרק מא

פסוק א

ויהי מקץ. כְּתַרְגּוּמוֹ מִסּוֹף, וְכָל לְשׁוֹן קֵץ סוֹף הוּא:

על היאר. כָּל שְׁאָר נְהָרוֹת אֵינָם קְרוּיִין יְאוֹרִים חוּץ מִנִּילוּס, מִפְּנֵי שֶׁכָּל הָאָרֶץ עֲשׂוּיָה יְאוֹרִים יְאוֹרִים בִּידֵי אָדָם וְנִילוּס עוֹלֶה בְּתוֹכָם וּמַשְׁקֶה אוֹתָם, לְפִי שֶׁאֵין גְּשָׁמִים יוֹרְדִין בְּמִצְרַיִם תְּדִיר כִּשְׁאָר אֲרָצוֹת:

פסוק ב

יפות מראה. סִימָן הוּא לִימֵי שִׂבְעָ, שֶׁהַבְּרִיּוֹת נִרְאוֹת יָפוֹת זוֹ לָזוֹ, שֶׁאֵין עַיִן בְּרִיָּה צָרָה בַּחֲבֶרְתָּהּ:

באחו. בָּאֲגַם, מריש"ק בְּלַעַז, כְּמוֹ יִשְׂגֶּא אָחוּ (איוב ח'):

פסוק ג

ודקות בשר. טינב"ש בְּלַעַז, לְשׁוֹן דַּק:

פסוק ד

ותאכלנה. סִימָן שֶׁתְּהֵא כָל שִׂמְחַת הַשָּׂבָע נִשְׁכַּחַת בִּימֵי הָרָעָב:

פסוק ה

בקנה אחת. טוד"ל בְּלַעַז:

בריאות. שיינ"ש בְּלַעַז:

פסוק ו

ושדופת. הלייא"ש בְּלַעַז, שְׁקִיפָן קְדוּם, חֲבוּטוֹת, לְשׁוֹן מַשְׁקוֹף הֶחָבוּט תָּמִיד עַל יְדֵי הַדֶּלֶת הַמַּכָּה עָלָיו:

קדים. רוּחַ מִזְרָחִית, שֶׁקּוֹרִין בי"סא בְּלַעַז:

פסוק ז

הבריאות. שיינ"ש בְּלַעַז:

והנה חלום. וְהִנֵּה נִשְׁלַם חֲלוֹם שֶׁלֹּם לְפָנָיו וְהֻצְרַךְ לְפוֹתְרִים:

פסוק ח

ותפעם רוחו. וּמְטַרְפָּא רוּחֵיהּ, מְקַשְׁקֶשֶׁת בְּתוֹכוֹ כְּפַעֲמוֹן; וּבְנְבוּכְדְנֶצַּר אוֹמֵר, וַתִּתְפָּעֶם רוּחוֹ (דניאל ב'), לְפִי שֶׁהָיוּ שָׁם שְׁתֵּי פְּעִימוֹת, שִׁכְחַת הַחֲלוֹם וְהַעֲלָמַת פִּתְרוֹנוֹ (בראשית רבה):

חרטמי. הַנֶּחְרִים בְּטִימֵי מֵתִים, שֶׁשּׁוֹאֲלִין בַּעֲצָמוֹת. טִימֵי הֵן עֲצָמוֹת בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי, וּבַמִּשְׁנָה בֵּית שֶׁהוּא מָלֵא טִימְיָא (אהלות פי"ז), מָלֵא עֲצָמוֹת:

ואין פותר אותם לפרעה. פּוֹתְרִים הָיוּ אוֹתָם, אֲבָל לֹא לְפַרְעֹה, שֶׁלֹּא הָיָה קוֹלָן נִכְנָס בְּאָזְנָיו, וְלֹא הָיָה לוֹ קוֹרַת רוּחַ בְּפִתְרוֹנָם, שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שֶׁבַע בָּנוֹת אַתָּה מוֹלִיד וְשֶׁבַע בָּנוֹת אַתָּה קוֹבֵר (בראשית רבה):

פסוק יא

איש כפתרון חלמו. חֲלוֹם הָרָאוּי לְפִתְרוֹן שֶׁנִּפְתַּר לָנוּ וְדוֹמֶה לוֹ:

פסוק יב

נער עברי עבד. אֲרוּרִים הָרְשָׁעִים, שֶׁאֵין טוֹבָתָם שְׁלֵמָה, מַזְכִּירוֹ בִּלְשׁוֹן בִּזָּיוֹן:

נער. שׁוֹטֶה וְאֵין רָאוּי לִגְדֻלָּה:

עברי. אֲפִלּוּ לְשׁוֹנֵנוּ אֵינוֹ מַכִּיר:

עבד. וְכָתוּב בְּנִמּוּסֵי מִצְרַיִם שֶׁאֵין עֶבֶד מוֹלֵךְ וְלֹא לוֹבֵשׁ בִּגְדֵי שָׂרִים:

איש כחלמו. לְפִי הַחֲלוֹם וְקָרוֹב לְעִנְיָנוֹ:

פסוק יג

השיב על כני. פַּרְעֹה, הַנִּזְכָּר לְמַעְלָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר פַּרְעֹה קָצַף עַל עֲבָדָיו; הֲרֵי מִקְרָא קָצַר לְשׁוֹן, וְלֹא פֵּרֵשׁ מִי הֵשִׁיב, לְפִי שֶׁאֵין צָרִיךְ לְפָרֵשׁ; מִי הֵשִׁיב? מִי שֶׁבִּיָּדוֹ לְהָשִׁיב, וְהוּא פַּרְעֹה; וְכֵן דֶּרֶךְ כָּל מִקְרָאוֹת קְצָרִים, עַל מִי שֶׁעָלָיו לַעֲשׂוֹת הֵם סוֹתְמִים אֶת הַדָּבָר:

פסוק יד
מן הבור. מִן בֵּית הַסֹּהַר שֶׁהוּא עָשׂוּי כְּמִין גֻּמָּא, וְכֵן כָּל בּוֹר שֶׁמַּמְקְרָא לְשׁוֹן גֻּמָּא הוּא, וְאַף אִם אֵין בּוֹ מַיִם קְרוּי בּוֹר, פוש"א בְּלַעַז:
ויגלח. מְפַנֵּי כְּבוֹד הַמַּלְכוּת (בראשית רבה):

פסוק טו
תשמע חלום לפתר אתו. תַּאֲזִין וְתָבִין חֲלוֹם לִפְתֹּר אוֹתוֹ:
תשמע. לְשׁוֹן הֲבָנָה וְהַאֲזָנָה, כְּמוֹ שׁוֹמֵעַ יוֹסֵף, אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשׁוֹנוֹ, אנטינ"דרא בְּלַעַז:

פסוק טז
בלעדי. אֵין הַחָכְמָה מְשָׁלִי, אֶלָּא אֱלֹהִים יַעֲנֶה – יִתֵּן עֲנִיָּה בְּפִי – לִשְׁלוֹם פַּרְעֹה:

פסוק יט
דלות. כְּחוּשׁוֹת, כְּמוֹ מַדּוּעַ אַתָּה כָּכָה דַּל, דְּאַמְנוֹן (שמואל ב י"ג):
ורקות בשר. כָּל לְשׁוֹן רַקּוֹת שֶׁמַּמְקְרָא חַסְרֵי בָּשָׂר, וּבְלַעַז בלוא"ש:

פסוק כג
צנמות. צוּנְמָא בְּלְשׁוֹן אֲרַמִּי סֶלַע, הֲרֵי הֵן כְּעֵץ בְּלִי לְחָלוּחַ וְקָשׁוֹת כְּסֶלַע, וְתַרְגּוּמוֹ נָצָן לְקָיְן, נָצָן – אֵין בָּהֶם אֶלָּא הַנֵּץ, לְפִי שֶׁנִּתְרוֹקְנוּ מִן הַזֶּרַע:

פסוק כו
שבע שנים ושבע שנים. כֻּלָּן אֵינָן אֶלָּא שֶׁבַע, וַאֲשֶׁר נִשְׁנָה הַחֲלוֹם פַּעֲמַיִם, לְפִי שֶׁהַדָּבָר מְזֻמָּן כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ לוֹ בַּסּוֹף **ועל השנות החלום וגו'** בְּשֶׁבַע שָׁנִים הַטּוֹבוֹת נֶאֱמַר **הגיד לפרעה** לְפִי שֶׁהָיָה סָמוּךְ וּבְשֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב נֶאֱמַר **הראה את פרעה**, לְפִי שֶׁהָיָה הַדָּבָר מֻפְלָג וְרָחוֹק, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן מַרְאֶה:

פסוק ל
ונשכח כל השבע. הוּא פִּתְרוֹן הַבְּלִיעָה:

פסוק לא
ולא יודע השבע. הוּא פִּתְרוֹן "**ולא נודע כי באו אל קרבנה**":

פסוק לב
נכון. מְזֻמָּן:

פסוק לד
וחמש. כְּתַרְגּוּמוֹ וְיָזְרְזוּן; וְכֵן וְחֲמֻשִׁים (שמות י"ג):

פסוק לה

את כל אכל. שֶׁם דָּבָר הוּא, לְפִיכָךְ טָעֲמוֹ בָּאָלֶ"ף וְנָקוּד בְּפַתָּח קָטָן, וְאוֹכֶל שֶׁהוּא פֹּעַל, כְּגוֹן כִּי כָל אֹכֵל חֵלֶב, טָעֲמוֹ לְמַטָּה בַּכַּ"ף, וְנָקוּד קָמָץ קָטָן:

תחת יד פרעה. בִּרְשׁוּתוֹ וּבְאוֹצְרוֹתָיו:

פסוק לו

והיה האכל. הַצָּבוּר כְּשֶׁאָר פִּקָּדוֹן הַגָּנוּז לְקִיּוּם הָאָרֶץ:

פסוק לח

הנמצא כזה. הֲנִשְׁכַּח כְּדַיִּן? אִם נֵלֵךְ וּנְבַקְּשֶׁנּוּ, הֲנִמְצָא כְמוֹהוּ? הֲנִמְצָא לְשׁוֹן תְּמִיהָה; וְכֵן כָּל הֵ"א הַמְשַׁמֶּשֶׁת בְּרֹאשׁ תֵּבָה וּנְקוּדָה בַּחֲטַף פַּתָּח:

פסוק לט

אין נבון וחכם כמוך. לְבַקֵּשׁ אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם שֶׁאָמַרְתָּ, לֹא נִמְצָא כָמוֹךָ:

פסוק מ

ישק. יִתְּזַן, יִתְפַּרְנֵס – כָּל צָרְכֵי עַמִּי יִהְיוּ נַעֲשִׂים עַל יָדֶךָ, כְּמוֹ נִשְּׁקוּ בַר (תהילים ב'), גרנ"שון בְּלַעַז:

רק הכסא. שֶׁיִּהְיוּ קוֹרִין לִי מֶלֶךְ:

כסא. לְשׁוֹן שֵׁם הַמְּלוּכָה, כְּמוֹ וַיְגַדֵּל אֶת כִּסְאוֹ מִכִּסֵּא אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ (מלכים א א'):

פסוק מא

נתתי אתך. מַנֵּיתִי יָתָךְ, וְאַע"פ כֵּן לְשׁוֹן נְתִינָה הוּא, כְּמוֹ וּלְתִתְךָ עֶלְיוֹן (דברים כ"ו); בֵּין לְגָדֳלָה בֵּין לְשִׁפְלוּת נוֹפֶל לְשׁוֹן נְתִינָה עָלָיו, כְּמוֹ נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים (מלאכי ב'):

פסוק מב

ויסר פרעה את טבעתו. נְתִינַת טַבַּעַת הַמֶּלֶךְ הִיא אוֹת לְמִי שֶׁנּוֹתְנָהּ לוֹ לִהְיוֹת שֵׁנִי לוֹ לְגָדֳלָה:

בגדי שש. דְּבַר חֲשִׁיבוּת הוּא בְּמִצְרַיִם:

רביד. עָנָק, וְעַל שֶׁהוּא רָצוּף בְּטַבָּעוֹת קְרוּי רְבִיד וְכֵן מַרְבַדִּים רָבַדְתִּי עַרְשִׂי (משלי ז') – רִצַּפְתִּי עַרְשִׂי מַרְצָפוֹת, בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה מֻקָּף רוֹבְדִין שֶׁל אֶבֶן, עַל הָרֹבֶד שֶׁבָּעֲזָרָה, וְהִיא רִצָּפָה:

פסוק מג

במרכבת המשנה. הַשְּׁנִיָּה לְמֶרְכַּבְתּוֹ, הַמְהֻלֶּכֶת אֵצֶל שֶׁלּוֹ:

אברך. כְּתַרְגּוּמוֹ "דֵּין אַבָּא לְמַלְכָּא", רַךְ בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי (נ"א רוֹמִי) מֶלֶךְ; בְּהַשְׁתַּפִּין לָא רֵיכָא וְלֹא בַּר רֵיכָא, וּבְדִבְרֵי אַגָּדָה דָּרַשׁ רַבִּי יְהוּדָה אַבְרֵךְ זֶה יוֹסֵף שֶׁהוּא אָב בְּחָכְמָה וְרַךְ בַּשָּׁנִים,

אָמַר לוֹ רַ' יוֹסֵי בֶּן דְּרֻמַסְקִית עַד מָתַי אַתָּה מְעַוֵּת עָלֵינוּ אֶת הַכְּתוּבִים? אֵין אַבְרֵךְ אֶלָּא לְשׁוֹן בִּרְכַּיִם, שֶׁהַכֹּל הָיוּ נִכְנָסִין וְיוֹצְאִין תַּחַת יָדוֹ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר, וְנָתוֹן אוֹתוֹ וְגוֹ':

פסוק מד

אני פרעה. שֶׁיֵּשׁ יְכֹלֶת בְּיָדִי לִגְזֹר גְּזֵרָה עַל מַלְכוּתִי, וַאֲנִי גּוֹזֵר שֶׁלֹּא יָרִים אִישׁ יָדוֹ בִּלְעָדֶיךָ, – שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּתְךָ. דָּ"אַ אֲנִי פַּרְעֹה, אֲנִי אֶהְיֶה מֶלֶךְ, וּבִלְעָדֶיךָ וְגוֹ' וְזֶהוּ דֻּגְמַת רַק הַכִּסֵּא:

את ידו ואת רגלו. כְּתַרְגּוּמוֹ:

פסוק מה

צפנת פענח. מְפָרֵשׁ הַצְּפוּנוֹת; וְאֵין לְפַעְנֵחַ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא:

פוטיפרע. הוּא פּוֹטִיפַר, וְנִקְרָא פּוֹטִיפֶרַע עַל שֶׁנִּסְתָּרֵס מֵאֲלָיו, לְפִי שֶׁחָמַד אֶת יוֹסֵף לְמִשְׁכַּב זָכָר (סוטה י"ג):

פסוק מז

ותעש הארץ. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְאֵין הַלְּשׁוֹן נֶעֱקָר מִלְּשׁוֹן עֲשִׂיָּה:

לקמצים. קֹמֶץ עַל קֹמֶץ, יָד עַל יָד, הָיוּ אוֹצְרִים:

פסוק מח

אכל שדה העיר אשר סביבתיה נתן בתוכה. שֶׁכָּל אֶרֶץ וְאֶרֶץ מַעֲמֶדֶת פֵּרוֹתֶיהָ, וְנוֹתְנִין בַּתְּבוּאָה מֵעָפַר הַמָּקוֹם, וּמַעֲמִיד אֶת הַתְּבוּאָה מִלְּרַקְּבָהּ:

פסוק מט

עד כי חדל לספר. עַד כִּי חָדַל לוֹ הַסּוֹפֵר לִסְפֹּר, וַהֲרֵי זֶה מִקְרָא קָצָר:

כי אין מספר. לְפִי שֶׁאֵין מִסְפָּר, וַהֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דְּהָא:

פסוק נ

בטרם תבא שנת הרעב. מִכָּאן שֶׁאָדָם אָסוּר לְשַׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן (תענית י"א):

פסוק נה

ותרעב כל ארץ מצרים. שֶׁהִרְקִיבָה תְּבוּאָתָם שֶׁאָצְרוּ חוּץ מִשֶּׁל יוֹסֵף:

אשר יאמר לכם תעשו. לְפִי שֶׁהָיָה יוֹסֵף אוֹמֵר לָהֶם שֶׁימּוֹלוּ, וּכְשֶׁבָּאוּ אֵצֶל פַּרְעֹה וְאוֹמְרִים: כָּךְ הוּא אוֹמֵר לָנוּ, אָמַר לָהֶם: וְלָמָּה לֹא צִבַּרְתֶּם בָּר, וַהֲלֹא הִכְרִיז לָכֶם שֶׁשְּׁנֵי הָרָעָב בָּאִים? אָמְרוּ לוֹ: אָסַפְנוּ הַרְבֵּה וְהִרְקִיבָה, אָמַר לָהֶם: אִם כֵּן, כָּל אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ; הֲרֵי גְּזֵר עַל הַתְּבוּאָה וְהִרְקִיבָה, מַה אִם יִגְזֹר עָלֵינוּ וְנָמוּת!

פסוק נו

על כל פני הארץ. מִי הֵם פְּנֵי הָאָרֶץ אֵלּוּ הָעֲשִׁירִים:

את כל אשר בהם. כְּתַרְגּוּמוֹ דִּי בְהוֹן עִיבוּרָא:

וישבר למצרים. שבר לְשׁוֹן מֶכֶר וּלְשׁוֹן קְנָיָן הוּא; כָּאן מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן מֶכֶר; שִׁבְּרוּ לָנוּ מְעַט אֹכֶל, לְשׁוֹן קְנָיָן. וְאַל תֹּאמַר אֵינוֹ כִּי אִם בִּתְבוּאָה, שֶׁאַף בְּיַיִן וְחָלָב מָצִינוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְּלוֹא כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב (ישעיהו נ"ה):

פסוק נז

וכל הארץ באו מצרימה אל יוסף לשבר, וְאִם תִּדְרְשֵׁהוּ כְּסִדְרוֹ, הָיָה צָרִיךְ לִכְתֹּב: לִשְׁבֹּר מִן יוֹסֵף:

פרק מב

פסוק א

וירא יעקב כי יש שבר במצרים. וּמֵהֵיכָן רָאָה? וַהֲלֹא לֹא רָאָה אֶלָּא שָׁמַע, שֶׁנֶּאֱמַר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי וְגוֹ' וּמַהוּ וַיַּרְא? רָאָה בְּאַסְפַּקְלַרְיָא שֶׁל קֹדֶשׁ שֶׁעֲתִידִין יֵשׁ לוֹ שֶׁבֶר בְּמִצְרַיִם; וְלֹא הָיְתָה נְבוּאָה מַמָּשׁ לְהוֹדִיעוֹ בְּפֵרוּשׁ שֶׁזֶּה יוֹסֵף:

למה תתראו. לָמָּה תֵּרָאוּ עַצְמְכֶם בִּפְנֵי בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי עֵשָׂו כְּאִלּוּ אַתֶּם שְׂבֵעִים? בְּאוֹתָהּ שָׁעָה עֲדַיִן הָיָה לָהֶם תְּבוּאָה (תענית י'). וְלִי נִרְאֶה פְּשׁוּטוֹ לָמָּה תִּתְרָאוּ, לָמָּה יִהְיוּ הַכֹּל מִסְתַּכְּלִין בָּכֶם וּמַתְמִיהִים בָּכֶם, שֶׁאֵין אַתֶּם מְבַקְּשִׁים לָכֶם אֹכֶל בְּטֶרֶם שֶׁיְּכֻלֶּה מַה שֶּׁבְּיֶדְכֶם. וּמִפִּי אַחֵרִים שָׁמַעְתִּי, שֶׁהוּא לְשׁוֹן כִּחְישָׁה, לָמָּה תִּהְיוּ כְּחוֹשִׁים בָּרָעָב, וְדוֹמֶה לוֹ וּמָרְוֶה גַּם הוּא יוֹרֶא (משלי י"א):

פסוק ב

רדו שמה. וְלֹא אָמַר לְכוּ, רֶמֶז לְמָאתַיִם וְעֶשֶׂר שָׁנִים שֶׁנִּשְׁתַּעְבְּדוּ לְמִצְרַיִם כְּמִנְיַן רד"ו:

פסוק ג

וירדו אחי יוסף. וְלֹא כָּתַב בְּנֵי יַעֲקֹב, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ מִתְחָרְטִים בְּמִכִּירָתוֹ וְנָתְנוּ לִבָּם לְהִתְנַהֵג עִמּוֹ בְּאַחֲוָה וְלִפְדּוֹתוֹ בְּכָל מָמוֹן שֶׁיִּפְסְקוּ עֲלֵיהֶם:

עשרה. מַה תַּלְמוּד לוֹמַר, וַהֲלֹא כְתִיב וְאֶת בִּנְיָמִין אֲחִי יוֹסֵף לֹא שָׁלַח? אֶלָּא לְעִנְיַן הָאַחֲוָה הָיוּ חֲלוּקִין לִי' שֶׁלֹּא הָיְתָה אַהֲבַת כֻּלָּם וְשִׂנְאַת כֻּלָּם שָׁוָה לוֹ; אֲבָל לְעִנְיַן לִשְׁבֹּר בָּר כֻּלָּם לֵב אֶחָד לָהֶם (בראשית רבה):

פסוק ד

פן יקראנו אסון. וּבַבַּיִת לֹא יִקְרָאֻנּוּ? אָמַר רַבִּי אֶלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב, מִכָּאן שֶׁהַשָּׂטָן מְקַטְרֵג בְּשָׁעַת הַסַּכָּנָה (בראשית רבה):

פסוק ה
בתוך הבאים. מַטְמִינִין עַצְמָם שֶׁלֹּא יַכִּירוּם, לְפִי שֶׁצִּוָּה לָהֶם אֲבִיהֶם שֶׁלֹּא יִתְרָאוּ כֻּלָּם בְּפֶתַח א', אֶלָּא שֶׁיִּכָּנֵס כָּל א' בְּפִתְחוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּשְׁלֹט בָּהֶם עַיִן הָרַע, שֶׁכֻּלָּם נָאִים וְכֻלָּם גִּבּוֹרִים:

פסוק ו
וישתחוו לו אפים. נִשְׁתַּטְּחוּ לוֹ עַל פְּנֵיהֶם, וְכֵן כָּל הִשְׁתַּחֲוָאָה פְּשׁוּט יָדַיִם וְרַגְלַיִם הוּא:

פסוק ז
ויתנכר אליהם. נַעֲשָׂה לָהֶם כְּנָכְרִי בְּדְבָרִים לְדַבֵּר קָשׁוֹת:

פסוק ח
ויכר יוסף וגו'. לְפִי שֶׁהִנִּיחָם חֲתוּמֵי זָקָן:
והם לא הכרהו. שֶׁיָּצָא מֵאֶצְלָם בְּלֹא חֲתִימַת זָקָן, וְעַכְשָׁו בָּא בַּחֲתִימַת זָקָן (כתובות כ"ז):
וּמ"אַ **ויכר יוסף את אחיו** כְּשֶׁנִּמְסְרוּ בְיָדוֹ הִכִּיר שֶׁהֵם אֶחָיו וְרִחֵם עֲלֵיהֶם, וְהֵם לֹא הִכִּירוּהוּ כְּשֶׁנָּפַל בְּיָדָם לִנְהֹג בּוֹ אַחְוָה:

פסוק ט
אשר חלם להם. עֲלֵיהֶם; וְיָדַע שֶׁנִּתְקַיְּמוּ שֶׁהֲרֵי הִשְׁתַּחֲווּ לוֹ:
ערות הארץ. גִּלּוּי הָאָרֶץ – מֵהֵיכָן הִיא נוֹחָה לִכְבֹּשׁ, כְּמוֹ אֶת מְקֹרָהּ הֶעֱרָה (ויקרא כ'), וּכְמוֹ עֹרֶם וְעֶרְיָה (יחזקאל ט"ז) וְכֵן כָּל עֶרְוָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְ' גִּלּוּי, וְתַ"אֵ בִּדְקָא דְּאַרְעָא, כְּמוֹ בֶּדֶק הַבַּיִת (מלכים ב י"ב), רְעוּעַ הַבַּיִת, אֲבָל לֹא דִּקְדֵּק לְפָרְשׁוֹ אַחַר לְשׁוֹן הַמִּקְרָא:

פסוק י
לא אדני. לֹא תֹּאמַר כֵּן, שֶׁהֲרֵי עֲבָדֶיךָ בָּאוּ לִשְׁבָּר אֹכֶל:

פסוק יא
כלנו בני איש אחד נחנו. נִצְנְצָה בָהֶם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ וּכְלָלוּהוּ עִמָּהֶם, שֶׁאַף הוּא בֶּן אֲבִיהֶם:
כנים. אֲמִתְּיִים, כְּמוֹ כֵּן דִּבַּרְתָּ (שמות י'), כֵּן בְּנוֹת צְלָפְחָד דּוֹבְרוֹת (במדבר כ"ז), וְעֶבְרָתוֹ לֹא כֵן בַּדָּיו (ישעיהו ט"ז):

פסוק יב
כי ערות הארץ באתם לראות. שֶׁהֲרֵי נִכְנַסְתֶּם בְּי' שַׁעֲרֵי הָעִיר, לָמָּה לֹא נִכְנַסְתֶּם בְּשַׁעַר א'? (בראשית רבה):

פסוק יג
ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'. וּבִשְׁבִיל אוֹתוֹ א' שֶׁאֵינֶנּוּ נִתְפַּזַּרְנוּ בָּעִיר לְבַקְּשׁוֹ:

פסוק יד
הוא אשר דברתי. הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי שֶׁאַתֶּם מְרַגְּלִים, הוּא הָאֱמֶת וְהַנָּכוֹן, וְזֶהוּ לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ אָמַר לָהֶם וְאִלּוּ מְצָאתֶם אוֹתוֹ וְיִפְסְקוּ עֲלֵיכֶם מִמּוֹן הַרְבֵּה, תִּפְדּוּהוּ? אָמְרוּ לוֹ הֵן, אָמַר לָהֶם וְאִם יֹאמְרוּ לָכֶם שֶׁלֹּא יַחֲזִירוּהוּ בְּשׁוּם מָמוֹן, מַה תַּעֲשׂוּ? אָמְרוּ לוֹ לְכָךְ בָּאנוּ, לַהֲרֹג אוֹ לֵהָרֵג, אָמַר לָהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵיכֶם, לַהֲרֹג בְּנֵי הָעִיר בָּאתֶם, מְנַחֵשׁ אֲנִי בְּגָבְיַי שֶׁלִּי שֶׁשְּׁנַיִם מִכֶּם הֶחֱרִיבוּ כְּרַךְ גָּדוֹל שֶׁל שְׁכֶם:

פסוק טו
חי פרעה. אִם יִחְיֶה פַּרְעֹה. כְּשֶׁהָיָה נִשְׁבָּע לַשֶּׁקֶר, הָיָה נִשְׁבָּע בְּחַיֵּי פַּרְעֹה:
אם תצאו מזה. מִן הַמָּקוֹם הַזֶּה:

פסוק טז
האמת אתכם. אִם אֱמֶת אִתְּכֶם, לְפִיכָךְ ה"א נָקוּד פַּתָּח, שֶׁהוּא כְּמוֹ בִּלְשׁוֹן תֵּמַהּ **ואם לא** תְּבִיאוּהוּ, **חי פרעה, כי מרגלים אתם**:

פסוק יז
משמר. בֵּית הָאֲסוּרִים:

פסוק יט
בבית משמרכם. שֶׁאַתֶּם אֲסוּרִים בּוֹ עַכְשָׁו:
ואתם לכו הביאו. לְבֵית אֲבִיכֶם:
שבר רעבון בתיכם. מַה שֶּׁקָּנִיתֶם לְרַעֲבוֹן אַנְשֵׁי בָּתֵּיכֶם:

פסוק כ
ויאמנו דבריכם. יִתְאַמְּתוּ וְיִתְקַיְּמוּ; כְּמוֹ אָמֵן אָמֵן (במדבר ה'), וּכְמוֹ, יֵאָמֵן נָא דְּבָרְךָ (מלכים א ח'):

פסוק כא
אבל. כְּתַרְגּוּמוֹ בְּקוּשְׁטָא, וְרָאִיתִי בְּבָ"ר לִישְׁנָא דְּרוֹמָאָה הוּא אֲבָל – בְּרֵם:
באה אלינו. טַעֲמוֹ בַּבֵּי"ת, לְפִי שֶׁהוּא בִּלְשׁוֹן עָבָר, שֶׁכְּבָר בָּאָה, וְתַרְגּוּמוֹ אֲתַת לָנָא:

פסוק כב
וגם דמו. אֵתִין וְגַמִּין רִבּוּיִין – דָּמוֹ וְגַם דַּם הַזָּקֵן:

פסוק כג
והם לא ידעו כי שמע יוסף. מֵבִין לְשׁוֹנָם, וּבְפָנָיו הָיוּ מְדַבְּרִים בֵּן:

כי המליץ בינתם. כִּי כְּשֶׁהָיוּ מְדַבְּרִים עִמּוֹ הָיָה הַמֵּלִיץ בֵּינֵיהֶם הַיּוֹדֵעַ לָשׁוֹן עִבְרִי וְלָשׁוֹן מִצְרִי, וְהָיָה מֵלִיץ דִּבְרֵיהֶם לְיוֹסֵף וְדִבְרֵי יוֹסֵף לָהֶם, לְכָךְ הָיוּ סְבוּרִים שֶׁאֵין יוֹסֵף מַכִּיר בְּלָשׁוֹן עִבְרִי:

המליץ. זֶה מְנַשֶּׁה:

פסוק כד

ויסב מעליהם. נִתְרַחֵק מֵעֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא יִרְאוּהוּ בּוֹכֶה:

ויבך. לְפִי שֶׁשָּׁמַע שֶׁהָיוּ מִתְחָרְטִין:

את שמעון. הוּא הִשְׁלִיכוֹ לַבּוֹר, הוּא שֶׁאָמַר לְלֵוִי הִנֵּה בַּעַל הַחֲלֹמוֹת הַלָּזֶה בָּא (בראשית רבה). דָּבָר אַחֵר נִתְכַּוֵּן יוֹסֵף לְהַפְרִידוֹ מִלֵּוִי, שֶׁמָּא יִתְיַעֲצוּ שְׁנֵיהֶם לַהֲרֹג אוֹתוֹ:

ויאסר אתו לעיניהם. לֹא אֲסָרוֹ אֶלָּא לְעֵינֵיהֶם, וְכֵיוָן שֶׁיָּצְאוּ הוֹצִיאוֹ וְהֶאֱכִילוֹ וְהִשְׁקָהוּ (בראשית רבה):

פסוק כז

ויפתח האחד. הוּא לֵוִי, שֶׁנִּשְׁאַר יָחִיד מִשִּׁמְעוֹן בֶּן זוּגוֹ:

במלון. בַּמָּקוֹם שֶׁלָּנוּ בַּלַּיְלָה:

אמתחתו. הוּא שַׂק:

פסוק כח

וגם הנה באמתחתי. גַּם הַכֶּסֶף בּוֹ עִם הַתְּבוּאָה:

מה זאת עשה אלהים לנו. לְהָבִיאֵנוּ לִידֵי עֲלִילָה זוֹ, שֶׁלֹּא הוּשַׁב אֶלָּא לְהִתְעוֹלֵל עָלֵינוּ:

פסוק לד

ואת הארץ תסחרו. תְּסוֹבְבוּ; וְכָל לְשׁוֹן סוֹחֲרִים וּסְחוֹרָה עַל שֵׁם שֶׁמְּחַזְּרִים וְסוֹבְבִים אַחַר הַפְּרַקְמַטְיָא:

פסוק לה

צרור כספו. קֶשֶׁר כַּסְפּוֹ:

פסוק לו

אתי שכלתם. מְלַמֵּד שֶׁחָשְׁדָן שֶׁמָּא הֲרָגוּהוּ אוֹ מְכָרוּהוּ כְּיוֹסֵף:

שכלתם. כָּל מִי שֶׁבָּנָיו אֲבוּדִים קָרוּי שַׁכּוּל:

פסוק לח

לא ירד בני עמכם. לֹא קִבֵּל דְּבָרָיו שֶׁל רְאוּבֵן, אָמַר בְּכוֹר שׁוֹטֶה הוּא זֶה, הוּא אוֹמֵר לְהָמִית בָּנָיו, וְכִי בָּנָיו הֵם וְלֹא בָּנַי? (בראשית רבה):

פרק מג

פסוק ב

כאשר כלו לאכל. יְהוּדָה אָמַר לָהֶם הַמְתִּינוּ לַזֶּקֶן עַד שֶׁתִּכְלֶה פַּת מִן הַבַּיִת (בראשית רבה):

כאשר כלו. כַּד שֵׁצִיאוּ, וְהַמְתַּרְגֵּם כַּד סַפִּיקוּ טוֹעֶה; כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת מְתַרְגֵּם כַּד סַפִּיקוּ – כְּשֶׁשְּׁתוּ דֵּי סִפּוּקָם הוּא גְּמַר שְׁתִיָּתָם; אֲבָל זֶה כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לֶאֱכֹל, כַּאֲשֶׁר תַּם הָאֹכֶל הוּא, וּמְתַרְגְּמִינָן כַּד שֵׁצִיאוּ:

פסוק ג

העד העד. לְשׁוֹן הַתְרָאָה שֶׁסְּתָם הַתְרָאָה מַתְרֶה בּוֹ בִּפְנֵי עֵדִים, וְכֵן הַעֵד תָּעִידֹתִי בָּאָזְנֵיכֶם (ירמיהו י"א); רֵד הָעֵד בָּעָם (שמות י"ט):

לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם. לֹא תִרְאוּנִי בִלְאֹ אֲחִיכֶם אִתְּכֶם; וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם אֶלָּהֵן כַּד אֲחוּכוֹן עִמְּכוֹן, יִשֵּׁב הַדָּבָר עַל אָפְנוֹ וְלֹא דִּקְדֵּק לְתַרְגֵּם אַחַר לְשׁוֹן הַמִּקְרָא:

פסוק ז

לנו ולמולדתנו. לְמִשְׁפְּחוֹתֵנוּ. וּמִדָּרְשׁוֹ אֲפִלּוּ עֲצֵי עֲרִיסוֹתֵנוּ גִּלָּה לָנוּ:

ונגד לו. שֶׁיֵּשׁ לָנוּ אָב וְאָח:

על פי הדברים האלה. עַל פִּי שְׁאֵלוֹתָיו אֲשֶׁר שָׁאַל, הֵזַקְקָנוּ לְהַגִּיד:

כי יאמר. אֲשֶׁר יֹאמַר, כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אִם וְאִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר; הֲרֵי זֶה שִׁמּוּשׁ אֶחָד מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹתָיו שֶׁמְּשַׁמֵּשׁ כִּי, וְהוּא אִם, שֶׁהֲרֵי כִּי זֶה כְּמוֹ אִם, כְּמוֹ עַד אִם דִּבַּרְתִּי דְּבָרַי (בראשית כ"ד:ל"ג):

פסוק ח

ונחיה. נִצְנְצָה בּוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, עַל יְדֵי הֲלִיכָה זוֹ תְּחִי רוּחֶךָ, שֶׁנֶּאֱמַר וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם (בראשית מ"ה):

ולא נמות. בָּרָעָב; בִּנְיָמִין סָפֵק יִתְפַּשׂ סָפֵק לֹא יִתְפַּשׂ, וְאָנוּ כֻּלָּנוּ מֵתִים בָּרָעָב אִם לֹא נֵלֵךְ, מוּטָב שֶׁתַּנִּיחַ אֶת הַסָּפֵק וְתִתְפֹּשׂ אֶת הַוַּדַּאי:

פסוק ט

והצגתיו לפניך. שֶׁלֹּא אֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ מֵת, כִּי אִם חַי:

וחטאתי לך כל הימים. לָעוֹלָם הַבָּא:

פסוק י

לולא התמהמנו עַל יָדְךָ, כְּבָר הָיִינוּ שָׁבִים עִם שִׁמְעוֹן וְלֹא נִצְטַעֲרְתָּ כָּל הַיָּמִים הַלָּלוּ:

פסוק יא

אפוא. לְשׁוֹן עֶתֶר הוּא, לְתַקֵּן מִלָּה בְּלָשׁוֹן עִבְרִי, אִם כֵּן אֲזַדְּקֵק לַעֲשׂוֹת, שֶׁאֶשְׁלְחֶנּוּ עִמָּכֶם, צָרִיךְ אֲנִי לַחֲזֹר וּלְבַקֵּשׁ אַיֵּה פֹּה תַּקָּנָה וְעֵצָה לְהַשִּׂיאָכֶם, וְאוֹמַר אֲנִי **זאת עשו**:

מזמרת הארץ. מִדְּמְשַׁבַּח בְּאַרְעָא – שֶׁהַכֹּל מְזַמְּרִים עָלָיו כְּשֶׁהוּא בָּא לָעוֹלָם:

נכאת. שַׂעֲוָה:

בטנים. לֹא יָדַעְתִּי מַה הֵם, וּבְפֵרוּשֵׁי א"ב שֶׁל רַבִּי מָכִיר רָאִיתִי פשט"ציאס וְדוֹמֶה לִי שֶׁהֵם אֲפַרְסְקִין:

פסוק יב

וכסף משנה. פִּי שְׁנַיִם כָּרִאשׁוֹן:

קחו בידכם. לִשְׁבֹּר אֹכֶל, שֶׁמָּא הוּקַר הַשַּׁעַר:

אולי משגה הוא. שֶׁמָּא הַמְמֻנֶּה עַל הַבַּיִת שְׁכָחוֹ שׁוֹגֵג:

פסוק יד

ואל שדי. מֵעַתָּה אֵינָכֶם חֲסֵרִים כְּלוּם אֶלָּא תְּפִלָּה, הֲרֵינִי מִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם:

אל שדי. שֶׁדַּי בְּנָתְינַת רַחֲמָיו וּכְדֵי הַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ לִתֵּן, יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ מִי שֶׁאָמַר לָעוֹלָם דַּי, יֹאמַר דַּי לְצָרוֹתַי, שֶׁלֹּא שָׁקַטְתִּי מִנְּעוּרַי, צָרַת לָבָן, צָרַת עֵשָׂו, צָרַת רָחֵל, צָרַת דִּינָה, צָרַת יוֹסֵף, צָרַת שִׁמְעוֹן, צָרַת בִּנְיָמִין:

ושלח לכם. וְיִפְטַר לְכוֹן כְּתַרְגּוּמוֹ – יִפְטָרֵנוּ מֵאֲסוּרָיו, לְשׁוֹן לַחְפָּשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ (שמות כ"א), וְאֵינוֹ נוֹפֵל בַּתַּרְגּוּם לְשׁוֹן וַיִּשְׁלַח, שֶׁהֲרֵי לְשָׁם הֵם הוֹלְכִים אֶצְלוֹ:

את אחיכם. זֶה שִׁמְעוֹן:

אחר. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ נִזְרְקָה בּוֹ, לְרַבּוֹת יוֹסֵף (בראשית רבה):

ואני. עַד שׁוּבְכֶם אֶהְיֶה שַׁכּוּל מְסֻפָּק:

כאשר שכלתי. מִיּוֹסֵף וּמִשִּׁמְעוֹן:

שכלתי. מִבִּנְיָמִין:

פסוק טו

ואת בנימין. מְתַרְגְּמִינַן וּדְבָרוּ יָת בִּנְיָמִין, לְפִי שֶׁאֵין לְקִיחַת הַכֶּסֶף וּלְקִיחַת הָאָדָם שָׁוֶה בְּלָשׁוֹן אֲרַמִּי; בְּדָבָר הַנִּקָּח בַּיָּד מְתַרְגְּמִינַן וּנְסִיב, וְדָבָר הַנִּקָּח בְּהַנְהָגַת דְּבָרִים, מְתַרְגְּמִינַן וּדְבַר:

פסוק טז

וטבח טבח והכן. כְּמוֹ וְלִטְבֹּחַ טֶבַח וּלְהָכִין, וְאֵין טְבֹחַ לְשׁוֹן צִוּוּי, שֶׁהָיָה לוֹ לוֹמַר וּטְבַח:

בצהרים. זֶה מְתֻרְגָּם בְּשֵׁירוּתָא, שֶׁהוּא לְשׁוֹן סְעוּדָה רִאשׁוֹנָה בְּלָשׁוֹן אֲרַמִּי וּבְלַעַז דיזנ"ר, וְיֵשׁ הַרְבֵּה בַּתַּלְמוּד, שָׁדָא לְכַלְבָּא שֵׁירוּתֵהּ; בָּצַע אַכּוּלָּא שֵׁירוּתָא, אֲבָל כָּל תַּרְגּוּם שֶׁל צָהֳרַיִם טִיהֳרָא:

פסוק יח

ויראו האנשים. כָּתוּב הוּא בִּשְׁנֵי יוֹד"ין, וְתַרְגּוּמוֹ וּדְחִילוּ:

כי הובאו בית יוסף. וְאֵין דֶּרֶךְ שְׁאָר הַבָּאִים לִשְׁבֹּר בָּר לָלוּן בְּבֵית יוֹסֵף, כִּי אִם בְּפָנְדְּקָאוֹת שֶׁבָּעִיר: **ויראו**. שֶׁאֵין זֶה אֶלָּא לְאָסְפָם אֶל מִשְׁמָר:

אנחנו מובאים. אֶל תּוֹךְ הַבַּיִת הַזֶּה:

להתגלל. לְהִיוֹת מִתְגַּלְגֶּלֶת עָלֵינוּ עֲלִילַת הַכֶּסֶף וְלִהְיוֹתָהּ נוֹפֶלֶת עָלֵינוּ; וְאֶנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם וּלְאִסְתַּקָּפָא עֲלָנָא הוּא לְשׁוֹן לְהִתְעוֹלֵל, כְּדִמְתַרְגְּמִינָן עֲלִילַת דְּבָרִים – תַּסְקוּפֵי מִלִּין, וְלֹא תִּרְגְּמוֹ אַחַר לְשׁוֹן הַמִּקְרָא וּלְהִתְגּוֹלֵל שֶׁתִּרְגֵּם לְאִתְרַבְרָבָא, הוּא לְשׁוֹן גַּלַּת הַזָּהָב (קהלת י"ב), וְהֻצַּב גֻּלְתָּהּ הֻעֲלָתָה (נחום ב'), שֶׁהוּא לְשׁוֹן מַלְכוּת:

פסוק כ

בי אדני. לְשׁוֹן בַּעְיָא וְתַחֲנוּנִים הוּא, בְּלָשׁוֹן אֲרַמִּי בַּיָּא בַּיָּא (יבמות צ"ז:, סנהדרין ס"ד.):

ירד ירדנו. יְרִידָה הִיא לָנוּ, רְגִילִים הָיִינוּ לְפַרְנֵס אֲחֵרִים, עַכְשָׁו אָנוּ צְרִיכִים לְךָ (בראשית רבה):

פסוק כג

אלהיכם. בִּזְכוּתְכֶם, וְאִם אֵין זְכוּתְכֶם כְּדַאי, **ואלהי אביכם**, בִּזְכוּת אֲבִיכֶם **נתן לכם מטמון**:

פסוק כד

ויבא האיש. הֲבָאָה אַחַר הֲבָאָה, לְפִי שֶׁהָיוּ דוֹחֲפִים אוֹתוֹ לַחוּץ עַד שֶׁדִּבְּרוּ אֵלָיו פֶּתַח הַבַּיִת; וּמִשֶּׁאָמַר לָהֶם שָׁלוֹם לָכֶם, נִמְשְׁכוּ וּבָאוּ אַחֲרָיו:

פסוק כה

ויכינו. הִזְמִינוּ, עִטְרוּהָ בְּכֵלִים נָאִים:

פסוק כו

הביתה. מִפְּרוֹזְדוֹר לְטְרַקְלִין:

פסוק כח

ויקדו וישתחוו. עַל שְׁאֵלַת שָׁלוֹם קִידָה – כְּפִיפַת קָדְקֹד; הִשְׁתַּחֲוָאָה – מִשְׁתַּטֵּחַ לָאָרֶץ:

פסוק כט

אלהים יחנך בני. בִּשְׁאָר שְׁבָטִים שְׁמַעְנוּ חֲנִינָה אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עַבְדֶּךָּ (בראשית ל"ג), וּבִנְיָמִין עֲדַיִן לֹא נוֹלַד, לְכָךְ בֵּרְכוֹ יוֹסֵף בַּחֲנִינָה:

פסוק ל

כי נכמרו רחמיו. שְׁאָלוֹ יֵשׁ לְךָ אָח מֵאֵם? אָמַר לוֹ אָח הָיָה לִי, וְאֵינִי יוֹדֵעַ הֵיכָן הוּא; יֵשׁ לְךָ בָּנִים? אָמַר לוֹ יֵשׁ לִי י', אָמַר לוֹ מַה שְׁמָם? אָמַר לוֹ בֶּלַע וָבֶכֶר וְגוֹ'; אָמַר מַה טִּיבָן שֶׁל שֵׁמוֹת הַלָּלוּ? אָמַר לוֹ כֻּלָּם עַל שֵׁם אָחִי וְהַצָּרוֹת אֲשֶׁר מְצָאוּהוּ, בֶּלַע שֶׁנִּבְלַע בֵּין הָאֻמּוֹת, בֶּכֶר שֶׁהָיָה בְּכוֹר לְאִמּוֹ, אַשְׁבֵּאל שֶׁשְּׁבָאוֹ אֵל, גֵּרָא שֶׁגָּר בְּאַכְסַנְיָא, וְנַעֲמָן שֶׁהָיָה נָעִים בְּיוֹתֵר, אֵחִי וְרֹאשׁ – אָחִי הָיָה וְרֹאשִׁי הָיָה, מֻפִּים – מִפִּי אָבִי לְמַד, וְחֻפִּים – שֶׁלֹּא רָאָה חֻפָּתִי וְלֹא רָאִיתִי אֲנִי חֻפָּתוֹ, וְאָרְדְּ – שֶׁיָּרַד לְבֵין הָאֻמּוֹת, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה, מִיָּד נִכְמְרוּ רַחֲמָיו:

נכמרו. נִתְחַמְּמוּ, וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה עַל הַכֹּמֶר שֶׁל זֵתִים, וּבִלְשׁוֹן אֲרַמִּי בְּמִכְמַר בִּשְׂרָא; וּבַמִּקְרָא עוֹרֵנוּ כְּתַנּוּר נִכְמָרוּ (איכה ה'), נִתְחַמְּמוּ וְנִקְמְטוּ קְמָטִים קְמָטִים מִפְּנֵי זַלְעָפוֹת רָעָב: כֵּן דֶּרֶךְ כָּל עוֹר כְּשֶׁמִּתְחַמֵּמִין אוֹתוֹ נִקְמָט וְנִכְוָץ:

פסוק לא

ויתאפק. נִתְאַמֵּץ; וְהוּא לְשׁוֹן אֲפִיקֵי מָגִנִּים (איוב מ"א), חָזָק, וְכֵן וּמְזִיחַ אֲפִיקִים רִפָּה (שם י"ב):

פסוק לב

כי תועבה הוא. דָּבָר שָׁנְאוּי הוּא לַמִּצְרִים לֶאֱכֹל אֶת הָעִבְרִים, וְאֻנְקְלוֹס נָתַן טַעַם לַדָּבָר:

פסוק לג

הבכור כבכרתו. מַכָּה בַּגָּבִיעַ וְקוֹרֵא רְאוּבֵן, שִׁמְעוֹן, לֵוִי, יְהוּדָה, יִשָּׂשכָר, וּזְבוּלֻן, בְּנֵי אֵם אַחַת, הֲסֵבּוּ כַּסֵּדֶר הַזֶּה, שֶׁהִיא סֵדֶר תּוֹלְדוֹתֵיכֶם, וְכֵן כֻּלָּם. כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ לְבִנְיָמִין, אָמַר זֶה אֵין לוֹ אֵם וַאֲנִי אֵין לִי אֵם, יֵשֵׁב אֶצְלִי:

פסוק לד

משאת. מָנוֹת:

חמש ידות. חֻלְקוֹ עִם אֶחָיו, וּמַשְׂאַת יוֹסֵף וְאָסְנַת וּמְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם:

וישכרו עמו. וּמִיּוֹם שֶׁמְּכָרוּהוּ לֹא שָׁתוּ יַיִן וְלֹא הוּא שָׁתָה יַיִן, וְאוֹתוֹ הַיּוֹם שָׁתוּ (בראשית רבה):

פרק מד

פסוק ב
גביעי. כּוֹס אָרֹךְ, וְקוֹרִין לוֹ מדיר"נש בְּלַעַז:

פסוק ז
חלילה לעבדיך. חֲלִילָה הוּא לָנוּ, לְשׁוֹן גְּנַאי, וְתַרְגּוּם חַס לְעַבָדָיִךְ – חַס מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְהִי עָלֵינוּ מֵעֲשׂוֹת זֹאת, וְהָרְבֵּה יֵשׁ בַּתַּלְמוּד "חַס וְשָׁלוֹם":

פסוק ח
הן כסף אשר מצאנו. זֶה אֶחָד מֵעֲשָׂרָה קַל וָחֹמֶר הָאֲמוּרִים בַּתּוֹרָה, וְכֻלָּן מְנוּיִין בִּבְ"רַ:

פסוק י
גם עתה כדבריכם. אַף זוֹ מִן הַדִּין אֱמֶת כְּדִבְרֵיכֶם כֵּן הוּא, שֶׁכֻּלְּכֶם חַיָּבִין בַּדָּבָר – י' שֶׁנִּמְצֵאת גְּנֵבָה בְּיַד א' מֵהֶם כֻּלָּם נִתְפָּשִׂים, אֲבָל אֲנִי אֶעֱשֶׂה לָכֶם לְפָנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין, אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ יִהְיֶה לִי עָבֶד:

פסוק יב
בגדול החל. שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁוּ שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ הֵיכָן הוּא:

פסוק יג
ויעמס איש על חמרו. בַּעֲלֵי זְרוֹעַ הָיוּ, וְלֹא הֵצְרִכוּ לְסַיַּע זֶה אֶת זֶה לִטְעֹן:
וישובו העירה. מֻטְרוֹפּוֹלִין הָיְתָה, וְהוּא אוֹמֵר הָעִירָה, הָעִיר כָּל שֶׁהוּא אֶלָּא שֶׁלֹּא הָיְתָה חֲשׁוּבָה בְּעֵינֵיהֶם אֶלָּא כְּעִיר בֵּינוֹנִית שֶׁל י' בְּנֵי אָדָם לְעִנְיַן הַמִּלְחָמָה:

פסוק יד
עודנו שם. שֶׁהָיָה מַמְתִּין לָהֶם:

פסוק טו
הלא ידעתם כי נחש ינחש וגו'. הֲלֹא יְדַעְתֶּם כִּי אִישׁ חָשׁוּב כָּמוֹנִי יוֹדֵעַ לְנַחֵשׁ וְלָדַעַת מִדַּעַת וּמִסְבָּרָא וּבִינָה, כִּי אַתֶּם גְּנַבְתֶּם הַגָּבִיעַ:

פסוק טז
האלהים מצא. יוֹדְעִים אָנוּ שֶׁלֹּא סָרַחְנוּ, אֲבָל מֵאֵת הַמָּקוֹם נִהְיְתָה לְהָבִיא לָנוּ זֹאת, מָצָא בְּעַל חוֹב מָקוֹם לְגֶבוֹת שִׁטַּר חוֹבוֹ:
מה נצטדק. לְשׁוֹן צֶדֶק, וְכֵן כָּל תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ צָד"י וְהִיא בָּאָה לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן מִתְפָּעֵל אוֹ נִתְפָּעֵל, נוֹתֵן טַי"ת בִּמְקוֹם תִּי"ו, וְאֵינוֹ נוֹתְנָהּ לִפְנֵי אוֹת רִאשׁוֹנָה שֶׁל יְסוֹד הַתֵּבָה אֶלָּא בְּאֶמְצַע אוֹתִיּוֹת הָעִקָּר, כְּגוֹן נִצְטַדָּק מִגִּזְרַת צדק, וְיִצְטַבַּע מִגִּזְרַת צבע, וַיִּצְטַיְּרוּ מִגִּזְרַת וְצִיר

אֱמוּנִים, הִצְטַיְּדוּ מִגְּזֵרַת צַדָּה לַדָּרֶךְ. וְתֵבָה שֶׁתְּחִלָּתָהּ סָמֶ"ךְ אוֹ שִׁי"ן, כְּשֶׁהִיא מִתְפָּעֶלֶת, הַתָּי"ו מַפְרֶדֶת אֶת אוֹתִיּוֹת הָעִקָּר, כְּגוֹן וְיִסְתַּבֵּל הֶחָנָב (קהלת י"ב), מִגְּזֵרַת סבל; מִשְׁתַּכַּל הֲוֵית בְּקַרְנַיָּא (דניאל ז'), וְיִשְׁתַּמֵּר חֻקּוֹת עָמְרִי (מיכה ו') מִגְּזֵרַת שמר; וְסָר מֵרָע מִשְׁתּוֹלֵל (ישעיהו נ"ט), מִגְּזֵרַת מוֹלִיךְ יוֹעֲצִים שׁוֹלָל (איוב י"ב), מִסְתּוֹלֵל בְּעַמֵּי (שמות ט"ו), מִגְּזֵרַת דֶּרֶךְ לֹא סְלוּלָה (ירמיהו י"ח):

פסוק יח

ויגש אליו וגומר ... דבר באזני אדני. יִכָּנְסוּ דְּבָרַי בְּאָזְנֶיךָ:

ואל יחר אפך. מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁדִּבֵּר אֵלָיו קָשׁוֹת:

כי כמוך כפרעה. חָשׁוּב אַתָּה בְּעֵינַי כְּמֶלֶךְ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ סוֹפְךָ לִלְקוֹת עָלָיו בְּצָרַעַת כְּמוֹ שֶׁלָּקָה פַּרְעֹה עַל יְדֵי זְקֵנְתִּי שָׂרָה עַל לַיְלָה אַחַת שֶׁעִבְּדָהּ (בראשית רבה). דָּבָר אַחֵר מַה פַּרְעֹה גּוֹזֵר וְאֵינוֹ מְקַיֵּם, מַבְטִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה, אַף אַתָּה כֵּן; וְכִי זוֹ הִיא שִׂימַת עַיִן שֶׁאָמַרְתָּ לְשׁוּם עֵינְךָ עָלָיו? דָּבָר אַחֵר, כִּי כָּמוֹךָ כְּפַרְעֹה, אִם תַּקְנִיטֵנִי אֶהֱרֹג אוֹתְךָ וְאֶת אָדוֹנֶךָ (בראשית רבה):

פסוק יט

שאל את עבדיו. מִתְּחִלָּה בַּעֲלִילָה בָּאתָ עָלֵינוּ, לָמָּה הָיָה לְךָ לִשְׁאֹל כָּל אֵלֶּה? בִּתְּךָ הֲיֵינוּ מְבַקְּשִׁים? אוֹ אֶחוֹתֵנוּ אַתָּה מְבַקֵּשׁ? וְאַף עַל פִּי כֵן

פסוק כ

ונאמר אל אדוני, לֹא כְּחַדְנוּ מִמְּךָ דָּבָר (בראשית רבה):

ואחיו מת. מִפְּנֵי הַיִּרְאָה הָיָה מוֹצִיא דְּבַר שֶׁקֶר מִפִּיו, אָמַר אִם אוֹמַר לוֹ שֶׁהוּא קַיָּם, יֹאמַר הֲבִיאוּהוּ אֵצְלִי:

לבדו לאמו. מֵאוֹתוֹ הָאֵם אֵין לוֹ עוֹד אָח:

פסוק כב

ועזב את אביו ומת. אִם יַעֲזֹב אֶת אָבִיו, דּוֹאֲגִים אָנוּ שֶׁמָּא יָמוּת בַּדֶּרֶךְ, שֶׁהֲרֵי אִמּוֹ בַּדֶּרֶךְ מֵתָה:

פסוק כט

וקרחו אסון. שֶׁהַשָּׂטָן מְקַטְרֵג בְּשָׁעַת הַסַּכָּנָה (בראשית רבה):

והורדתם את שיבתי וגו'. עַכְשָׁו כְּשֶׁהוּא אֶצְלִי, אֲנִי מִתְנַחֵם בּוֹ עַל אִמּוֹ וְעַל אָחִיו, וְאִם יָמוּת זֶה, דּוֹמֶה עָלַי שֶׁשִּׁלְשְׁתָּן מֵתוּ בְּיוֹם אֶחָד:

פסוק לא

והיה כראותו כי אין הנער ומת. אָבִיו מְצָרָתוֹ:

פסוק לב
כי עבדך ערב את הנער. וְאִם תֹּאמַר, לָמָּה אֲנִי נִכְנָס לַתְּגָר יוֹתֵר מִשְּׁאָר אַחַי? הֵם כֻּלָּם מְבַחוּץ וַאֲנִי נִתְקַשַּׁרְתִּי בְקֶשֶׁר חָזָק לִהְיוֹת מְנֻוֶּדֶה בב' עוֹלָמוֹת:

פסוק לג
ישב נא עבדך וגו'. לְכָל דָּבָר אֲנִי מְעֻלֶּה מִמֶּנּוּ, לִגְבוּרָה וּלְמִלְחָמָה וּלְשַׂמֵּשׂ (בראשית רבה):

פרק מה

פסוק א
ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים. לֹא הָיָה יָכוֹל לְסַבֵּל שֶׁיִּהְיוּ מִצְרִים נִצָּבִים עָלָיו וְשׁוֹמְעִין שֶׁאֶחָיו מִתְבַּיְּשִׁין בְּהַוָּדְעוֹ לָהֶם:

פסוק ב
וישמע בית פרעה. בֵּיתוֹ שֶׁל פַּרְעֹה, כְּלוֹמַר, עֲבָדָיו וּבְנֵי בֵיתוֹ, וְאֵין זֶה לְשׁוֹן בַּיִת מַמָּשׁ, אֶלָּא כְּמוֹ בֵּית יִשְׂרָאֵל, בֵּית יְהוּדָה, מישנ"דה בְּלַעַז:

פסוק ג
נבהלו מפניו. מִפְּנֵי הַבּוּשָׁה:

פסוק ד
גשו נא אלי. רָאָה אוֹתָם נְסוֹגִים לְאָחוֹר, אָמַר עַכְשָׁו אַחַי נִכְלָמִים, קָרָא לָהֶם בְּלָשׁוֹן רַכָּה וְתַחֲנוּנִים, וְהֶרְאָה לָהֶם שֶׁהוּא מָהוּל (בראשית רבה):

פסוק ה
למחיה. לִהְיוֹת לָכֶם לְמִחְיָה:

פסוק ו
כי זה שנתים הרעב. עָבְרוּ מִשְּׁנֵי הָרָעָב:

פסוק ח
לאב. לְחָבֵר וּלְפַטְרוֹן:

פסוק ט
ועלו אל אבי. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת:

פסוק יא
פן תורש. דִּלְמָא תִּתְמַסְכַּן, לְשׁוֹן מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר:

פסוק יב

והנה עיניכם ראות. בִּכְבוֹדִי, וְשֶׁאֲנִי אֲחִיכֶם שֶׁאֲנִי מָהוּל כָּכֶם, וְעוֹד, **כי פי המדבר אליכם** בְּלָשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (בראשית רבה):

ועיני אחי בנימין. הִשְׁוָה אֶת כֻּלָּם יַחַד לוֹמַר, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁאֵין לִי שִׂנְאָה עַל בִּנְיָמִין אָחִי, שֶׁהֲרֵי לֹא הָיָה בְּמִכִירָתִי, כָּךְ אֵין בְּלִבִּי שִׂנְאָה עֲלֵיכֶם:

פסוק יד

ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. עַל שְׁנֵי מִקְדָּשׁוֹת שֶׁעֲתִידִין לִהְיוֹת בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין וְסוֹפָן לֵחָרֵב:

ובנימין בכה על צואריו. עַל מִשְׁכַּן שִׁילֹה שֶׁעֲתִיד לִהְיוֹת בְּחֶלְקוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְסוֹפוֹ לֵחָרֵב (שם):

פסוק טו

ואחרי כן. מֵאַחַר שֶׁרָאוּהוּ בוֹכֶה וְלִבּוֹ שָׁלֵם עִמָּהֶם **דברו אחיו אתו** שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיוּ בוֹשִׁים מִמֶּנּוּ:

פסוק טז

והקל נשמע בית פרעה. כְּמוֹ בְּבֵית פַּרְעֹה, וְזֶהוּ לְשׁוֹן בַּיִת מַמָּשׁ:

פסוק יז

טענו את בעירכם. תְּבוּאָה:

פסוק יח

את טוב ארץ מצרים. אֶרֶץ גֹּשֶׁן, נִבָּא וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ מַה נִּבָּא, סוֹפָם לַעֲשׂוֹתָהּ כִּמְצוּלָה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגִים:

חלב הארץ. כָּל חֵלֶב לְשׁוֹן מֵיטַב הוּא:

פסוק יט

ואתה צויתה. מִפִּי, לוֹמַר לָהֶם:

זאת עשו. כָּךְ אֱמֹר לָהֶם, שֶׁבִּרְשׁוּתִי הוּא:

פסוק כג

שלח כזאת. כַּחֶשְׁבּוֹן הַזֶּה, וּמַהוּ הַחֶשְׁבּוֹן? **עשרה חמרים וגו'**:

מטוב מצרים. מָצִינוּ בַּתַּלְמוּד שֶׁשָּׁלַח לוֹ יַיִן יָשָׁן שֶׁדַּעַת זְקֵנִים נוֹחָה הֵימֶנּוּ, וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה גְּרִיסִין שֶׁל פּוּל:

בר ולחם. כְּתַרְגּוּמוֹ:

ומזון. לִפְתָּן:

פסוק כד

אל תרגזו בדרך. אַל תִּתְעַסְקוּ בְּדָבָר הֲלָכָה שֶׁלֹּא תִרְגְּזוּ עֲלֵיכֶם הַדֶּרֶךְ, דְּ"אַ אַל תַּפְסִיעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְהִכָּנְסוּ בַּחַמָּה לָעִיר; וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא יֵשׁ לוֹמַר, לְפִי שֶׁהָיוּ נִכְלָמִים, הָיָה דּוֹאֵג, שֶׁמָּא יָרִיבוּ בַּדֶּרֶךְ עַל דְּבַר מְכִירָתוֹ, לְהִתְוַכֵּחַ זֶה עִם זֶה וְלוֹמַר עַל יָדְךָ נִמְכַּר, אַתָּה סִפַּרְתָּ לְשׁוֹן הָרַע עָלָיו, וְגָרַמְתָּ לָנוּ לִשְׁנֹאתוֹ:

פסוק כו

וכי הוא משל. וַאֲשֶׁר הוּא מוֹשֵׁל:

ויפג לבו. נֶחֱלַשׁ לִבּוֹ וְהָלַךְ מִלְּהַאֲמִין, לֹא הָיָה לִבּוֹ פּוֹנֶה אֶל הַדְּבָרִים, לְשׁוֹן מְפִיגִין טַעֲמָן בְּלָשׁוֹן מִשְׁנָה וּכְמוֹ מֵאַיִן הֲפָגוֹת (איכה ג'), וְרֵיחוֹ לֹא נָמַר (ירמיהו מ"ח), מְתַרְגְּמִינַן וְרֵיחֵיהּ לָא פָּג:

פסוק כז

את כל דברי יוסף. סִימָן מָסַר לָהֶם בַּמֶּה הָיָה עוֹסֵק כְּשֶׁפֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ – בְּפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **וירא את העגלות אשר שלח יוסף**, וְלֹא נֶאֱמַר אֲשֶׁר שָׁלַח פַּרְעֹה:

ותחי רוח יעקב. שָׁרְתָה עָלָיו שְׁכִינָה, שֶׁפֵּרְשָׁה מִמֶּנּוּ:

פסוק כח

רב. רַב לִי עוֹד שִׂמְחָה וְחֶדְוָה הוֹאִיל וְעוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי:

פרק מו

פסוק א

בארה שבע. כְּמוֹ לִבְאֵר שֶׁבַע; הֵ"א בְּסוֹף תֵּבָה בִּמְקוֹם לָמֶ"ד בִּתְחִלָּתָהּ:

לאלהי אביו יצחק. חַיָּב אָדָם בִּכְבוֹד אָבִיו יוֹתֵר מִבִּכְבוֹד זְקֵנוֹ, לְפִיכָךְ תָּלָה בְּיִצְחָק וְלֹא בְּאַבְרָהָם:

פסוק ב

יעקב יעקב. לְשׁוֹן חִבָּה:

פסוק ג

אל תירא מרדה מצרימה. לְפִי שֶׁהָיָה מֻצָּר עַל שֶׁנִּזְקַק לָצֵאת לְחוּצָה לָאָרֶץ:

פסוק ד

ואנכי אעלך. הִבְטִיחוֹ לִהְיוֹת נִקְבָּר בָּאָרֶץ:

פסוק ו
אשר רכשו בארץ כנען. אֲבָל מַה שֶּׁרָכַשׁ בְּפַדַּן אֲרָם נָתַן הַכֹּל לְעֵשָׂו בִּשְׁבִיל חֶלְקוֹ בִּמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה; אָמַר נִכְסֵי חוּצָה לָאָרֶץ אֵינָן כִּדְאִי לִי, וְזֶהוּ אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי, הֶעֱמִיד לוֹ צְבוּרִין שֶׁל זָהָב וְכֶסֶף כְּמִין כְּרִי וְאָמַר לוֹ טֹל אֶת אֵלּוּ:

פסוק ז
ובנות בניו. סָרַח בַּת אָשֵׁר וְיוֹכֶבֶד בַּת לֵוִי:

פסוק ח
הבאים מצרימה. עַל שֵׁם הַשָּׁעָה קוֹרֵא לָהֶם הַכָּתוּב בָּאִים, וְאֵין לְתִמהַּ עַל אֲשֶׁר לֹא כָתַב אֲשֶׁר בָּאוּ:

פסוק י
בן הכנענית. בֶּן דִּינָה שֶׁנִּבְעֲלָה לִכְנַעֲנִי; כְּשֶׁהָרְגוּ אֶת שְׁכֶם לֹא הָיְתָה דִּינָה רוֹצָה לָצֵאת עַד שֶׁנִּשְׁבַּע לָהּ שִׁמְעוֹן שֶׁיִּשָּׂאֶנָּה (בראשית רבה):

פסוק טו
אלה בני לאה, ואת דינה בתו. הַזְּכָרִים תְּלָה בְּלֵאָה וְהַנְּקֵבוֹת תְּלָה בְּיַעֲקֹב, לְלַמֶּדְךָ, אִשָּׁה מַזְרַעַת תְּחִלָּה יוֹלֶדֶת זָכָר, אִישׁ מַזְרִיעַ תְּחִלָּה יוֹלֶדֶת נְקֵבָה:
שלשים ושלש. וּבְפָרָטָן אֵי אַתָּה מוֹצֵא אֶלָּא שְׁלֹשִׁים וּשְׁנַיִם, אֶלָּא זוֹ יוֹכֶבֶד שֶׁנּוֹלְדָה בֵּין הַחוֹמוֹת בִּכְנִיסָתָן לָעִיר, שֶׁנֶּאֱמַר אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרָיִם – לֵדָתָהּ בְּמִצְרַיִם וְאֵין הוֹרָתָהּ בְּמִצְרַיִם:

פסוק יט
בני רחל אשת יעקב. וּבְכֻלָּן לֹא נֶאֱמַר בָּהֶן אִשָּׁה, אֶלָּא שֶׁהָיְתָה עִקָּרוֹ שֶׁל בַּיִת:

פסוק כו
כל הנפש הבאה ליעקב. שֶׁיִּצְאוּ מֵאָרֶץ כְּנַעַן לָבֹא לְמִצְרַיִם; וְאֵין "הַבָּאָה" זוֹ לְשׁוֹן עָבָר אֶלָּא לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּמוֹ בָּעֶרֶב הִיא בָאָה (אסתר ב' ד'), וּכְמוֹ וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן (בראשית כ"ט), לְפִיכָךְ טַעְמוֹ לְמַטָּה בָּאָלֶ"ף, לְפִי שֶׁכְּשֶׁיָּצְאוּ לָבֹא מֵאָרֶץ כְּנַעַן לֹא הָיוּ אֶלָּא שִׁשִּׁים וְשֵׁשׁ, וְהַשֵּׁנִי, כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים – הוּא לְשׁוֹן עָבָר, לְפִיכָךְ טַעְמוֹ לְמַעְלָה בַּבֵּי"ת, לְפִי שֶׁמִּשֶּׁבָּאוּ שָׁם הָיוּ שִׁבְעִים, שֶׁמָּצְאוּ שָׁם יוֹסֵף וּשְׁנֵי בָנָיו, וְנִתּוֹסְפָה לָהֶם יוֹכֶבֶד בֵּין הַחוֹמוֹת. וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר תְּאוֹמוֹת נוֹלְדוּ עִם הַשִּׁבְטִים, צְרִיכִים אָנוּ לוֹמַר שֶׁמֵּתוּ לִפְנֵי יְרִידָתָן לְמִצְרַיִם, שֶׁהֲרֵי לֹא נִמְנוּ כָאן; מְצָאתִי בְּוַיִּקְרָא רַבָּה, עֵשָׂו שֵׁשׁ נְפָשׁוֹת הָיוּ לוֹ, וְהַכָּתוּב קוֹרֵא אוֹתָן נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ, לְשׁוֹן רַבִּים, לְפִי שֶׁהָיוּ עוֹבְדִין לָאֱלֹהוּת הָרַבֵּה; יַעֲקֹב שִׁבְעִים הָיוּ לוֹ, וְהַכָּתוּב קוֹרֵא אוֹתָן נֶפֶשׁ, לְפִי שֶׁהָיָה עוֹבְדִים לְאֵל אֶחָד:

פסוק כח

להורת לפניו. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְפַנּוֹת לוֹ מָקוֹם, וּלְהוֹרוֹת הֵיאַךְ יִתְיַשֵּׁב בָּהּ:

לפניו. קֹדֶם שֶׁיִּגִּיעַ לְשָׁם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה לְהוֹרוֹת לְפָנָיו – לְתַקֵּן לוֹ בֵּית תַּלְמוּד שֶׁמִּשָּׁם תֵּצֵא הוֹרָאָה:

פסוק כט

ויאסר יוסף מרכבתו. הוּא עַצְמוֹ אָסַר אֶת הַסּוּסִים לַמֶּרְכָּבָה לְהִזְדָּרֵז לִכְבוֹד אָבִיו:

וירא אליו. יוֹסֵף נִרְאָה אֶל אָבִיו:

ויבך על צואריו עוד. לְשׁוֹן הַרְבּוֹת בְּכִיָּה, וְכֵן כִּי לֹא עַל אִישׁ יָשִׂים עוֹד (איוב ל"ד), לְשׁוֹן רִבּוּי הוּא – אֵינוֹ שָׂם עָלָיו עֲלִילוֹת נוֹסָפוֹת עַל חֲטָאָיו; אַף כָּאן הִרְבָּה וְהוֹסִיף בִּבְכִי יוֹתֵר עַל הָרִגְיל; אֲבָל יַעֲקֹב לֹא נָפַל עַל צַוְּארֵי יוֹסֵף וְלֹא נְשָׁקוֹ, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ, שֶׁהָיָה קוֹרֵא אֶת שְׁמַע:

פסוק ל

אמותה הפעם. פְּשׁוּטוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ סָבוּר הָיִיתִי לָמוּת שְׁתֵּי מִיתוֹת, בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנִּסְתַּלְּקָה מִמֶּנִּי שְׁכִינָה, וְהָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁיִּתְבָּעֲנִי הַקָּבָ"ה מִיתָתִךְ, עַכְשָׁו שֶׁעוֹדְךָ חַי, לֹא אָמוּת אֶלָּא פַּעַם אַחַת:

פסוק לא

ואמרה אליו אחי וגו'. וְעוֹד אֹמַר לוֹ, **והאנשים רועי צאן וגו'**:

פסוק לד

בעבור תשבו בארץ גשן. וְהִיא צְרִיכָה לָכֶם שֶׁהִיא אֶרֶץ מִרְעֶה, וּכְשֶׁתֹּאמְרוּ לוֹ שֶׁאֵין אַתֶּם בְּקִיאִין בְּמָלָאכָה אַחֶרֶת, יַרְחִיקְכֶם מֵעָלָיו וְיוֹשִׁיבְכֶם שָׁם:

כי תועבת מצרים כל רועה צאן. לְפִי שֶׁהֵם לָהֶם אֱלֹהוּת:

פרק מז

פסוק ב

ומקצה אחיו. מִן הַפְּחוּתִים שֶׁבָּהֶם לִגְבוּרָה, שֶׁאֵין נִרְאִים גִּבּוֹרִים, שֶׁאִם יִרְאֶה אוֹתָם גִּבּוֹרִים יַעֲשֶׂה אוֹתָם אַנְשֵׁי מִלְחַמְתּוֹ, וְאֵלֶּה הֵם: רְאוּבֵן, שִׁמְעוֹן, לֵוִי, יִשָּׂשכָר וּבִנְיָמִין – אוֹתָן שֶׁלֹּא כְּפַל מֹשֶׁה שְׁמוֹתָם כְּשֶׁבֵּרְכָן; אֲבָל שְׁמוֹת הַגִּבּוֹרִים כָּפַל וְזֹאת לִיהוּדָה שְׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה; וּלְגָד אָמַר בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד; וּלְנַפְתָּלִי אָמַר נַפְתָּלִי, וּלְדָן אָמַר דָּן, וְכֵן לִזְבוּלוּן, וְכֵן לְאָשֵׁר; זֶהוּ לְשׁוֹן בְּ"רַ, שֶׁהִיא אַגַּדַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֲבָל בְּתַלְמוּד בַּבְלִית שֶׁלָּנוּ (בבא קמא צ"ב) מָצִינוּ, שֶׁאוֹתָן שֶׁכָּפַל מֹשֶׁה שְׁמוֹתָן הֵם הַחֲלָשִׁים, וְאוֹתָן הֵבִיא לִפְנֵי פַּרְעֹה, וִיהוּדָה שֶׁהֶכְפִּיל שְׁמוֹ

לֹא הֻכְפַּל מִשּׁוּם חַלְשׁוּת, אֶלָּא טַעַם יֵשׁ בַּדָּבָר, כִּדְאִיתָא בְּבָ"ק וּבְבָרַיְתָא דְּסִפְרֵי שָׁנִינוּ בָּהּ בְּוָזֹאת הַבְּרָכָה, כְּמוֹ תַּלְמוּד שֶׁלָּנוּ:

פסוק ו

אנשי חיל. בְּקִיאִין בְּאֻמָּנוּתָן לִרְעוֹת צֹאן:

על אשר לי. עַל צֹאן שֶׁלִּי:

פסוק ז

ויברך יעקב. הִיא שְׁאֵילַת שָׁלוֹם כְּדֶרֶךְ כָּל הַנִּרְאִים לִפְנֵי הַמְּלָכִים לְפָרָקִים, שלו"איר בְּלַעַז:

פסוק ט

שני מגורי. יְמֵי גֵּרוּתִי; כָּל יָמַי הָיִיתִי גֵּר בָּאָרֶץ:

ולא השיגו. בְּטוֹבָה:

פסוק י

ויברך יעקב. כְּדֶרֶךְ כָּל הַנִּפְטָרִים מִלִּפְנֵי שָׂרִים מְבָרְכִים אוֹתָם וְנוֹטְלִים רְשׁוּת, וּמַה בֵּרְכָה בֵּרְכוֹ? שֶׁיַּעֲלֶה נִילוּס לְרַגְלָיו, לְפִי שֶׁאֵין מִצְרִים שׂוֹתָה מֵי גְּשָׁמִים אֶלָּא נִילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה, וּמִבִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב וְאֵילָךְ הָיָה פַּרְעֹה בָּא אֶל נִילוּס וְהוּא עוֹלֶה לְקָרָאתוֹ וּמַשְׁקֶה אֶת הָאָרֶץ (תַּנְחוּמָא):

פסוק יא

רעמסס. מֵאֶרֶץ גֹּשֶׁן הִיא:

פסוק יב

לפי הטף. לְפִי הַצָּרִיךְ לְכָל בְּנֵי בֵיתָם:

פסוק יג

ולחם אין בכל הארץ. חוֹזֵר לְעִנְיָן הָרִאשׁוֹן – לִתְחִלַּת שְׁנֵי הָרָעָב:

ותלה. כְּמוֹ וַתִּלְאֶה, לְשׁוֹן עֲיֵפוּת, כְּתַרְגּוּמוֹ; וְדוֹמֶה לוֹ כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֵּרֶה זִקִּים (משלי כ"ו):

פסוק יד

בשבר אשר הם שברים. נוֹתְנִין לוֹ אֶת הַכֶּסֶף:

פסוק טו

אפס. כְּתַרְגּוּמוֹ שְׁלִים:

פסוק יז

וינהלם. כְּמוֹ וַיְנַהֲגֵם, וְדוֹמֶה לוֹ אֵין מְנַהֵל לָהּ (ישעיהו נ"א), עַל מֵי מְנֻחוֹת יְנַהֲלֵנִי (תהילים כ"ג):

פסוק יח

בשנה השנית. לִשְׁנֵי הָרָעָב:

כי אם תם הכסף וגו'. כִּי אָשֵׁר תֹּם הַכֶּסֶף וְהַמִּקְנֶה וּבָא הַכֹּל אֶל יַד אֲדוֹנִי:

בלתי אם גויתנו. כְּמוֹ אִם לֹא גְּוִיָּתֵנוּ:

פסוק יט

ותן זרע. לִזְרֹעַ הָאֲדָמָה; וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר יוֹסֵף וְעוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חָרִישׁ וְקָצִיר, מִכַּיוָן שֶׁבָּא יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם בָּאָה בְרָכָה לְרַגְלָיו וְהִתְחִיל לִזְרֹעַ, וְכָלָה הָרָעָב, וְכֵן שָׁנִינוּ בְּתוֹסֶפְתָּא דְּסוֹטָה:

לא תשם. לֹא תְהֵא שְׁמָמָה; לָא תְבוּר – לְשׁוֹן שְׂדֵה בוּר, שֶׁאֵינוֹ חָרוּשׁ:

פסוק כ

ותהי הארץ לפרעה. קְנוּיָה לוֹ:

פסוק כא

ואת העם העביר. יוֹסֵף מֵעִיר לְעִיר לְזַכְּרוֹן, שֶׁאֵין לָהֶם עוֹד חֵלֶק בָּאָרֶץ, וְהוֹשִׁיב שֶׁל עִיר זוֹ בַּחֲבֶרְתָּהּ, וְלֹא הֵצַרְךָ הַכָּתוּב לִכְתֹּב זֹאת אֶלָּא לְהוֹדִיעֲךָ שִׁבְחוֹ שֶׁל יוֹסֵף שֶׁנִּתְכַּוֵּן לְהָסִיר חֶרְפָּה מֵעַל אֶחָיו, שֶׁלֹּא יְהִיוּ קוֹרִין אוֹתָם גּוֹלִים (חולין ס'):

מקצה גבול מצרים וגו'. כֵּן עָשָׂה לְכָל הֶעָרִים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּת מִצְרַיִם, מִקְצֵה גְּבוּלָהּ וְעַד קְצֵה גְּבוּלָהּ:

פסוק כב

הכהנים. הַכּוֹמְרִים, כָּל לְשׁוֹן כֹּהֵן מְשֻׁרֶת לֶאֱלֹהוּת הוּא, חוּץ מֵאוֹתָן שֶׁהֵם לְשׁוֹן גְּדֵלָה, כְּמוֹ כֹּהֵן מִדְיָן, כֹּהֵן אוֹן:

חק לכהנים. חֹק כָּךְ וְכָךְ לֶחֶם לַיּוֹם:

פסוק כג

הא. כְּמוֹ הִנֵּה, כְּמוֹ וְגַם אֲנִי הֵא דַּרְכֵּךְ בְּרֹאשׁ נָתַתִּי (יחזקאל ט"ז):

פסוק כד

לזרע השדה. שֶׁבְּכָל שָׁנָה:

ולאשר בבתיכם. וְלָאֳכֹל הָעֲבָדִים וְהַשְׁפָּחוֹת אֲשֶׁר בְּבָתֵּיכֶם:

לטפכם. בָּנִים קְטַנִּים:

פסוק כה

נמצא חן. לַעֲשׂוֹת לָנוּ זֹאת כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתָּ:

והיינו עבדים לפרעה. לְהַעֲלוֹת לוֹ הַמַּס הַזֶּה בְּכָל שָׁנָה:

פסוק כו

לחק. שֶׁלֹּא יַעֲבֹר:

פסוק כז

וישב ישראל בארץ מצרים. וְהֵיכָן? בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן שֶׁהִיא מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:

(**ויאחזו בה**. לְשׁוֹן אֲחֻזָּה):

פסוק כח

ויחי יעקב. לָמָּה פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה? לְפִי שֶׁכֵּיוָן שֶׁנִּפְטַר יַעֲקֹב אָבִינוּ נִסְתְּמוּ עֵינֵיהֶם וְלִבָּם שֶׁל יִשְׂרָאֵל מִצָּרַת הַשִּׁעְבּוּד, שֶׁהִתְחִילוּ לְשַׁעְבְּדָם; דָּבָר אַחֵר: שֶׁבִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת אֶת הַקֵּץ לְבָנָיו, וְנִסְתַּם מִמֶּנּוּ. בִּבְ"רַ:

פסוק כט

ויקרבו ימי ישראל למות. כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמְרָה בּוֹ קְרִיבָה לָמוּת, לֹא הִגִּיעַ לִימֵי אֲבוֹתָיו (יִצְחָק חָיָה ק"פ, וְיַעֲקֹב קמ"ז, בְּדָוִד נֶאֱמַר קְרִיבָה, אֲבִיו חָיָה פ' שָׁנִים וְהוּא חָיָה ע'):

ויקרא לבנו ליוסף. לְמִי שֶׁהָיָה יָכוֹל בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת:

שים נא ידך. וְהִשָּׁבַע:

חסד ואמת. חֶסֶד שֶׁעוֹשִׂין עִם הַמֵּתִים הוּא חֶסֶד שֶׁל אֱמֶת, שֶׁאֵינוֹ מְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל:

אל נא תקברני במצרים. סוֹפָהּ לִהְיוֹת עֲפָרָהּ כִּנִּים, וּמְרַחֲשִׁין תַּחַת גּוּפִי, וְשֶׁאֵין מֵתֵי חוּצָה לָאָרֶץ חַיִּים אֶלָּא בְּצַעַר גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת, וְשֶׁלֹּא יַעֲשׂוּנִי מִצְרַיִם עֲבוֹדָה זָרָה:

פסוק ל

ושכבתי עם אבותי. וְי"ו זוֹ מְחֻבָּר לְמַעְלָה לְתְחִלַּת הַמִּקְרָא – שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי וְהִשְׁבַּע לִי – וַאֲנִי סוֹפִי לִשְׁכַּב עִם אֲבוֹתַי, וְאַתָּה תִּשָּׂאֵנִי מִמִּצְרַיִם. וְאֵין לוֹמַר, וְשָׁכַבְתִּי עִם אֲבוֹתַי – הַשְׁכִּיבֵנִי עִם אֲבוֹתַי בַּמְּעָרָה, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב אַחֲרָיו, וּנְשָׂאתַנִי מִמִּצְרַיִם וּקְבַרְתַּנִי בְּקִבְרָתָם; וְעוֹד, מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם לְשׁוֹן שְׁכִיבָה עִם אֲבוֹתָיו הִיא הַגְוִיעָה וְלֹא הַקְּבוּרָה, כְּמוֹ: וַיִּשְׁכַּב דָּוִד עִם אֲבֹתָיו, וְאַחַר כָּךְ וַיִּקָּבֵר בְּעִיר דָּוִד (מלכים א ב'):

פסוק לא

וישתחו ישראל. תַּעֲלָא בְּעִידָנֵיהּ סְגִיד לֵיהּ:

על ראש המטה. הָפַךְ עַצְמוֹ לְצַד הַשְּׁכִינָה. מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁהַשְּׁכִינָה לְמַעְלָה מֵרַאֲשׁוֹתָיו שֶׁל חוֹלֶה (שבת י"ב, נדרים מ'); דְּ"אַ עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה – עַל שֶׁהָיְתָה מִטָּתוֹ שְׁלֵמָה וְלֹא הָיָה בָהּ רֶשַׁע, שֶׁהֲרֵי יוֹסֵף מָלֵךְ הוּא, וְעוֹד שֶׁנִּשְׁבָּה לְבֵין הַגּוֹיִם, וַהֲרֵי הוּא עוֹמֵד בְּצִדְקוֹ:

פרק מח

פסוק א

ויאמר ליוסף. אֶחָד מִן הַמַּגִּידִים, וַהֲרֵי זֶה מִקְרָא קָצָר; וְיֵ"א, אֶפְרַיִם הָיָה רַגִּיל לִפְנֵי יַעֲקֹב בְּתַלְמוּד, וּכְשֶׁחָלָה יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן, הָלַךְ אֶפְרַיִם אֵצֶל אָבִיו לְמִצְרַיִם לְהַגִּיד לוֹ:
ויקח את שני בניו עמו. כְּדֵי שֶׁיְּבָרְכֵם יַעֲקֹב לִפְנֵי מוֹתוֹ:

פסוק ב

ויגד. הַמַּגִּיד לְיַעֲקֹב, וְלֹא פֵּרֵשׁ מִי; וְהַרְבֵּה מִקְרָאוֹת קְצָרֵי לָשׁוֹן:
ויתחזק ישראל. אָמַר, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא בְּנִי, מֶלֶךְ הוּא, אֶחֱלֹק לוֹ כָּבוֹד; מִכָּאן שֶׁחוֹלְקִין כָּבוֹד לַמַּלְכוּת, וְכֵן מֹשֶׁה חָלַק כָּבוֹד לַמַּלְכוּת – וַיְרִדוּ כָּל עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה אֵלַי (שמות י"א); וְכֵן אֵלִיָּהוּ, וַיְשַׁנֵּס מָתְנָיו וְגוֹ' (מלכים א י"ח):

פסוק ד

ונתתיך לקהל עמים. בִּשְׂרַנִי שֶׁעֲתִידִים לָצֵאת מִמֶּנִּי עוֹד קָהָל וַעֲמִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר לִי גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם, גּוֹי אָמַר לִי עַל בִּנְיָמִין; קְהַל גּוֹיִם – הֲרֵי שְׁנַיִם לְבַד מִבִּנְיָמִין, וְשׁוּב לֹא נוֹלַד לִי בֵּן, לְמִדַּנִי שֶׁעָתִיד אֶחָד מִשְּׁבָטַי לְהֵחָלֵק, וְעַתָּה אוֹתָהּ מַתָּנָה אֲנִי נוֹתֵן לָךְ:

פסוק ה

הנולדים לך, עד באי אליך. לִפְנֵי בּוֹאִי אֵלֶיךָ, כְּלוֹמַר, שֶׁנּוֹלְדוּ מִשֶּׁפֵּרַשְׁתָּ מִמֶּנִּי עַד שֶׁבָּאתִי אֶצְלְךָ:
לי הם. בְּחֶשְׁבּוֹן שְׁאָר בָּנַי הֵם, לִטֹּל חֵלֶק בָּאָרֶץ אִישׁ כְּנֶגְדּוֹ:

פסוק ו

ומולדתך וגו'. אִם תּוֹלִיד עוֹד, לֹא יִהְיוּ בְּמִנְיַן בָּנַי, אֶלָּא בְּתוֹךְ שִׁבְטֵי אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה יִהְיוּ נִכְלָלִים, וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם שֵׁם בַּשְּׁבָטִים לְעִנְיַן הַנַּחֲלָה; וְאַף עַל פִּי שֶׁנֶּחְלְקָה הָאָרֶץ לְמִנְיַן גֻּלְגְּלוֹתָם, כְּדִכְתִיב לָרַב תַּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ (במדבר כ"ו), וְכָל אִישׁ וְאִישׁ נָטַל בְּשָׁוֶה חוּץ מִן הַבְּכוֹרוֹת, מִכָּל מָקוֹם לֹא נִקְרְאוּ שְׁבָטִים אֶלָּא אֵלּוּ, (לְהַטִּיל גּוֹרָל הָאָרֶץ לְמִנְיַן שְׁמוֹת הַשְּׁבָטִים וְנִשְׂיא לְכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט וּדְגָלִים לָזֶה וְלָזֶה):

פסוק ז

ואני בבאי מפדן וגו'. וְאַעַ"פ שֶׁאֲנִי מַטְרִיחַ עָלֶיךָ לְהוֹלִיכֵנִי לְהִקָּבֵר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וְלֹא כָךְ עָשִׂיתִי לְאִמְּךָ, שֶׁהֲרֵי מֵתָה סָמוּךְ לְבֵית לֶחֶם:

כברת ארץ. מִדַּת אֶרֶץ, וְהֵם אַלְפַּיִם אַמָּה כְּמִדַּת תְּחוּם שַׁבָּת, כְּדִבְרֵי רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן – וְלֹא תֹּאמַר שֶׁעִכְּבוּ עָלַי גְּשָׁמִים מִלְּהוֹלִיכָהּ וּלְקָבְרָהּ בְּחֶבְרוֹן, עַד הַגְּרִיד הָיָה, שֶׁהָאָרֶץ חֲלוּלָה וּמְנֻקֶּבֶת כִּכְבָרָה:

אקברה שם. וְלֹא הוֹלַכְתִּיהָ אֲפִלּוּ לְבֵית לֶחֶם לְהַכְנִיסָהּ לָאָרֶץ, וְיָדַעְתִּי שֶׁיֵּשׁ בְּלִבֵּךְ עָלַי; אֲבָל דַּע לְךָ שֶׁעַל פִּי הַדִּבּוּר קְבַרְתִּיהָ שָׁם, שֶׁתִּהֵא לְעֶזְרָה לְבָנֶיהָ כְּשֶׁיִּגָּלֶה אוֹתָם נְבוּזַרְאֲדָן, וְהָיוּ עוֹבְרִים דֶּרֶךְ שָׁם, יוֹצֵאת רָחֵל עַל קִבְרָהּ וּבוֹכָה וּמְבַקֶּשֶׁת עֲלֵיהֶם רַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר קוֹל בָּרָמָה נִשְׁמָע וְגוֹ' וְהַקָּבָ"ה מְשִׁיבָהּ יֵשׁ שָׂכָר לִפְעֻלָּתֵךְ נְאֻם ה' וְשָׁבוּ בָנִים לִגְבוּלָם (ירמיהו ל"א). וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם כְּרוּב אַרְעָא – כְּדֵי שֹׁעוּר חֲרִישַׁת יוֹם; וְאוֹמֵר אֲנִי, שֶׁהָיָה לָהֶם קֶצֶב שֶׁהָיוּ קוֹרִין אוֹתוֹ כְּדֵי מַחֲרֶשָׁה אַחַת, קוּרְדִיי"א בְּלַעַז, כִּדְאָמְרִינַן כָּרֵיב וְתָנֵי; כְּמָה דְּמַסִּיק תַּעֲלָא מִבֵּי כַּרְבָּא:

פסוק ח

וירא ישראל את בני יוסף. בִּקֵּשׁ לְבָרְכָם וְנִסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה מִמֶּנּוּ, לְפִי שֶׁעָתִיד יָרָבְעָם וְאַחְאָב לָצֵאת מֵאֶפְרַיִם וְיֵהוּא וּבָנָיו מִמְּנַשֶּׁה:

ויאמר מי אלה. מֵהֵיכָן יָצְאוּ אֵלּוּ, שֶׁאֵינָן רְאוּיִין לִבְרָכָה:

פסוק ט

בזה. הֶרְאָה לוֹ שְׁטָר אֵרוּסִין וּשְׁטָר כְּתֻבָּה, וּבִקֵּשׁ יוֹסֵף רַחֲמִים עַל הַדָּבָר, וְנָחָה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ:

ויאמר קחם נא אלי ואברכם. זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב וְאָנֹכִי תִּרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם קָחָם עַל זְרוֹעֹתָיו (הושע י"א) – תִּרְגַּלְתִּי רוּחִי בְּיַעֲקֹב בִּשְׁבִיל אֶפְרַיִם עַד שֶׁלִּקָּחָן עַל זְרוֹעוֹתָיו:

פסוק יא

לא פללתי. לֹא מְלָאַנִי לִבִּי לַחֲשֹׁב מַחֲשָׁבָה שֶׁאֶרְאֶה פָּנֶיךָ עוֹד. **פללתי** לְשׁוֹן מַחֲשָׁבָה, כְּמוֹ הָבִיאִי עֵצָה עֲשׂוּ פְלִילָה (ישעיהו ט"ז ג'):

פסוק יב

ויוצא יוסף אתם. לְאַחַר שֶׁנִּשְׁקָם הוֹצִיאָם יוֹסֵף מֵעִם בִּרְכָּיו, כְּדֵי לְיַשְּׁבָם זֶה לְיָמִין וְזֶה לְשֹׂמְאל לְסָמֹךְ יָדָיו עֲלֵיהֶם וּלְבָרְכָם:

וישתחו לאפיו. כְּשֶׁחָזַר לְאָחוֹרָיו מִלִּפְנֵי אָבִיו:

פסוק יג

את אפרים בימינו משמאל ישראל. הַבָּא לִקְרֹאת חֲבֵרוֹ, יְמִינוֹ כְּנֶגֶד שְׂמֹאל חֲבֵרוֹ, וְכֵיוָן שֶׁהוּא הַבְּכוֹר, מְיֻמָּן לִבְרָכָה:

פסוק יד

שכל את ידיו. כְּתַרְגּוּמוֹ, אַחְכִּימִינוּן – בְּהַשְׂכֵּל וְחָכְמָה הִשְׂכִּיל אֶת יָדָיו לְכָךְ וּמְדַעַת, כִּי יוֹדֵעַ הָיָה כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר וְאַע"פ כֵּן לֹא שָׁת יְמִינוֹ עָלָיו:

פסוק טז

המלאך הגאל אתי. מַלְאָךְ הָרָגִיל לְהִשְׁתַּלֵּחַ אֵלַי בְּצָרָתִי; כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר וַיֹּאמֶר אֵלַי מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם יַעֲקֹב וְגוֹ' אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל (בראשית ל"א):

יברך את הנערים. מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם:

וידגו. כַּדָּגִים הַלָּלוּ שֶׁפָּרִים וְרַבִּים וְאֵין עַיִן הָרָע שׁוֹלֶטֶת בָּהֶם:

פסוק יז

ויתמך יד אביו. הֵרִימָהּ מֵעַל רֹאשׁ בְּנוֹ וּתְמָכָהּ בְּיָדוֹ:

פסוק יט

ידעתי בני ידעתי. שֶׁהוּא הַבְּכוֹר:

גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל. שֶׁעָתִיד גִּדְעוֹן לָצֵאת מִמֶּנּוּ, שֶׁהַקָּבָ"ה עוֹשֶׂה נֵס עַל יָדוֹ:

ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. שֶׁעָתִיד יְהוֹשֻׁעַ לָצֵאת מִמֶּנּוּ, שֶׁיַּנְחִיל אֶת הָאָרֶץ וְיִלַּמֵּד תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל:

וזרעו יהיה מלא הגוים. כָּל הָעוֹלָם יִתְמַלֵּא בְּצֵאת שָׁמְעוֹ וּשְׁמוֹ כְּשֶׁיַּעֲמִיד חַמָּה בְּגִבְעוֹן וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן:

פסוק כ

בך יברך ישראל. הַבָּא לְבָרֵךְ אֶת בָּנָיו יְבָרְכֵם בִּבְרָכָתָם וְיֹאמַר אִישׁ לִבְנוֹ יְשִׂימְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה:

וישם את אפרים. בְּבִרְכָתוֹ לִפְנֵי מְנַשֶּׁה, לְהַקְדִּימוֹ בְּדָגָלִים וּבַחֲנֻכַּת הַנְּשִׂיאִים:

פסוק כב

ואני נתתי לך. לְפִי שֶׁאַתָּה טוֹרֵחַ לְהִתְעַסֵּק בִּקְבוּרָתִי, וְגַם אֲנִי נָתַתִּי לְךָ נַחֲלָה שֶׁתִּקָּבֵר בָּהּ, וְאֵי זוֹ? זוֹ שְׁכֶם, שֶׁנֶּאֱמַר, וְאֶת עֲצֻמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בִשְׁכֶם (יהושע כ"ד):

שכם אחד על אחיך. שְׁכֶם מַמָּשׁ, הִיא תִּהְיֶה לְךָ חֵלֶק אֶחָד יְתֵרָה עַל אַחֶיךָ:

בחרבי ובקשתי. כְּשֶׁהָרְגוּ שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אֶת אַנְשֵׁי שְׁכֶם נִתְכַּנְּסוּ כָּל סְבִיבוֹתֵיהֶם לְהִזְדַּוֵּג לָהֶם, וְחָגַר יַעֲקֹב כְּלֵי מִלְחָמָה כְּנֶגְדָּן; דָּבָר אַחֵר שְׁכֶם אַחַד הוּא הַבְּכוֹרָה, שֶׁיִּטְּלוּ בָנָיו שְׁנֵי חֲלָקִים, וּשְׁכֶם לְשׁוֹן חֵלֶק הוּא, וְהַרְבֵּה יֵשׁ לוֹ דּוֹמִים בַּמִּקְרָא כִּי תִּשְׁתֵּמוֹ שְׁכֶם (תהילים כ"א) – תִּשְׁתֵּית שׂוֹנְאַי לְפָנַי לַחֲלָקִים; אֲחַלְּקֵהוּ שְׁכֶם (שם ס'), דֶּרֶךְ יִרְצְחוּ שְׁכְמָה (הושע ו') – אִישׁ חֶלְקוֹ; לְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד (צפניה ג'):

אשר לקחתי מיד האמרי. מִיַּד עֲשָׂו, שֶׁעָשָׂה מַעֲשֵׂה אֱמוֹרִי. דָּבָר אַחֵר שֶׁהָיָה צָד אָבִיו בְּאִמְרֵי פִּיו:

בחרבי ובקשתי. הִיא חָכְמָתוֹ וּתְפִלָּתוֹ:

פרק מט

פסוק א

ואגידה לכם. בְּקֵשׁ לְגַלּוֹת אֶת הַקֵּץ וְנִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ שְׁכִינָה וְהִתְחִיל אוֹמֵר דְּבָרִים אֲחֵרִים:

פסוק ג

וראשית אוני. הִיא טִפָּה רְאשׁוֹנָה, שֶׁלֹּא רָאָה קֶרִי מִיָּמָיו (בראשית רבה):

אוני. כּוֹחִי, כְּמוֹ מָצָאתִי אוֹן לִי (הושע י"ב), מֵרֹב אוֹנִים, וּלְאֵין אוֹנִים (ישעיהו מ'):

יתר שאת. רְאוּי הָיִיתִי לִהְיוֹת יֶתֶר עַל אַחֶיךָ בִּכְהֻנָּה, לְשׁוֹן נְשִׂיאוּת כַּפַּיִם:

ויתר עז. בְּמַלְכוּת, כְּמוֹ: וְיִתֶּן עֹז לְמַלְכּוֹ (שמואל א ב'), וּמִי גָּרַם לְךָ לְהַפְסִיד כָּל אֵלֶּה?

פסוק ד

פחז כמים. הַפַּחַז וְהַבֶּהָלָה אֲשֶׁר מִהַרְתָּ לְהַרְאוֹת כַּעַסְךָ כַּמַּיִם הַלָּלוּ הַמְמַהֲרִים לִמְרוּצָתָם, לְכָךְ

אל תותר. אַל תַּרְבֶּה לִטֹּל כָּל הַיִּתְרוֹת הַלָּלוּ שֶׁהָיוּ רְאוּיוֹת לְךָ, וּמַהוּ הַפַּחַז אֲשֶׁר פָּחַזְתָּ?

כי עלית משכבי אביך:

אז חללת. אוֹתוֹ שֶׁעָלָה עַל יְצוּעַי – וְהִיא שְׁכִינָה שֶׁהָיָה דַּרְכָּהּ לִהְיוֹת עוֹלָה עַל יְצוּעַי:

פחז שֵׁם דָּבָר הוּא, לְפִיכָךְ טַעֲמוֹ לְמַעְלָה, וְכָלוֹ נָקוּד פַּתָּח, וְאִלּוּ הָיָה לְשׁוֹן עָבָר, הָיָה נָקוּד חֶצְיוֹ קָמָץ וְחֶצְיוֹ פַּתָּח וְטַעְמוֹ לְמַטָּה:

יצועי. לְשׁוֹן מִשְׁכָּב, עַל שֵׁם שֶׁמַּצִּיעִים אוֹתוֹ עַל יְדֵי לְבָדִין וּסְדִינִין; וְהַרְבֵּה דּוֹמִים לוֹ אִם אֶעֱלֶה עַל עֶרֶשׂ יְצוּעָי (תהילים קל"ב); אִם זְכַרְתִּיךָ עַל יְצוּעָי (שם ס"ג):

פסוק ה

שמעון ולוי אחים. בְּעֵצָה אַחַת עַל שְׁכֶם וְעַל יוֹסֵף; וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו, וְעַתָּה לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ, מִי הֵם? א"תּ רְאוּבֵן אוֹ יְהוּדָה, הֲרֵי לֹא הִסְכִּימוּ בַּהֲרִיגָתוֹ; א"תּ בְּנֵי הַשִּׁפְחוֹת, הֲרֵי לֹא הָיְתָה שִׂנְאָתָן שְׁלֵמָה, שֶׁנֶּאֱמַר וְהוּא נַעַר אֶת בְּנֵי בִלְהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה וְגוֹ', יִשָּׂשכָר וּזְבוּלֻן לֹא הָיוּ מְדַבְּרִים בִּפְנֵי אֲחֵיהֶם הַגְּדוֹלִים מֵהֶם; עַל כָּרְחָךְ שִׁמְעוֹן וְלֵוִי הֵם שֶׁקָּרְאָם אֲבִיהֶם אַחִים:

כלי חמס. אֲמָנוּת זוֹ שֶׁל רְצִיחָה, חָמָס הוּא בִּידֵיהֶם – מִבִּרְכַת עֵשָׂו הִיא זוֹ, אֲמָנוּת שֶׁלּוֹ הִיא – וְאַתֶּם חֲמַסְתֶּם אוֹתָהּ הֵימֶנּוּ:

מכרתיהם. לְשׁוֹן כְּלֵי זַיִן, הַסַּיִף בִּלְשׁוֹן יְוָנִי מכי"ר, תַּנְחוּמָא. דָּבָר אַחֵר מְכֵרֹתֵיהֶם – בְּאֶרֶץ מְגוּרָתָם נָהֲגוּ עַצְמָן בִּכְלֵי חָמָס, כְּמוֹ מְכֹרֹתַיִךְ וּמוֹלְדֹתַיִךְ (יחזקאל טז), וְזֶהוּ תַּרְגּוּם שֶׁל אֶנְקְלוֹס:

פסוק ו

בסדם אל תבא נפשי. זֶה מַעֲשֶׂה זִמְרִי, כְּשֶׁנִּתְקַבְּצוּ שִׁבְטוֹ שֶׁל שִׁמְעוֹן לְהָבִיא אֶת הַמִּדְיָנִית לִפְנֵי מֹשֶׁה וְאָמְרוּ לוֹ, זוֹ אֲסוּרָה אוֹ מֻתֶּרֶת? אִם תֹּאמַר אֲסוּרָה, בַּת יִתְרוֹ מִי הִתִּירָהּ לָךְ? – אַל יִזְכֹּר שְׁמִי בַּדָּבָר, זִמְרִי בֶּן סָלוּא נְשִׂיא בֵּית אָב לַשִּׁמְעוֹנִי וְלֹא כָּתַב בֶּן יַעֲקֹב:

בקהלם. כְּשֶׁיַּקְהִיל קֹרַח, שֶׁהוּא מִשִּׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי, אֶת כָּל הָעֵדָה עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן,

אל תחד כבודי. שָׁם, אַל יִתְיַחֵד עִמָּהֶם שְׁמִי, שֶׁנֶּאֱמַר קֹרַח בֶּן יִצְהָר בֶּן קְהָת בֶּן לֵוִי, וְלֹא נֶאֱמַר בֶּן יַעֲקֹב; אֲבָל בְּדִבְרֵי הַיָּמִים, כְּשֶׁנִּתְיַחֲסוּ בְּנֵי קֹרַח עַל הַדּוּכָן, נֶאֱמַר בֶּן קֹרַח בֶּן יִצְהָר בֶּן קְהָת בֶּן לֵוִי בֶּן יִשְׂרָאֵל (דברי הימים א ו):

אל תחד כבודי. כָּבוֹד לְשׁוֹן זָכָר הוּא, וְעַל כָּרְחָךְ אַתָּה צָרִיךְ לְפָרֵשׁ כִּמְדַבֵּר אֶל הַכָּבוֹד וְאוֹמֵר אַתָּה, כְּבוֹדִי אַל תִּתְיַחֵד עִמָּהֶם כְּמוֹ לֹא תֵחַד אִתָּם בִּקְבוּרָה (ישעיה י"ד):

כי באפם הרגו איש. אֵלּוּ חֲמוֹר וְאַנְשֵׁי שְׁכֶם, וְאֵינָן חֲשׁוּבִין כְּלָם אֶלָּא כְּאִישׁ אֶחָד; וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּגִדְעוֹן, וְהִכִּיתָ אֶת מִדְיָן כְּאִישׁ אֶחָד (שופטים ו') וְכֵן בְּמִצְרִים סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ. וּפִשׁוּטוֹ, אֲנָשִׁים הַרְבֵּה קוֹרֵא אִישׁ – כָּל אֶחָד לְעַצְמוֹ, בְּאַפָּם הָרְגוּ כָּל אִישׁ שֶׁכָּעָסוּ עָלָיו, וְכֵן וַיִּלְמַד לִטְרָף טֶרֶף אָדָם אָכָל (יחזקאל י"ט):

וברצנם עקרו שור. רָצוּ לַעֲקֹר אֶת יוֹסֵף שֶׁנִּקְרָא שׁוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ (דברים ל"ג). עִקְּרוּ אשרי"טיר בְּלַעַז, לְשׁוֹן אֶת סוּסֵיהֶם תְּעַקֵּר (יהושע י"א):

פסוק ז

ארור אפם כי עז. אֲפִלּוּ בִּשְׁעַת תּוֹכֵחָה לֹא קִלֵּל אֶלָּא אַפָּם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר בִּלְעָם מָה אֶקֹב לֹא קַבֹּה אֵל (במדבר כ"ג):

אחלקם ביעקב. אַפְרִידֵם זֶה מִזֶּה שֶׁלֹּא יְהֵא לֵוִי בְּמִנְיַן הַשְּׁבָטִים, וַהֲרֵי הֵם חֲלוּקִים. דָּבָר אַחֵר אֵין לְךָ עֲנִיִּים וְסוֹפְרִים וּמְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת אֶלָּא מִשִּׁמְעוֹן, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ נְפוּצִים, וְשִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי עֲשָׂאוֹ מְחֻזָּר עַל הַגְּרָנוֹת לַתְּרוּמוֹת וְלַמַּעֲשְׂרוֹת, נָתַן לוֹ תְּפוּצָתוֹ דֶּרֶךְ כָּבוֹד:

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך. לְפִי שֶׁהוֹכִיחַ אֶת הָרִאשׁוֹנִים בְּקִנְטוּרִים, הִתְחִיל יְהוּדָה נָסוֹג לְאָחוֹרָיו, (שֶׁלֹּא יוֹכִיחֻנוּ עַל מַעֲשֵׂה תָּמָר) וּקְרָאוֹ יַעֲקֹב בְּדִבְרֵי רִצּוּי, יְהוּדָה לֹא אַתָּה כְּמוֹתָם (בראשית רבה):

ידך בערף איביך. בִּימֵי דָוִד – וְאֹיְבֵי תַּתָּה לִי עֹרֶף (שמואל ב כ"ב):

בני אביך. עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ מִנָּשִׁים הַרְבֵּה, לֹא אָמַר בְּנֵי אִמֶּךָ כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר יִצְחָק:

פסוק ט

גור אריה. עַל דָּוִד נִתְנַבֵּא – בַּתְּחִלָּה גּוּר בִּהְיוֹת שָׁאוּל מֶלֶךְ עָלֵינוּ אַתָּה הָיִיתָ הַמּוֹצִיא וְהַמֵּבִיא אֶת יִשְׂרָאֵל (שמואל ב ה') – וּלְבַסּוֹף אַרְיֵה, כְּשֶׁהִמְלִיכוּהוּ עֲלֵיהֶם, וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס שְׁלָטוֹן יְהֵא בְּשֵׁרוּיָא – בִּתְחִלָּתוֹ:

מטרף. מִמַּה שֶׁחָשַׁדְתִּיךָ בְּטֶרֶף טֹרֶף יוֹסֵף חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ – וְזֶהוּ יְהוּדָה שֶׁנִּמְשַׁל לְאַרְיֵה –

בני עלית. סִלַּקְתָּ אֶת עַצְמְךָ וְאָמַרְתָּ מַה בֶּצַע וְגוֹ', וְכֵן בַּהֲרִיגַת תָּמָר שֶׁהוֹדָה, צָדְקָה מִמֶּנִּי, לְפִיכָךְ **כרע רבץ** וְגוֹ', בִּימֵי שְׁלֹמֹה אִישׁ תַּחַת גַּפְנוֹ וְגוֹ' (מלכים א ה'):

פסוק י

לא יסור שבט מיהודה. מִדָּוִד וְאֵילָךְ, אֲלוּ רָאשֵׁי גָּלֻיּוֹת שֶׁבְּבָבֶל, שֶׁרוֹדִים אֶת הָעָם בַּשֵּׁבֶט שֶׁמְּמַנִּים עַל פִּי הַמַּלְכוּת (בראשית רבה):

ומחקק מבין רגליו. הַתַּלְמִידִים, אֲלוּ נְשִׂיאֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

עד כי יבא שילה. מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ שֶׁהַמְּלוּכָה שֶׁלּוֹ, וְכֵן תִּרְגְּמוּ אֶנְקְלוֹס. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה שִׁילוֹ – שַׁי לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר, יְבִילוּ שַׁי לַמּוֹרָא (תהילים ע"ו):

ולו יקהת עמים. אֲסֵפַת הָעַמִּים, שֶׁהַיּוֹ"ד עִקַּר הִיא בַּיְסוֹד, כְּמוֹ יִפְעָתֶךָ (יחזקאל כ"ח), וּפְעָמִים שֶׁנּוֹפֶלֶת מִמֶּנּוּ, וְכַמָּה אוֹתִיּוֹת מְשַׁמְּשׁוֹת בְּלָשׁוֹן זֶה, וְהֵם נִקְרָאִים עִקַּר נוֹפֶל; כְּגוֹן נו"ן שֶׁל נוֹגֵף וְשֶׁל נוֹשֵׁךְ, וְאֶל"ף שֶׁבְּוֹאַחֲוֹתִי בְּאָזְנֵיכֶם (איוב י"ג), וְשֶׁבְּאִבְחַת חֶרֶב (יחזקאל כ"א), וְאָסוּף שָׁמָּן (מלכים ב ד'), אַף זֶה יִקָּהֵת עַמִּים אֲסֵפַת עַמִּים, שֶׁנֶּאֱמַר אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ (ישעיהו י"א). וְדוֹמֶה לוֹ עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבֵז לִיקְהַת אֵם (משלי ל'), לְקִבּוּץ קָמָטִים שֶׁבְּפָנֶיהָ מִפְּנֵי זִקְנָתָהּ; וּבַתַּלְמוּד דְּיָתְבֵי וּמַקְהוּ אַקְהָתָא בְּשׁוּקֵי דִּנְהַרְדְּעָא בְּמַסֶּכֶת יְבָמוֹת; וְיָכוֹל הָיָה לוֹמַר, קְהִיַּת עַמִּים:

פסוק יא

אסרי לגפן עירה. נִתְנַבֵּא עַל אֶרֶץ יְהוּדָה שֶׁתִּהֵא מוֹשֶׁכֶת יַיִן כְּמַעְיָן; אִישׁ יְהוּדָה יֶאֱסֹר לַגֶּפֶן עִיר אֶחָד וְיִטְעָנֶנּוּ מִגֶּפֶן אַחַת, וּמִשֹּׂרֵק אֶחָד בֶּן אָתוֹן אֶחָד:

שרקה. זְמוֹרָה אֲרֻכָּה, קוריירא בְּלַעַז:

כבס ביין. כָּל זֶה לְשׁוֹן רִבּוּי יַיִן:

סותה. לְשׁוֹן מִין בֶּגֶד הוּא, וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא:

אסרי. כְּמוֹ אוֹסֵר, דֶּגְמַת מְקִימִי מֵעָפָר דָּל (תהילים קי"ג), הַיּוֹשְׁבִי בַּשָּׁמַיִם (שם קכ"ג), וְכֵן בְּנִי אֲתֹנוֹ כְּעִנְיָן זֶה. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם בְּמֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ: גֶּפֶן – הֵם יִשְׂרָאֵל; עֵירֹה – זוֹ יְרוּשָׁלַיִם; שֹׂרֵקָה – יִשְׂרָאֵל, וְאָנֹכִי נְטַעְתִּיךְ שׂוֹרֵק – (ירמיהו ב'):

בני אתנו. יִבְנוּן הֵיכְלֵהּ, לְשׁוֹן שַׁעַר הָאִיתוֹן בְּסֵפֶר יְחֶזְקֵאל (יחזקאל מ'). וְעוֹד תִּרְגְּמוּ בְּפָנִים אֲחֵרִים: גֶּפֶן אֵלּוּ צַדִּיקִים; בְּנֵי אֲתֹנוֹ – עֲבָדַי אוֹרַיְתָא בְּאוּלְפַן, עַל שֵׁם רֹכְבֵי אֲתֹנוֹת צְחוֹרוֹת:

כבס ביין. יְהֵא אַרְגָּוָן טַב שֻׁצְבּוּעוֹ דּוֹמֶה לְיַיִן, וְצִבְעוֹנִין הוּא לְשׁוֹן סוּתֹה, שֶׁהָאִשָּׁה לוֹבַשְׁתָּן וּמְסִיתָה בָּהֶן אֶת הַזָּכָר לִתֵּן עֵינָיו בָּהּ; וְאַף רַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ בַּתַּלְמוּד לְשׁוֹן הֶסָתַת שִׁכְרוּת בְּמַסֶּכֶת כְּתֻבּוֹת (דף קי"א). וְעַל הַיַּיִן שֶׁמָּא תֹּאמַר אֵינוֹ מַרְוֶה, תַּלְמוּד לוֹמַר סוּתֹה:

פסוק יב

חכלילי. לְשׁוֹן אֹדֶם, כְּתַרְגּוּמוֹ, וְכֵן לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם (משלי כ"ג), שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ שׁוֹתֵי יַיִן עֵינֵיהֶם מַאְדִּימִין:

מחלב. מֵרֹב חֶלֶב, שֶׁיְּהֵא בְּאַרְצוֹ מִרְעֶה טוֹב לְעֶדְרֵי צֹאן; וְכֵן פֶּרוּשׁ הַמִּקְרָא: אָדֹם עֵינַיִם יְהֵא מֵרֹב יַיִן וּלְבֶן שִׁנַּיִם יְהֵא מֵרֹב חָלָב. וּלְפִי תַּרְגּוּמוֹ עֵינַיִם לְשׁוֹן הָרִים, שֶׁמִּשָּׁם צוֹפִים לְמַרְחוֹק, וְעוֹד תִּרְגְּמוּ בְּפָנִים אֲחֵרִים, לְשׁוֹן מַעְיָנוֹת וְקִלּוּחַ הַיְקָבִים, נַעֲווֹהִי – יְקָבִים שֶׁלּוֹ, וְלִשְׁוֹן אֲרַמִּי הוּא בְּמַסֶּכֶת עֲ"ז (דף ע"ד), נַעֲוָא אַרְתְּחוֹ יְחַוְּרָן בְּקֶעְתֵּהּ – תַּרְגּוּם שִׁנַּיִם, לְשׁוֹן שִׁנֵּי הַסְּלָעִים:

פסוק יג

לחוף ימים. עַל חוֹף יַמִּים תִּהְיֶה אַרְצוֹ (יבמות מ"ה); חוֹף, כְּתַרְגּוּמוֹ סְפָר, מרק"א בְּלַעַז, וְהוּא יִהְיֶה מָצוּי תָּדִיר עַל חוֹף אֳנִיּוֹת בִּמְקוֹם הַנָּמֵל, שֶׁאֳנִיּוֹת מְבִיאוֹת שָׁם פְּרַקְמַטְיָא, שֶׁהָיָה זְבוּלֵן עוֹסֵק בְּפְרַקְמַטְיָא וּמַמְצִיא מָזוֹן לְשֵׁבֶט יִשָּׂשכָר, וְהֵם עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה. הוּא שֶׁאָמַר מֹשֶׁה שְׂמַח זְבוּלֻן בְּצֵאתֶךָ וְיִשָּׂשכָר בְּאֹהָלֶיךָ (דברים ל"ג), זְבוּלֻן יוֹצֵא בַּפְּרַקְמַטְיָא, וְיִשָּׂשכָר עוֹסֵק בַּתּוֹרָה בְּאֹהָלִים:

וירכתו על צידן. סוֹף גְּבוּלוֹ יְהֵא סָמוּךְ לְצִידוֹן: **ירכתו**. סוֹפוֹ, כְּמוֹ וּלְיַרְכְּתֵי הַמִּשְׁכָּן:

פסוק יד

יששכר חמר גרם. חֲמוֹר בַּעַל עֲצָמוֹת, סוֹבֵל עֹל תּוֹרָה, כַּחֲמוֹר חָזָק שֶׁמַּטְעִינִין אוֹתוֹ מַשָּׂאוֹי כָּבֵד:

רובץ בין המשפתים. כַּחֲמוֹר הַמְהַלֵּךְ בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה, וְאֵין לוֹ לִינָה בַּבַּיִת, וּכְשֶׁהוּא רוֹצֶה לָנוּחַ, רוֹבֵץ בֵּין הַתְּחוּמִין, בִּתְחוּמֵי הָעֲיָרוֹת שֶׁמּוֹלִיךְ שָׁם פְּרַקְמַטְיָא:

פסוק טו

וירא מנחה כי טוב. רְאָה לְחֶלְקוֹ אֶרֶץ מְבֹרֶכֶת וְטוֹבָה לְהוֹצִיא פֵּרוֹת:

ויט שכמו לסבול עֹל תּוֹרָה:

ויהי. לְכָל אֶחָיו יִשְׂרָאֵל:

למס עובד. לְפַסֵּק לָהֶם הוֹרָאוֹת שֶׁל תּוֹרָה וְסִדְרֵי עִבּוּרִין, שֶׁנֶּאֱמַר וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה לַעִתִּים לָדַעַת מַה יַּעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל רָאשֵׁיהֶם מָאתַיִם (דברי הימים א י"ב), מָאתַיִם רָאשֵׁי סַנְהֶדְרָאוֹת הָעֲמִיד וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם:

ויט שכמו. הִשְׁפִּיל שִׁכְמוֹ, כְּמוֹ וַיֵּט שָׁמַיִם (שמואל ב כ"ב), הַטּוּ אָזְנְכֶם (תהילים ע"ח). וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגְּמוֹ בְּפָנִים אֲחֵרִים, **ויט שכמו לסבול** מִלְחָמוֹת וְלִכְבּשׁ מְחוֹזוֹת, שֶׁהֵם יוֹשְׁבִים עַל הַסְּפָר, **ויהי** הָאוֹיֵב כָּבוּשׁ תַּחְתָּיו **למס עובד**:

פסוק טז

דן ידין עמו. יִנָּקֵם נְקָמַת עַמּוֹ מִפִּלְשָׁתִים כְּמוֹ כִּי יָדִין ה' עַמּוֹ (דברים ל"ב):

כאחד שבטי ישראל. כָּל יִשְׂרָאֵל יִהְיוּ כְּאֶחָד עַמּוֹ, וְאֶת כֻּלָּם יָדִין, וְעַל שִׁמְשׁוֹן נִבָּא נְבוּאָה זוֹ; וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ **כאחד שבטי ישראל**, כַּמְיֻחָד שֶׁבַּשְּׁבָטִים, הוּא דָּוִד, שֶׁבָּא מִיהוּדָה:

פסוק יז

שפיפן. הוּא נָחָשׁ; וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁקָּרוּי כֵּן עַל שֵׁם שֶׁהוּא נוֹשֵׁף, כְּמוֹ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב (בראשית ג'):

הנשך עקבי סוס. כָּךְ דַּרְכּוֹ שֶׁל נָחָשׁ, וְדִמָּהוּ לְנָחָשׁ הַנּוֹשֵׁךְ עִקְבֵי סוּס, **ויפל רכבו אחור** – שֶׁלֹּא נָגַע בּוֹ. וְדֶגְמָתוֹ מָצִינוּ בְּשִׁמְשׁוֹן: וַיִּלְכֹּד שִׁמְשׁוֹן אֶת שְׁנֵי עַמּוּדֵי הַתָּוֶךְ וְגוֹמֵר (שופטים ט"ז) – וְשָׁעַל הַגַּג מֵתוּ; וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם כְּחִוֵּי חוּרְמָן, שֵׁם מִין נָחָשׁ, שֶׁאֵין רְפוּאָה לִנְשִׁיכָתוֹ, וְהוּא צְפָעוֹנִי, וְקָרוּי חוּרְמָן עַל שֵׁם שֶׁעוֹשֶׂה הַכֹּל חֵרֶם; וּכְפִיתְנָא – כְּמוֹ פֶּתֶן, יִכְמוֹן – יֶאֱרֹב:

פסוק יח

לישועתך קויתי ה'. נִתְנַבֵּא שֶׁיִּנָּקְמוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת עֵינָיו, וְסוֹפוֹ לוֹמַר זָכְרֵנִי נָא וְחַזְּקֵנִי נָא אַךְ הַפַּעַם וְגוֹ' (שופטים ט"ז):

פסוק יט

גד גדוד יגודנו. כֻּלָּם לְשׁוֹן גְּדוּד הֵם, וְכָךְ חִבְּרוֹ מְנַחֵם; וְאִם תֹּאמַר, אֵין גְּדוּד בְּלֹא שְׁנֵי דַּלְתֵי"ן, יֵשׁ לוֹמַר גְּדוּד שֵׁם דָּבָר צָרִיךְ שְׁנֵי דַּלְתֵי"ן, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ תֵּבָה בַּת שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת לְכָפֵל בְּסוֹפָהּ, וְאֵין יְסוֹדָהּ אֶלָּא שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, וְכֵן אָמַר כַּצִּפּוֹר לָנוּד (משלי כ"ו), מִגְּזֶרֶת שָׁבַעְתִּי נְדָדִים (איוב ז'), שֵׁם נָפַל שָׁדוּד (שופטים ה'), מִגְּזֶרֶת יְשׁוּד צָהֳרָיִם (תהלים צ"א), אַף יָגֵד, יְגוּדָנוּ וּגְדוּד מִגְּזָרָה אַחַת הֵם; וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן יִפְעַל אֵינוֹ כָּפוּל, כְּמוֹ יָגוּד, יָנוּד,

יָרוּם, יָשׁוּד, וּכְשֶׁהוּא מִתְפַּעֵל אוֹ מַפְעִיל אֲחֵרִים הוּא כָּפוּל, כְּמוֹ יִתְגּוֹדֵד, יִתְרוֹמֵם, יִתְבּוֹלֵל, יִתְעוֹדֵד; וּבִלְשׁוֹן מַפְעִיל, יָתוֹם וְאַלְמָנָה יְעוֹדֵד (תהילים קמ"ו), לְשׁוֹבֵב יַעֲקֹב אֵלָיו (ישעיה מ"ט), מְשֹׁבֵב נְתִיבוֹת (שם נ"ח), יְגוֹדֲדוּ הָאָמוּר כָּאן אֵינוֹ לְשׁוֹן שֶׁיִּפְעֲלוּהוּ אֲחֵרִים, אֶלָּא כְּמוֹ יָגוּד הֵימֶנּוּ, כְּמוֹ בָּנַי יְצָאֻנִי (ירמיהו י') – יָצְאוּ מִמֶּנִּי. **גד גדוד יגודנו**, גְּדוּדִים יָגוֹדוּ הֵימֶנּוּ שֶׁיַּעַבְרוּ הַיַּרְדֵּן עִם אֲחֵיהֶם לַמִּלְחָמָה כָּל חָלוּץ עַד שֶׁנִּכְבְּשָׁה הָאָרֶץ:

והוא יגוד עקב. כָּל גְּדוּדָיו יְשׁוּבוּ עַל עָקְבָם לְנַחֲלָתָם שֶׁלָּקְחוּ בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, וְלֹא יִפָּקֵד מֵהֶם אִישׁ:

עקב. בְּדַרְכָּן וּבְמִסְלוֹתָם שֶׁהָלְכוּ, יָשׁוּבוּ, כְּמוֹ וְעִקְּבוֹתֶיךָ לֹא נֹדָעוּ (תהילים ע"ז), וְכֵן בְּעִקְבֵי הַצֹּאן (שיר א'), בִּלְשׁוֹן לַעַז טרצי"אם:

פסוק כ

מאשר שמנה לחמו. מַאֲכָל הַבָּא מֵחֶלְקוֹ שֶׁל אָשֵׁר יְהֵא שָׁמֵן, שֶׁיִּהְיוּ זֵיתִים מְרֻבִּים בְּחֶלְקוֹ וְהוּא מוֹשֵׁךְ שֶׁמֶן כְּמַעְיָן; וְכֵן בֵּרְכוֹ מֹשֶׁה וְטֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בִּמְנָחוֹת (דף פ"ה) פַּעַם אַחַת הֻצְרְכוּ אַנְשֵׁי לוּדְקִיָּא לְשֶׁמֶן וְכוּ':

פסוק כא

אילה שלחה. זוֹ בְּקִעַת גִּינוֹסַר שֶׁהִיא קַלָּה לְבַשֵּׁל פֵּרוֹתֶיהָ כְּאַיָּלָה זוֹ שֶׁהִיא קַלָּה לָרוּץ. אַיָּלָה שְׁלֻחָה – אַיָּלָה מְשֻׁלַּחַת לָרוּץ:

הנתן אמרי שפר. כְּתַרְגּוּמוֹ. דְּ"אַ עַל מִלְּחֶמֶת סִיסְרָא נִתְנַבֵּא – וְלָקַחְתָּ עִמְּךָ עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי וְגוֹ' (שופטים ד'), וְהָלְכוּ שָׁם בִּזְרִיזוּת, וְכֵן נֶאֱמַר שָׁם לְשׁוֹן שִׁלּוּחַ בָּעֵמֶק שֻׁלַּח בְּרַגְלָיו:

הנתן אמרי שפר. עַל יָדָם שָׁרוּ דְּבוֹרָה וּבָרָק שִׁירָה. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ עַל יוֹם קְבוּרַת יַעֲקֹב כְּשֶׁעֵרֵעַ עָשָׂו עַל הַמְּעָרָה, בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף י"ג); וְתַרְגּוּמוֹ יִתְרְמֵי עַדְבֵּהּ – יִפֹּל חֶבְלוֹ, וְהוּא יוֹדֶה עַל חֶלְקוֹ אֲמָרִים נָאִים וְשֶׁבַח:

פסוק כב

בן פרת. בֶּן חֵן, וְהוּא לְשׁוֹן אֲרַמִּי, אַפִּרְיָן נַמְטֵיהּ לְרִבִּי שִׁמְעוֹן, בְּסוֹף בָּבָא מְצִיעָא (דף קי"ט):

בן פרת עלי עין. חִנּוֹ נָטוּי עַל הָעַיִן הָרוֹאָה אוֹתוֹ:

בנת צעדה עלי שור. בְּנוֹת מְצָרִים הָיוּ צוֹעֲדוֹת (עַל הַחוֹמָה) לְהִסְתַּכֵּל בְּיָפְיוֹ, בָּנוֹת הַרְבֵּה, צָעֲדָה כָּל אַחַת וְאַחַת, בְּמָקוֹם שֶׁתּוּכַל לִרְאוֹתוֹ מִשָּׁם:

עלי שור. עַל רְאִיָּתוֹ, כְּמוֹ אֲשׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב (במדבר כ"ד), וּמ"אַ יֵשׁ רַבִּים, וְזֶה נוֹטֶה לְיִשּׁוּב הַמִּקְרָא. פֹּרָת תְּי"ו שֶׁבּוֹ הוּא תִּקּוּן הַלָּשׁוֹן, כְּמוֹ עַל דִּבְרַת בְּנֵי הָאָדָם (קהלת ג'):

שור. כְּמוֹ לְשׁוֹר:

עלי שור. בַּשְׁבִיל לְשׁוֹר, וְתַרְגּוּם שֶׁל אֲנְקְלוֹס, בָּנוֹת צְעָדָה עֲלֵי שׁוּר תְּרֵין שִׁבְטִין יִפְקוּן מִבְּנוֹהִי וְכוּ' וְכָתַב בָּנוֹת עַל שֵׁם בְּנוֹת מְנַשֶּׁה, בְּנוֹת צְלָפְחָד, שֶׁנָּטְלוּ חֵלֶק בִּשְׁנֵי עֶבְרֵי הַיַּרְדֵּן, בְּרִי דְּיִסְגֵּי יוֹסֵף, פֹּרָת לְשׁוֹן פְּרִיָה וּרְבִיָה; וְיֵשׁ מ"א בּוֹ הַמִּתְיַשְּׁבִים עַל הַלָּשׁוֹן, בְּשָׁעָה שֶׁבָּא עֵשָׂו לִקְרַאת יַעֲקֹב, בְּכֻלָּן קָדְמוּ הָאִמָּהוֹת לָלֶכֶת לִפְנֵי בְּנֵיהֶם לְהִשְׁתַּחֲווֹת, וּבְרָחֵל כְּתִיב נִגַּשׁ יוֹסֵף וְרָחֵל וַיִּשְׁתַּחֲווּ, אָמַר יוֹסֵף רָשָׁע הַזֶּה עֵינוֹ רָמָה, שֶׁמָּא יִתֵּן עֵינָיו בְּאִמִּי, יָצָא לְפָנֶיהָ וְשִׁרְבֵּב קוֹמָתוֹ לְכַסּוֹתָהּ, וְהוּא שֶׁבֵּרְכוֹ אָבִיו בֶּן פֹּרָת – הִגְדִּילְתָּ עַצְמְךָ יוֹסֵף עֲלֵי עַיִן שֶׁל עֵשָׂו, לְפִיכָךְ זָכִיתָ לְגַדֵּלָה:

בנות צעדה עלי שור. לְהִסְתַּכֵּל בְּךָ בְּצֵאתְךָ עַל מִצְרַיִם, וְעוֹד דְּרָשׁוּהוּ לְעָנְיָן שֶׁלֹּא יִשְׁלֹט בְּזַרְעוֹ עַיִן הָרָע; וְאַף כְּשֶׁבֵּרַךְ מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם בֵּרְכָם כַּדָּגִים, שֶׁאֵין עַיִן הָרָע שׁוֹלֶטֶת בָּהֶם:

פסוק כג

וימררהו ורבו. וַיְמָרְרוּהוּ אֶחָיו, וַיְמָרְרוּהוּ פּוֹטִיפַר וְאִשְׁתּוֹ, לְאָסְרוֹ; לְשׁוֹן וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם:

ורבו. נַעֲשׂוּ לוֹ אֶחָיו אַנְשֵׁי רִיב. וְאֵין הַלָּשׁוֹן הַזֶּה לְשׁוֹן פָּעֳלוּ, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִנְקֹד "וָרָבוּ", כְּמוֹ הֵמָּה מֵי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ וְגוֹ' (במדבר כ'), וְאַף אִם לְשׁוֹן רְבִיַּת חִצִּים הוּא כָּךְ הָיָה לוֹ לִנָּקֵד; אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן פּוֹעֲלוּ, כְּמוֹ שִׁמּוּ שְׁמָיִם (ירמיהו ב'), שֶׁהוּא לְשׁוֹן הוּשַׁמּוּ; וְכֵן רוֹמּוּ מְעַט, שֶׁהוּא לְשׁוֹן הוּרְמוּ, אֶלָּא שֶׁלְּשׁוֹן הוּרְמוּ וְהוּשַׁמּוּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים, וּלְשׁוֹן שִׁמּוּ, רִמּוּ, רִבּוּ מֵאֲלֵיהֶם הוּא – מְשׁוֹמְמִים אֶת עַצְמָם, נִתְרוֹמְמוּ מֵעַצְמָם, נַעֲשׂוּ אַנְשֵׁי רִיב, וְכֵן דִּמּוּ יִשְׁבֵי אִי, כְּמוֹ נִדְמוּ, וְכֵן תִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס, וְנַקְמוֹהִי:

בעלי חצים. שֶׁלְּשׁוֹנָם כַּחֵץ, וְתַרְגּוּמוֹ לְשׁוֹן וַתְּהִי הַמֻּחֲצָה, אוֹתָן שֶׁהָיוּ רְאוּיִים לַחֲלֹק עִמּוֹ נַחֲלָה:

פסוק כד

ותשב באיתן קשתו. נִתְיַשְּׁבָה בְּחֹזֶק:

קשתו. חָזְקוֹ:

ויפזו זרעי ידיו. זוֹ הִיא נְתִינַת טַבַּעַת עַל יָדוֹ, לְשׁוֹן זָהָב מוּפָז, זֹאת הָיְתָה לוֹ מִידֵי הַקָּבָ"ה שֶׁהוּא אֲבִיר יַעֲקֹב, וּמִשָּׁם עָלָה לִהְיוֹת רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל – עִקָּרָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, לְשׁוֹן הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה, לְשׁוֹן מַלְכוּת; וְאַנְקְלוֹס אַף הוּא כָּךְ תִּרְגְּמוֹ **ותשב** – וְתָבַת בְּהוֹן נְבִיאוּתֵהּ, הַחֲלוֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם – עַל דְּקַיֵּם אוֹרַיְתָא בְּסִתְרָא, תּוֹסֶפֶת הוּא, וְלֹא מִלְּשׁוֹן עִבְרִי שֶׁבַּמִּקְרָא, – וְשַׁוִּי תּוּקְפָּא רוֹחֲצָנֵהּ תִּרְגּוּם שֶׁל בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ, וְכָךְ לְשׁוֹן הַתַּרְגּוּם עַל הָעִבְרִי:

וַתֵּשֶׁב נְבוּאָתוֹ בִּשְׁבִיל שֶׁאֵיתָנוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה הָיְתָה לוֹ לְקֶשֶׁת וּלְמִבְטָח, בְּכֵן יִתְרְמָא דְּהַב עַל דְּרָעוֹהִי – לְכָךְ וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו, לְשׁוֹן פָּז:

אבן ישראל. לְשׁוֹן נוֹטָרִיקוֹן אָב וּבֵן, אֲבָהָן וּבְנִין – יַעֲקֹב וּבָנָיו. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ עַל כְּבִישַׁת יִצְרוֹ בְּאֵשֶׁת אֲדֹנָיו, וְקוֹרְאוֹ קֶשֶׁת, עַל שֵׁם שֶׁהַזֶּרַע יוֹרֶה כַּחֵץ:

ויפזו זרעי ידיו. כְּמוֹ וַיָּפוֹצוּ, שֶׁיָּצָא הַזֶּרַע מִבֵּין אֶצְבְּעוֹת יָדָיו:

מידי אביר יעקב. שֶׁנִּרְאֲתָה לוֹ דְּמוּת דְּיוֹקְנוֹ שֶׁל אָבִיו וְכוּ', כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה (דף ל"ו, ב'):

פסוק כה

מאל אביך. הָיְתָה לְךָ זֹאת וְהוּא יַעְזְרֶךָּ:

ואת שדי. וְעִם הַקָּבָ"ה הָיָה לִבְךָ כְּשֶׁלֹּא שְׁמַעְתָּ לְדִבְרֵי אֲדוֹנָתְךָ, וְהוּא יְבָרֶכְךָ:

ברכת שדים ורחם. בִּרְכָתָא דְּאַבָּא וּדְאִמָּא, כְּלוֹמַר, יִתְבָּרְכוּ הַמּוֹלִידִים וְהַיּוֹלְדוֹת, שֶׁיִּהְיוּ הַזְּכָרִים מְזָרִיעִין טִפָּה הָרְאוּיָה לְהֵרָיוֹן, וְהַנְּקֵבוֹת לֹא יְשַׁכְּלוּ אֶת רֶחֶם שֶׁלָּהֶן לְהַפִּיל עֻבְּרֵיהֶן:

שדים. יָרֹה יֵיֶרֶה מְתַרְגְּמִינַן אִשְׁתְּדָאָה יִשְׁתְּדֵי, אַף שָׁדַיִם כָּאן עַל שֵׁם שֶׁהַזֶּרַע יוֹרֶה כַּחֵץ:

פסוק כו

ברכת אביך גברו וגו'. הַבְּרָכוֹת שֶׁבֵּרְכַנִי הַקָּבָ"ה גָּבְרוּ וְהָלְכוּ עַל הַבְּרָכוֹת שֶׁבֵּרַךְ אֶת הוֹרַי:

עד תאות גבעת עולם. לְפִי שֶׁהַבְּרָכוֹת שֶׁלִּי גָּבְרוּ עַד סוֹף גְּבוּלֵי גִּבְעוֹת עוֹלָם, שֶׁנָּתַן לִי בְּרָכָה פְּרוּצָה בְּלִי מְצָרִים, מַגַּעַת עַד אַרְבַּע קְצוֹת הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה וְגוֹ', מַה שֶּׁלֹּא אָמַר לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ וּלְיִצְחָק; לְאַבְרָהָם אָמַר שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה צָפוֹנָה וְגוֹ' כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה, וְלֹא הֶרְאָהוּ אֶלָּא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בִּלְבָד; לְיִצְחָק אָמַר לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֲרָצֹת הָאֵל וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבֻעָה וְגוֹ', וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יְשַׁעְיָה (ישעיהו נ"ח) וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ, וְלֹא אָמַר נַחֲלַת אַבְרָהָם:

הורי. לְשׁוֹן הֲרָיוֹן, שֶׁהוֹרוּנִי בְּמֵעֵי אִמִּי, כְּמוֹ הוֹרָה גָּבֶר (איוב ג'):

עד תאות. עַד קְצוֹת, כְּמוֹ וְהִתְאַוִּיתֶם לָכֶם לִגְבוּל קֶדְמָה (במדבר ל"ד), תִּתְאוּ לְבֹא חֲמָת (שם):

תאות. אשמו"לץ בְּלַעַז, כָּךְ חִבְּרוֹ מְנַחֵם בֶּן סָרוּק. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם תַּאֲוַת עוֹלָם לְשׁוֹן תַּאֲוָה וְחֶמְדָּה, וְגִבְעוֹת לְשׁוֹן מְצֻקֵי אֶרֶץ שֶׁחִמְּדָתָן אִמּוֹ וְהִזְקִיקָתּוּ לְקַבְּלָם:

תהיין. כֻּלָּם לְרֹאשׁ יוֹסֵף:

נזיר אחיו. פְּרִישָׁא דַּאֲחוֹהִי, שֶׁנִּבְדַּל מֵאֶחָיו, כְּמוֹ וְיִנָּזְרוּ מִקְּדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא כ"ב), נָזַרוּ אָחוֹר (ישעיהו א'):

פסוק כז

בנימין זאב יטרף. זְאֵב הוּא אֲשֶׁר יִטְרָף; נִבָּא עַל שֶׁיִּהְיוּ עֲתִידִין לְהְיוֹת חַטָּפִנִין, וְחַטַּפְתֶּם לָכֶם אִישׁ אִשְׁתּוֹ בְּפִלֶגֶשׁ בְּגִבְעָה (שופטים כ"א), וְנִבָּא עַל שָׁאוּל שֶׁהָיָה נוֹצֵחַ בְּאוֹיְבָיו סָבִיב, שֶׁנֶּאֱמַר וְשָׁאוּל לָכַד הַמְלוּכָה וַיִּלָּחֶם בְּמוֹאָב וְגוֹ' וּבֶאֱדוֹם וְגוֹ' וּבְכֹל אֲשֶׁר יִפְנֶה יַרְשִׁיעַ (שמואל א י"ד):

בבקר יאכל עד. לְשׁוֹן בִּזָּה וְשָׁלָל, הַמְתֻרְגָּם עֲדָאָה, וְעוֹד יֵשׁ לוֹ דּוֹמֶה בִּלְשׁוֹן עִבְרִית אָז חָלַק עַד שָׁלָל (ישעיהו ל"ג), וְעַל שָׁאוּל הוּא אוֹמֵר שֶׁעָמַד בַּתְּחִלַּת פְּרִיחָתָן וּזְרִיחָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

ולערב יחלק שלל. אַף מִשְּׁתִּשְׁקַע שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, שֶׁיַּגְלֵם לְבָבֶל, **יחלק שלל**, מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר שֶׁהֵם מִבִּנְיָמִין יְחַלְּקוּ אֶת שְׁלַל הָמָן, שֶׁנֶּאֱמַר הִנֵּה בֵּית הָמָן נָתַתִּי לְאֶסְתֵּר. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם עַל שְׁלַל הַכֹּהֲנִים בְּקָדְשֵׁי הַמִּקְדָּשׁ:

פסוק כח

וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם. וַהֲלֹא יֵשׁ מֵהֶם שֶׁלֹּא בֵּרְכָם אֶלָּא קִנְטְרָן? אֶלָּא כְּךָ פֵּרוּשׁוֹ: וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בָּעִנְיָן; יָכוֹל שֶׁלֹּא בֵּרַךְ לְרָאוּבֵן, שִׁמְעוֹן וְלֵוִי, תַּ"ל וַיְבָרֶךְ אוֹתָם – כֻּלָּם בְּמַשְׁמָע:

איש אשר כברכתו. בְּרָכָה הָעֲתִידָה לָבֹא עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד:

ברך אותם. לֹא הָיָה לוֹ לוֹמַר אֶלָּא אִישׁ אֲשֶׁר כְּבֵרְכָתוֹ בֵּרַךְ אוֹתוֹ, מַה תַּלְמוּד לוֹמַר בֵּרַךְ אוֹתָם? לְפִי שֶׁנָּתַן לִיהוּדָה גְּבוּרַת אֲרִי וּלְבִנְיָמִין חֲטִיפָתוֹ שֶׁל זְאֵב וּלְנַפְתָּלִי קַלּוּתוֹ שֶׁל אַיָּל, יָכוֹל שֶׁלֹּא כִּלְּלָן כֻּלָּם בְּכָל הַבְּרָכוֹת, תַּלְמוּד לוֹמַר בֵּרַךְ אוֹתָם:

פסוק כט

נאסף אל עמי. עַל שֵׁם שֶׁמַּכְנִיסִין הַנְּפָשׁוֹת אֶל מְקוֹם גְּנִיזָתָן, שֶׁיֵּשׁ אֲסִיפָה בְּלְשׁוֹן עִבְרִי שֶׁהִיא לְשׁוֹן הַכְנָסָה, כְּגוֹן וְאֵין אִישׁ מְאַסֵּף אוֹתִי הַבַּיְתָה (שופטים י"ט), וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ"ב), בְּאָסְפְּכֶם אֶת תְּבוּאַת הָאָרֶץ (ויקרא כ"ג), הַכְנָסָתָם לַבַּיִת מִפְּנֵי הַגְּשָׁמִים, בְּאָסְפְּךָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ (שמות כ"ג), וְכָל אֲסִיפָה הָאֲמוּרָה בְּמִיתָה אַף הִיא לְשׁוֹן הַכְנָסָה:

אל אבתי. עִם אֲבוֹתַי:

פסוק לג

ויאסף רגליו. הִכְנִיס רַגְלָיו:

ויגוע ויאסף. וּמִיתָה לֹא נֶאֱמְרָה בּוֹ, וְאָ"ר יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא מֵת:

פרק נ

פסוק ב
לחנט את אביו. עִנְיַן מְרִקָּחַת בְּשָׂמִים הוּא:

פסוק ג
וימלאו לו. הִשְׁלִימוּ לוֹ יְמֵי חֲנִיטָתוֹ עַד שֶׁמָּלְאוּ לוֹ מ' יוֹם:
ויבכו אתו מצרים שבעים יום. מ' לַחֲנִיטָה וְל' לִבְכִיָּה, לְפִי שֶׁבָּאָה לָהֶם בְּרָכָה לְרַגְלוֹ, שֶׁכָּלָה הָרָעָב וְהָיוּ מֵי נִילוּס מִתְבָּרְכִין:

פסוק ה
אשר כריתי לי. כִּפְשׁוּטוֹ כְּמוֹ כִּי יִכְרֶה אִישׁ. וּמִדְרָשׁוֹ עוֹד מִתְיַשֵּׁב עַל הַלָּשׁוֹן, כְּמוֹ אֲשֶׁר קָנִיתִי, אַר"ע כְּשֶׁהַלַּכְתִּי לִכְרַכֵּי הַיָּם הָיוּ קוֹרִין לִמְכִירָה כִּירָה, וְעוֹד מִדְרָשׁוֹ לְשׁוֹן כְּרִי דָגוּר, שֶׁנָּטַל יַעֲקֹב כָּל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁהֵבִיא מִבֵּית לָבָן וְעָשָׂה אוֹתוֹ כְּרִי וְאָמַר לְעֵשָׂו טֹל זֶה בִּשְׁבִיל חֶלְקְךָ בַּמְּעָרָה:

פסוק ו
כאשר השביעך. וְאִם לֹא בִּשְׁבִיל הַשְּׁבוּעָה לֹא הָיִיתִי מַנִּיחֶךָ, אֲבָל יָרֵא לוֹמַר עָבֹר עַל הַשְּׁבוּעָה שֶׁלֹּא יֹאמַר אִם כֵּן אֶעֱבֹר עַל הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְךָ, שֶׁלֹּא אֲגַלֶּה עַל לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ שֶׁאֲנִי מַכִּיר עוֹדֵף עַל ע' לְשׁוֹן, וְאַתָּה אֵינְךָ מַכִּיר בּוֹ, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה:

פסוק י
גרן האטד. מֻקָּף אֶטָדִין הָיָה, וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (סוטה י"ג), עַל שֵׁם הַמְּאֹרָע, שֶׁבָּאוּ כָּל מַלְכֵי כְנַעַן וּנְשִׁיאֵי יִשְׁמָעֵאל לַמִּלְחָמָה, וְכֵיוָן שֶׁרָאוּ כִתְרוֹ שֶׁל יוֹסֵף תָּלוּי בַּאֲרוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב עָמְדוּ כֻּלָּן וְתָלוּ בוֹ כִתְרֵיהֶם וְהִקִּיפוּהוּ כְּתָרִים כְּגֹרֶן הַמֻּקָּף סְיָג שֶׁל קוֹצִים:

פסוק יב
כאשר צום. מַהוּ אֲשֶׁר צִוָּם?

פסוק יג
וישאו אתו בניו. וְלֹא בְנֵי בָנָיו, שֶׁכָּךְ צִוָּם, אַל יִשָּׂאוּ מִטָּתִי לֹא אִישׁ מִצְרִי וְלֹא אֶחָד מִבְּנֵיכֶם, שֶׁהֵם מִבְּנוֹת כְּנַעַן, אֶלָּא אַתֶּם, וְקָבַע לָהֶם מָקוֹם ג' לַמִּזְרָח, וְכֵן לְד' רוּחוֹת, וּכְסִדְרָן לְמַסַּע מַחֲנֶה שֶׁל דְּגָלִים נִקְבְּעוּ כָּאן; לֵוִי לֹא יִשָּׂא, שֶׁהוּא עָתִיד לָשֵׂאת אֶת הָאָרוֹן, וְיוֹסֵף לֹא יִשָּׂא, לְפִי שֶׁהוּא מֶלֶךְ, מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם יִהְיוּ תַּחְתֵּיהֶם, וְזֶהוּ אִישׁ עַל דִּגְלוֹ בְּאֹתוֹת – בְּאוֹת שֶׁמָּסַר לָהֶם אֲבִיהֶם לִשָּׂא מִטָּתוֹ:

פסוק יד

הוא ואחיו וכל העלים אתו. בַּחֲזָרָתָן הִקְדִּים אֶחָיו לַמְצָרִים הָעוֹלִים אִתּוֹ, וּבַהֲלִיכָתָן הִקְדִּים מְצָרִים לְאֶחָיו, שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּעֲלוּ אִתּוֹ כָּל עַבְדֵי פַרְעֹה וְגוֹ', וְאַחַר כָּךְ כָּל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו, אֶלָּא לְפִי שֶׁרָאוּ כָּבוֹד שֶׁעָשׂוּ מַלְכֵי כְנַעַן שֶׁתָּלוּ כִתְרֵיהֶם בַּאֲרוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב נָהֲגוּ בָהֶם כָּבוֹד:

פסוק טו

וירא אחי יוסף כי מת אביהם. מַהוּ וַיִּרְאוּ? הִכִּירוּ בְּמִיתָתוֹ אֵצֶל יוֹסֵף, שֶׁהָיוּ רְגִילִים לִסְעֹד עַל שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְהָיָה מְקָרְבָן בִּשְׁבִיל כְּבוֹד אָבִיו, וּמִשֶּׁמֵּת יַעֲקֹב לֹא קֵרְבָן (בראשית רבה):

לו ישטמנו. שֶׁמָּא יִשְׂטְמֵנוּ; לוּ מִתְחַלֵּק לְעִנְיָנִים הַרְבֵּה; יֵשׁ לוּ מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן בַּקָּשָׁה וּלְשׁוֹן הַלְוָאי, כְּגוֹן לוּ יְהִי כִדְבָרֶךָ, לוּ שְׁמָעֵנִי, וְלוּ הוֹאַלְנוּ, לוּ מַתְנוּ, וְיֵשׁ לוּ מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אִם וְאוּלַי, כְּגוֹן לוּ חָכְמוּ (דברים ל"ב), לוּ הִקְשַׁבְתָּ לְמִצְוֹתָי (ישעיהו מ"ח), וְלוּ אָנֹכִי שֹׂכֵל עַל כַּפַּי (שמואל ב י"ח); וְיֵשׁ לוּ מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן שֶׁמָּא, לוּ יִשְׂטְמֵנוּ, וְאֵין לוֹ עוֹד דּוֹמֶה בַּמִּקְרָא, וְהוּא לְשׁוֹן אוּלַי, כְּמוֹ אֲלַי לֹא תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי, לְשׁוֹן שֶׁמָּא הוּא; וְיֵשׁ אוּלַי לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה, כְּגוֹן אוּלַי יִרְאֶה ה' בְּעֵינִי (שמואל ב ט"ז), אוּלַי ה' אוֹתִי (יהושע י"ד), הֲרֵי הוּא כְּמוֹ לוּ יְהִי כִדְבָרֶךָ, וְיֵשׁ אוּלַי לְשׁוֹן אִם, אוּלַי יֵשׁ נ' צַדִּיקִם:

פסוק טז

ויצוו אל יוסף. כְּמוֹ וַיְצַוּוּם אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל – צִוָּה לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לִהְיוֹת שְׁלוּחִים אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אַף זֶה וַיְצַוּוּ אֶל שְׁלוּחָם, לִהְיוֹת שָׁלִיחַ אֶל יוֹסֵף לוֹמַר לוֹ כֵּן. וְאֶת מִי צִוּוּ? אֶת בְּנֵי בִלְהָה, שֶׁהָיוּ רְגִילִין אֶצְלוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהוּא נַעַר אֶת בְּנֵי בִלְהָה:

אביך צוה. שִׁנּוּי בַּדָּבָר מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם, כִּי לֹא צִוָּה יַעֲקֹב כֵּן, שֶׁלֹּא נֶחֱשַׁד יוֹסֵף בְּעֵינָיו (בראשית רבה, יבמות ס"ה):

פסוק יז

שא נא לפשע עבדי אלהי אביך. אִם אָבִיךָ מֵת, אֱלֹהָיו קַיָּם, וְהֵם עֲבָדָיו:

פסוק יח

וילכו גם אחיו. מוּסָף עַל הַשְּׁלִיחוּת:

פסוק יט

כי התחת אלהים אני. שֶׁמָּא בִּמְקוֹמוֹ אֲנִי? בְּתִמְיהָ, אִם הָיִיתִי רוֹצֶה לְהָרַע לָכֶם, כְּלוּם אֲנִי יָכוֹל? וַהֲלֹא אַתֶּם כֻּלְּכֶם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֲשָׁבָהּ לְטוֹבָה וְהֵיאַךְ אֲנִי לְבַדִּי יָכוֹל לְהָרַע לָכֶם?

פסוק כא

וידבר על לבם. דִּבְּרִים הַמִּתְקַבְּלִים עַל הַלֵּב – עַד שֶׁלֹּא יְרַדְתֶּם לְכָאן הָיוּ מְרַנְּנִים עָלַי שֶׁאֲנִי עֶבֶד, עַל יְדֵיכֶם נוֹדַע שֶׁאֲנִי בֶּן חוֹרִין, וְאִם אֲנִי הוֹרֵג אֶתְכֶם, מָה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת? כַּת שֶׁל בַּחוּרִים רָאָה וְנִשְׁתַּבֵּחַ בָּהֶם וְאָמַר אַחַי הֵם, וּלְבַסּוֹף הָרַג אוֹתָם; יֵשׁ לְךָ אָח שֶׁהוֹרֵג אֶת אֶחָיו? דָּבָר אַחֵר, עֲשָׂרָה נֵרוֹת לֹא יָכְלוּ לְכַבּוֹת נֵר אֶ' וְכוּ':

פסוק כג

על ברכי יוסף. כְּתַרְגּוּמוֹ גִּדְּלָן בֵּין בִּרְכָּיו: